

STICHTING TOT UITGAAF DER BRONNEN VAN HET OUD-VADERLANDSE RECHT

REPERTORIUM VAN DE STADSRECHTEN IN NEDERLAND

‘QUOD VULGARITER STATREGHTE NUNCUPATUR’

JOOST C.M. COX

OISTERWIJK 2012

PLAATSNAAM:	Aardenburg.	STAD
DATERING:	Vóór 1187.	
VERLENER:	Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Rodenburgh’ dateert van 966. In 170 na Chr. staat daar een Romeins *castellum*. Aardenburg ontwikkelt zich tot stad in de 11^e en 12^e eeuw op een grafelijk domein.

Vóór 1187 verleent graaf Filips van de Elzas stadsrecht aan de inwoners van Aardenburg.¹ Dit blijkt uit:

- de stadsrechten die Filips van de Elzas (1168-1191) aan een groot aantal Vlaamse steden verleent;
- een nieuw type stadsrecht, waarbij de stedelijke autonomie beperkt wordt dan wel beperkt blijft;
- het feit dat in 1163 Atrecht de eerste is, gevolgd door de zeven voornaamste Vlaamse steden tussen 1165-1177. Deze worden in de jaren tachtig gevolgd door de kleinere steden. Daarbij krijgt men steeds het stadsrecht van één van de zeven grote steden;
- de ‘Grote Brief’ uit 1187². Daarin is sprake van het *novum ius* van Aardenburg. Dat (dan nog) nieuwe recht zal (kort) voor de Grote Brief moeten zijn verleend. Bovendien is hier ook voor het eerst sprake van de ‘Halle’ van Aardenburg (een duidelijk symbool van stedelijke autonomie).
- een oorkonde uit dec. 1200/1201³ van graaf Boudewijn, waarbij alle nieuwe inwoners dezelfde (stads)vrijheid krijgen die *burgenses mei* (mijn burgers) van Aardenburg hebben;
- een oorkonde van gravin Margaretha van Vlaanderen van 20 okt. 1252⁴, waarin zij aan de schepenen van Aardenburg meedeelt dat hun *stad* voortaan het ‘wettelijk hoofd’ zal zijn van Langaardenburg. Daar zal recht gesproken worden ‘volgens de wet en de gewoonte van uw stad’.

Er is geen oorkonde overgeleverd. De enige bewaard gebleven stadsrechoorkonde, de ‘Nieuwe Keur’, dateert van 17 okt. 1330 en is verleend door Lodewijk van Nevers, graaf van Vlaanderen.⁵ Aardenburg is al in 1299 omwald en omgracht, heeft vier stadspoorten, en staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

Bij K.B. van 20 aug. 1816, nr. 22, wordt Aardenburg tot de rang van stad verheven.

HOOFDVAART: Op Brugge.⁶

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 11 jan. 1294.⁷ Afb.: wapenschild met poort, en twee gewapenden. Randschrift: +S[IGILLVM] SCABINORVM DE [ARDEBVRGH]. Later randschrift (15^e e.): SIGILLUM BURGENSIVM DE RODENBURCH.

LITERATUUR:

- Gilliodts-van Severen, L., *Coutumes des pays et comté de Flandre. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées*. 6 dln. Brussel 1890-1893. [dl.I, Ardembourg].
- Vorsterman van Oyen, G.A. (uitg.), *Rechtsbronnen der stad Aardenburg*, 's-Gravenhage 1892.
- Melker, B.R. de, *Het oudste stadsrecht van Aardenburg*, archief Koninklijk Zeeuws Genootschap der Wetenschappen, 1990.
- Melker, B.R. de, *De ontwikkeling van de stad Aardenburg en haar bestuurlijke instellingen in de Middeleeuwen*, Scriptiereeks Commissie Regionale Geschiedbeoefening Zeeland nr. 3, Middelburg 1988.

¹ De Melker, *Het oudste stadsrecht van Aardenburg*, p. 20. In deze publicatie wordt aangetoond dat eerdere opvattingen dat het stadsrecht van Aardenburg zou dateren van vóór 6 april 1127, niet juist zijn. De Melker meent dat Aardenburgers in Brugge een afschrift van het Brugse stadsrecht zijn gaan halen, dat na aanpassing aan de eigen omstandigheden door graaf Filips als stadsrecht verleend is. Daarvan hoeft dan geen oorkonde te zijn opgemaakt, maar slechts een afschrift in een register, zoals ook in andere steden wel gebeurde.

² De oudst bewaarde rekening van de graven van Vlaanderen.

³ Prevenier, *OGV*, nr. 185 [1200 dec. 25-31 of 1201 dec. 1-25]; deze originele oorkonde is tevens het oudste stuk in het Aardenburgse archief; Gilliodts, *Coutumes petites villes*, I, p. 81.

⁴ Gilliodts, *Coutumes petites villes*, I, nr. VII, p. 86-87.

⁵ Origineel in archief Graven van Vlaanderen; een afschrift [renversaal] in het GA Sluis, archief Aardenburg.

⁶ Gilliodts, *Coutumes, Quartier de Bruges*, I, p. 281 : ‘Liste des villes subalternes ressortissant à la ville de Bruges’.

⁷ Brugmans en Heeringa, *Corpus Sigillorum*, p. 57, nr. 564.

PLAATSNAAM:	Abbekerk.	STEDE
DATERING:	1414 febr. 2.	
VERLENER:	Willem VI, graaf van Holland.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Abbenkerke’ dateert van ca. 1312.

De *stede* Abbekerk is een vereniging van vier dorpen als *rechtsgebied*. Als *dorp* blijven Abbekerk, Lambertschaag, Midwoud en Twisk zelfstandig. Bij handvest van vrijdag 2 febr. 1414 verleent graaf Willem VI stadsrecht.¹ De stede Abbekerk verkrijgt het stadsrecht van Schellinkhout. De originele stadsrechtsoorkonde is niet meer voorhanden. Een afschrift wordt bewaard in het Westfries archief.²

In 1426 verliest de stede Abbekerk zijn privileges vanwege deelname aan een aanval op het pro-Bourgondische Hoorn. Op 5 aug. 1436 wordt het stadsrecht voorlopig teruggegeven.³ Op 13 maart 1452 geeft hertog Filips, vanwege de inwilliging van de 10-jarige bede, de privilegiën voor tien jaren terug, inclusief een nieuw voorrecht: de schout zal slechts éénmaal per week ‘gastregt doen’, opdat de schepenen niet telkens opgeroepen ‘en in hunne nering gestoord’ worden.⁴ Op maandag 3 mei 1456 worden de privileges definitief teruggegeven. Dit charter is bewaard gebleven.⁵

Hoogwoude, Spanbroek, Abbekerk, Wognum, Sybekarspel, Grootebroek, Schellinkhout, Westwoude en Hem worden in een akte uit 1425 de ‘nieuwe steden van der Castelryen van Medemblik in Westfriesland’ genoemd, en ook wel als ‘de kleine steden’ aangeduid, in tegenstelling tot Medemblik, Enkhuizen en Hoorn.⁶

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend. Bekend is alleen dat op het brandijzer van de stede van Abbekerk het stadswapen stond, bestaande uit de vier dorpswapens.⁷

LITERATUUR:

- Pols, M.S., *Westfriesche stadrechten*, I en II, 's-Gravenhage 1885/1888.
- Bruin, J. de, ‘Bannen en mannen in de stede Abbekerk. Grondgebied en functionarissen van een Westfriesse plattelandsstad’ in: *WFON* 62 (1995), p. 23-46.
- Goede, A. de, *Swannotsrecht. Westfriesche rechtsgeschiedenis*, I, Utrecht 1940.
- Blauw, K., ‘Historisch overzicht van de gemeentelijke herindeling van Noord-Holland’, in: *Rapport der Provinciale commissie ter bestudering van de gemeentelijke indeling van Noordholland*, 1^e dl., Den Haag 1949.

¹ Pols, *Westfriesche stadrechten*, I, bijlage XIV p. 32 en 33.

² Westfries Archief, Archief stede Abbekerk, inv. nr. 8.

³ Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 34.

⁴ Van Limburg Brouwer, *ibid.*, p. 103.

⁵ Westfries Archief, Archief stede Abbekerk, inv. nr. 2.

⁶ Pols, *ibid.*, p. XIX.

⁷ Vriendelijke mededeling van J. de Bruin, Westfries Archief.

PLAATSNAAM:	Alkmaar.	STAD
DATERING:	1254 juni 11.	
VERLENER:	Willem II, graaf van Holland.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Allecmerē’ dateert uit de periode 922-939 (12^e e.).¹ Op 26 juli 1083 staat graaf Dirk V aan de abdij van Egmond de rechtsmacht over Alkmaar af.² In de annalen van de abdij van Egmond wordt Alkmaar al in 1132 aangeduid als *forum* (markt)³ en in 1166 als *oppidulum* (versterkt stadje).⁴

Op donderdag 11 juni 1254 verleent Rooms koning Willem II, als graaf van Holland, te Leiden aan de inwoners van Alkmaar stadsrechten. Het stadsrecht is op initiatief van de inwoners van Alkmaar verleend, mede als beloning voor hun militaire bijstand aan de graaf in zijn strijd tegen de West-Friezen.⁵ De originele oorkonde is niet bewaard gebleven; er is een vidimus uit 1325.⁶ Het telt 70 artikelen, en is in druk verschenen.⁷

Alkmaar neemt, met enkele wijzigingen in de volgorde van de artikelen, het stadsrecht over via de stadsrechtfamilie Leuven – ’s-Hertogenbosch – Haarlem. Het stadsrecht van Alkmaar (als 4^e generatie) wordt vervolgens verleend aan Medemblik, Wieringen en Texel. Via Medemblik (5^e) zet het zich nog in 2 generaties voort.

Op 12 mei 1415 worden bij handvest van graaf Willem VI de dorpen Koedijk, Vroon (St.Pancras), Oudorp en Oterleek bij Alkmaar gevoegd.⁸ In 1426 verliest Alkmaar het stadsrecht vanwege haar steun aan de ‘Hoeken’, en wordt weer een ‘open’ stad. In dec. 1451⁹ krijgt Alkmaar toestemming tot het opnieuw versterken van de stad, en in 1456 vindt herstel plaats van het stadsrecht. In 1491 verliest Alkmaar wederom het stadsrecht (evenals haar stadsmuren en poorten) als gevolg van de ‘Kaas en Broodopstand’ (in de 16^e eeuw weer hersteld in het stadsrecht). Alkmaar staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART:	Uit de Leidse stadsrekening van 1413 blijkt dat de Alkmaarse schepenen naar <i>Leiden</i> te hoofde gingen. ¹⁰
OUDST BEWAARDE ZEGEL:	17 okt. 1299. ¹¹ Afbeelding: bevestigde poort. Randschrift: [SI]GILLVVM-[OPI]DI-DE-A[LCMARE].

LITERATUUR:

- Kruisheer, J.G., *Het ontstaan van de stadsrechtsoorkonden van Haarlem, Delft en Alkmaar*, Amsterdam/Oxford/New York 1985.
- Cox, J.C.M., “*Der beden des poerters der stede van Alcmair goedertierlic toe ghenegen*” *Stadsrecht Alkmaar – 11 juni 1254*, Alkmaar 2003.
- Cox, J.C.M., ‘Een grafelijke stad’, in: D. Aten e.a., *Geschiedenis van Alkmaar*, Zwolle 2007, p. 39-47.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede. De verlening van stadsrechtprivileges in Holland en Zeeland (13^{de} - 15^{de} eeuw)*, Den Haag 2011.

¹ Opperman, *Fontes Egmundenses*, p. 220.

² *OHZ*, I, nr. 88, p. 169-185.

³ Opperman, *Fontes Egmundenses*, p. 146.

⁴ Opperman, *Fontes Egmundenses*, p. 173-174.

⁵ Cox, *Hebbende privilege*, p. 92.

⁶ RA Alkmaar, Stadsarchief Alkmaar voor 1815, inv. nr. 1.

⁷ *OHZ*, II, nr. 1009, p. 699-719; Cox, *Hebbende privilege*, cd-rom (incl. hertaling).

⁸ Pols, *Westfriesche stadrechten* I, bijlage XX, p. 43-46.

⁹ Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 101.

¹⁰ Wortel, ‘Waar ging Alkmaar ter hofvaart?’, in: *Oud Alkmaar* 5, jg. 1981, p. 375-376.

¹¹ Brugmans en Heeringa, *Corpus Sigillorum*, nr. 566.

PLAATSNAAM: Almelo. **STAD**

DATERING: [ca. 1363 - 1376 juli 3].

VERLENER: [Evert van Heeckeren en Beatrix II, heer en vrouwe van Almelo] .

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Almelo’ dateert van 1157 (cop.17^e e.).

In een akte van Engelbert II, heer van Almelo, van 21 jan. 1333¹ is sprake van vier schepenen van Almelo. Op 7 mrt. 1346 staat Jan IV van Arkel, bisschop van Utrecht, Arnold IV, heer van de heerlijkheid Almelo, toe in *zijn dorp* Almelo twee jaarmarkten te doen houden.² In latere documenten is geen sprake meer van Almelo als dorp.³ In aktes⁴ van 22 apr. 1374 en 3 juli 1376 is wederom sprake van [4] schepenen van Almelo, terwijl aan de akte van 1376 het stadszegel hangt. Hierbij treden de schepenen zelfstandig als oorkonders op en niet, zoals in 1333, als getuigen bij een akte van hun heer. Ook op 4 apr. 1394⁵ is sprake van schepenen, terwijl het zegel als *sigillum civitatis* wordt aangeduid. Een akte van 25 apr. 1404 vermeldt een *stadspoort* op de Oosteres.⁶

Op zaterdag 15 juni 1420 verklaart Egbert van Heeckeren, heer van Almelo, dat hij schepenen en burgers te Almelo een ‘recht, vryheyte ende wilkoer’ heeft gegeven. Het origineel is verloren gegaan.⁷ De akte is in druk verschenen en telt 29 artikelen.⁸ Kennelijk is hier sprake van een geschil tussen de heer van Almelo en de burgers van de stad Almelo. Want op 1 juli 1420 bevestigen de schepenen ‘ende ghemenen borgers der stad van Almelo’ de (bij brief van 15 juni) vastgelegde rechten en vrijheden, gedaan in aanwezigheid van door beide zijden gekozen en genodigde ‘dedingslieden’. Hier is sprake van vastlegging van bestaande rechten, geen eenzijdige stadsrechtverlening.

Almelo is ná 1346 geleidelijk tot stad uitgegroeid en heeft waarschijnlijk van Evert van Heeckeren en Beatrix II, heer en vrouwe van Almelo, tussen ca. 1363 en 3 juli 1376 stedelijke rechten gekregen.⁹ Almelo staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560), en op de Overijsselse ‘Landdagpenning’ (1597).

HOOFDVAART: Op Deventer¹⁰; ook appèl op Deventer.¹¹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 3 juli 1376.¹² Afb.: een zespuntig kader met in het midden een schild met drie ruiten.
Randschrift: S[IGILLUM] CIVITATIS DE ALMELO (betreft zegel van 1396).

LITERATUUR:

- Hattink, R.E., ‘Stadregt van Almelo’, in: *OSDM* 1^o dl. 13^e stuk, Zwolle 1900.
- Hattink, R.E., *In en om Almelo*, Almelo 1903.
- Kuile, G.J. ter, *De opkomst van Almelo en omgeving*, Arnhem 1947.
- Beijers, H., ‘Het gemeentewapen van Almelo van 1394 tot heden’, in: *Jaarboek Twente 2001* (Enschede 2000), p. 23-28.
- Kokhuis, G.J.I., *Historie van Almelo*, Hengelo, 1985.
- Mensema, A.J., R.M. de Raat en C.C. van der Woude, *Inventaris van het huisarchief Almelo 1236-1917* (1933), Zwolle 1993.

¹ HCO, Huisarchief Almelo 2005, reg. 27; Ter Kuile, nr. 1562.

² HCO, Huisarchief Almelo 2279, reg. 29; Ter Kuile, nr. 1335.

³ Nijhoff, *Bijdragen*, Nieuwe reeks I, p. 141.

⁴ HCO, Catharinaklooster Almelo reg. nr. 4 en reg. nr. 6 (zegel is beschadigd).

⁵ HCO, archief klooster Albergen, reg. nr. 23; Hattink, ‘Stadregt van Almelo’, p. VIII en p.1 en 2.

⁶ HCO, Huisarchief Almelo, 1883, reg. 156.

⁷ Verschillende afschriften in HCO, Archief Huis Almelo.

⁸ Hattink, ‘Stadregt van Almelo’, p. 7-21.

⁹ Zie ook Hattink, ‘Stadregt van Almelo’, p. IX.

¹⁰ Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 150.

¹¹ Sylvanus, *Beschrijving der stad Deventer*, p. 11.

¹² Zie voor stadszegel uit 1376, noot 5. Zegel uit 1396 in HCO, Huisarchief Almelo, inv. nr. 20, reg. 140.

PLAATSNAAM:	Ameide.	STEDE
DATERING:	[1312 – 1400].	
VERLENER:	Heer van Herlaer.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Ameyde’ dateert van 1266.

In die periode is de heer van Herlaer vaandrager van de bisschop van Utrecht en leenheer van Ameide en Tienhoven. Op 13 sept. 1298 legt Diederik van Herlaer de eed van trouw af aan graaf Jan I van Holland, en stelt hij zijn huis ter beschikking van de graaf in geval van een oorlog tegen bisschop Willem Berthout van Utrecht.¹ In een Stichtse leenakte van 18 juni 1312 draagt Dirck van Herlaer echter Ameide weer ‘ten rechten eygene’ op aan de bisschop van Utrecht, waarna de bisschop hem ‘beleende... van den voorsz. huys ende hofstede, ende heerscap van den Ameyde, ende van den goede, dat daertoe behoort’.² Er is hierin nog geen sprake van de *stad* Ameide. Het geslacht van Herlaer sterft in 1400 in mannelijke lijn uit. Op 8 nov. 1400 dragen Hendrik, heer van Vianen, en zijn vrouw Heylwig, de hoge jurisdictie van *stad en land* van Ameide met bijbehorende rechten op aan bisschop Frederik van Blankenheim.³ Op 21 febr. 1401 bevestigt bisschop Frederik ‘de stad Ameyde in hare privilegiën en sluit hare inwonende burgers uit van vervolging door zijne panders’.⁴

Het oudst bewaarde handvest is van zondag 1 nov. 1433. Reinoud van Brederode, heer van Ameide, geeft dan een privilege ter vervanging van het oude stadsrecht.⁵ In de aanhef staat: ‘die onse voer vaders die heere van Herlaer voertyds ghesticht ende mit vryhede van rechten begaeft hebben ghehad’⁶ en ‘want die handtvesten ende brieven van der selver vryheden by quader bewaringhe ende versuyme off van outheden alsoe verderft, verwesen ende niet van weerder gheworden syn’. Het privilege telt 63 artikelen, en is in druk uitgegeven.⁷

De stadsrechten zullen tussen ca. 1312 en 1400 door één der heren van Herlaer zijn verleend. Rond 1390 is Ameide ‘een bloeiend stadje met gracht en poorten en eigen stadrecht’.⁸

HOOFDVAART: Op de heer (en diens raadslieden) van Vianen.⁹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1527.¹⁰ Afb.: tempel met vier zuilen.
Randschrift: DIT IS DER POERT SEGHEL VAN DER AMEIDE.

LITERATUUR:

- Geer van Jutphaas, B.J.L. de, ‘Die handtveste van der Ameyde’, in: *VMOVR* 2 (1886) p. 9-30.
- Holleman, F.A., *Het octrooi tot testeeren naar Hollandsch leenrecht. Beschouwingen naar aanleiding van een handschrift van mr. P. van der Schelling* [getiteld: Beschrijving van de heerlijkheid en stede Ameyde..., van den huize... van Herlaer...enz. 1739], Zutphen 1945.
- Verhoog, J.H., *Onvoltooide roem: de Heeren van Brederode in de Middeleeuwen: geschiedenis van een ridderslacht, 1203-1473*, Bergen 1997.

¹ *ChHZ*, I, p. 597; Van den Bergh, *OHZ*, II, nr. 1040.

² *ChHZ*, II, p. 125.

³ Muller, *Regesten*, I, nr. 1660. De lage jurisdictie blijft aan Hendrik en Heylwig.

⁴ Muller, *Regesten*, II, nr. 1706.

⁵ De Geer, ‘Handtveste Ameyde’, p. 29.

⁶ De Geer, *ibid.*, p. 15.

⁷ De Geer, *ibid.*, p. 15-29.

⁸ De Geer, *ibid.*, p. 13. De Geer stelt dat het wellicht Dirk van Herlaer (begin 14^e e.) is geweest die ‘aan zijne stede van Ameide het poortrecht schonk om daar de bevolking heen te lokken en handel en welvaart te bevorderen’ (p. 11-12).

⁹ De Geer, *ibid.*, p. 16; art. 4 [handvest van 1433] geeft de schepenbank de bevoegdheid om ‘waren sys niet vroed’ te ‘comen daarmede by ons ende onsen raetsluyden tot Vyanen’.

¹⁰ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 4.

PLAATSNAAM: Amersfoort. **STAD**

DATERING: [Vóór] 1259 juni 12.

VERLENER: Hendrik I van Vianden, bisschop van Utrecht.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Amersfoirde’ staat in een oorkonde van keizer Koenraad II van 1028 (cop. 1530). De stad ontwikkelt zich uit een bisschoppelijk hof (*curtis*) waarvan in 1203 sprake is.

Op donderdag 12 juni 1259 bevestigt Hendrik I van Vianden, bisschop van Utrecht, ‘aan schepenen, raden en gemeente zodanig recht en goede gewoonte, als zij [*opidi nostri de Amersfoorde*] tot dusverre hebben bezeten, en bovendien zodanig privilege en burgerrecht, gemeenlijk “statreigthe” genoemd, als onze stad Utrecht klaarblijkelijk bezit...’¹ Er zijn twee aanvullende bepalingen op het recht van Utrecht: de verplichting tot deelname aan de heervaart, en de verplichting 10 pond Utrechts bij te dragen wanneer Utrecht de bede betaalt aan de bisschop. Utrecht wordt aldus de moederstad van Amersfoort.² De originele oorkonde is niet bewaard gebleven. Er is een vidimus van 17 juli 1344.³ Latijnse tekst en hertaling zijn in druk verschenen.⁴ Gelet op de uitdrukkelijke bevestiging van *tot dusverre bezeten recht en goede gewoonte* zal Amersfoort dus al vóór die datum stadsrechten hebben verkregen.

In 1331 verleent Jan III van Diest, bisschop van Utrecht, aan de stad Amersfoort het recht op twee marktdagen per jaar, naast de al bestaande jaarmarkt.⁵

Vanwege de ligging op de grens van het Nedersticht met Gelre en Holland heeft Amersfoort vaak te lijden van oorlogshandelingen. Vanaf de 14^e eeuw kan Amersfoort zich een grote mate van zelfstandigheid op bestuurlijk en rechterlijk gebied verwerven, vanwege de zwakte van het bisschoppelijke wereldlijke gezag. Amersfoort is één van de stemhebbende steden in de Staten van Utrecht. Amersfoort staat ook in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Utrecht.⁶

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 16 dec. 1333.⁷ Afb.: torens op achtergrond, op voorgrond St.Joris te paard, met schild waarop St.Joriskruis.
Randschrift: [SIGILL]VM CIVITAT[IS A]MERSFOER[DIE].

LITERATUUR:

- Fruin, R. Th. Azn., *De Middeleeuwsche rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht*, 3 dln. ’s-Gravenhage 1892-1903 (Werken OVR 1^e reeks nr.13).
- Maarschalkerweerd, Ph. van, ‘De steden’ in: C. Dekker, Ph. van Maarschalkerweerd en J.M. van Winter (red.), *Geschiedenis van de provincie Utrecht tot 1528*, I, Utrecht 1997 p. 259-290.
- Hovy, J., ‘De vroegste bestuursgeschiedenis van Amersfoort en de stadsrechtverlening van 1259’, in: *Spiegel der Historie: Maandblad van de geschiedenis der Nederlanden*, jg. 4. nr. 1, Zaltbommel 1969.

¹ OSU, III, 1494; Fruin, *De Middeleeuwsche rechtsbronnen*, III, p. 139.

² Hovy, ‘Bestuursgeschiedenis’, p. 25.

³ Van domdeken Hendrik van Jutfaas; GA Amersfoort, charter nr. 8. Naar een eerder vidimus door bisschop Willem van Berthout van 25 juni 1298 dat verloren is gegaan (Fruin, *ibid.*, III, p. 139 noot 1). Latere vidimussen van 1425 en 1447, zie Hovy, ‘Bestuursgeschiedenis’, p. 42, noot 56.

⁴ Fruin, *ibid.*, p. 139-140; Hovy, ‘Bestuursgeschiedenis’, p. 2.

⁵ GA Amersfoort, Charter nr. 2.

⁶ Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 149.

⁷ Hovy, ‘Bestuursgeschiedenis’, p. 9; HUA, archief Bisschoppen, nr. 522. Er is een vermelding van een (verloren gegaan) zegel aan een oorkonde van 6 juli 1265 [OSU, III, nr. 1671].

PLAATSNAAM:	Ammerstol.	STEDE
DATERING:	1322 mei 16.	
VERLENER:	Willem III, graaf van Holland.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van de grafelijke tol te Ammers – *in theloneo de Ambers* – dateert van 1221; in 1232 is ook weer sprake van de tol te *Amberse*.¹

In 1320 is sprake van de poorters van Ammers.² Aan het ambacht van Ammers geeft Willem III, graaf van Holland, bij handvest van zondag 16 mei 1322 ‘alsulck recht en vriede als wi onser poirte van Oudewater hier te voeren gegeven hebben’.³ Hierin wordt ook het vrijheidsgebied nauwkeurig omschreven. Tevens wordt bepaald dat wanneer ‘onse luden van Ammers’ in een bepaalde rechtszaak ‘niet vroed en noech en waeren’, zij te hoofde zullen gaan bij ‘onsen Scepene van onser poirte van Oudewater’. Op 13 mei 1325 is sprake van schepenen en raad van Ammers.⁴ In 1327 krijgt Ammerstol het recht op een weekmarkt. Later verkrijgt men tevens het recht van tolvrijheid, het recht op een jaarmarkt en wordt er een kapel gebouwd.

Op 25 aug. 1401⁵ verplaatst Albrecht van Beieren zowel de tol als de visafslag naar Schoonhoven en vandaar in 1424 naar Slikkerveer⁶. In 1604 treden voor de schepenen van de stad twee oud-bestuurders van Ammers(tol) als getuigen op van het recht der stad Ammers tegenover die van Bergambacht.⁷ Het getuigenis eindigt met: ‘*Ende in kennisse der waerheyt hebben wy Joost Cornelissen ende Aert Woutersen, borgemeesters der voorschreven stede deur bede ende begeerte van de voorseyde schepenen onser stede cleijne segel opt spatium van desen gedruckt den II Augusti 1604. In kennisse van mij, P. van Hemert, secretarius*’.

Ammerstol is vrijwel volledig gericht op de zalmvisserij. De visafslag komt in 1795 terug naar Ammerstol.

HOOFDVAART: Op Oudewater.⁸

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 13 dec. 1400.⁹ Afb.: schild met leeuw en zalm.
Randschrift: DER PORTE VA[N] AMMERS.

LITERATUUR:

- Groningen, C. L. van, *De Krimpenerwaard. De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst*, Zeist 1996.
- ‘Een uiting van getuigen betreffende het recht der stad Ammers tegenover die van Bergambacht in zake van arrest wegens schuld’, in: *VMOVR* 5 (1898) VI, p. 645-646.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede. De verlening van stadsrechtprivileges in Holland en Zeeland (13^{de} – 15^{de} eeuw)*, Den Haag 2011.

¹ *OHZ*, I, nr. 413 (febr. 1221); II, nr. 539 (28 juni 1232).

² Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 91.

³ *ChHZ*, II, p. 290; Cox, *Hebbende privilege*, p. 72 – tekst oorkonde incl. hertaling op cd-rom.

⁴ Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 140.

⁵ *ChHZ*, III, p. 744: bij gelegenheid van het verlenen van voorrechten door Albrecht, graaf van Holland, aan Schoonhoven.

⁶ *ChHZ*, IV, p. 702.

⁷ ‘Een uiting van getuigen’: ‘dat de borgers ende inwoonders der voorschreue stede wel vermogen te arresteren ende dickwils gearresteert hebben den inwoonderen van Berchambocht voor haar schulden...maer dat die van Ammers...nyet en mochten gearresteert worden vermits Ammers voorseyt eertyts een stadt ware geweest, ende noch stads privilegien ende vryheijt was hebbende gegelyck zy oock ... tegenwoordigh noch hebbende is’.

⁸ *ChHZ*, II, p. 290.

⁹ De Vey Mestdagh, *Liber sigillorum*, I, nr. 1290.

PLAATSNAAM: Amsterdam. **STAD**

DATERING: [1300 ná mei 21 – 1301 vóór aug. 5].

VERLENER: Gwijde van Avesnes, heer van Amstelland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Amestelledamme’ dateert van 27 okt. 1275. In een oorkonde van die datum verleent graaf Floris V bij wijze van schadeloosstelling aan de inwoners van Amsterdam (*homines manentes apud Amestelledamme*) tolvrijdom door het gehele graafschap.¹ De inwoners van Amsterdam drijven dan dus al handel op Holland. Amstelland, waartoe Amsterdam behoort, is in de 13^e eeuw een deel van het Sticht Utrecht.

Op 21 mei 1300 beleent Jan II van Henegouwen, graaf van Holland, zijn broer Gwijde van Avesnes met de [in het Sticht Utrecht gelegen] goederen van de schulddigen aan de dood van Floris V. Daaronder valt ook Amstelland waaronder Amsterdam. Vrij snel na die datum [meest waarschijnlijk kort na 21 mei 1300, maar in ieder geval voor 5 aug. 1301 wanneer Gwijde tot elect van Utrecht wordt gekozen] zal Gwijde zich hebben laten inhuldigen in Amsterdam, en bij die gelegenheid als *stadsheer* de ‘in de poerte’ Amsterdam geldende ‘coere en recht’ bij oorkonde² hebben uitgevaardigd.³ De Amsterdammers leven dan dus al geruime tijd volgens het al langer geldende stadsrecht. Gwijde vaardigt dit nu officieel uit in de vorm van een stadsrechoorkonde, waarmee de inwoners van Amsterdam een tastbaar symbool van hun stedelijke status en geldende rechten krijgen. De tekst is op initiatief van de inwoners van Amsterdam tot stand gekomen.⁴ Het stadsrecht telt 21 artikelen.⁵ De originele oorkonde is niet bewaard gebleven. Er bestaan 2 afschriften.⁶

Na het overlijden van Gwijde van Avesnes op 29 mei 1317 gaan Amstelland en Amsterdam over van het Sticht Utrecht naar het graafschap Holland. Op 9 dec. 1342 verleent Willem IV, graaf van Holland, een uitgebreider stadsrecht.⁷ Ook dat is op initiatief van de Amsterdammers zelf tot stand gekomen. Amsterdam staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Utrecht, dan wel elders binnen het Sticht.⁸
Na de overgang naar het graafschap Holland zal men recht zoeken in Haarlem.⁹ Ook gaat men in later tijd naar Leiden.¹⁰

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1338.¹¹ Afb.: koggeschip, met wapenschild in de mast, waarin een klimmende leeuw.
Randschrift: + S[IGILLUM] OPIDI DE AMSTELREDAMME.

LITERATUUR:

- Brugmans, H., *Geschiedenis van Amsterdam*, I, Middeleeuwen 1100/1544, Utrecht/Antwerpen 1972
- Dijkhof, E.C., ‘Op weg naar autonomie’, in: M. Carasso-Kok (red.), *Geschiedenis van Amsterdam - Een stad uit het niets, tot 1578*, Amsterdam 2004, p. 63-73.
- Laan, P.H.J. van der (red.), *Oorkondenboek van Amsterdam tot 1400 (OBA)*, Amsterdam 1975.
- Laan, P.H.J. van der, ‘De autonomie van Amsterdam in de middeleeuwen’, in: *Holland. Regionaal-historisch tijdschrift* 1 (1969) p. 147-164.
- Melker, B.R. de, ‘Stad en zegel: de oudste stadszegels van Amsterdam’, in: *Jaarboek Amstelodanum* 85 (1993) p. 19-48.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 143-146.

¹ OHZ, III, nr. 1701. Bevestigd door Floris V in 1292 (OBA, nr. 5).

² OBA, nr. 6.

³ Dijkhof, ‘Op weg naar autonomie’, p. 64.

⁴ Dijkhof, *ibid.*, p. 65.

⁵ Dijkhof, *ibid.*, p. 65.

⁶ In NA, AGH, Groot Register Kennemerland, nr. 255 en Klein Register, nr. 256.

⁷ OBA, nr. 49.

⁸ In art.11 stadsrecht: OBA, nr. 6.

⁹ OBA, nr. 49.

¹⁰ Volgens mededeling van de Leidse secretaris Jan van Hout, in: Van Leeuwen, *Costumen van Rijnland*, p. 271.

¹¹ Ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam tot 1578*, I, p. 224.

PLAATSNAAM:	Appingedam.	STAD
DATERING:	1327 mei 24.	
VERLENER:	Geen.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Appingedamme’ dateert van 1308. Na het graven van de Delf (Damsterdiep) in de 12^e eeuw bij Appingedam ontstaat een kruispunt van waterwegen en een open verbinding met de zee. Appingedam groeit hierdoor uit tot een belangrijke handelsplaats met in 1308 ook al een markt.

De bewoners zetten een eigen bestuursrechtelijke organisatie op en stellen daartoe zg. buurrechters aan. Een oorkonde uit 1308 gaat uit van raden en gezworenen van Fiwilgonia (Fivelgo) en de *burgenses* (burgers) in [Appinge]Damme.¹ De rechten, gewoonten en keuren van Appingedam zijn bevestigd en bezegeld door de rechters van ‘onze landschap’ Fivelgo op de zondag onder het octaaf van ’s Heren Hemelvaart in 1327 (24 mei 1327). Deze akte (‘buurbrief’) wordt op 7 juni 1327 bekrachtigd en bezegeld door de rechters der Zeelanden van heel Friesland, in Upstalboom bijeen.² Tegenwoordig wordt aangenomen dat men niet te Aurich, maar in Appingedam zelf, in *Upstalboom*, bijeenkwam.³ De bevestigingsakte is voorzien van het zegel van ‘geheel Friesland’, d.w.z. het verbond van de Upstalboom. De originele buurbrief is bewaard gebleven en in druk verschenen.⁴ Tevens is een vertaling beschikbaar.⁵ Niet alleen de status van de uitvaardigende instantie is vaag, ook de inhoud van de bepalingen is van dien aard, dat zij slechts een beperkte exemptie van het geldende landrecht met zich meebrachten.⁶ Het gaat hier om formalisering van plaatselijke gewoonten, waarbij het initiatief van de aspirant-stedelingen uitgaat, echter zonder aanwezigheid van een landsheer als verlener.

Appingedam staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

Bij K.B. van 7 mei 1819 is het Plattelandsreglement voor de provincie Groningen vastgesteld. Daarbij krijgt Appingedam het recht de naam van stad te dragen en op burgemeesters en een raad, maar geen vertegenwoordigers in de Provinciale Staten. In 1825 krijgt Appingedam een afzonderlijk bestuursreglement.⁷

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1308.⁸ Afb.: maagd Maria met Jezuskind, twee engelen en een pelikaan.
Randschrift: S[IGILLVM] BVRGENSIVM APPINGEDAMME.

LITERATUUR:

- Hoft, A., *Vissen rond de Floem, Een bijdrage tot het historisch-topografisch onderzoek van de ontwikkeling van de stad Appingedam tot 1810*, Groningen 1990.
- Richthofen, K. von, *Friesische rechtsquellen*, Berlijn 1840.
- Acker Stratingh, G., ‘Appingedam als stad beschouwd’, in: *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde, inzonderheid van de provincie* dl. VIII, Groningen 1871, p. 117-144.
- Cleveringa, R.P., *Ontwikkelingslijnen van het rechtsbestel der stad Appingedam, in het bijzonder vóór de 18^e eeuw*, Groningen 1927.
- Formsmas, W.J., ‘De Middeleeuwse vrijheid’, in: *Historie van Groningen, Stad en Land*, Groningen 1976, p. 77-106.

¹ Berkelbach, *Regesten*, nr. 131; Muller, *Regesten*, I, nr. 244.

² Von Richthofen, *Friesische rechtsquellen*, 295.

³ Formsmas, ‘De Middeleeuwse vrijheid’, p. 86-87.

⁴ GA Appingedam. De tekst is afgedrukt in *OGD*, I, nr. 307.

⁵ Hoft, *Vissen*, p. 11-13.

⁶ Vriendelijke mededeling van J. van den Broek, Groninger Archieven.

⁷ K.B. van 31 juli 1825, nr. 81 wegens het plaatselijk bestuur van Appingedam, Delfzijl en Winschoten, Bijvoegsel tot het Staatsblad XII (1825), 2^e stuk, p. 88-90. Zie ook Kocken, *Van stads-*, p. 259, 261, 264 en 297.

⁸ HUA, archief Bisschoppen, inv.nr. 196.

PLAATSNAAM: Arnemuiden. **STAD**

DATERING: 1574 mrt. 9.

VERLENER: Prins Willem van Oranje.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Arnemuda' dateert van 15 juni 1223. In 1273 verwerft Floris van Henegouwen, stadhouder van Zeeland, voor Floris V het ambacht te Arnemuiden van Anton, zoon van heer Pieter van Arnemuiden. Op 22 juni 1273 beveelt Floris V zijn neef Floris van Henegouwen een stenen huis daar te bouwen.¹ In 1288 is in een oorkonde van Jan I van Brabant sprake van tolvrijdom², te verlenen aan de stad, die graaf Floris V van plan is in *Walacria apud Arnemuden* te stichten.

Op dinsdag 9 maart 1574 verleent prins Willem van Oranje aan de inwoners van Arnemuiden het stadsrecht vanuit Middelburg, waar hij verblijft: 'Wij vergunnen ende ordonneren, dat den burch oft plaetsse van Arnemuden, soo boven als beneden dijcx, gelijk dat tegenwoordelijck bewalt ende overgraven is, ... van nu voortaan sal wesen een stad, ende daer voer genomineert ende gereputeert zal worden'. Tevens wordt bepaald dat de magistraat 'recht ende justitie (sal) administreren, zoo in criminele als civiele zaken, op den voet ende instructie, als men procedeert ende doet binnen der stad Middelborch, behalve dat se daarvan sullen staen ten resorte aen den raedt aan Hollant in cas van appel'.³ De inwoners van Arnemuiden dienen een rekest in voor een eigen bestuur en vrijheid van handel en andere zaken: 'Van de schamele, verjaagde en gedestruëerde personen en ingezetenen van Arnemuiden aan Zijne Excellentie, daarbij klagende over hetgeen zij als aanhangers van de Prins, na hunne vlucht op 8 mei 1572 hebben geleden'. Nadat Arnemuiden begin april 1572 de zijde van de Prins kiest tegen de Spanjaarden wordt het niet ommuurde Arnemuiden⁴ op 8 mei 1572 door de Spanjaarden ingenomen. Het privilege van de prins (met zijn zegel in rode was aan een gevlochten koord van rode, witte en blauwe zijde) bevond zich eeuwenlang in de stedelijke privilegekist ten stadhuize⁵.

In 1816 wordt Arnemuiden tot de rang van stad verheven.⁶

HOOFDVAART: Op Middelburg; appèl op de Raad van Holland.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1574. Afb.: schild met drie adelaars en kasteel, op een golf.
Randschrift: SIGILLUM CAUSARUM 1574 CIVITATIS ARNEMUDE⁷

LITERATUUR:

- Kesteloo, H.M., *Geschiedenis en plaatsbeschrijving van Arnemuiden*, Middelburg, 1875.
- Jonge van Ellemeet, B.M. de, 'De verheffing van Arnemuiden tot stad', in: *VMOVR* 5 (1907) p. 289-296.
- Meertens, P.J., *Arnemuiden vier eeuwen stad*, [herdenkingsrede], Arnemuiden, 1974. [In Zeeuws Archief].
- Unger, W.S. en J.J. Westendorp Boerma, 'De steden van Zeeland', in: *Archief Zeeuws Genootschap*, 2^e stuk (1955), 'De steden van Walcheren': V. 'De smalstad Arnemuiden', p. 66-70.

¹ OHZ, III, p. 733, nr. 1639.

² OHZ, IV, nr. 2367.

³ Kesteloo, *Geschiedenis Arnemuiden*, p. 41 en 156; De Jonge, 'De verheffing van Arnemuiden', p. 289 e.v.

⁴ Opmerkelijk genoeg staat Arnemuiden in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

⁵ In Zeeuws Archief, archieven van de stad Arnemuiden, inv. nr. 1, 1 charter, met zegel prins Willem van Oranje.

⁶ K.B. 20 aug. 1816, nr. 22. Bij brief van 9 sept. 1816 door GS van Zeeland toegezonden aan het gemeentebestuur van Arnemuiden, in Zeeuws Archief, archief gemeente Arnemuiden 1431-1857, inv. nr. 80. Het adres tot deze titulaire verheffing tot stad is overigens uitgegaan van het gemeentebestuur van Aardenburg.

⁷ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 8.

PLAATSNAAM: Arnhem. **STAD**

DATERING: 1233 juli 13.

VERLENER: Otto II, graaf van Gelre.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Arneym’ dateert van 893 [cop.1222]. In 1227 is sprake van *nostrum oppidum Arnhem*, en in 1230 van de *civium de Arnhem*.¹

Bij privilege van woensdag 13 juli 1233 verheft graaf Otto II van Gelre Arnhem van *oppidum* (versterkte plaats) tot *civitas* (stad).² Arnhem verkrijgt het recht (‘eenzelfde vrijheid’) van Zutphen. Daarnaast bepaalt Otto dat hij geen belasting zal heffen buiten de wil van de burgers, dat Arnhem bestuurd moet worden door een raad van twaalf schepenen, en dat geen burger van Arnhem binnen de graafschappen Gelre en Zutphen tot een gerechtelijk duel kan worden gedaagd.³

De originele oorkonde noch latere afschriften zijn bewaard gebleven. Het stadsrecht is vertaald aan de hand van een 16^{de}-eeuwse kopie.⁴ Op 6 juni 1312 vidimeert (en bekrachtigt) graaf Reinald I van Gelre het stadsrecht.⁵

Arnhem is één van de vier hoofdsteden van de kwartieren die voor het eerst in 1347 als zodanig worden benoemd: ‘vier steden, als van Nymegen, van Zutphen, van Ruremunde ende van Arnhem’.⁶

In een op 23 sept. 1371 in Arnhem uitgevaardigde muntverordening wordt voor het eerst de benaming ‘hoofdstad’ gebruikt: ‘onser viere hoeft stede’.⁷ In het Gelderse stedenrijm heet het: ‘Nieumegen de Oudste, Roermond de Stoutste, Zutven de Ryckste, Arnhem de Genoeglykste’. In 1233 krijgt Arnhem het recht van een weekmarkt, en in 1240 van één (later drie) jaarmarkt(en); in 1246 heeft Arnhem een gasthuis, in 1291 een stadsmuur, in 1299 een stadsburcht (hof in de stad) en in 1353 al een stadhuis.⁸ Arnhem neemt van 1441 tot 1615 deel aan de Hanze, als lid van het Keulse kwartier. Arnhem staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Zutphen.⁹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 20 apr. 1281.¹⁰ Afb.: een dubbelkoppige adelaar.
Randschrift: +SIGILLV[M] BVRGENSIVM:DE:ARNEM.

LITERATUUR:

- Borman, R., *Arnhem onder de grond. Bewoningsgeschiedenis van stad en omgeving*, Utrecht 1993 (Historische reeks Arnhem dl. 3).
- Verkerk, C.L., ‘Het stadsrechtprivilege van 13 juli 1233 voor Arnhem: De onechtheid van Gelderse stadsrechtsoorkonden, in het bijzonder van Zutphen, Arnhem en Wageningen.’ in: H.C. van Bommel e.a., *Bijdragen Gelre* 74 (1983), p. 41-49.
- Wessels Boer, J. (uitg. d.), ‘Stadrecht van Arnhem’, in: *VMOVR* 2 (1891) p. 475-508.
- Flink, K. en B. Thissen, ‘De Gelderse steden in de Middeleeuwen-data en feiten, aspecten en suggesties’, in: J. Stinner en K-H. Tekath, *Het hertogdom Gelre Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel*, Utrecht 2003.

¹ Sloet, *Oorkondenboek*, nr. 529.

² Verkerk, ‘Het stadsrechtprivilege’, p. 45-48; zie m.n. zijn onderzoek naar de datering.

³ Sloet, *Oorkondenboek*, nr. 564 [daar 15 juli 1233]. In totaal betreft het negen bepalingen.

⁴ Borman, *Arnhem onder de grond*, p. 53: vertaling door C.L. Verkerk.

⁵ Verkerk, ‘Het stadsrechtprivilege’, p. 41; Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, dl. 1, nr. 132.

⁶ Nijhoff, *ibid.*, nr. 24: 15 aug. 1347.

⁷ Nijhoff, *ibid.*, nr. 190.

⁸ Flink en Thissen, ‘De Gelderse steden’, p. 215 en p. 228.

⁹ Verkerk, ‘Het stadsrechtprivilege’, p. 41.

¹⁰ Gelders Archief, archief stad Arnhem; Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 8; Brugmans en Heeringa, *Corpus Sigillorum*, nr. 568.

PLAATSNAAM: Asperen. **STAD**

DATERING: [c. 1314 jan. 11].

VERLENER: [Otto van Heukelum, heer van Asperen].

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Asperen' dateert van 893 [cop.1222]. Beekman verwijst in 1745 naar diverse kronieken en vermeldt dat Jan van Arkel al in 1204 het kasteel en de stad Asperen kocht. Willem III, graaf van Holland, beleent op vrijdag 11 jan. 1314 Otto van Heukelum, heer van Asperen, met de heerlijkheid Asperen 'ende die porte tot Asperen'.¹ Dit is de oudste vermelding van Asperen als stad. In die acte verleent graaf Willem ook tolvrijdom in het graafschap Holland aan 'die porteren van Asperen die daar nu wonen'. Diezelfde dag draagt heer Otto de heerlijkheid en de stad Asperen op aan graaf Willem, op voorwaarde dat zijn erven er steeds mee beleend zullen blijven met behoud van het hoog en laag gerecht, en onder belofte, dat de stad Asperen 's graven 'oepen poort wesen sal'.² Op verzoek van heer Otto is de bisschop van Utrecht medezegelbaar. Er is geen stadsrechtsoorkonde voorhanden. Het archief van de heren en de stad Asperen van vóór 1600 is nagenoeg geheel verloren gegaan.³

Asperen zal rond 1314 als nieuwe stad zijn aangelegd op initiatief van Otto van Heukelum (gestorven 1344/45).⁴ Vermoedelijk is hij degene die Asperen stadsrechten heeft verleend.

Later in 1314 belooft graaf Willem aan Otto van Heukelum, heer van Asperen, de 'stede en sloet tot Asperen te bescudden, ende bescermen'.⁵ Op 19 okt. 1316 bekrachtigt graaf Reinald van Gelre het landrecht van Zaltbommel ('eining') en bepaalt dat Asperen niet daaronder begrepen is.⁶

Elburch, vrouwe van Asperen, ontvangt op 9 mei 1366 van de graaf van Holland o.a. de stad en heerlijkheid van Asperen ('item die poerte, ende herelicheit van Asperen') in leen.⁷ Asperen is in de Middeleeuwen ommuurd, met waterpoort, zo o.a. een vermelding van 15 febr.1377: 'toter poerte mure van Asperen toe'.⁸ Op 22 dec. 1497 is sprake van 'die here van Asperen mitter stat'.⁹ Op 16 juli 1517 beveelt hertog Karel van Gelre tot proviandering van de stad Asperen.¹⁰ Asperen staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Vermoedelijk 17^{de}-eeuws. Afb.: poort met drie torens en vanen, in de open poort een schild met wapen van Arkel.
Randschrift: SIGILLUM OPPIDI ASPERENSIS.¹¹

LITERATUUR:

- Beekman, M., *Beschrijving van de Stad en Baronnie Asperen. Vertoonende haare oudheid, gebouwen, hooge, en verdere regeering, ens.*, Utrecht 1745.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 147-148.
- Kouwenhoven, G. en J. van Leerdam, *Asperen, een blik in het verleden*, Asperen 1993.
- Rutte, R., 'Slagen of falen: motieven bij laatmiddeleeuwse stadsstichtingen', in: *Historisch-geografisch Tijdschrift* deel 18 (2000) nr.1, p. 1-11.

¹ Beekman, *Beschrijving*, p. 152 en 153; NA, AGH inv. nr. 792 [akte van opdracht]; *ChHZ*, II, p. 129 [hier 1313 jan. 12]; Berkelbach, *Regesten*, p. 115, nr. 281.

² Beekman, *Beschrijving*, p. 151; NA, AGH, inv. nr. 786; *ChHZ*, II, p. 130 [hier 21 jan. 1313].

³ Vriendelijke mededeling van R.H.C. van Maanen, streekarchivaris van West-Betuwe.

⁴ Rutte, 'Slagen of falen', p. 7.

⁵ *ChHZ*, II, p. 136 [1313 aug. 5].

⁶ Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 67.

⁷ *ChHZ*, II, p. 187; zij geeft deze 'aan haaren gemaal, heer Dirk van Polanen, ten lijftochte'.

⁸ *ChHZ*, II, p. 329.

⁹ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, VI, 1^e stuk, nr. 233.

¹⁰ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, VI, 2^e stuk, nr. 859.

¹¹ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 9.

PLAATSNAAM: Assen. **STADSVERVERHEFFING**

DATERING: 1809 mrt. 13

VERLENER: Lodewijk Napoleon, koning van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Ascen’ dateert uit 1267-1268. In de late Middeleeuwen wordt het Cisterciënzer klooster *Maria in Campis* (Mariënkamp) gebouwd tussen Witten en Rolde, op een plaats die Hassen of Assen wordt genoemd. Het kloosterbolwerk komt rond 1600 in handen van de Drentse Staten. Assen wordt vervolgens centrum van bestuur wanneer het college van Drost en Gedeputeerden zich daar vestigt.

Bij gelegenheid van zijn rondtoer door Drenthe verheft Lodewijk Napoleon, koning van Holland, het dorp Assen (600 inwoners) tot stad. De koning laat een beroemde ontwerper, C.G.F. Giudici, een stedenbouwkundig plan voor Assen maken dat voorziet in een groei naar 6.000 zielen, de stichting van een flink aantal openbare gebouwen en een koninklijk paleis.¹ Het Koninklijk Besluit van 13 maart 1809, nr. 10, luidt: ‘In acht genomen hebbende de aangelegenheid en de gelukkige ligging van het dorp Assen, in het centrum van het departement Drenthe gelegen. In acht genomen hebbende de vergroting en verbetering waarvoor het departement onderhevig is en waar aan hetzelfde zich met recht verwagten kan; enz. Art. 1. Wij vergunnen aan voornoemde plaats den rang van stad op gelijke voet als alle andere steden van het Rijk. Art. 2. Het stedelijk bestuur der stad Assen zal provisioneel bestaan uit een burgemeester, 2 wethouders, een secretaris, 5 vroedschappen. ‘ Enz.’²

Bij K.B. van 5 nov. 1815, nr. 60, wordt het reglement voor de steden van Drenthe vastgesteld.³ Assen (1.173 inw.) krijgt één vertegenwoordiger in de Provinciale Staten.

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1807.⁴ Af.: schild met gekroond Mariabeeld met kind op knie, tussen twee gouden zuilen.⁵
Randschrift: BURGEMEESTER VAN ASSEN.⁶

LITERATUUR:

- Boer, J.A.M. den, ‘De Drentse steden (Assen, Coevorden en Meppel, ontstaan en ontwikkeling; hun betekenis voor het gewest)’, in: *Drenthe* 28 (1957) p. 2-6.
- Gras, H., en P. Th.F.M. Boekholt (e.a.), *Geschiedenis van Assen*, Assen 2000.

¹ Van der Woud, *Het lege land*, p. 312.

² Originele oorkonde in NA, archief Staatssecretarie Lodewijk Napoleon, inv. nr. 184-188; afschrift in Drents Archief.

³ Bijvoegsel Staatsblad dl. II, 3^e stuk, p. 1583-1601.

⁴ Onzeker of dit stempel daadwerkelijk gebruikt is. Vriendelijke mededeling van J.B. Mencke, secretaris van Assen.

⁵ Afgeleid van het klooster ‘Maria in Campis’. In 1809 wordt dezelfde afbeelding gebruikt wanneer Assen tot de rang van stad verheven wordt.

⁶ Van het zegel van 1809.

PLAATSNAAM: Austerlitz. **STADSVERVERFFING**

DATERING: 1806 aug. 17.

VERLENER: Lodewijk Napoleon, koning van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Austerlitz’ dateert van 17 aug. 1806.

De plaats is vernoemd naar de beroemde ‘Driekeizersslag’ in 1805 bij Austerlitz (Tsjechië). Rond 1804 heeft Napoleon plannen om Engeland aan te vallen waartoe hij een groot aantal militairen o.a. naar Nederland dirigeert. Generaal Auguste F.L. Viesse de Marmont krijgt in 1804 de leiding over een groot kamp op de heide bij Zeist (met ca. 12.000 Franse en 6.000 Nederlandse militairen). Generaal Marmont laat op het hoogste punt van de Utrechtse heuvelrug een piramide bouwen, als blijvend monument voor Napoleon. Het kamp trekt ook werklieden aan waardoor drie gehuchten ontstaan: Petitville, Marmontville en Bois-en-Ville.

Bij decreet van zondag 17 aug. 1806 van koning Lodewijk Napoleon¹ worden deze drie gehuchten afgescheiden van Driebergen en samengevoegd tot de te ontwikkelen *stad* Austerlitz (417 inw.).²

Bij brief van 13 sept. 1806 wordt Etienne de Pineda benoemd ‘tot plaatselijk commandant van het dorp Austerlitz, waarvan u zult aannemen den titel van gouverneur’.³ Bij decreet van 11 dec. 1806 wordt de gouverneur gemachtigd aan iedere ingezetene van Austerlitz de nodige grond in eigendom te geven; zij mogen er een huis op bouwen en een groentetuin aanleggen.⁴ Het vlot echter niet, en op 31 dec. 1807 schrijft de minister van Binnenlandse Zaken: ‘Na deze zaak overwogen en deswegens nadere informatiën ingewonnen te hebben, is het ons voorgekomen dat de ongunstige ligging van de geprojecteerde stad Austerlitz, het daar ter plaatse stigten van eene stad of zelfs eenigzins aanzienlijk dorp moeijelijk, zoo niet onmogelijk zal maken.’⁵

De ‘stadswording’ is niet van de grond gekomen. Bij het decreet van keizer Napoleon van 21 nov. 1811 wordt Austerlitz per 1 jan. 1812 opgeheven en haar grondgebied onder Zeist gebracht.

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1807.⁶ Afb.: leeuw met pijlenbundel en zwaard.
Randschrift: ‘GOUVERNEUR VAN AUSTERLITZ’.

LITERATUUR:

- Blijdenstijn, R., *De pyramide van Austerlitz: erkenning voor een Frans gedenkteken*, Utrecht 2000.
- Loenen, R., *Austerlitz. Pyramide, Frans-Bataafs Kamp en Dorp (1804-1811)*, Driebergen 2004 [Kleine Geschiedenis van de Heuvelrug].
- Ramaer, J.C., ‘De Fransche Tijd (1795-1815)’, in: A.A. Beekman, *Geschiedkundige Atlas van Nederland*, 's-Gravenhage 1926.

¹ NA, archief Staatssecretarie Lodewijk Napoleon, inv. nr. 87. In art. 2 is sprake van de vorming van ‘un seul village’ (dorp) terwijl in art. 4 sprake is van ‘la ville’ (stad). In art. 6 is sprake van ‘les mesures nécessaires pour l’établissement de la ville...’. In het Nederlands afgedrukt in ‘Decreten en besluiten Lodewijk Napoleon 1806’, p. 79-80 (aanwezig in de K.B.).

² Loenen, *Austerlitz*, p. 115.

³ Loenen, *Austerlitz*, p. 116.

⁴ NA, archief Staatssecretarie Lodewijk Napoleon, inv. nr. 90. Ramaer, ‘De Fransche Tijd’, p. 72-73. Zie ook Loenen, *Austerlitz*, p. 121: tevens wordt vrijheid van godsdienst gegarandeerd. Voor de orde en veiligheid kan de gouverneur een onderschout en vier dienaren van justitie aanstellen.

⁵ Loenen, *Austerlitz*, p. 132; HUA, familiearchief De Beaufort, toegang R-53, inv. nr. 1802.

⁶ Loenen, *Austerlitz*, p. 117.

PLAATSNAAM:	Axel.	STAD
DATERING:	[1183].	
VERLENER:	Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Axla' dateert uit de periode 987-994 (cop. midden 11^e e.).

Axel is de hoofdstad van het 'Axeler Ambacht', één van de 'Vier Ambachten van Rijks-Vlaanderen'. Dit gebied houdt de graaf van Vlaanderen in leen van de Duitse keizer, kerkelijk hoort het tot 1559 tot het bisdom Utrecht. Axel heeft vóór 1200 tolvrijdom en een vrije markt. Axel heeft in 1183 stadsrechten gekregen van Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen, in het kader van zijn stedenpolitiek.¹ Er is geen oorkonde overgeleverd.

Stadsrechtverlening in 1183 wordt mede gestaafd door de verkoop van een grafelijk leen door schout Walter van Axel aan Willem, abt van de St. Baafsabdij (ambtsperiode 1177-1187), waarbij schout Walter aan graaf Filips 60 gemeten land van zijn allodiaal bezit *inter oppidum de Axla et Suanewerve* afstaat.²

Volgens een acte uit 1532 zouden echter (pas) in 1213 door graaf Ferdinand en gravin Johanna van Vlaanderen stadsrechten aan Axel zijn verleend, en wel het recht van Gent.³ Op 23 jan. 1532 namelijk bevestigt Karel V de stadsrechten van Axel.⁴ De acte vermeldt: 'Vanwegens onsen seer beminde, de burgemeesters en schepenen van onse stad Axel...is ons voorgesteld...hoedat [zij]...hebben...privilegiën, rechten, wetten, vrijheden...aan haar vergund door wijlen onse voorsaten,...wijlen Fernand, grave van Vlaanderen...en vrouw Johanna...haar zouden hebben toegestaan voor altoos, zodanige vrijheden en franchises als onse steeden van Hulst en van Gent hadden, gelijk blijkt bij haer opene brieven gegeven in 't jaer 1213'.⁵

Axel staat ook in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560). Na de verovering op 17 juli 1586 door prins Maurits wordt de stad versterkt met wallen en poorten. Tot 1795 maakt Axel deel uit van het zgn. *Committimus*, het Staatse gebied dat bestuurd wordt door Gecommitteerde Raden van Zeeland.

HOOFDVAART: Op Gent.⁶

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Jan. 1237 (1238).⁷ Afb.: drie gestileerde bomen.
Randschrift: + SIGILLVM.SCABINORVM.DE.AXELE.

LITERATUUR:

- Oggel, D.J., 'Het wapen der gemeente Axel', in: *De Nederlandsche Leeuw* 88 (1971) p. 428-429.
- Wesseling, J., *De geschiedenis van Axel*, Groningen 1966.
- Scharp, J., *Geschiedenis en costumen van Axel*, 3 dln. Middelburg 1787-1788.
- Verhulst, A., *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VII^e - XIV^e eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grootgrondbezit in Vlaanderen tijdens de Middeleeuwen*, Brussel 1958.
- Hemptinne, Th. de e.a., *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128-sept. 1191)*, dl. II, band II, Regering van Filips van de Elzas (1168-1191), 1^e dl. (1168-1177), Brussel 2001.

¹ Warnkönig, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, I, 348; Wesseling, *De geschiedenis*, p. 6.

² Verhulst, *De Sint-Baafsabdij*, p. 500. Serrure, *Cartulaire*, nr. 57, p. 58 gedateerd 'vers 1171'. Nader gedateerd op grond van de genoemde getuigen tussen 1177 en 1182 [zie De Hemptinne, *OGV* II, nr. 620].

³ Scharp, *Geschiedenis*, II, p. 22 e.v.; uit een geschil tussen baljuw en schepenen en Pieter Eyerman, poorter van Axel, van 20 juni 1427 blijkt 'dat zij [die van Axel] gheprevelegiert ende ghevrijt zijn ghelijc die van Gent'.

⁴ Scharp, *Geschiedenis*, II, p. 22-32; kopie van de acte in GA Terneuzen, S.A. Axel. nr. 1-2 [17^e-eeuws archiefdeel met de verzamelde privileges].

⁵ Translaat uit 1694 van notaris Roos te Middelburg. Ook in de sententie van 20 juni 1427 is sprake van aan de stad Axel in 1213 door graaf Ferdinand verleende privileges.

⁶ In de sententie van 20 juni 1427: 'ende waren oock schepenen van Ghent huer recht wettelick hoeft'.

⁷ Brugmans en Heeringa, *Corpus Sigillorum*, p. 57, nr. 569; Teulet, *Layettes*, II, p. 363. Zegel van febr. 1244 (1245) vertoont een bevestigde poort met twee opgestoken banieren, waarop een keper, met zelfde randschrift (nr. 571).

PLAATSNAAM: Baarn. **STEDE**

DATERING: [1346 okt. 21 - 1390 febr. 14].

VERLENER: [Jan IV van Arkel, bisschop van Utrecht].

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Barne' dateert van 1308. Baarn is als nederzetting ontstaan in de 11^e eeuw.¹

In een bisschoppelijke oorkonde van 21 okt. 1346 is sprake van tienden *apud villam de Baerne in jurisdictione nostra*.² Van 14 febr. 1390 dateert een oorkonde waarbij de stad Baarn een verdrag sluit met heer Frederik van Drakenburch, waarbij hij verlof krijgt een vaart naar de Eem te graven, nog steeds de 'Drakenburger Gracht' geheten. De aanhef luidt: 'Wy Burgemeester, Scepen ende Raet der Stede van Baerne maecken kont allen luden, dat wy...' enz., terwijl de oorkonde wordt afgesloten met: 'So hebben wy onser Stede seghel van Baerne aen desen brieff doen hangen'.³ De stadsrechtverlening zal dus ná 21 okt. 1346 en vóór 14 febr. 1390 hebben plaatsgevonden, en werd gemodelleerd naar dat van Eembrugge.⁴ De oudste stadsrechtbrief is blijkbaar door brand verloren gegaan. Meest waarschijnlijke datering is rond 1350. Dan zou Jan IV van Arkel, bisschop van Utrecht, de verleners zijn geweest. Het stadsrecht bevatte overigens niet het recht om de stad te omwallen of te ommuren.

Op 31 mei 1394 bevestigt bisschop Frederik van Blankenheim de stad Baarn in haar privileges.⁵

Bij privilegebrief van 26 aug. 1426 wordt dit stadsrecht bevestigd door Zweder van Culemborg, bisschop van Utrecht: 'ende want syt ons ter waerheyt aengebrocht hebben, dat sy statrecht ende vryheyt te hebben plagen, daer sy goede brieven af hadden van onsen voorvaderen, biscoppen to Utrecht, die sy mit ongevalle van brande in verleden tyden in onss stadts oirloge verloren hebben'.⁶ De originele oorkonde van 1426 is verloren gegaan; er bestaan afschriften van. De oorkonde telt 23 artikelen.⁷ Op 6 april 1457 vindt bevestiging en (beperkte) uitbreiding van de stadsrechten plaats door bisschop David van Bourgondië. Dit gebeurt weer op 30 jan. 1518 door bisschop Filips van Bourgondië.⁸

HOOFDVAART: Op Utrecht.⁹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1443.¹⁰ Afb.: een staande bisschop in vol ornaat met een kromstaf (ook wel aangeduid als St. Nicolaas, patroon van Baarn).
Randschrift: SIGILLUM CIVITATIS BARENSIS.

LITERATUUR:

- Fruin, R. Th. Azn., *De Middeleeuwsche rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht*, 3 dln. 's-Gravenhage 1892-1903 (Werken OVR 1^e reeks 13).
- Maarschalkerweerd, Ph. van, 'De steden', in: C. Dekker e.a. (red.), *Geschiedenis van de provincie Utrecht tot 1528*, I, Utrecht 1997, p. 258-290.
- Pluim, T., *Uit de geschiedenis van Baarn*, Hilversum 1932.
- Maal, R.J. van der (red.), *Van Baerne tot Baarn*. Baarn 1999.
- Gaasbeek, F. e.a., *Baarn, geschiedenis en architectuur*, Zeist 1995, p. 23-26.
- Maris, A.J., *Eemnes. Rechtsgeschiedkundige ontwikkeling van gemeente en waterschap*, Utrecht 1947.

¹ Van der Maal, *Van Baerne*.

² Maris, *Eemnes*, p. 74, noot 4.

³ Pluim, *Uit de geschiedenis van Baarn*, p. 8.

⁴ Maris, *Eemnes*, p. 74; Van Maarschalkerweerd, 'De steden', p. 269.

⁵ Muller, *Regesten*, I, nr. 1579.

⁶ Fruin, *Nedersticht*, III, p. 199.

⁷ Fruin, *ibid.*, p. 199-204; Pluim, *Uit de geschiedenis*, p. 19-22.

⁸ Fruin, *ibid.*, p. 205-206; Pluim, *ibid.*, p. 22 en 23.

⁹ Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 150.

¹⁰ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 10; Stadsarchief Amersfoort, inv. nr. 3807.

PLAATSNAAM: Barsingerhorn. **STEDE**

DATERING: 1415 mei 12.

VERLENER: Willem VI, graaf van Holland en Zeeland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Bersincshorne' dateert van 1289.

De bannen Barsingerhorn en Haringhuizen krijgen op zondag 12 mei 1415 een gemeenschappelijk stederecht¹, *een gemeyn vrijhede ende poirtrecht* van Willem VI, graaf van Holland en Zeeland. De *stede* Barsingerhorn verkrijgt het recht van Schellinkhout. De originele oorkonde is bewaard gebleven.²

Op 12 april 1426 bevestigt Jacoba van Beieren, gravin van Holland en Zeeland, de handvesten, privilegiën en rechten van Barsingerhorn.³ In 1426 verklaart hertog Philips echter vrijwel alle privilegiën en handvesten in West-Friesland verbeurd vanwege de steun verleend aan Jacoba van Beieren.

Op 6 aug. 1427 verleent Willem den Bastaard, heer van Schagen, stadsrecht aan Barsingerhorn en Haringhuizen, die hij als vrije heerlijkheid heeft verkregen.⁴ Overigens wordt dit stadsrecht, als onbevoegd gegeven, in 1436 door hertog Philips herroepen, echter zonder feitelijk gevolg.⁵

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 18^e-eeuws.⁶ Afb.: zittende, gekroonde leeuw, met zwaard en pijlenbundel.
Randschrift: SECRETARIS VAN BARSINGERHORN CUM AN[N]EX[IS].⁷

LITERATUUR:

- Goede, A. de, *Swannotsrecht. Westfriesche rechtsgeschiedenis I*, Utrecht 1940.
- Blauw, K., 'Historisch overzicht van de gemeentelijke herindeling van Noord-Holland', in: *Rapport der Provinciale commissie ter bestudering van de gemeentelijke indeling van Noordholland*, 1^e deel. Den Haag 1949.
- Pols, M.S., *Westfriesche stadrechten I en II*, 's-Gravenhage 1885/1888.

¹ ChHZ, IV, nr. 337.

² RAA, Oud Archief Barsingerhorn, Regesten nr. 1, inv. nr. 16.

³ RAA, Oud Archief Barsingerhorn, Regesten nr. 3, inv. nr. 17.

⁴ De Goede, *Swannotsrecht*, p. 165; Pols, *Westfriesche stadrechten*, I, p. 47-67 (85 artikelen).

⁵ Pols, *Westfriesche stadrechten*, I, p. XXVIII.

⁶ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 10.

⁷ Aanvulling randschrift door auteur dezes.

PLAATSNAAM: Batenburg. **STAD**

DATERING: [1349 juli 27 – 1389 sept. 15].

VERLENER: Diederik van Bronkhorst en zijn zoon Gijsbert.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Batenburg’ dateert van 1076-1081 (vervalst?, cop. 2^e helft 12^e e.). Tegen 1080 zijn de heren van Batenburg ‘bannerheren’ van de Duitse keizer. Zij verkrijgen Batenburg als direct leen van de keizer en zijn onafhankelijk van de graven van Gelre. Dirk van Batenburg is de laatste van zijn geslacht († tussen 1311 en 1317). In 1317 beleent de Duitse keizer Willem van Bronkhorst (echtgenoot van Johanna van Batenburg, erfdochter van Dirk) met Batenburg, inclusief het recht van munt en tol. Op 27 juli 1349 beleent Rooms koning Karel IV Johanna van Batenburg, weduwe (sinds 1328) van Willem, met de heerlijkheid en de stad Batenburg en al zijn *bona et iura*, waaronder het recht weekmarkten te houden in *Civitate Batenburg*.¹ Dit vormt de oudste aanwijzing van Batenburg als stad.

Het oudst bewaarde privilege is van Diederik van Bronkhorst en zijn zoon Gijsbert en dateert van woensdag 15 sept. 1389.² Daarbij wordt een schepenrechtbank voor Batenburg ingesteld. De schepenen krijgen het recht een deel van de boeten c.a. in de stadskas te storten ‘in manieren dat men die stadt tot Batenborch daarmede mueren ende timmeren ende vesten zal’.³ Op 21 dec. 1403 breiden Diederik en Gijsbert de rechten verder uit: o.a. kan men voor de brug van het slot in hoger beroep komen van vonnissen van de schepenbank.⁴ Op 5 juni 1414 krijgen de burgers van Batenburg van Gijsbert II van Bronkhorst een poortersrecht.⁵ Op 3 jan. 1430 vindt wederom een vernieuwing van de rechtsregels plaats. De stad is ook ommuurd. In een oorkonde van 1 mei 1457 is sprake van de uiterwaard ‘die Lyme voir die poirten van Batenburgh’.⁶

De Rooms koningen Frederik, Maximiliaan en Ferdinand verwijzen in hun leenbrieven van 1442, 1481 resp. 1531 steeds naar *die Schloisse und Stete mit der Herlichkeit von Batenborch, hoog ende lege*.⁷ Hertog Karel van Gelre draagt op 17 sept. 1534 ‘die hoich heerlicheyt van sloet, stadt ind gantzen lande van Batenborch’ op aan Herman van Bronkhorst en Batenburg.⁸

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1470.⁹ Afb.: Duitse rijksadelaar met borstschild waarop het wapen van de heren van Batenburg.
Randschrift: [SIGIL]LUM OPIDA[NO]RUM DE BATENBORCH.

LITERATUUR:

- Veen, J.S. van (uitg. d.), ‘Batenburgsche rechten’, in: *VMOVR* 7 (1922), p. 382-424 en 483-500.
- Nijhoff, I.A., *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland door onuitgegeven bronnen* 6 dln. Arnhem 1851-1875.
- Heiningen, H. van, *Batenburg, eeuwenlang twistappel*, Wijchen 1987.
- Jappe Alberts, W., ‘Was Batenburg een stad? Iets over de geschiedenis van Batenburg’, in: *Tweestromenland* 38/III (1982), p. 6-17.

¹ Oorkonde in Archief Nijmegen, Oud Archief Nijmegen, inv. nr. 4495; Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, II, nr. 42.

² Van Heiningen, *Batenburg*, p. 12. Ook is sprake van eigen inkomsten voor de stad Batenburg zoals hun voorvaderen die ook al hadden toegestaan.

³ Van Veen, ‘Batenburgsche rechten’, p. 386.

⁴ Van Veen, *ibid.*, p. 382-424 en 483-500.

⁵ Van Heiningen, *Batenburg*, p. 26.

⁶ GA Venlo, Oud Archief Venlo, doss. 2126.

⁷ RA Rivierenland, Oud Archief Tiel, inv. nr. 194.

⁸ Nijhoff, *ibid.*, VI, 3^e stuk, nr. 1767.

⁹ Van Heiningen, *Batenburg*, p. 11.

PLAATSNAAM:	Bergeijk.	OVERIG
DATERING:	1469 jan.	
VERLENER:	Karel de Stoute, hertog van Brabant.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Echa' dateert van 1137 (cop.13^e e.).¹

In jan. 1469² splitst hertog Karel de Stoute Bergeijk van Eersel af en verleent de plaats vrijheidsrechten. In de rekening van de inkomsten 'van den zegele in Brabant' over 1469-1470 wordt een bedrag van 36 rijnguldens vermeld: 'Item van enen brieve oft previlegie voere die van Bercheyck om ene besloten stat te mogen maken op zekere vuegen In den brieven begrepen, van der daten [dagcijfer vergeten] In Ianuario XIIIc LXVIII [1468] Iair, geteykent Stoep. Ontfaen een half marc gouts ende dair voere XXXVI Rins guldenen qui [of: qm] valent te XX stuvers stuck – IX f. groten. [in marge:] Dz copie autentike van desen previlegie om te moegen werden geregistreert alsoo't behoirt'.³ Daarin wordt tevens bepaald dat gedurende 15 jaar een belasting op koopwaar op de plaatselijke jaarmarkten mag worden geheven. Hertog Karel verleent bij oorkonde van 31 maart 1469 twee extra jaarmarkten. Op 14 dec. 1469 wordt het de inwoners van Bergeijk toegestaan een zegel voor hun (nieuw opgerichte) schepenbank te maken.⁴

De hoofdvaart vanuit Bergeijk vindt plaats op Antwerpen. Als op 23 juni 1546 de schepenen van de vrijheid Bergeijk bij schepenen van Eersel aankloppen om de 'costuimen' van hun bank over te schrijven, wordt nog vermeld dat zij eertijds tot de bank van Eersel hebben behoord en dat 'die voorsz. bancken ten hoofde [comen] tot Antwerpen'. Zowel de schepenen van 's-Hertogenbosch als die van Antwerpen, 'die ons hoeft zijn', beschrijven hen 'op recht' ondanks het feit dat die van 's-Hertogenbosch vele andere *costumen en rechten* gebruiken dan de wethouders van Antwerpen, en als die van 's-Hertogenbosch 'vonnissen over ons gheven' doen ze dat conform hun rechten die in tegenstelling zijn tot de onze [die van Bergeijk].

HOOFDVAART: Op Antwerpen; vanaf 23 maart 1662 appèl op 's-Hertogenbosch.⁵

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1488.⁶ Afb.: schild met het wapen van Karel de Stoute, met links een *eikenboom*, en rechts Sint Pieter, die het schild houdt. Het geheel op een *berg*. Randschrift: SIGILLVM SCABINORVM VILLE DE BERGEYCK.

LITERATUUR:

- Klaasen, W., 'Oorkonden van Bergeijk vanaf de 14^e eeuw', in: *Campinia* 2 en 3 (1972-1974).
- Panken, P.N. en A.F.O. van Sasse van Ysselt, *Beschrijving van Bergeik*, 's-Hertogenbosch 1900.
- Melssen, J.Th.M., 'Over wapens en zegels: Bergeijk', in: *Kroniek van de Kempen* 7 (1987), p. 82-83.
- Hagen, J.W., "Seven stooopen wijns": het appelleren van Bergeijk aan Antwerpen en Den Bosch', in: *De Rosdoek* 51 (1989) p. 5-9.
- Melssen, J.Th.M., 'Een onbekende oorkonde voor Eersel/Bergeijk', in: *Brabants Heem* 40 (1988), p. 72-75.
- Asseldonk, M.M.P. van, *De Meierij van 's-Hertogenbosch. De evolutie van plaatselijk bestuur, bestuurlijke indeling en dorpsgrenzen ca. 1200-1832*. Oosterhout 2002 (diss. Tilburg).

¹ ONB, I, p. 60-61, nr. 38.

² Jan. 1468 wordt in de oudere literatuur aangehouden, zie Panken, *Beschrijving*, p. 17. J. Melssen, RHC Eindhoven, acht jan.1469 meer voor de hand liggend, vanwege de jaarrekening over 1469-1470 en de Paasstijl, die de Brabantse hertog hanteert. Daarbij gevoegd de toestemming voor het laten maken van een zegel voor de nieuw opgerichte schepenbank van 14 dec.1469. Van Asseldonk sluit zich hierbij aan.

³ Van Asseldonk, *De Meierij*, p. 98; ARAB, ARK inv. nr. 20782, fol. 2vs, rekening d.d. 1469-1470.

⁴ Van Asseldonk, *ibid.*; ARAB, ARK inv. nr. 20782, fol. 7v, rekening d.d. 1469-1470.

⁵ Op Antwerpen: in akte van 23 juni 1546: Christijn, *Brabants recht*, II, 1025. Op 's-Hertogenbosch: bij Panken, *Beschrijving*, p. 108; Van Asseldonk, *ibid.*, p. 452-453.

⁶ 'Item van enen brieve voere die van Bercheyck om enen gemeynen zegel te doen maken...', 14 dec. 1469. Zie Melssen, 'Over wapens en zegels', p. 82-83.

PLAATSNAAM: Bergen op Zoom. **STAD**

DATERING: [ca. 1198 - 1212 febr. 25].

VERLENER: Godfried II, heer van Breda en Schoten.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Bergon' dateert van 966 (cop. 15^e e.). De agrarische nederzetting is uiterlijk in de 10^e e. ontstaan.¹ Van zaterdag 25 febr. 1212 dateren oorkonden van Godfried, heer van Breda en Schoten en van de hertog van Brabant, waaruit blijkt dat er in het Land van Breda twee steden zijn (*opida libera*), vrijwel zeker Bergen op Zoom en Breda. Zij krijgen hun statuut waarschijnlijk na circa 1198.² Daarbij wordt men ontheven van domaniale verplichtingen door onttrekking aan het landrecht.³ Dit vindt vermoedelijk plaats op verzoek van de inwoners, mogelijk op instigatie van de heer van Breda.⁴ Zowel Breda als Bergen op Zoom zijn eenvoudige marktnederzettingen met vrijheden in de grensregio tussen Holland en Brabant.⁵ Evenals Breda verkrijgt Bergen op Zoom het (stads-)recht van Antwerpen, waar zij beide ook te hoofde gaan.

Bergen op Zoom groeit in de volgende decennia onder Gerard van Wezemaal, heer van Bergen, uit tot een volwaardige stad, die bestuurscentrum wordt van het in 1287 gevormde Land van Bergen op Zoom. In 1263 zijn er schepenen, een drossaard (rechter) in 1277, in 1282 een schout en (vermoedelijk) in 1297 een stedelijke raad.⁶ Archeologisch onderzoek wijst uit dat Bergen op Zoom in de 13^e eeuw een aarden wal met palissade krijgt, waarin ook net als in Breda (stenen?) poorten zullen hebben gezeten. Op die wal wordt vanaf 1335 een stenen muur gebouwd.⁷

De jaarmarkten (de Paasmarkt en de Koude Markt, in november) geven Bergen op Zoom internationale betekenis.⁸ De inhoud van de oudst bekende regelgeving blijft bewaard in de keuren van 1314.⁹ In 1365 worden de stedelijke rechten opnieuw vastgelegd in het Groot Privilege. In 1533 worden stad en land van Bergen op Zoom tot markizaat verheven. De stad staat ook in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Antwerpen (tot 1494). Vanaf 1494 bij privilege van hertog Philips de Schone hoger beroep op de Raad van Brabant te Brussel (later Den Haag).¹⁰

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 12 mei 1276.¹¹ Afb.: schild met drie St. Andreaskruisen.
Randschrift: +:S[IGILLUM]:SCABINORUM:[D]E.BERGH...SVPER:ZOME:..

LITERATUUR:

- Dillo, M. en G.A.M. van Synghel, *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. Deel II, de heerlijkheden Breda en Bergen op Zoom*, Den Haag 2000.
- Rompaey, J. van (uitg.d.), 'Rechtsbronnen van de stad Bergen op Zoom', in: *VMOVR* 13 (1968) p. 195-318.
- Ham, W.A. van, *Macht en gezag in het Markiezaat. Een politiek-institutionele studie over stad en land van Bergen op Zoom (1477-1583)*, Hilversum 2000.
- Ham, W.A. van, *Historische Stedenatlas*, Afl. 7 Bergen op Zoom, Delft 2003.
- Ham, W.A. van, 'Een gewest in opkomst: Bergen op Zoom en omgeving tot 1250', in: *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 2 (1985) p.129-179.

¹ Van Ham, *Stedenatlas*, p. 17 (datering aan de hand van archeologisch onderzoek).

² *ONB*, 1^e stuk, p. 150-158, nr. 937 en 938 en p. 122-127, nr. 924 en 925.

³ Rutte, *Stedenpolitiek*, p. 125.

⁴ Van Ham, *Stedenatlas*, p. 17.

⁵ Rutte, *Stedenpolitiek*, p. 125.

⁶ Van Ham, 'Een gewest', p. 129-179.

⁷ Van Ham, *Stedenatlas*, p. 20-21.

⁸ Zie C.J.F. Slootmans, *Paas- en koudemarkten te Bergen op Zoom 1365-1565*, Tilburg 1985.

⁹ Van Ham, *Stedenatlas*, p. 18.

¹⁰ GA Bergen op Zoom, Boek C fol. 65.

¹¹ Archief van de Sint-Bernardusabdij te Bornem (B.). Al in 1260 heeft de stad een zegel, oudste afdruk is uit 1276.

PLAATSNAAM: Berlikum. **STEDE**

DATERING: [Vóór 1355 apr. 11].

VERLENER: Geen.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Berlichem’ dateert van 1355. Berlikum zou oorspronkelijk ‘Utgong’ geheten hebben, of ook wel *civitas Exiensis*, en rond 900 een kleine zeestad met een ‘uitgang’ naar de Middellzee zijn geweest. De naam ‘Utgong’ is ook later in gebruik gebleven naast Berlikum.

In een brief aan de hanzestad Lübeck van zaterdag 11 april 1355 is sprake van *civitatis Berlichem*.¹ Dit vormt de oudste aanduiding als stad. Friesland kent door het ontbreken van een erkende landsheer geen feitelijke stadsrechtverleningen. In deze oorkonde worden ook de ‘raadslieden van Westergo in Friesland’ genoemd (*consules Westerginis Frisie*).

In een oorkonde uit 1455 is sprake van een volwaardig stedelijk bestuur: ‘Ouderman ende Scepenen...meene Recht ende Raet’.² In een verdrag³ tussen Franeker en Berlikum van 24 nov. 1470 is sprake van ‘Alderman, Schepnen ende Reed in Berltjem ende ’t Wtgum’. Deze brief van Berlikum’s stadsbestuur eindigt met: ‘als een getuigenis der waarheid, hebben wij voorschr. ons stadszegel (‘use steedis secreet’) aan dezen brief gehangen’.⁴ De aanwezigheid van schepenen zou duiden op Hollandse invloed. Bij de afgifte van een ferdban⁵ op 14 okt. 1491 is sprake van ‘Doecka Hemmema, Alderman toe Berlikum’ en zijn ‘mederiuchteren’, die aan het eind van de brief ‘meyschepenen’ worden genoemd.⁶ Op 28 juni 1496 nemen ‘Rechters ende Raedt ende de gemene Meente van Berlykum’ het verbond van Westergo met Groningen aan.⁷

Het zijn duidelijke aanwijzingen van stedelijke functies en instellingen, en het zegel is een bij uitstek stedelijk symbool. Toch heeft Berlikum zich niet als stad kunnen handhaven; de sluis verzandt en de inwoners trekken naar Franeker. Het is al weer een dorp voordat de ‘Elf Steden’ als zodanig ten tonele verschijnen.⁸

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend. In een akte uit 1470 is sprake van het stadszegel.

LITERATUUR:

- Asschenfeldt, Fr., *Urkundenbuch der Stadt Lübeck*, (Codex Diplomaticus Lubecensis), Lübeck, dl. I (1843) – dl. XI (1905).
- Telting A., *Het Oud-Friesche stadrecht*, ’s-Gravenhage 1882.
- Algra, R. en F. Homminga, *Berlikum. Beeld van een dorp*, St. Annaparochie 2000.
- Santema, O. en Y.N. Ypma (red.), *Skiednis fan Menameradiel*, Leeuwarden 1972.
- Sipma, P. en O. Vries, *Oudfriesche oorkonden*, ’s-Gravenhage, 4 delen, 1927-1977.
- Nota, P., *Tweetal van kerkelijke Leerredenen de eene ter inwijnging van de nieuw gebouwde kerk te Berlikum en de andere ter inwynging van het nieuwe Orgel in gemelde kerk opgerigt, benevens een Aanhangsel, betreffende de Oudheden en voornaamste gebeurtenissen van den dorpe Berlikum*. Franeker 1781.

¹ Asschenfeldt, *Lüb. Urkundenbuch*, III nr. 224; Telting, *Oud-Friesche stadrecht*, p. 86 e.v.

² Telting, *Het Oud-Friesche stadrecht*, p. 87.

³ Hierbij wordt wederzijds vrije en onbelemmerde koophandel en scheepvaart beloofd, evenals tolvrijdom, wal- en bruggelden, en een behoorlijke rechtsbedeling.

⁴ Sipma, *Oorkonden*, IV, nr. 37; vertaling bij Telting, *Het Oud-Friesche stadrecht*, p. 87.

⁵ Een *ferdban* is een vredeban of consentbrief (15^e eeuw) waarmee de overheid het wettelijk eigendom van onroerend goed bevestigt, nadat dit in het openbaar bij opbod is verkocht en niemand zich hiertegen verzet.

⁶ Schwarzenberg, *Charterboek*, I, p. 747. Het Oldermanschap (burgemeesterschap) schijnt erfelijk te zijn geweest in de familie Hemmema, zie Telting, *Het Oud-Friesche stadrecht*, p. 87.

⁷ Telting, *ibid.*, p. 87. Dit is tot op heden de laatst voorhanden archivalische aanduiding van Berlikum als stad.

⁸ In: Van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek*, p. 342: ‘een zeer aanzienlijke plaats en een der gemakelijkste kleidorpen van Friesland’. De Elf Steden zijn (sinds 1579) de stemhebbende steden in de Staten van Friesland (tot 1795).

PLAATSNAAM: Beverwijk. **STAD**

DATERING: 1298 nov. 11.

VERLENER: Jan I, graaf van Holland en Zeeland, heer van Friesland.¹

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Beuerhem’ dateert uit de periode 918-948 (cop. eind 11^e e.). Beverwijk had in de loop van de 13^e eeuw al een ontwikkeling doorgemaakt als overslagplaats met een zekere economische centrumfunctie. Zo kreeg ambachtsheer Gerard van Velzen in 1276 toestemming voor zijn inwoners hier wekelijks markt te houden² en op 1 okt. 1298 vrijheid van tolheffing in het graafschap.³

Jan I, graaf van Holland en Zeeland, verleent op dinsdag 11 nov. 1298 te Den Haag, op verzoek van heer Wolfert van Borselen (heer van Zandenburg, en ambachtsheer van Beverwijk), aan de inwoners van Beverwijk een stadsrecht dat vrijwel geheel ontleend is aan het stadsrecht van Medemblik.⁴ De Latijnse oorkonde is bewaard gebleven en in druk verschenen.⁵ Het stadsrecht telt 71 artikelen.

De belangrijke positie van Wolfert van Borselen in het graafschap Holland komt duidelijk tot uiting in tal van bepalingen van het stadsrecht, waar hij veelal de plaats van de graaf inneemt (bijv. bij de aan hem i.p.v. aan de graaf te betalen boetes).⁶ Vanwege de bemoeienissen van heer Wolfert is hier geen sprake van een ontwikkeling ‘van onderop’, zoals eerder in Alkmaar (1254).⁷

Op 29 mei 1346 bevestigt keizerin Margaretha (tevens gravin van Holland) de in 1298 verleende voorrechten.⁸ Op 27 maart 1347 verklaren schout, schepenen en raad van Beverwijk de stad Amsterdam en de andere vrije steden van Holland te zullen bijstaan in hun geschillen met Deventer (waaraan het oudste stadszegel, zie noot 10). Beverwijk staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Appèl op Hof van Holland.⁹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 27 mrt. 1347.¹⁰ Afb.: langwerpig vierkant, met daarboven drie lelies. Randschrift: SIGILLVM OPIDI DE BEVERWIIC.

LITERATUUR:

- Alders, G.P., J.G. Kruisheer, A. Schweitzer en J. van Venetien, *Het ontstaan van Beverwijk als stedelijke nederzetting*, met een editie van de stadskeur van 11 november 1298, Hilversum 1998.
- Allan, A.J., ‘Het gerafelde stadsrecht van Beverwijk’, in: *Pro Memorie* jg. 2 (2000) nr. 1, p. 47-70.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2005, p. 110-112.
- Hofer, F.A. (uitg.d.), ‘Costumen van Delfland, Rotterdam, Schiedam, Alkmaar, Hoorn, Medemblik, Grootebroek, Purmerend, Purmerland, Beverwijk, Edam, Naarden en Gooiland, 1570’, in: *VMOVR* 4 (1903) p. 549-574.
- Veen, T.J., ‘Feest in Beverwijk’, in: *VMOVR* 10 (1999), p. 181-189.

¹ Voerde deze titel vanaf 17 maart 1291; zie *OKGH*, I, p. 103-108.

² *OHZ*, III, nr. 1738.

³ Archief voor Kennemerland, inv. nr. 18, regest nr. 4 (Jan I beveelt zijn tolgaarders de inwoners van Beverwijk met hun waren zonder betaling door te laten).

⁴ *OKGH*, nr. 1001, p. 409; *OHZ*, V, nr. 3430 (verschijnt in 2005).

⁵ Archief voor Kennemerland, inv. nr. 19, regest nr. 5. In druk: *OHZ*, V, nr. 3430 en in Alders, *Ontstaan Beverwijk*, p. 47-61 (tevens hertaald).

⁶ Alders e.a., *Ontstaan Beverwijk*, p. 12 en 13.

⁷ Cox, *Hebbende privilege*, p. 111. Dit in tegenstelling tot de inzichten in Alders e.a., *Ontstaan Beverwijk*, p. 16.

⁸ Archief voor Kennemerland, inv. nr. 21, regest nr. 7.

⁹ Hofer, ‘Costumen van Delfland’, p. 571.

¹⁰ GA Amsterdam, IJzeren kapel, lade 26; Ter Kuile, *Oorkondenboek*, VI, 1377.

PLAATSNAAM:	Biervliet.	STAD
DATERING:	[Vóór 1183].	
VERLENER:	Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Biervliet' dateert van 1183 (cop. 13^e eeuw). In de monding van het Zwin stimuleert graaf Filips omstreeks 1180 de totstandkoming van Damme en wellicht ook van Biervliet.¹

In een privilege van 1183 verleent Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen, aan zijn 'burgers' van Biervliet (*burgenses meos de Biervliet*) tolvrijdom in Vlaanderen (*libertate donaverim: ut quocumque se in Flandria diverterint, ab omni thelonio et transverso liberi sint in perpetuum*).² De graaf verklaart ook dat 'zijn burgers' zich niet aan de gewoonte onderwerpen, welke de handelaren 'hanzen' noemen.³

Op 5 febr. 1193 (1194) verleent Hendrik, zoon van graaf Boudewijn VIII, aan de inwoners van 'Hamere' (een gehucht onder Biervliet) een zelfde keur als die van de stad Biervliet: *eandem libertatem quam habent burgenses mei de Bierfliet*.⁴

Op 18 maart 1224 (1225) verleent gravin Johanna een privilege voor de vernieuwing van het bestuur van Biervliet: *quod dilectis meis burgensibus de Bierfliet...institutant scabinos*. Het betreft de verkiezing van 2 burgemeesters en 7 schepenen.⁵

Op 11 nov. 1358 verleent Margaretha, gravin van Vlaanderen en vrouwe van Biervliet, een privilege 'an onse goede liede van onser poort van Biervliet'. In de oorkonde staat dat 'enige brieve ende lettren verloren ende verberrent [zijn], als van haren keuren ende vriheiden die zy van [h]ouden tiden gheuser [gebruikt] hebben ende ghecostumeert'. Dit privilege wordt bevestigd door haar zoon, Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen.⁶ Hierbij wordt ook het privilege van 1224 (1225) bevestigd, en het aantal schepenen gebracht op 9.

Door zijn ligging aan de Braakman is Biervliet een bloeiende handelsstad (o.a. zoutleverancier van Londen). Door zware stormvloedden gaat Biervliet in de 16^e eeuw ten onder. Het huidige Biervliet is ontstaan uit de bouw (1589-1603) van het fort, dat in 1643 van de Staten-Generaal een eigen bestuur krijgt.

HOOFDVAART: Op Gent.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Ca. 1300.⁷ Afb.: een koggeschip.
Randschrift: + S[I]GILL[UM]:[OPID]E:DE:BIERFLIET.⁸

LITERATUUR:

- Warnkönig, L.A., *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte bis zum Jahr 1305*, Tübingen 1843, 3 dln. (nieuwe uitg. Wiesbaden 1967).
- Gilliodts-van Severen, L., *Coutumes des pays et comté de Flandre. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées*. 6 dln. Brussel 1890-1893, dl.1: o.a. Biervliet
- Mertens J.A., *Biervliet, een laat-middeleeuws centrum van zoutwinning (1^e helft XV^e eeuw)*, Studia Historica Gandensia, 3, Gent 1963.

¹ Voornamelijk gebaseerd op vermoedens, zie Rutte, *Stedenpolitiek*, p. 61 en noot 13.

² 'Een vrijheid...zodat zij – waarheen zij zich in Vlaanderen wenden – van alle tol en riviertol voor altijd vrij zijn'. Zie Warnkönig, *Flandrische*, II, Urkundenbuch, nr. CCXXIX; Gilliodts, *Coutumes des petites villes*, I, p. 523.

³ Het betrof een recht dat groothandelaren verplicht waren te betalen om handel te mogen drijven in een gegeven stad of bepaalde gebieden. In Vlaanderen waren de Hanzen private verenigingen van groothandelaren van een zelfde stad met een hoog entreegeld voor nieuwe leden. Begin 13^e eeuw zijn deze interstedelijk georganiseerd.

⁴ Gilliodts, *Coutumes des petites villes*, I, p. 524-526. Op 4 mei 1200 bevestiging hiervan door graaf Boudewijn IX.

⁵ Gilliodts, *ibid.*, I, p. 527.

⁶ Gilliodts, *ibid.*, I, p. 533-555. In dl. VI, p. 517-523, is opgenomen de oude 'keure' van Biervliet: 'Dit syn die constitucien van Bieruliet gegeven door graaf Filips'.

⁷ Ewe, H., *Schiffe auf Siegel*, p. 108, nr. 13.

⁸ Mogelijke aanvulling randschrift door auteur dezes.

PLAATSNAAM: Blokzijl. **STEDE**

DATERING: 1672 okt. 19.

VERLENER: Prins Willem III, stadhouder.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Bluxiel' dateert van 1524.¹

Op 10 aug. 1589 geeft prins Maurits een ordonnantie op de fortresse Blokzijl met octrooi om elk jaar 3 gedeputeerden (later burgemeesters) te kiezen.² Op 18 jan. 1590 verleent prins Maurits een zegel en een wapen aan Blokzijl. Op 29 juli 1593 verleent Maurits een nader privilege tot het heffen van accijns.³

In 1672 wordt heel Overijssel, met uitzondering van Blokzijl, onder de voet gelopen door de troepen van de bisschop van Münster. Op woensdag 19 okt. 1672 geeft prins Willem III burgers en regeerders van de schans Blokzijl op verzoek van de staten van Holland en West-Friesland het stadsrecht van de steden in West-Friesland en het Noorder Quartier, met appèl op het Hof van Holland.⁴ Tevens bevestigt prins Willem III de rechten, die de fortresse eerder (in 1589) van prins Maurits ontving.⁵ Op 21 dec. 1674 wordt aan 'Burgemeesteren ende Scheepenen der stadt Blockzijl' de civiele en criminele rechtspraak toegestaan. Dit als beloning voor het feit dat te Blokzijl de oprukkende vijanden in het 'Rampjaar' voor het eerst tot staan zijn gebracht.⁶

Prins Willem III baseert zijn rechten kennelijk op het feit dat zijn voorganger prins Maurits aan Blokzijl bepaalde rechten heeft verleend. De handelwijze van Willem III roept heftig verzet op van de Staten van Overijssel, die na 1578 als soevereinen van Overijssel gelden. Bij resolutie van 17 april 1675 verklaren de Overijsselse Staten de actie van prins Willem III niet te erkennen. De eigen rechtspraak wordt na deze protesten van onder andere Ridderschap en Steden van Overijssel en de Drost van Vollenhove in 1675 alweer ingetrokken. Ook de andere privileges zijn van korte duur. Blokzijl beschikt overigens wel van 1700 tot 1816 over een 'Burgerboek', een register met de namen van de mannelijke inwoners die over het burgerrecht beschikken; een typisch stedelijk kenmerk.⁷

HOOFDVAART: Appèl op Hof van Holland.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 18^e eeuw.⁸ Afb.: een schild met versterkte sluis met valdeur (zijl), en heiblok. Daarboven de letters: S.C.B.⁹

LITERATUUR:

- Graswinckel, D.P.M., 'Het stadsrecht van Blokzijl in verband met de verhouding dier plaats tot Oranje en Holland', in: *VMORG* 41 (1924) p. 72-129.
- Augusteijn, J., 'De steden van Noordwest-Overijssel: Blokzijl, Genemuiden, Hasselt, Kampen, Kuinre, Steenwijk, Vollenhove, Zwartsluis en Zwolle alsmede Grafhorst en Wilsum', dl. 9 Overijssel (nr. 1) in: A. Sijmons en J.W.H. Werner (red.), *Historische plattegronden van Nederlandse steden*, Lisse/Alphen a/d Rijn 2002.

¹ Graswinckel, 'Stadsrecht Blokzijl', p. 74, noot 1.

² Graswinckel, 'Stadsrecht Blokzijl', p.103 en 104. Fockema en Downer, *Plakkatenlijst*, p. 61, nr. 210. De verkiezing geschiedt door 21 meenslieden.

³ Graswinckel, *ibid.*, p. 88. Hierin is ook sprake van 'burgemeesters'. Op 16 dec. 1598 bevestigt de drost van Vollenhove de wijze van aanstelling van gedeputeerden/burgemeesters; Graswinckel, *ibid.*, p. 116 en 117.

⁴ Originele oorkonde in Belastingmuseum te Rotterdam. Bevat tevens het recht tot het hebben van schepenen en een secretaris om samen met de burgemeesters recht te spreken in civiele zaken; Graswinckel, *ibid.*, p. 122-124.

⁵ Blokzijl heeft echter nooit een formeel stadsrechtprivilege gekregen.

⁶ Graswinckel, 'Stadsrecht Blokzijl', p.72-129. Origineel: GA Steenwijkerland, archief fortresse Blokzijl, inv. nr. 19.

⁷ In GA Steenwijkerland, archief van de stad Blokzijl, ongenummerd.

⁸ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p.14.

⁹ Een mogelijke verklaring hiervan is 'Sigillum Civitatis de Blokzijl'.

PLAATSNAAM: Bolsward. **STAD**

DATERING: [Vóór 1331 apr. 4].

VERLENER: Geen.

BESCHRIJVING:

De oudste vorm van de naam, ‘Bodliswert’, komt voor op een munt¹ uit de periode 1038-1057.

In een oorkonde van 24 april 1331 is sprake van de schout van *oppidum de Boedelswaerd* dat de oudste vermelding als stad vormt.² Voor die datum zal Bolsward al stedelijke rechten hebben bezeten, waarschijnlijk verkregen van het Go-gerecht van Westergo, een laatmiddeleeuws regeringsorgaan bestaande uit grietmannen. Op 5 apr. 1399 verleent Albrecht van Beieren, graaf van Holland, stadsrecht aan ‘onse goede lude van Bodelswaert’, en geeft hij ook het schoutambacht uit van stede en ambt van Bolsward.³ In 1400 moet de graaf, die zich op Friesland wilde wreken vanwege de verloren slag bij Staveren (1345), echter al weer het veld ruimen.⁴

In 1455 wordt het middeleeuwse stedelijk recht in 122 artikelen vastgelegd in het Stadboek van Bolsward. Dit ‘wetboek’ uit 1455 is ‘ghemaect by raede ende consente des Eerbaren Vaders Johannis Brugman, ende der Priesteren, der Schepenen, ende der Raedsluyden, ende by consente der Ses ende dertich (36) ende der gemene Meente van Boelswaert’.⁵ In een oorkonde van 24 nov. 1464 is sprake van ‘Ryucht, ende Reed, en Sexentritich, ende ghemene Borgers en Inwanners der sted van Bolswert’.⁶ In 1479 wordt het Stadboek herzien en uitgebreid tot 147 artikelen. In het stadrecht van Bolsward wordt als aanvullende rechtsbron het ‘Keizerrecht’ genoemd.⁷

Op 6 jan. 1523 zendt hertog Karel van Gelre een lading rogge aan ‘onsen lieven getrouwen burgermeesteren, scepenen ende rait ... onser stat Bolsweert’ en beveelt een afschrift van haar privilegiën op te sturen.⁸ Bolsward staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1331.⁹ Afb.: kasteel met drie gedekte torens, en vier hoge schoorstenen. Randschrift: SEKRETUM CIVITATIS BODELSWARDIA.¹⁰

LITERATUUR:

- Telting A., *Het Oud-Friesche stadrecht*, 's-Gravenhage 1882.
- Telting A., *De Friesche stadrechten*, 's-Gravenhage 1883.
- Andela, H.A.M., *Bolsward, van Handelsstad tot Hanzestad*, Bolsward 1988.
- Kullberg, J., *Bolsward, gebouwd op terpen*, Utrecht 1992.
- Keikes, W.H., *Bolsward. Ouderdom met gratie*, Bolsward 1951.
- Vries, K. de, ‘Die eigene Art des mittelalterlichen friesischen Stadtrechts’ in: *Friesisches Jahrbuch* 1967 p.91-96.
- Robijn, V., *Het recht van een vrije Friese stad. De stadboeken van Bolsward (1455-1479)*, Hilversum 2005.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 116-117.

¹ In Finland gevonden.

² Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 195; Telting, *Het Oud-Friesche stadrecht*, p. 97 e.v.

³ In druk bij: Verwijs, *De oorlogen van hertog Albrecht van Beieren met de Friezen in de laatste jaren der XIVe eeuw*, Utrecht 1869, p. 509-516 (stadsrecht); regesten bij Colmjon, *Oorkonden*, nrs. 440 en 441.

⁴ De Vries, ‘Die eigene Art’, p. 91; vroeger slag bij Warns genoemd, deze slag vond echter bij Staveren plaats.

⁵ Telting, *Het Oud-Friesche Stadrecht*, p. 13.

⁶ Schwarzenberg, *Charterboek*, I, p. 609, 610.

⁷ Dit zal waarschijnlijk het ‘Rudolfsboek’ zijn, een rond 1220 opgestelde aantekening van het canonieke recht, genoemd naar Rudolf von Schwaben [De Vries, ‘Die eigene Art’, p. 92].

⁸ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, VI, 2^e stuk, 1163.

⁹ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 14.

¹⁰ Van een zegel uit 1496, afb.: schild beladen met dubbele adelaar; Van den Bergh, *ibid.*, p. 14.

PLAATSNAAM: Borculo. **STAD**

DATERING: 1375 mei 1.

VERLENER: Gijsbert van Bronkhorst, heer van Borculo, en vrouwe Henrica van Borculo-Dodinkweerde

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Burkelo' dateert van 1190.

Het gehele gebied valt oorspronkelijk onder het wereldlijke en kerkelijke gezag van de vorstbisschoppen van Munster. Van Gijsbert van Bronkhorst, die door zijn huwelijk in 1360 met erfdochter Henrica van Borculo-Dodinkweerde heer van Borculo wordt, is bekend dat hij tussen 1364 en 1379 de helft van de heerlijkheid Borculo in bezit heeft. De andere helft behoort toe aan de heer van Wisch.

Op dinsdag 1 mei 1375 - feestdag van St. Walburg - verlenen Gijsbert van Bronkhorst, heer van Borculo, en zijn vrouw Henrica van Borculo-Dodinkweerde, stedelijke rechten aan de nederzetting bij het kasteel.¹

Op 23 aug. 1469 verbindt Gijsbert heer tot Bronkhorst en Borculo zich met de hertog van Gelre, belooft hem met zijn land en onderdanen te helpen en zijn steden en sloten voor de hertog geopend te houden. O.a. de stad Borculo zegelt dit verbond mede met haar stadszegel.²

Door de stadsbrand van 5 sept. 1590 is het oorspronkelijke stadsrechtprivilege verloren gegaan. Het wordt opnieuw vastgelegd en opgetekend in het zg. 'leggerboek' van de stad Borculo, en omvat 26 bepalingen.³

De nieuwe optekening gebeurt door een vijftal personen, burgemeesters of schepenen en de secretaris van de stad; zij staan met naam genoemd in het leggerboek.

In de 17^e eeuw is de leenband met Munster (volgens Gelre) verloren gegaan. Op 20 dec. 1615 wijst het Hof van Gelderland de heerlijkheid Borculo toe aan graaf Joost van Limburg Stirum. De vorstbisschoppen van Munster houden echter tot de opheffing van het vorstbisdom in 1802 vast aan de titel 'heer van Borculo'.

HOOFDVAART: Waarschijnlijk niet van toepassing.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1409.⁴ Afb.: drie koeken(bollen), en twee gekruiste kromstaven.
Later zegel uit 1666⁵, met randschrift:
SIGILLUM CIVITATIS BORCULOENSIS 1666.

LITERATUUR:

- Veen, J.S. van (uitg.), 'Rechten van Borculo', in: *VMOVR* 7 (1917) p. 177-180.
- Staats Evers, J.W., *Gelderland's voormalige steden*, Arnhem 1891.
- Weststrate, H.A., 'Een Geldersche heerlijkheid in de 18^e eeuw', in: *Bijdragen voor de Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, 4^e reeks 5 (1906), p. 426-475.
- Vaarwerk, B. te, 'Het bestuur van de steden Borculo en Eibergen in het laatste kwart van de 18^e eeuw', in: *Kleine Reeks. Verhalen over de geschiedenis van stad en heerlijkheid Borculo*, nr. 1 (1993) p. 22-29.

¹ Van Veen, 'Rechten van Borculo', p. 177.

² Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, IV, nr. 480.

³ SA Regio Achterhoek, Oud-archief stad Borculo, inv. nr. 1, p. 4-10. Er zijn aan die optekening tevens zes latere bepalingen toegevoegd.

⁴ Van Schilfgaarde, *De graven van Limburg Stirum*, regestenlijst nr. 316, p. 51.

⁵ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 15.

PLAATSNAAM:	Breda.	STAD
DATERING:	[ca. 1198 – vóór 1212 febr. 25].	
VERLENER:	Godfried II, heer van Breda en Schoten.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Breda’ dateert van 1152 (cop. 16^e e.).

De agrarische nederzetting is uiterlijk in de 12^e eeuw ontstaan.¹ Van zaterdag 25 febr. 1212 dateren oorkonden van Godfried, heer van Breda en Schoten, en van de hertog van Brabant waaruit blijkt dat er in het Land van Breda twee steden zijn.² Deze *opida libera* (vrije plaatsen) van de heer van Breda zijn vrijwel zeker Bergen op Zoom en Breda. Zij zullen hun vrijheidsstatuut vermoedelijk na ca. 1198 verkregen hebben.³ Daarbij wordt men ontheven van domaniale verplichtingen door onttrekking aan het landrecht.⁴ Dit zal hebben plaatsgevonden op verzoek van de inwoners, mogelijk op instigatie van de heer van Breda.⁵

Evenals Bergen op Zoom verkrijgt Breda het (stads)recht van Antwerpen, waar zij beide ook te hoofde gaan. Breda en Bergen op Zoom zijn eenvoudige marktnederzettingen met vrijheden in de grensregio tussen Holland en Brabant.⁶ De creatie van de vrijheden Breda en Bergen op Zoom en die van een vijftal hertogelijke steden vindt niet plaats in het kader van een landsheerlijke machtspolitiek, maar als streekcentra voor handel en administratie.⁷

Deze stedelijke ontwikkeling lijkt wel de directe aanleiding te zijn geweest voor de stadsrechtverlening door de Hollandse graaf aan Geertruidenberg in 1213.

Op zondag 23 juni 1252 stelt Hendrik IV, heer van Breda, zijn *opidanis (nostris) de Breda* vrij van alle (vrijwel) lasten. Wel verplicht hij ze tot landsverdediging en staat hij ze toe voor vonnissen hoofdlering te halen in Antwerpen.⁸

Traditioneel houdt men in Breda echter 1252 aan als jaar van stadsrechtverlening. Breda groeit in de volgende decennia uit tot een volwaardige stad en bestuurscentrum van het Land van Breda (dat tot 1287 ook Bergen op Zoom omvat). In de 13^e eeuw wordt Breda omwals met poorten, vanaf 1332 is de stad ommuurd.⁹

HOOFDVAART: Op Antwerpen.¹⁰ In de oorkonde van 1252: ‘ook staan wij hen toe, al hun vonnissen (*omnes sententias suas*), waarover zij mochten twijfelen, te Antwerpen te bevragen’.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1254.¹¹ Afb.: wapenschild tegen de muur van een kasteel.
Randschrift: + S'.OPIDANORV[M] DE [BR]EDA.

LITERATUUR:

- Cerutti, F.F.X. (uitg.), *Middeleeuwse rechtsbronnen van stad en heerlijkheid Breda*, Utrecht/Bussum 1956/1972.
- Dillo, M. en G.A.M. van Synghel, *ONB, II, De heerlijkheden Breda en Bergen op Zoom. Eerste stuk (709-1280)* Den Haag, 2000.
- Ham, W.A. van, en P. Toebak, ‘Het gemeentewapen van Breda aangepast’, in: *De Nederlandsche Leeuw* 111(1994), p. 129-141.
- Leenders, K.A.H.W., ‘Breda 750 gezien van buitenaf. Bredase geschiedenis wetenschappelijk belicht’, in: *750 Heralut* nr. 3 (feb. 2003) p. 21.
- Ham, W.A. van, *Historische stedenatlas*, Afl. 7 Bergen op Zoom, Delft 2003.

¹ Ongepubliceerd archeologisch onderzoek. Vriendelijke mededeling van K.A.H.W. Leenders.

² *ONB*, II, nr. 937.

³ *ONB*, II, nrs. 937 en 938 en nrs. 924 en 925.

⁴ Rutte, *Stedenpolitiek*, p. 125.

⁵ Vergelijk Van Ham, *Stedenatlas*, p. 17.

⁶ Rutte, *Stedenpolitiek*, p. 125.

⁷ Rutte, *ibid*, p. 125 en 138-139.

⁸ *ONB*, II, nr. 1021. De originele oorkonde is niet bewaard gebleven. Wel bestaan er diverse afschriften van; het oudste dateert van 22 dec. 1549. Bezemer, *Oude rechtsbronnen*, p. XII.

⁹ Brekelmans, ‘De middeleeuwse omwalling’, p. 1-26.

¹⁰ *ONB*, II, nr. 1021.

¹¹ Van Ham, Het gemeentewapen, p. 130 e.v.

PLAATSNAAM:	Bredevoort.	BORGMANNENSTAD
DATERING:	[Vóór 1388 nov. 14].	
VERLENER:	[Willem I, hertog van Gelre].	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van *Breideruoert* dateert uit 1188, op een goederenlijst van het aartsbisdom Keulen. Bredevoort is in de 13^e eeuw al voorzien van een omwalling en een gracht.

Op zaterdag 14 nov. 1388 verpandt Willem van Gulik, hertog van Gelre, Bredevoort aan ridder Hendrik III van Gemen voor drieduizend oude gouden schilden.¹ Hendrik III van Gemen, die getrouwd is met Catharina van Bronckhorst, is een trouwe aanvoerder, raadgever en geldschieder van de hertog. In de oorkonde van de verpanding² is naast de 'borch ende huys tot Brederuoert, mit de heerscappe' ook sprake van een stad, want Hendrik III moet 'onse borch, huys ende stat tot Brederuoert' openhouden³ voor de hertog van Gelre. Het is mogelijk dat hertog Willem stedelijke rechten heeft verleend. Bij de verhoging van de pandsom op 16 nov. 1388 is wederom sprake van 'onse borch, huys, stat ende ampt van Brederuoirt'.⁴ Bredevoort is een zgn. 'Borgmannenstad'. Die borgmannen krijgen privileges 'gleich als die borghere tho Sutpen gebruechet unnd hebben'.⁵ In 1376 zijn er drie borgmannen, en in 1402/1403 zes; zij dienen hun heer bij te staan bij de verdediging van kasteel en stad.

Op 14 april 1420 bevestigt hertog Reinald IV van Gelre de beide brieven die Hendrik van Gemen (in 1388) op het huis en de stad Bredevoort heeft gekregen.⁶ Everwijn, graaf van Bentheim-Steinfurt (erfgenaam van de heren van Gemen) bevestigt op 25 mei 1503 de privileges van de borgmannen van Bredevoort.⁷ Op 27 febr. 1520 bericht hertog Karel de graaf van Steinfurt dat 'onse borch, stat ind [en] ampt Breedevoort' pandgoed van Gelre is.⁸ In 1526 komt het weer bij Gelre. Hertog Karel noemt op 28 aug. 1534 weer 'onse huys, stadt ind [en] ampte van Bredefoirt'.⁹ Bredevoort staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend.

LITERATUUR:

- Beukelaar, J.F. Th. de, e.a., *Bredevoort, een heerlijkheid*, Stichting 800 jaar veste Bredevoort, Bredevoort, 1988.
- Voltman, F.W., 'De oudste geschiedenis van Bredevoort', in: *Bredevoort, een heerlijkheid*, Bredevoort, 1988.
- Doorninck, P.N. van, *Acten betreffende Gelre en Zutphen*, Haarlem 1900-1908.

¹ Voltman, 'De oudste geschiedenis', p. 25.

² Gelders Archief, Hertogelijk Archief, Charterverzameling (archiefblok 243) nr. 2712.

³ Van Doorninck, *Acten Gelre*, I, p.363; Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, nr. 138.

⁴ Nijhoff, *ibid.*, nr. 140.

⁵ In art. 6 van de akte van 25 mei 1503. Zie voor 'borgmannenstad' par. 1.6 'De criteria: de indeling' van dit repertorium.

⁶ Nijhoff, *ibid.*, nr. 390.

⁷ *Fürstliches Salm-Salmsches und Salm-Horstmarsches Gemeinschaftsarchiv Schloß Anholt*, K 18. Het betreft o.a.

bepalingen over het weiden, het brandhout, beperkte jurisdictie over eigen horigen en personeel en het stellen en optrekken van de stuw. Ook het tolrecht komt aan de borgmannen en 'oere eigen luiden'.

⁸ Nijhoff, *ibid.*, nr. 997.

⁹ Nijhoff, *ibid.*, nr. 1769.

PLAATSNAAM: Brielle. **STAD**

DATERING: 1330 nov. 30.

VERLENER: Gerard, heer van Voorne.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Brielle' dateert uit 1257.¹

Brielle wordt al op 1 mei 1306 stad genoemd: in dat jaar stelt Gerard van Voorne het bedrag vast dat Brielle jaarlijks aan schot (landsheerlijke belasting) moet betalen.² In de aanhef van deze oorkonde staat 'omme orbaer onser stede ende onser goeder lieden van den Brielle' en iets verder is sprake van het 'lant dat leghet binnen hare vriede' (vrijheid). Brielle is dus in 1306 al een vrijheid, bezit stedelijk te noemen rechten en wordt in de kringen rond de landsheer als stad aangeduid.³ In een oorkonde van 12 mei 1321 spreekt Gerard van Voorne van de 'poorters van den Briel'.⁴ Op 21 febr. 1327 [1326] is sprake van *baljuw, schout, schepenen en raad der stad van den Briel*.⁵

Op dinsdag 30 nov. 1330 verleent Gerard, heer van Voorne (tevens burggraaf van Zeeland) stadsrechten aan zijn 'poorters van den Bryel'. De originele stadsrechtsoorkonde is bewaard gebleven⁶ en telt 31 artikelen.⁷ De heer van de vrije heerlijkheid Voorne beschikt over de hoge en lage jurisdictie en oefent er landsheerlijke rechten uit vergelijkbaar aan die van de graaf van Holland in zijn graafschap.⁸

Op dinsdag 18 maart 1343 ontvangen de inwoners van Brielle een nieuw en veel uitgebreider stadsrecht van Dirk, heer van Monschau, Valkenburg en Voorne, burggraaf van Zeeland, en Machteld van Voorne. Ook deze oorkonde is bewaard gebleven⁹ en telt 66 artikelen.¹⁰ Brielle maakt deel uit van de Hollandse - Zeeuwse eilanden(stadsrecht-)familie. Brielle staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1332.¹¹ Afb.: stadspoort met twee torens en een schildje met leeuw (tussen de torens).
Randschrift: SIGILLUM OPIDANORUM BRIELLENSIUM.¹²

LITERATUUR:

- Cappon, C.M. en H. van Engen, 'De stadsrechtsoorkonden van Brielle (1330 en 1343)' in: *VMOVR* 10 (1999) p. 135-162.
- Cappon, C.M. en H. van Engen, 'Stad door stadsrecht? De betekenis van de stadsrechtverlening voor de stadjes Goedereede (1312), Brielle (1330 en 1343), Geervliet (1381) en Brouwershaven (1403)', in: *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 4 (2001), p. 168-188.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 162-163.
- Klok, J., 'De zegels en het wapen van Brielle', in: E.C.M. Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, 's-Gravenhage 1966.
- Alkemade, K. van en P. van der Schelling, *Beschrijving van de stad Brielle en de Lande van Voorn mitsgaders de privilegien, keuren enz. der stede en vrije heerlijkheid van Heenvliet*. 2 dln. Rotterdam 1729.

¹ *OHZ*, III, p. 174-175, nr. 1173.

² SA Voorne-Putten en Rozenburg, oud-archief Brielle, charter nr. 4; Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 17.

³ Cappon en Van Engen, 'Stad door stadsrecht?', p. 175.

⁴ Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 96; Van Alkemade, *Beschrijving van de stad Brielle*, I, p. 16.

⁵ Muller, *ibid.*, p. 158; Van Alkemade, *Beschrijving van de stad Brielle*, II, p. 73.

⁶ Streekarchief Voorne-Putten en Rozenburg, oud-archief Brielle, charter nr. 6.

⁷ Cappon en Van Engen, 'De stadsrechtsoorkonden van Brielle', p. 141-146.

⁸ Cappon en Van Engen, 'De stadsrechtsoorkonden van Brielle', p. 135.

⁹ Streekarchief Voorne-Putten en Rozenburg, oud-archief Brielle, charter nr. 12.

¹⁰ Cappon en Van Engen, 'De stadsrechtsoorkonden van Brielle', p. 146-162.

¹¹ Klok, 'De zegels', p. 31 (den ghemeynen groeten zeghelle van der stede van Brielle).

¹² Dit randschrift is van een later zegel.

PLAATSNAAM: Bronkhorst. **STEDE**

DATERING: 1482 mrt. 13.

VERLENER: Gijsbert VII, heer van Bronkhorst.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Brunchorst’ dateert uit de periode 1128 - 1139.

Op 7 jan. 1349 krijgt Gijsbert V van Bronkhorst van hertog Reinald III van Gelre toestemming om recht te spreken ‘binnen sinen voerburchten van synen slote te Bronckhorst’. Op dat moment moet er sprake zijn van een woongemeenschap ten oosten van het kasteel Bronckhorst. In 1371 schenkt Willem IV van Bronkhorst een bedrag aan de kapel daar. In deze oorkonde wordt Bronckhorst voor het eerst een ‘stedeke’ genoemd. In 1386 ontvangt de kapel weer een schenking en dan wordt melding gemaakt van ‘onsen stedeken end voirborchte van Bronckhorst’.¹

Op woensdag 13 maart 1482 verleent Gijsbert VII, heer van Bronkhorst², aan de inwoners van Bronkhorst verschillende stedelijke voorrechten en legt tevens hun verplichtingen vast; de originele oorkonde is bewaard gebleven.³ De perkamenten brief is door Gijsbert en vijf burgers van Bronkhorst gezegeld. Gijsbert VII van Bronckhorst verklaart dat hij ten behoeve van de burgers en ingezetenen ‘des stedekens van Bronkhorst’ met instemming van zijn raadslieden en op verzoek van de bewoners zelf een ‘ordinancie ende reglement’ wil vaststellen. Hij garandeert de rechtszekerheid voor personen en goederen en belooft hun geen onrechtmatige lasten en heffingen op te leggen. Hij schenkt de nieuwe stad een gedeelte van de opbrengsten van enkele gronden, een aantal accijnzen of verbruiksbelastingen en de opbrengst van gerechtelijke boetes.⁴

Het stadsrecht is gebaseerd op het stadsrecht van Zutphen. Uitdrukkelijk wordt in de oorkonde vermeld dat de rechten en plichten niet zomaar mogen worden veranderd, te allen tijde zal dan een nieuwe oorkonde moeten worden opgesteld. De nieuwe stad krijgt geen bevoegdheid om zelf te keuren of stadsverordeningen te maken en heeft geen eigen wetgeving. Dit blijft bij de heer van Bronckhorst evenals het berechten van misdadigers (hoge jurisdictie).

HOOFDVAART: Op Zutphen [?].

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend.

LITERATUUR:

- Nijhoff, I.A., ‘Stadregt van Bronkhorst’, in: *BVGO* 6 (1848), p. 37-45.
- Ebbenhorst Tengbergen, E.J. van, *Bronkhorst*, Zutphen 1981.
- Graswinckel, D.P.M.: ‘Het archief van het Huis Bronkhorst’, in: *Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven* 49 (1926), deel II.

¹ Van Ebbenhorst, *Bronkhorst*, p. 63.

² Hij is tevens heer van Borculo, Homoet en Wisch.

³ Gelders Archief, Archief van het huis Bronkhorst, inv. nr. 1, regist. nr. 56.

⁴ Van Ebbenhorst, *Bronkhorst*, p. 64.

PLAATSNAAM: Brouwershaven. **STAD**

DATERING: 1403 febr. 7.

VERLENER: Hertog Albrecht van Beieren, graaf van Holland en Zeeland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘den Dorpe van Brouwershavene’ dateert van 1318.¹

Brouwershaven is op grafelijk initiatief ontstaan, Floris V neemt vanaf jan. 1286 daartoe de nodige actie. Hij koopt grond in het ambacht Brijdorp aan, laat het dorp (dan nog geheten Brijdorp, later Brijdorpersluis) en haven inclusief sluis aanleggen.² Op 6 dec. 1288 verkrijgt Floris V een privilege van de hertog van Brabant, Jan I, voor vrije doorvaart en tolvrijdom voor de inwoners en kooplieden van twee nieuw te bouwen stadjes (*duo nova oppida sive villas*), waaronder Brijdorp (*in loco qui dicitur Brijdorp*).³ Op 4 april 1324 vindt de begeving van het schrijfbrecht te Brouwershaven plaats door graaf Willem III.⁴

Op woensdag 7 febr. 1403 verleent hertog Albrecht van Beieren, graaf van Holland en Zeeland, aan de inwoners van Brouwershaven stadsrechten.⁵ De originele oorkonde is bewaard gebleven⁶ en telt 59 artikelen. Aan het slot van de aanhef (*narratio*) van de oorkonde van 1403 deelt de graaf mee dat hij de keur en het handvest die zijn voorvaders ongezegeld hadden gelaten, heeft bevestigd en thans uitvaardigt ‘na inhoud hoire cuere’ (in overeenstemming met de inhoud van de keur). Dat handvest moet daarom van vóór 1351 (het jaar waarin Willem V formeel graaf van Holland en Zeeland wordt) hebben gedateerd.⁷ Ook in Brouwershaven zal het stadsrecht mede op initiatief van de inwoners tot stand zijn gekomen.⁸ Brouwershaven behoort tot de stadsrechtfamilie van de Hollandse - Zeeuwse eilanden.⁹ Brouwershaven staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

Bij K.B. van 20 aug. 1816, nr. 22, wordt Brouwershaven tot de rang van stad verheven.

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1478.¹⁰ Afb.: een schild met rechts een adelaar (met borstschild) en links een leeuw.
Randschrift: SI[GILLUM] CIVITATIS BROUWERSHAVIAE AD OBLIGANDUM.¹¹

LITERATUUR:

- Cappon, C.M. en H. van Engen, ‘...bider kore vanden dorpe.... Het stadsrecht van Brouwershaven (1403)’, in: *Pro Memorie* 4 (2002).
- Cappon, C.M. en H. van Engen, ‘Stad door stadsrecht? De betekenis van de stadsrechtverlening voor de stadjes Goedereede (1312), Brielle (1330 en 1343), Geervliet (1381) en Brouwershaven (1403)’, in: *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 4 (2001), p. 168-188.
- Cappon, C.M. en H. van Engen, ‘Het stadsrecht van Brouwershaven’, in: *Kroniek van het land van de zeemeermin* (Schouwen-Duiveland), jg. 27, 2002.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 121-122.

¹ Unger en Westendorp Boerma, ‘De steden’, 3^e stuk, p. 28; Henderikx, ‘Havenplaatsen’, p. 78.

² Cappon en Van Engen, ‘bider Kore...’, p. 231; Henderikx, ‘Havenplaatsen’, p. 78.

³ *OHZ*, IV, nr. 2367.

⁴ Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 127.

⁵ Cappon en Van Engen, ‘bider Kore...’, p. 231-255.

⁶ GA Schouwen-Duiveland, oud-archief Brouwershaven, charter nr. 3.

⁷ Cappon en Van Engen, ‘bider Kore...’, p. 232, gaan uit van 1358 wanneer Albrecht als ruwaard aantreedt.

⁸ Cox, *Hebbende privilege*, p. 122.

⁹ Cappon en Van Engen, ‘bider kore...’, p. 240.

¹⁰ GA Schouwen-Duiveland, Privileges Brouwershaven, nr. 22. Een zegel van 1525 in het Zeeuws Archief.

¹¹ Van een later (17^{de}-eeuws) zegel.

PLAATSNAAM:	Bunschoten.	STAD
DATERING:	[1336 – 1355].	
VERLENER:	[Jan IV van Arkel, bisschop van Utrecht]. ¹	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Bonscoten’ dateert van 1294. Omstreeks 1200 ontstaat een agrarische nederzetting op de plaats waar nu Bunschoten ligt, nadat het land in de 12^e eeuw is ontgonnen. Het gebied ligt binnen de invloedssfeer van de bisschop van Utrecht, die hier ook de pacht int.

Bunschoten heeft in 1300 al schepenrecht, zoals blijkt uit een brief van 21 nov. 1300, waarbij de schepenen, raden en kerspel van Bunschoten, de stad Amersfoort beloven om hen in tijden van gevaar te hulp te komen, tenzij dit tegen de bisschop van Utrecht gericht zou zijn.² In de rekeningen van de schout van Amersfoort en Eemland over 1328-1336 wordt Bunschoten nooit stad genoemd.³ In 1336 wordt Bunschoten nog ‘kerspel’ genoemd, en in 1355 voor het eerst *stad*.⁴ Er wordt dan ook van uitgegaan dat stadsrechtverlening heeft plaatsgevonden in de periode 1336 – 1355.⁵

Wellicht verleent rond 1355 Jan IV van Arkel, bisschop van Utrecht, stadsrecht aan Bunschoten. Dit is dan vooral om bescherming te bieden tegen de aanvallen van de hertog van Gelre. Er worden palissaden opgericht waarin een aantal poorten wordt geplaatst. Achter deze verdedigingswal wordt weer een gracht gegraven. In later tijd is Bunschoten ommuurd. In 1426 vallen de Utrechtenaren onder leiding van heer Jan van Arkel de stad aan en verwoesten de wallen. Daarbij verbranden de oude privileges.⁶

Op dinsdag 11 aug. 1383 krijgen ‘onse goede lude uut onser stat van Bunsboten’ een uitbreiding van hun stadsrecht van Floris van Wevelinkhoven, bisschop van Utrecht. De burgers betalen daarvoor wel ‘een zeker summe van ghelde’. Deze oorkonde is bewaard gebleven.⁷ Het stadsrecht telt 6 artikelen en is in druk verschenen.⁸ Latere bevestigingen door de bisschoppen in 1398, 1414, 1439 en 1457.⁹

HOOFDVAART: Op Utrecht.¹⁰

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 11 aug.1383.¹¹ Afb.: gotische nis met twee vleugels, waarin een bisschop staat, in de rechterhand een boek, in de linkerhand een kromstaf.¹²
Randschrift: S[IGILLUM] CIVITATIS DE BUNSCHOTA.

LITERATUUR:

- Gaasbeek, F. en G. ‘t Gilde-Balk, *Bunschoten. Geschiedenis en architectuur*, Zeist 1992.
- Vervloet, J.A.J., ‘Bunschoten. Rise and fall of a Little Town in the Middle Ages’, in: *Berichten R.O.B.* 23, p. 421-434.
- Rutte, R., ‘Slagen of falen: motieven bij laatmiddeleeuwse stadsstichtingen’, in: *Historisch-geografisch Tijdschrift* deel 18 (2000) nr. 1, p. 1-11.
- Rutte, R., ‘Nieuwe steden in de Stichten. Over de stedenbouw van Vollenhove, Hardenberg en Bunschoten’, in: *Madoc* 12-1(1998) p. 14-24.
- Dekker, C. en M. Mijnsen-Dutilh, *De Eemlandsche Leege Landen. Ontginningen rond de mond van de Eem in de 12^e en 13^e eeuw*, Utrecht 1995, p. 141-148.

¹ Vermoedelijke verlener indien verlening rond 1355. Bij verlening vóór 1342 waarschijnlijk door Jan III van Diest.

² Van Bommel, *Beschrijving der stad Amersfoort*, p. 856.

³ Maris, *Eemnes*, p. 14.

⁴ Rutte, ‘Slagen of falen’, p. 6.

⁵ Van Maarschalkerweerd, ‘De steden’, p. 269.

⁶ Maris, *Eemnes*, p. 75.

⁷ HUA, archief Bisschoppen, inv. nr. 192; Muller, *Regesten*, I, nr. 1064; *ChHZ*, III, p. 408 (datering 11 jan. 1384).

⁸ Fruin, *De Middeleeuwse rechtsbronnen*, p. 177-179.

⁹ Fruin, *ibid.*, p. 180-194.

¹⁰ Muller, *Rechtsbronnen Utrecht*, Inleiding p. 325; Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 150.

¹¹ Muller, *Regesten*, I, nr. 1064; zegel aan oorkonde in HUA, archief Bisschoppen, inv. nr. 192.

¹² Afbeelding en randschrift van 15^e-eeuws zegel: Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 18.

PLAATSNAAM: Buren. **STAD**

DATERING: 1395 juni 27.

VERLENER: Alart, heer van Buren en Beusichem.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van *Buria* staat in een schenkingsakte van Hohoward uit 772 (cop. ca. 1183-1195) aan het klooster Lorsch. Een geslacht van Buren, behorend tot de nobiles, komt aan het einde van de 12^e eeuw in de Gelderse oorkonden voor.

Op zondag 27 juni 1395 verleent Alart, heer van Buren en Beusichem, stadsrecht ('dat portrecht van Bueren') aan 'alle onsen poorters van Bueren'. Het stadsrecht is alleen in afschrift bewaard gebleven in de zg. 'Stadtleger van Buren'.¹ Het telt 56 artikelen en is in druk verschenen.²

De oudst bekende rechten van Buren zijn die betreffende familie- en erfrecht uit 1368 resp. 1383. Het stadsrecht vertoont vrijwel geen overeenkomst met het landrecht van 1383. Het komt wel overeen met het stadsrecht van Culemborg uit 1318, waarvan een aantal bepalingen zelfs letterlijk is overgenomen.³

De reden van de stadrechtverlening staat in de aanhef vermeld: 'omme sonderlunge gunste will die wij hebben tot onser poorten van Bueren' door 'den nyeuwen grave', waarbij Alart van Buren het water van het riviertje de Korne ook om de onverdedigde zijde van het stadje wilde leiden.⁴ Alart van Buren laat de stad nieuw aanleggen nabij zijn kasteel Buren: 'onser poorten van Bueren, gelijk wy die nu begrepen [gepland] hebben ende begraeven [omgrachten] alse tusschen der Kornen ende den Nyeuwen Grave als die nu begonnen is.'⁵

Buren staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Arnhem.⁶

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 13 juli 1430.⁷ Afb.: stadspoort, met in de opening een schild waarop een gekanteelde dwarsbalk. Randschrift is onleesbaar.
Randschrift: SIG[ILLUM] SECRETUM CIVITATIS BURENSIS.⁸

LITERATUUR:

- Merkelbach, H.P.J.E., 'Eens gegeven blijft gegeven! Een onderzoek naar de stadsrechten van Buren en Culemborg', in: *De drie Steden* 15^e jg., nr. 3 (1994) p. 49-62.
- Schilfgaarde, A.P. van, 'Rechten van Buren (1368 en 1395)', in: *VMOVR* 8 (1925) p. 25-36.
- Rutte, R., 'Stadswording in het rivierengebied ten zuiden van Utrecht gedurende de veertiende eeuw', in: *Het Kromme Rijngebied*, tijdschrift van de Historische Kring 'Tussen Rijn en Lek', jg. 37, nr. 1/2 (2003).

¹ RA Rivierenland, oud-archief Buren, inv. nr. 32, folio 1-9.

² Merkelbach, 'Eens gegeven', p. 58-62; Van Schilfgaarde, 'Rechten van Buren', p. 28-36.

³ Merkelbach, *ibid.*, p. 49.

⁴ Merkelbach, *ibid.*, bijlage II, p. 58.

⁵ Rutte, 'Stadswording', p. 7.

⁶ Vriendelijke mededeling van H. Merkelbach, RA Rivierenland.

⁷ NA, Nassause Domeinraad, inv. nr. 382, regest 1848.

⁸ Van zegels van 1669 en 1745 in: Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 49.

PLAATSNAAM: Burghorn. **STEDE**

DATERING: 1462 [1 jan. – 18 nov.].

VERLENER: Willem van Schagen, heer van Burghorn.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Burghorn’ dateert van 1456.

Op 2 jan. 1456 verleent hertog Philips I aan zijn bastaardoom Willem, heer van Schagen octrooi tot het bedijken van de gevaarlijke inham Burghorn (ten zuiden van Schagen) en geeft hem ook de heerlijkheid daar.¹

Tussen 1 jan. en 18 nov. 1462 geeft diens jongste zoon Willem van Schagen, heer van Burghorn, ‘rechten, vryheden ende privilegien’ aan de inwoners van ‘Burchhorne’.² Het is ontleend aan het stadsrecht van Hoogwoud. Het handvest telt 53 artikelen en is in druk verschenen.³

In art. 1 staat onder de kop: ‘Van eenen zegel te gebruiken ende van poirtrecht’: ‘sy sullen in den saken van der stede gebruyken een nieuwe zegel, dat sy doen sullen maken off sijs te doen hadden’.⁴

In de artikelen 6 en 39 staat nog het geven van maaggeld opgenomen, dat echter bij algemene ordonnantie van hertog Philips van 18 november 1462 officieel wordt afgeschaft.⁵ Vandaar dat het stadsrecht voor die datum zal zijn verleend.

Op 25 jan. 1489 verleent Johan van Schagen, heer van Burghorn, op het verzoek van de inwoners van Burghorn ‘om vryheden ende poortrecht’ verschillende ‘rechten, vryheden ende privilegien’.⁶ Het telt 66 artikelen. In art. 6 wordt appèl op ‘den hove van Holland’ ingesteld.

HOOFDVAART: Onbekend. In 1489: appèl op Hof van Holland (art. 6).

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Een akte van 1509 tussen de steden Burghorn en Schagen wordt door Jan van Schagen, heer van Burghorn, namens Burghorn gezegeld. Er is dus blijkbaar nog geen eigen stadszegel aanwezig.⁷

LITERATUUR:

- Goede, A. de, *Westfriesche rechtsgeschiedenis*, I: Swannotsrecht, Utrecht 1940.
- Blauw, K., ‘Historisch overzicht van de gemeentelijke herindeling van Noord-Holland’, in: *Rapport der Provinciale commissie ter bestudering van de gemeentelijke indeling van Noordholland*, 1^e deel. Den Haag 1949.
- Pols, M.S., *Westfriesche stadrechten*, I en II, ’s-Gravenhage 1885/1888.
- Bregman, Jan, *Schagen. Een beschrijving van de historische groei van terp tot centrumplaats, de rechtskundige geschiedenis van heerlijkheid, stad tot 1795 en de banne en polder Schagen* (diss.), z.p. 1965.

¹ De Goede, *Swannotsrecht*, p. 177; Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 111. Pols, *Westfriesche*, I, bijl. XXX, p. 106-110 geeft echter 2 maart 1456; zo ook Bregman, *Schagen*, p. 106.

² Pols, *Westfriesche*, I, bijlage XXXI, p. 111-115.

³ Pols, *ibid.*; naar afschrift van 12 febr. 1622 door W.J. van Schoterbosch, notaris.

⁴ Pols, *ibid.*, I, p. 112.

⁵ Pols, *ibid.*, I, p. 111.

⁶ Pols, *ibid.*, I, bijlage XXXII, p. 115-133; naar afschrift van 22 febr. 1622 door W.J. van Schoterbosch, notaris.

⁷ Vriendelijke mededeling van H. de Raad, RAA. Akte van 8 febr. 1509: RAA, Oud-archief Schagen, inv. nr. 46.

PLAATSNAAM: Coevorden. **STAD**

DATERING: [vóór 1407 dec. 31].

VERLENER: Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht.

BESCHRIJVING:

De oudste schriftelijke vermelding van ‘Fredericus de Cuvorde’ dateert van 1141.¹ Coevorden ligt strategisch op een zandrug in het uitgestrekte Boertanger moeras. Reizigers zijn gedwongen door de kasteelstad te trekken op de weg tussen Groningen en Munster. Dat maakt Coevorden tot een militair-strategisch en een handelsknooppunt. Op 27 juli 1227 verslaat Rudolf van Coevorden (kastelein van het kasteel Coevorden) de bisschop van Utrecht en krijgt daarmee Coevorden (*villa et suburbium castris Covordiae*)² en omgeving in handen. Op 12 sept. 1298 is sprake van ‘die stede ende ’t lant van Coevorden’.³ En in een oorkonde uit 1372 worden ‘borgeren (burgers) ende buer van Covorde’ vermeld.⁴ In 1395 komen Coevorden en Drenthe weer aan het Sticht en dus onder gezag van de bisschop van Utrecht. In een oorkonde van 26 dec. 1396 maakt Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht, melding van: ‘onse hus borcht, ende stat to Coverden’.⁵

Op zaterdag 31 dec. 1407 doet bisschop Frederik ‘kond allen luden, dat ons mit seekere konden aengekomen ende bijgebracht is van onsen vrienden ende van onsen lieven borgeren ende ondersaten onser Stat van Coevorden, dat dieselve onse borgere ende ondersaten bynnen onser stat van Coevorden van older alsulke vrijheit, recht, ende privelegyen g[eha]dt hebben, als hierna bescreven staen, daer sij hoere brieve, die sij daerop gehadt hebben, verloren hebben’.⁶ De originele oorkonde is bewaard gebleven en in druk verschenen.⁷ Een eerder stadsrecht zou van vóór 1395 moeten dateren gelet op de herovering van Coevorden en ook door een voorganger van bisschop Frederik moeten zijn verleend (ambtsperiode 1393-1423). Gelet op de feitelijke afwezigheid van het bisschoppelijke gezag tussen 1227 en 1395 zou het dus ook door één der Van Coevordens in de periode 1227-1395 kunnen zijn verleend. Coevorden staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560). De stad hoort gerechtelijk tot 1791 tot Overijssel.⁸

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1517.⁹ Afb.: gotische nis met St. Joris en draak, en bisschop.
Randschrift: SIGILLUM CIVITATIS COVORDIENSIS.

LITERATUUR:

- Minderhoud, H.D., ‘Coevorden vijfhonderdnegentig jaar stad’, in: *Stadt en Heerlickheyt Covorden*, nr. 1 (1997).
- Gras, H. e.a., *Drenthe’s veste. Geschiedenis van Coevorden*, Groningen 1998.
- Gratama, S., ‘Eenige rechtsbronnen van Coevorden’, in: *VMOVR* 2 (1891) p. 369-416.
- Veenhoven, A., *Historie van Coevorden*, Groningen 1969.
- Overdiep, G., *De slag bij Ane 1227*, Peize 1977.
- Verwijs, E., *De oorlogen van Hertog Albrecht van Beieren met de Friezen in de laatste jaren der XIVe eeuw*, Utrecht 1869.

¹ OSU, I, 381.

² OSU, I, 858.

³ Verwijs, *De oorlogen van Hertog Albrecht*, p. 483, Charters van hertog Albrecht, ’t Bouck Oostvrieslant fol. 19.

⁴ Telling/Unger, ‘De stadsrechten’, p. 125.

⁵ ChHZ, III, p. 650.

⁶ Gratama, ‘Eenige rechtsbronnen’, p. 394; Minderhoud, ‘Coevorden’, nr. 1, p. 22.

⁷ Gratama, *ibid.*, p. 394-396; in GA Coevorden, inv. nr. 15, losse charters nr. 1. Het stadsrecht telt 13 artikelen.

⁸ In de periode 1814-1851 hoort Coevorden (naast Meppel en Assen) tot de stemhebbende steden, met één vertegenwoordiger in de Staten van Drenthe.

⁹ Gras, *Drenthe’s veste*, p. 61-62; zie aantekening over het vermoedelijke randschrift.

PLAATSNAAM: Cuijk.

OVERIG

DATERING: Geen.

VERLENER: Geen.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Ceuculum’ dateert van ca. 365 (cop. 13^e eeuw). Vanaf ca. 1050 (cop. eind 11^e e.) komt de benaming ‘Kuik’ voor.

Aanvankelijk is de burcht van de heren van Cuyck te Cuijk gelegen. Deze burcht wordt verwoest vanwege de vermeende rol van de heren van Cuyck bij de moord op Floris de Zwarte van Holland in 1133 nabij Utrecht. De heren van Cuyck laten de burcht vervolgens herbouwen op de plaats waar nu Grave ligt.

Er is de nodige onduidelijkheid geweest over het vermeend stad zijn van Cuijk. Zo merkten Telting en Unger in 1923 op: ‘Voor zoover bekend is er eerst in 1550 een aanwijzing omtrent het stedelijk karakter van Kuik bewaard, toen de *costumen van stad en lande van Cuyck* worden genoemd; zie Christijn, *Costumen van Brabant II*, p. 984’.¹

Dit is echter een misvatting. De stad in *Stad en lande van Cuyk* is Grave. Cuijk is één van de 33 dorpen.

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: N.v.t.

LITERATUUR:

- Lewe, A., H. Buijks en G. Hulsegge, *Cuijk door de eeuwen heen*, Cuijk 2001.

¹ A. Telting en W.S. Unger, ‘De stadsrechten’, dl. VII De Bourgondische Tijd, in: A.A.Beekman, *Geschiedkundige atlas van Nederland*, ’s-Gravenhage 1923, p. 125.

PLAATSNAAM: Culemborg. **STAD**

DATERING: 1318 dec. 6.

VERLENER: Johan van Bosinchem, heer van Culemborg.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van Culemborg dateert van 4 juli 1281.¹

Daarbij ontvangt Hubrecht van Bosinchem van het kapittel van Oudmunster te Utrecht een hoeve te 'Kulenburg' (waarop zijn kasteel is gesticht) als vrij goed. In datzelfde jaar draagt hij het kasteel - *castrum dictum Culenburgh* - op aan de graaf van Gelre en ontvangt het in leen terug.²

Ontstaan [en groei] van Culemborg als stad kunnen worden gedateerd rond 1300.

'Int jaer Ons Heren dusent driehondert ende achtiene up Sente nycolausdach' (woensdag 6 dec. 1318) verleent Johan van Bosinchem, heer van Culemborg, de 'poorters tot Culemborg' een privilege.³ Het Culemborgse stadsrecht bevat 38 artikelen betreffende bestuurlijke, economische en juridische aangelegenheden.⁴ De originele oorkonde is bewaard gebleven en in druk verschenen.⁵

Naast het zegel van de verlener zijn aan de akte de zegels van de medeooronders bevestigd: Hubrecht van Bosinchem (zoon van Johan), Zweder van Vianen, Johan van Lienden, Gijsbrecht van Kats en Gerrit van Rossum.

Aan de privilegebrief is een charter gehecht van 5 febr. 1416, waarbij Hubrecht, heer van Culemborg, de rechten van 1318 bevestigt en uitbreidt.⁶

In een akte uit 1343 is sprake van Hubrecht en diens zoon Johan, 'die die stat van Culemborch ghemaect hebben...en deze wordt in 'viercant met graften omgraven, dat noch de oude stadt is, omtrocken met planken ende doornen'.⁷ Culemborg staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Arnhem.⁸ ['si niet wiis en waren' ...'si soudent soeken 't Arnhem'].

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 15 okt. 1431.⁹ Afb.: poort met ringmuur en torens, met banier.
Randschrift: SIGILLUM OPIDI CULENBORGENSIS.¹⁰

LITERATUUR:

- Voet van Oudheusden, A.W.K., *Historische beschryvinge van Culemborg*, Utrecht 1753 (facsimile uitgave 1978).
- Merkelbach, H.P.J.E., 'Eens gegeven blijft gegeven! Een onderzoek naar de stadsrechten van Buren en Culemborg', in: *De drie Steden* 15^e jg. nr. 3 (1994) p. 49-62.
- 'Culemborg 650 jaar stad', in: *Spiegel der Historie* 3 (1968) p. 354-408.
- Kalkhoven, J.D.J., *Geschiedenis van Culemborg*, Culemborg 1888-1890.
- Rutte, R., 'Slagen of falen: motieven bij laatmiddeleeuwse stadsstichtingen', in: *Historisch-geografisch Tijdschrift* deel 18 (2000) nr. 1, p. 1-11.
- Beltjes, P.J.W. en P.W. Schippers, *Culemborg, beeld van een stad*, Culemborg 1988.

PLAATSNAAM: Delden. **STAD**

¹ OSU, IV, in twee aktes, nrs. 2075 en 2076.

² Sloet, *Oorkondenboek*, nr. 1039.

³ Voet van Oudheusden, 'Historische beschryvinge', p. 607.

⁴ Merkelbach, 'Eens gegeven', p. 49.

⁵ RA Rivierenland, Oud Archief Culemborg inv. nr. 99 regist nr. 4; in druk bij Kalkhoven, *Geschiedenis Culemborg*, p. 37.

⁶ Merkelbach, 'Eens gegeven', p. 49.

⁷ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden* I, nr. 399; Rutte, 'Slagen of falen', p. 8.

⁸ Art. 35 van het stadsrecht van 1318.

⁹ NA, Nassause Domeinraad II, inv. nr. 379, regist 764.

¹⁰ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 57.

DATERING: 1333 juni 26.

VERLENER: Jan III van Diest, bisschop van Utrecht

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Theldun' (oud-Delden) dateert van 25 mei 1036 (cop. 2^e helft 14^e e.).

Op maandag 18 jan. 1322 wordt (nieuw) Delden gesticht ter vervanging van het meer noordwaarts gelegen (oud-) d'Helden uit 1118. Frederik II van Sierck, bisschop van Utrecht, staat de inwoners van de *villa* Delden toe om ter wille van hun veiligheid hun huizen te verplaatsen naar het onlangs omgrachte 'Nye Delden' met behoud van hun reeds bestaande privileges en stedelijke rechten. Op diezelfde dag verklaren schepenen en gemeente van de *stad* Delden [Oud-Delden] dat zij hun huizen en woonsteden hebben overgebracht naar de plaats Nye Delden, die onlangs omwald en omgracht is.¹ Zij bezegelen deze akte met het *stadszegel* (*Sigillum Opidanorum in Delden*).

Op zaterdag 26 juni 1333 schenkt Jan III van Diest, bisschop van Utrecht, stadsrechten aan de 'luiden van Delden' voor hun vlijt en hun trouw aan de landsheer. Delden krijgt het recht van Oldenzaal. Dit omvat het marktrecht, het recht de stad te versterken, eigen bestuur en rechtspraak en het recht van weggeld (tol). De originele akte is verloren gegaan. Er zijn twee 16^e-eeuwse afschriften² waarvan één gepubliceerd in 1782.³ Latere bisschoppelijke bevestigingen van de stadsrechten in 1346, 1380, 1394, 1433, 1459.⁴ In 1533 bevestiging door de stadhouder van Overijssel.⁵ Het 'Stadsboek van Delden' (dat begint in 1340: *scabini in Delden*) vermeldt Deventer als de stad waar recht werd gehaald en waarop werd geappelleerd.⁶ Op 29 sept. 1400 is sprake van burgemeesters, schepenen en raad van de stad Delden.⁷ In 1516 wordt het stadhuis vermeld. Delden staat als (kleine) stad op de zg. *Landdagpenning* van de Staten van Overijssel uit 1597. Delden staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

Delden wordt in 1816 tot de rang van 'stedeke' verheven.⁸

HOOFDVAART: Op Deventer; appèl ook op Deventer.⁹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 18 jan. 1322.¹⁰ Afb.: een schild met een boom.
Randschrift: SIGILLUM OPIDANORUM IN DELDEN.

LITERATUUR:

- Bijsterbos, J.C., 'Bijdrage aangaande de stadregten van Delden' in: *VMORG* 8 (1873) p. 1-12.
- Vrieling, G.E.P., 'Het Stadsboek van Delden' (1340-1589) in: *Op De Bres* 4^e jg., nr. 4, Delden 1983.
- Vrieling, G.E.P., 'Historie I, Delden in de late middeleeuwen' (in kader van 650 jaar Stad-Delden) in: *Op De Bres* 6^e jg, nr. 1, Delden 1985.
- Vrieling, G.E.P., 'Catalogus bij de tentoonstelling Stad Delden 1333-1983; 650 jaar Stad Delden in beeld en archiefstukken', in: (een speciale uitgave van) *Op De Bres*, Delden 1983.
- Vrieling, G.E.P., '650 jaar stad Delden, grepen uit de 14^e-eeuwse geschiedenis van de stad', in: *Op de Bres* 3^e jg., nr. 6, Delden 1982.

¹ Vrieling, '650 jaar stad', p. 2.

² In: GA Hof van Twente, Stadsarchief Delden, inv. nrs. 10 en 190, beide verwijzend naar reg. nr. 1.

³ Racer, *Overijsselsche Gedenkstukken V*, p.286, nr. 18.

⁴ GA Hof van Twente, Stadsarchief Delden, inv. nr. 10 (reg. nrs. 2, 4-6 en 9).

⁵ GA Hof van Twente, Stadsarchief Delden, inv. nr. 11 (reg. nr. 14).

⁶ GA Hof van Twente, Rechterlijk archief Stad Delden, inv. nr. 1.

⁷ Vrieling, 'Historie I', in: *Op de Bres* 1985 nr. 1, p. 15.

⁸ K.B. van 21 juli 1816, nr. 5; De Blécourt, *De organisatie der gemeenten*, p. 40.

⁹ Bijsterbos, 'Bijdrage stadregten Delden', p. 5 en 9.

¹⁰ In: HUA, archief Bisschoppen, inv. nr. 195, reg. nr. 441. Een later zegel o.a. van 20 mei 1347, beschadigd, in: Huisarchief Twickel, inv. nr. 2796.

PLAATSNAAM: Delfshaven. **STADSVERVERHEFFING**

DATERING: 1825 juli 31.

VERLENER: Willem I, koning der Nederlanden.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Delfschehave’ dateert van eind 14^e eeuw. Delfshaven is voortgekomen uit de nederzetting aan de inloop van het kanaal dat de stad Delft, om de concurrentie van het opkomende Rotterdam het hoofd te bieden, had laten graven van Delft naar de Maas om de export van het Delftse bier naar het zuiden te vergemakkelijken.¹

Bij K.B. van 7 maart 1818 wordt een ‘reglement voor het bestuur der gemeente van Delfshaven’ vastgesteld, waarin de schout president, en de assessoren vice-presidenten heten. Behoudens een aantal bepalingen over de uit de raad gevormde commissies van financiën en fabricage sluit het nauw aan bij het reglement op het bestuur ten platten lande.

Bij K.B. van 31 juli 1825, nr. 83, verleent koning Willem I vergunning aan de gemeente *Delfshaven* ‘om den naam van stad te mogen dragen, zonder echter als zoodanig in de vertegenwoordiging der provinciale staten deel te kunnen nemen’.²

Het K.B. van 31 juli is nader uitgewerkt bij K.B. van 26 okt. 1825.³ In art. 1 staat dat het bestuur van *Delfshaven* zal zijn samengesteld uit een burgemeester, twee wethouders en een raad bestaande uit negen leden, de burgemeester en de wethouders daaronder begrepen. Overigens blijft het reglement op het plattelandsbestuur van toepassing.⁴

Delfshaven krijgt dus alleen ‘eene verandering in de bloote titulaire’.⁵

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend.

LITERATUUR:

- Kocken, M.J.A.V., *Van stads- en plattelandsbestuur naar gemeentebestuur*, 's-Gravenhage 1973.
- Pot, C.W. van der, ‘Gemeentelijke bestuursorganisatie 1815-1819’ en ‘Gemeentelijke bestuursorganisatie 1822-1825’, in: *TvR* 12 (1933) p. 241-309 en *TvR* 13 (1934) p. 261-305.
- Blok, L., *Stemmen en kiezen. Het kiesstelsel in Nederland in de periode 1814-1850*. Groningen 1987.
- Kleyn, F.J., *Beschrijving en geschiedenis van Delfshaven benevens die van Schoonderloo en het slot Spanje. Kronijk van al de merkwaardige voorvallen, belangrijke oirkonden, privilegiën, resolutiën, publicatiën, correspondentiën en verdere stukken op Delfshaven betrekking hebbende, bijeenverzameld en naar tijdsorde gerangschikt*, Delfshaven 1873.

¹ Van Berkel en Samplonius, *Nederlandse plaatsnamen*, p. 44.

² Bijvoegsel Staatsblad 1825 dl. XII p. 88.

³ Bijvoegsel Staatsblad 1825, 4^e stuk, p. 217-219. Het betreft enige bijzondere bepalingen betreffende te hanteren benamingen, de aanwijzing van ambtenaren die door de stedelijke raad zouden worden benoemd en een enigszins afwijkende regeling voor opnemingen en schouwen.

⁴ Kocken, *Stads- en plattelandsbestuur*, p. 297.

⁵ K.B. 26 okt. 1825, art. 2.

PLAATSNAAM: Delft. **STAD**

DATERING: 1246 apr. 15.

VERLENER: Willem II, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Delf' dateert uit de periode 1130-1157 (cop. ca.1420).

Op zondag 15 april 1246 verleent Willem II, graaf van Holland, stadsrecht aan de inwoners van Delft.¹ Het stadsrecht van Delft is mede tot stand gekomen op initiatief van de inwoners van Delft. Delft moet daarom op het moment van de verlening al een stedelijke gemeenschap hebben gevormd.² Het stadsrecht komt grotendeels overeen met dat van Haarlem.³ Delft behoort tot de Leuvens-Bossche-Haarlemse stadsrechtfamilie.

In de Delftse stadsrechoorkonde is niet feitelijk sprake van een verzoek van de burgers zoals bij Haarlem en Alkmaar het geval is, maar eerder van een financiële transactie in de vorm van de stadsrechtverlening.⁴ Het Delftse stadsrecht vertoont ook 'een minder vrij, sterker feodaal karakter (want gegroeid naast een grafelijk hof), waardoor de burgers van Delft zich op enkele punten met geringer rechten moesten vergenoegen, dan die van Haarlem, en dat de adel hier enkele gunstige uitzonderingen wist te bedingen'.⁵

Er is niet gebleken van daadwerkelijke medewerking van de grafelijke kanselarij aan de totstandkoming van de oorkonde. Het originele charter is bewaard gebleven.⁶ De stadsrechoorkonde bevat 62 artikelen en is in druk verschenen.⁷

Op 14 dec. 1299 bevestigt graaf Jan II de privileges van Delft.⁸ Er zijn tevens bevestigingsoorkonden van Willem III, graaf van Holland (1 nov. 1304) en van Filips de Goede, graaf van Holland (1 - 11 april 1449).⁹

Delft staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560) en behoort tijdens de Republiek tot de stemhebbende steden in de Staten van Holland.

HOOFDVAART: Op 's-Hertogenbosch volgens een akte uit 1259.¹⁰
Op 18 nov. 1412 gaat Delft echter te hoofde - 'om raet van vonnessen' - naar Leiden.¹¹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 24 juni 1260.¹² Afb.: een delf (gracht) in het midden met rechts en links een poort met drie gekanteelde torens.
Randschrift: [SI]GILLVM:OPIDI.DE.D[ELF].

LITERATUUR:

- Kruining, C.G.M. van, J.G. Kruisheer en G. Verhoeven, *Delft 15 april 1246*, Delft 1996.
- Kruisheer, J.G., *Het ontstaan van de stadsrechoorkonden van Haarlem, Delft en Alkmaar*, Amsterdam/Oxford/New York 1985.
- Huizinga, J., 'De opkomst van Haarlem', in: *Verzamelde werken I*, Haarlem 1948.
- Hoogewerf, C.L., *Het Haarlemse stadsrecht (1245)*, Amsterdam 2001.
- Leeuwen, H.W. van, 'De zegels en het wapen van Delft', in: E.C.M. Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, 's-Gravenhage 1966, p. 45-63.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 94-97.

¹ OHZ, II, nr. 680, p. 290-306.

² Kruisheer, *Het ontstaan*, p. 54.

³ Kruining e.a., *Delft*, p. 46; met hertaling stadsrechtartikelen.

⁴ Cox, *Hebbende privilege*, p. 96-97; zie ook Kruisheer, *Het ontstaan*, p. 53-54 die een afwijkende visie geeft.

⁵ Huizinga, *De opkomst van Haarlem*, p. 44.

⁶ GA Delft, Archief Stadsbestuur, Eerste afdeling, inv. nr. 66, zwaar gehavend.

⁷ OHZ, II, nr. 680; Van Kruining e.a., *Delft*, p. 14-44, Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen.

⁸ Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 1.

⁹ Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 12 [1304]; GA Delft, Archief Stadsbestuur, 1^e afdeling, inv. nr. 122 [1449].

¹⁰ ONB, I-1, nr. 272 (juli 1259).

¹¹ Wortel, 'Waar ging Alkmaar ter hofvaart?', p. 375; A. Meerkamp van Embden, *Stadsrekeningen van Leiden*.

¹² NA, Abdij van Rijnsburg, inv. nr. 705; beschadigd exemplaar. Zie Van Leeuwen, 'De zegels', p. 48.

PLAATSNAAM: Delfzijl. **STADSVERHEFFING**

DATERING: 1819 mei 7.

VERLENER: Willem I, koning der Nederlanden.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Delfzilen’ dateert van 1303. Delfzijl is ontstaan bij de drie in 1272 aangelegde sluizen in het Damsterdiep, dat vroeger *Delf* (gegraven water) heette.¹

Bij K.B. van 24 dec. 1818 luidt het: ‘3°. difficulteerende in de verzoeken door de regeering van Appingedam, Delfzijl en Winschoten gedaan, dien onverminderd te bepalen, dat met opzicht tot Appingedam, uit hoofde van bevoens plaats gehad hebbende omstandigheden, de Burgemeester aldaar voor de eerste maal onmiddellijk, doch vervolgens uit eene, door den Raad der gemeente te formeeren nominatie, door Ons zal worden benoemd...’ terwijl de minister van Binnenlandse Zaken nader advies zal uitbrengen ‘in hoeverre er termen zijn zouden, om ten aanzien van de samenstelling der regeering van Delfzijl en Winschoten gelijke bepalingen te maken als met opzicht tot de steden tot het platteland van Overijssel behorende, zijn vastgesteld geworden’.²

Vervolgens wordt op vrijdag 7 mei 1819 het ‘Reglement van bestuur voor het platte land der provincie Groningen’ vastgesteld.³ In art. 3 wordt bepaald dat ‘In het bestuur der gemeenten *Appingadam, Delfzijl en Winschoten*, hetwelk uit Burgemeesteren en Raden zal bestaan, bij een afzonderlijk reglement nader [zal] worden voorzien’. Op basis hiervan neemt Delfzijl een positie in vergelijkbaar aan die van de ‘plattelandssteden’ in Overijssel: Delfzijl mag zich dan ‘stad’ noemen en krijgt een burgemeester (i.p.v. een schout zoals elders ten plattelande) echter zonder vertegenwoordiging in de Staten van Groningen.⁴

Bij K.B. van zondag 31 juli 1825, nr. 81, wordt het reglement vastgesteld waarbij Delfzijl wordt bevestigd in de eerder toegestane positie, nog steeds zonder vertegenwoordiger in de Staten van Groningen.⁵ Delfzijl krijgt dan een burgemeester, twee wethouders en een raad van twaalf leden, die rechtstreeks door de kiezers worden benoemd.⁶ Delfzijl valt voor het overige onder het ‘Reglement op het bestuur ten Platten Lande’, vastgesteld bij K.B. van 23 juli 1825, nr. 132.⁷

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: N.v.t.

LITERATUUR:

- Kocken, M.J.A.V., *Van stads- en plattelandsbestuur naar gemeentebestuur*, 's-Gravenhage 1973.
- Pot, C.W. van der, ‘Gemeentelijke bestuursorganisatie 1815-1819’ en ‘Gemeentelijke bestuursorganisatie 1822-1825’, in: *TvR* 12 (1933) p. 241-309 en *TvR* 13 (1934) p. 261-305.
- Blok, L., *Stemmen en kiezen. Het kiesstelsel in Nederland in de periode 1814-1850*. Groningen 1987.
- Engelsman, A., ‘Het ontstaan der gemeente-organisatie in de Groninger Veenkoloniën’, in: *TvR* 10 (1930) p. 58-116.

¹ Van Berkel en Samplonius, *Nederlandse plaatsnamen*, p. 44.

² Engelsman, ‘Het ontstaan’, p. 101-102.

³ Reglement aanwezig in RHC Groninger Archieven. In 1819 uitgegeven bij M. van Heijningen Bosch (Groningen).

⁴ Zie ook Engelsman, ‘Het ontstaan’, p. 99-105; De Blécourt, *De organisatie der gemeenten*, p. 28. Delfzijl krijgt overigens een burgemeester en een vice-burgemeester en een raad van 18 leden (zo ook in Appingedam; de burgemeesters zijn daaronder begrepen) wegens de vele buiten het stadje wonende ingezetenen. Winschoten heeft een raad van 8 leden.

⁵ ‘K.B. wegens het plaatselijk bestuur van Appingadam, Delfzijl en Winschoten’ van 31 juli 1825, nr. 81; Bijvoegsel tot het Staatsblad XII (1825), twaalfde deel, tweede stuk, p. 88-90.

⁶ Kocken, *Van stads- en plattelandsbestuur*, p. 264 en 297. Acht van die twaalf leden dienen van buiten de vestingwallen te komen.

⁷ Bijvoegsel Staatsblad 1825, twaalfde deel, eerste stuk, p. 87-126.

PLAATSNAAM: Deventer. **STAD**

DATERING: [Vóór 1123 aug. 2].

VERLENER: Bisschop van Utrecht.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Dauentre’ dateert van 840-849 (cop. ca. 1000; ad ca. 770). In 877 is sprake van *in Daventre portu* en in 896 treden Tiel en de *villa* Deventer in de tolvrijdommen van Dorestad. In 956 wordt Deventer een stad (*urbs*) genoemd in een akte waarbij Rooms-Koning Otto I onder andere 30 huizen in de *stad* Daventria aan de kerk van de H. Mauritius te Maagdenburg schenkt.¹ In 960 is Deventer een *civitas*.² Het is aannemelijk dat de landsheer (Otto I, Rooms koning dan wel Wichman II, graaf van Hamaland) diverse rechten, voornamelijk marktrechten zal hebben verleend. Gewoonterecht (koopliedenrecht) zal zich vervolgens in de loop der tijd hebben getransformeerd tot stedelijk recht. In 1046 wordt Deventer afgescheiden van de gouw (het graafschap) Hamaland en schenkt Rooms koning Hendrik III de grafelijke rechten aan bisschop Bernold van Utrecht.³

Van donderdag 2 aug. 1123 dateert het privilege van keizer Hendrik V wegens de trouw die de inwoners van de *stad* Deventer hem hebben betoond. Het behelst vrijstelling voor de *Daventrenses* van de betaling van de doop- en begraafpenningen nu en in de toekomst (met toestemming van bisschop Godebald) en van de kotpenningen (*denarii domorum*).⁴ In 1123 wordt Deventer dus al expliciet door de keizer als stad betiteld. Vanaf dat jaar neemt het stedelijke recht in belang verder toe en neemt de invloed van de bisschop in de stad af. Opeenvolgende bisschoppen van Utrecht zullen vanaf eind 11^e/begin 12^e eeuw steeds aanvullende stedelijke rechten aan Deventer hebben verleend waaruit het Deventer stadsrecht is gegroeid dat in 1230 aan Zwolle wordt verleend. In de aanhef van het stadsrecht van Zwolle staat dit ook expliciet vermeld: de inwoners van Zwolle verkrijgen van de bisschop alle rechten die ‘de inwoners van Deventer tot nu toe van onze voorgangers’ hebben verkregen.⁵

Op 14 febr. 1346 bevestigt Jan IV van Arkel, bisschop van Utrecht, de vrijheden en rechten der stad Deventer.⁶ Het stadrecht van Deventer is bewaard gebleven in drie edities: van 1448, 1486 en 1642. Deventer staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: N.v.t. (zelf hoofdstad).

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1268.⁷ Afb.: een bevestigde poort.
Randschrift: +SIGILLUM:CIVITATIS:DAVENTRIE.

LITERATUUR:

- Dumbar, G., *Het kerkelyk en wereltlyk Deventer*, 2dln. Arnhem/Deventer 1732-1788.
- Sylvanus, G., *Beschryvinge der stad Deventer*, 1714.
- Benders, J.F., *Bestuursstructuur en schriftcultuur. Een analyse van de bestuurlijke verschriftelijking in Deventer tot het eind van de 15de eeuw*, Groningen 2002.
- Pelser, E., *De steden in Overijssel in de Middeleeuwen tot 1400*, [scriptie] Amsterdam 1966.
- Kalveen, C.A. van, ‘Uit de geschiedenis van de Deventer gemeente tot omstreeks 1481’, in: *VMORG* 92 (1977) p. 29-59.
- Kieft, C. van de, ‘Das Reich und die Städte im Niederländischen Raum zur Zeit des Investiturstreits’, in: B. Diestelkamp, *Beiträge zum hochmittelalterlichen Städtewesen*, Keulen 1982.

¹ Charter in Landeshauptarchiv Sachsen-Anhalt (Magdeburg).

² *OSU*, I, nr. 122: ‘*in civitate quae vocatur Dauantria*’ [28 augustus 960].

³ *OSU*, I, nr. 202 [23 aug. 1046].

⁴ GA Deventer, KA, nr. 22 = *OSU*, I, nr. 312 (schijnorigineel?); Van de Kieft, ‘Das Reich und die Städte’, p. 162; Van Kalveen, ‘Uit de geschiedenis’, p. 29; Bender, *Bestuursstructuur*, p. 15. Dit privilege wordt als belangrijk beschouwd in het streven naar stedelijke autonomie. Pelser geeft een uitgebreide opsomming van vermeldingen in aktes c.a.

⁵ ‘*omnia jura, quae Davantrienses a nostris antecessoribus rite hactenus habuerunt*’ = alle rechten die de inwoners van Deventer tot nu van onze voorgangers volgens juist gebruik hebben verkregen; *OSU*, II, nr. 803.

⁶ GA Deventer, MA, inv. nr. 17. In 1336 erkent Reinald II, graaf van Gelre, de rechten van de stad (vanwege het pandschap van Gelre is hij tijdelijk landsheer i.p.v. de bisschop): GA Deventer, MA, inv. nr. 16.

⁷ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 21; coll. HCO. Stadszegel (*sigillis opidi nostri*) al vermeld in 1241, *OSU*, II, nr. 967.

PLAATSNAAM: Diepenheim. **BORGMANNENSTAD**

DATERING: [Vóór 1379 juni 14].

VERLENER: [Bisschop van Utrecht, als heer van Diepenheim].

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Diepenheim’ dateert van 1134.

In 1224 scheidt bisschop Otto van der Lippe de plaats Diepenheim als een bijzonder kerspel af van Markelo, terwijl Richarda, gravin van Diepenheim, in 1233 de grenzen van de nieuwe parochie Diepenheim bepaalt.¹

Volgens de gezaghebbende 18^e-eeuwse geschiedschrijver Racer schijnt de heer van Diepenheim stadsrechten te hebben gegeven.² Dat moet dan voor 18 jan. 1331 zijn geweest, toen Jan III van Diest, bisschop van Utrecht, de heerlijkheid Diepenheim van de graaf van Dalen kocht. Bij de koop is echter steeds sprake van een heerlijkheid, nooit van een stad.³ Op 11 juli 1338 bevestigt bisschop Jan III de rechten van borgmannen, mannen en dienstmannen van [Dalen en] Diepenheim.⁴

Van 14 juni 1379 dateert een vermelding van ‘huis, stad en ambt van Dyepenhem’.⁵ Dit is de vroegste vermelding van de stad Diepenheim. Vermoedelijk heeft de bisschop van Utrecht als heer van Diepenheim tussen ca. 1340 en 1379 stedelijke rechten verleend aan de inwoners van Diepenheim. Op 14 nov. 1435 geeft bisschop Rudolf ‘het bewind over de stad, het ambt, het huis en de heerlijkheid Diepenheim’ aan Roelof van den Hondenberch.⁶ Pas in 1488 is sprake van (twee) schepenen van Diepenheim.⁷

Diepenheim wordt tot de 16 kleine steden van Overijssel gerekend, en staat als zodanig vermeld op de ‘Landdagpenning’ van de Staten van Overijssel uit 1597. Op 22 febr. 1602 is het stadsrecht opnieuw opgetekend en gepubliceerd.⁸ Het telt 23 artikelen. In de aanhef staat dat het oude stadsboek bij de brand van Borculo is verloren gegaan. Diepenheim beschikt over een ‘Burgerboek’ over de periode 1603 - 1810 (register van inwoners met burgerrecht), een typisch stedelijk kenmerk.⁹

Bij K.B. van 21 juli 1816, nr. 5, wordt Diepenheim verheven tot de rang van ‘stedeke’.

HOOFDVAART: Appèl op Deventer.¹⁰

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 18^e-eeuws.¹¹ Afb.: schild met drie berenklauwen.
Randschrift: STAD DIEPENHEIM.

LITERATUUR:

- Racer, J.W., *Overijsselsche gedenkstukken, vervattende de opkomst en samenstelling van de provincie Overijssel*, 7 dln. Leiden/Kampen 1781-1793.
- Geesink, J., ‘Stadregt van Hardenberg en stadregt van Diepenheim’, in: *OSDM*, 16^e stuk, Deventer 1925.
- Kuile, G.J. ter, *Oorkonden Overijssel 1350-1450*, nrs. 1 - 4827, ongepubliceerd, in HCO.
- Formsma, W.J., bew. d. B.H.M. te Vaarwerk, *Inventaris van het oud-archief van de gemeente Diepenheim circa 1585-1811(1830)*, Diepenheim 1998.

¹ *OSU*, I, 728 en 864.

² Racer, *Overijsselsche gedenkstukken*, VI, p. 316.

³ Ter Kuile, *Oorkondenboek*, IV, 944, 946, 947, 950, 951, 962-955 e.v.

⁴ Ter Kuile, *ibid.*, V, 1145. Op 13 nov. 1343 bevestigt door bisschop Jan IV: Ter Kuile, V, 1276. Ook in 1395 en 1433.

⁵ Ter Kuile, *Oorkonden Overijssel*, 719, origineel in Stadsarchief Deventer. Zie verder: nrs. 944 [1385], 1326 [1394], 4756 [1394], 2480 [c.1418; ‘lijst van wapenen, aanwezig in de stad Diepenheim’].

⁶ Ter Kuile, *Oorkonden Overijssel*, 3501. Op 6 juli 1443 aan Claes van Overhagen; Ter Kuile, *ibid.*, 4090.

⁷ HCO, abdij ter Hunnepe, regest 401.

⁸ Geesink, ‘Stadregt Diepenheim’, p. 19-28.

⁹ GA Hof van Twente, archief van de stad Diepenheim, inv. nr. 1 en 2.

¹⁰ Sylvanus, *Beschrijving Deventer*, p. 11.

¹¹ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 23.

PLAATSNAAM:	Doesburg.	STAD
DATERING:	1237 sept. 19.	
VERLENER:	Otto II, graaf van Gelre.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Dusburg' staat in een koningsoorkonde van Koenraad III uit 1025 (cop. 18^e e.).

De oudste vermelding als *stad* dateert mogelijk van 1204 als in een vredesverdrag sprake is van *oppidum nostrum Dusburg*.¹ Elders is sprake van 1230.² Doesburg heeft al voor 1229 één (later 3) jaarmarkt(en) en een weekmarkt.³ Er is geen oudere stadsrechtbrief dan die van 1237.⁴

Op zaterdag 19 sept. 1237 verleent Otto II, graaf van Gelre, stadsrechten (*libertas*) aan de inwoners van de *oppidum* Doesburg. De originele oorkonde is bewaard gebleven, en telt 8 artikelen.⁵ De graaf houdt de hoge jurisdictie aan zich (art.4) en de opidani van Doesburg genieten tolvrijdom in het graafschap (behalve te Lobith). De artikelen 2 en 3 kennen echter opmerkelijke bepalingen, die er op duiden dat het stadsrecht gebaseerd is op lokaal prestedelijk recht.⁶ Er is nog geen sprake van schepenen (pas in 1272).

Al op het einde van de 13^e eeuw is Doesburg een belangrijk administratief middelpunt van een groot gebied dat tot aan Emmerik reikt. Doesburg neemt deel aan het Hanzeverbond en is na Zutphen steeds de tweede stad van de Graafschap (tot in de 19^e eeuw). In 1312 en 1343 ontvangt Doesburg opnieuw stadsrechten. In 1343 wordt tevens door Reinald II, hertog van Gelre en Zutphen, toestemming verleend de stad uit te breiden, 'want onse stadt minret om afbreuck des waeters' (afslag van de IJsseloever).⁷

In 1343 is er sprake van een stadsmuur en rond 1350 van een gasthuis.⁸ In 1375 van een stadsburch⁹ en in 1389 van een stadhuis. Doesburg staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Zutphen.¹⁰

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 18 juni 1288. Afb.: naar rechts gewende maansikkel in ruitsgewijs gearceerd veld. Randschrift: + SIGILLVM. DE DOSBOR[G]H.
Randschrift zegel 6 sept. 1392: SIGILLUM:DE:DOSEBORG:SECRETUM.¹¹

LITERATUUR:

- Petersen, J.W. van en E.J. Harenberg, *Doesburg, bijdragen tot de geschiedenis van een Hanzestad*, Doesburg 1987.
- Ven, A.J. van de, *Het oud-archief der gemeente Doesburg*, Doesburg 1950.
- Flink, K. en B. Thissen, 'De Gelderse steden in de Middeleeuwen-data en feiten, aspecten en suggesties', in: J. Stinner en K-H. Tekath, *Het hertogdom Gelre Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel*, Utrecht 2003.

¹ Bondam, *Charterboek*, II, nr. 93; het is mogelijk dat hier Duisburg is bedoeld, hoewel dat pas in 1250 stadsrechten kreeg.

² Flink en Thissen, 'De Gelderse steden', p. 211.

³ Flink en Thissen, *ibid.*, p. 228.

⁴ Van de Ven, *Het oud-archief*, p. 8.

⁵ SA Liemers en Doesburg, oud-archief gemeente Doesburg, inv. nr. 393, reg. nr. 6.

⁶ Flink en Thissen, *ibid.*, p. 226-227; bijv. art. 2: op wanordelijk gedrag en een onzedelijke levenswandel volgt verbanning.

⁷ Van de Ven, *Het oud-archief*, p. 9. SA Liemers en Doesburg, oud-archief gemeente Doesburg, inv. nr. 393, reg. nr. 39.

⁸ Flink en Thissen, *ibid.*, p. 215.

⁹ 'dat huys...dat in der stat mure is ghetymmert' (*BMVG* 4, p. 183).

¹⁰ Van de Ven, *Het oud-archief*, p. 9.

¹¹ Gelders Archief, archief klooster Bethlehem, inv. nr. 109 (1288); De Vey, *Liber sigillorum*, I, nr. 1730 (1392).

PLAATSNAAM: Doetinchem. **STAD**

DATERING: [1229 okt. 22 – 1231 nov. 11].

VERLENER: Otto II, graaf van Gelre.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Ductinghem’ dateert van 838 (cop. eind 11^e e.).

Het stadsrechtprivilege (dat niet bewaard is gebleven) dateert van na 22 okt. 1229 (het overlijden van graaf Gerard IV) en vóór 11 nov. 1231 en is verleend door graaf Otto II van Gelre.¹ In dat jaar verkrijgen de burgers van Doetinchem enkele cijnsgoederen van het nabije klooster Bethlehem die *infra exteriora fossata de Dutinghem* (binnen de buitenste grachten) liggen en waarvan wordt opgemerkt dat de rechtspositie van die goederen gelijk zal blijven aan die waarin zij verkeerden voordat aan Doetinchem een ‘stadsprivilege’ werd verleend (*ante concessam civitati libertatem*).² Dat privilege moet dus al vóór 1231 door graaf Otto zijn verleend. In 1232 wordt een akte medegezegeld door de stad Doetinchem met het zegel van *civium de Duttinghem*.³

Volgens de oorkonde van 22 febr. 1282 verwerven *iudex et scabini* van Doetinchem het recht tot het bouwen van een stadspoort.⁴ In het keurboek van ca. 1300 staat een artikel dat met straf dreigt voor diegene die een steen ‘van der stadt muren’ afbreekt. Op 4 dec. 1312 wordt Doetinchem in haar rechten bevestigd door Reinald I, graaf van Gelre (na de vervallenverklaring van eerder verleende stadsrechtprivileges door het Rijkshofgerecht op 4 sept. 1310).⁵

Op 17 juni 1532 leggen burgemeesters, schepenen en stadssecretaris van Doetinchem een verklaring af, waarbij zij vaststellen: ‘aldair gefonden guede volgezegelde ongeviciëerde segell ind brieve dairinne de greven ind hertoge van Gelre ind greven van Zutphen der stadt Doetinchem oir privilegien, vryheyden, ind rechten gegeven, geconfirmiert ene geappropriert hebben bysonder een brieff mit hangenden segell van grave Otto...’.⁶ Bij de grote stadsbrand van 1527 waren de oude privileges namelijk verloren gegaan. Doetinchem staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Zutphen.⁷ In 1312 wordt Roermond als zodanig aangewezen.⁸

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1236.⁹ Afb.: de Hl. Katharina.
Randschrift: +SIGILLVM CIVIVM DE DUTTINGHEM.

LITERATUUR:

- Moolhuizen, J.J., ‘Het keurboek van de stad Doetinchem’, in: *VMOVR* 3 (1896) p.332-383.
- Alberts, W.J., ‘Doetinchem in de middeleeuwen’, in: J.C. Boogman en S. Oosterhaven (red.), *Geschiedenis van Doetinchem*, Zutphen/Doetinchem 1986.
- Wartena, R., ‘De stadszegels en het wapen van Doetinchem’, in: J.C. Boogman en S. Oosterhaven (red.), *Geschiedenis van Doetinchem*, Zutphen/Doetinchem 1986.
- Flink, K. en B. Thissen, ‘De Gelderse steden in de Middeleeuwen-data en feiten, aspecten en suggesties’, in: J. Stinner en K-H. Tekath, *Het hertogdom Gelre Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel*, Utrecht 2003.

¹ Het betreft een afgeleide datering. Zie het getuigenis uit 1532, noot 6 (graaf Otto). Zie ook Flink en Thissen, ‘De Gelderse steden’, p. 211 [vóór 11 nov. 1231]. Alberts, ‘Doetinchem’, p. 39-45, geeft als datering 1236.

² Flink en Thissen, *ibid.*, p. 215: het betreft een *composicio* tussen de schepenen en burgers (*cives*) van Doetinchem en het klooster Bethlehem [11 nov. 1231]. Zie ook Alberts, ‘Doetinchem’, p. 41.

³ Sloet, *Oorkondenboek*, nr. 553.

⁴ Sloet, *ibid.*, nr. 1044.

⁵ Alberts, *Staten van Gelre*, I, p. 15.

⁶ Bondam, *Charterboek*, 421. De getuigen duiden hier op een stadsrechtbrief van graaf Otto.

⁷ Art. 42 keurboek: ‘van ordelen thoe haelen thoe Zutphen’ (Moolhuizen, ‘Het Keurboek’, p. 344).

⁸ Moors, ‘Frenetieke aktiviteit?’, p. 50.

⁹ Wartena, ‘De stadszegels’, p. 403. Aan een niet nader gedateerd charter waarin het stift Xanten goederen verkoopt aan het klooster Bethlehem (Alberts, ‘Doetinchem’, p. 42).

NAAM PLAATS: Dokkum. **STAD**

DATERING: [Vóór 1298 mrt. 8].

VERLENER: Geen.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Dockinga’ dateert uit begin 9^e e. (cop. 14^e e.; ad 754).

Van zaterdag 8 maart 1298 dateert de oorkonde waarin de Oostergose steden Dokkum (Docken) en Leeuwarden (Liowerth) gezamenlijk opkomen voor de belangen van hun handeldrijvende burgers bij graaf Jan I van Holland. Dit is de oudste vermelding van Dokkum als stad.¹ De originele oorkonde is bewaard gebleven.²

De oldermannen en schepenen met de overige rechters (*Aldermanni, scabini cum ceteris iudicibus*) van beide steden verzoeken aan de Hollandse graaf een vrije en veilige doorgang voor hun stedelingen en burgers om zijn landen, havens en grenzen in en uit te gaan. Omgekeerd melden zij de graaf dat zijzelf, indachtig het *mandatum universitatis nostre de Ostergo* (‘opdracht van het bestuur van de gemeenschap Oostergo’), ook geen goederen van de vijanden van de graaf zullen vervoeren noch met die vijanden handel drijven.³

Deze rechters worden ook vermeld in een verbond van Dokkum met de stad Groningen van 15 mei 1318 en dan aangeduid als raden (*Consules civitatum et Commune in Groninghe et in Dockum*).⁴

Op 24 mei 1372 staat het stadsbestuur van Bremen aan de burgers van Dokkum vrijheid van handel toe op ‘voorwaarde van reciprociteit en het onderhouden van vroegere verdragen’. Het bestuur van de stad Dokkum wordt hierbij aangeduid als: *honesti et discreti Viri seniores sive Aldermanni et Consules*.⁵

Op 28 juni 1463 sluiten ‘Aldermans ende Reed der sted to Dockum’ een vredesverdrag met Leeuwarden.⁶

Het verbond van de Vetkopers van Oostergo met de stad Groningen van 17 sept. 1491 wordt medebezegeld door ‘Olderman ende Raedt, met die seshien gesuoeren Gemeente toe Dockum’.⁷

Dokkum staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 17 sept. 1491.⁸ Afb.: Romaanse kerk met drie torens en kruis, waarboven maan, zon en negen sterren.
Randschrift: +SIGILLUM CIVITATIS DE DOCCUM.

LITERATUUR:

- Obreen, H.T., *Dokkum. Inventaris der archieven*, Dokkum 1959.
- Obreen, H.T., ‘Oud-Dokkum en Dokkum’s bestuur’, in: *It Beaken* 20 (1958) p. 46-54.
- Schroor, M., *Geschiedenis van Dokkum hart van noordelijk Oostergo*, Leeuwarden 2004.
- Vaart, J.H.P. en D. de Vries, *Historische stadsplattegronden van Nederlandse steden. Deel 11/1: De elf steden van Friesland: Dokkum, Harlingen, Hindeloopen, Stavoren en Workum*, Lisse/Leeuwarden 2004.
- Jongsma, Tj., ‘Stadszegels en –wapen van Dokkum’, in: M. Schroor, *Geschiedenis van Dokkum hart van noordelijk Oostergo*, Leeuwarden 2004.

¹ Afgedrukt bij Obreen, *Inventaris Dokkum*, p. 163 (vertaling op p. 165); Telting, *Het Oud-Friesche stadrecht*, p. 54 en 73; Schroor, *Geschiedenis*, p. 55: in het Latijn en in Nederlandse vertaling.

² Rijksarchief te Bergen (Mons) B., fonds graven van Henegouwen, charter nr. 275.

³ Schroor, *Geschiedenis*, p. 55.

⁴ *OGD*, I, 259.

⁵ Telting, *Het Oud-Friesche stadrecht*, p. 73; *Bremisches Urkundenbuch*, III, nr. 425, p. 378.

⁶ Schwarzenberg, *Charterboek*, I, nr. 605.

⁷ Schwarzenberg, *ibid.*, I, nr. 753.

⁸ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 24; het zegel hangt aan een oorkonde van een verbond tussen een aantal kloosters en de hoofdelingen [Vetkopers] in Oostergo en de stad Groningen; Jongsma, ‘Stadszegels’, p. 80.

PLAATSNAAM: Domburg. **STAD**

DATERING: [1222 dec. 25] - 1223 [dec. 24].

VERLENER: Floris IV, graaf van Holland, en Dirk, heer van Voorne en burggraaf van Zeeland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Dumburch’ dateert uit de periode 1181-1210. Voor de kust van het huidige Domburg heeft omstreeks 200 na Chr. een handelsnederzetting gelegen. Deze plaats is in zee verdwenen. Er zijn in Domburg resten gevonden van een vroegmiddeleeuwse ringwalburg.

In 1223 verlenen Floris IV, graaf van Holland, en Dirk, heer van Voorne, burggraaf van Zeeland, stadsrechten aan de *oppidani de Dumburg*.¹ Het krijgt het stadsrecht van Middelburg. De originele akte is in mei 1940 verloren gegaan. Er is wel een foto van de originele oorkonde in het Latijn bewaard gebleven. Er zijn twee 14^e-eeuwse afschriften in het Middelnederlands bewaard gebleven.² De tekst van het stadsrecht van Domburg is door de inwoners zelf geredigeerd en telt 49 artikelen.³ Op 23 febr. 1311 worden enigszins gewijzigde en aangevulde stadsrechten bevestigd door Willem III, graaf van Holland en Zeeland.⁴ Op 2 apr. 1322 staat graaf Willem toe dat poorters van Domburg om wereldlijke zaken alleen mogen worden gedaagd voor hun eigen vierschaar.⁵ In 1336 bepaalt Willem III dat alleen de poorters daar huizen mogen kopen.⁶

Het gedeelte van de heerlijkheid Domburg waaraan geen stadsrecht wordt verleend, staat bekend als Domburg-buiten en valt onder de jurisdictie van Middelburg (vanaf maart 1574 van Veere). Rond 1450 verpandt Filips de Goede de smalstad Domburg, als mede de smalsteden Westkapelle, Veere en Vlissingen, aan heer Hendrik van Borssele. Op 25 maart 1452 verkoopt Filips Vlissingen, Westkapelle en Domburg aan Hendrik voor 12.000 gouden schilden. In 1477 krijgt diens zoon Wolfert van Borssele deze steden in eigendom. Bij het Groot Privilege van 1477 krijgt Domburg de volledige criminele rechtspraak. Domburg komt door de grote invloed van Middelburg niet tot een echte stedelijke ontwikkeling, de stad is ook nooit ommuurd geweest.

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend. In 1358 voert de stad Domburg als stadswapen een dubbele burcht.

LITERATUUR:

- Kruisheer, J.G., ‘Het ontstaan van de oudste Zeeuwse stadsrechtsoorkonden’, in: C.M. Cappon e.a. (red.), *Ad Fontes. Opstellen aangeboden aan prof. dr. C. van de Kieft ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar in de middeleeuwse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam*, Amsterdam 1984, p. 275-304.
- Kesteloo, H.M., *Domburg en zijn geschiedenis*, Middelburg 1890.
- Unger, W. (uitg.), ‘Rechtsbronnen van Domburg’, in: *VMOVR* 8 (1928) p. 94-123.
- Unger, W.S. en J.J. Westendorp Boerma, ‘De steden van Zeeland’, in: *Archief Zeeuws Genootschap* 1^e stuk (1954), p. 1-87: Inleiding en De steden van Walcheren; II, Domburg, p. 83-85.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 85-86.

¹ *OHZ*, II, p. 26-35, nr. 435.

² Kruisheer, ‘Het ontstaan’, p. 280.

³ Kruisheer, *ibid.*, p. 293.

⁴ *ChHZ*, II, p. 93 [1310 mrt. 10]. Unger, ‘Rechtsbronnen van Domburg’, p. 94.

⁵ Unger, ‘Rechtsbronnen van Domburg’, p. 95.

⁶ Unger, *ibid.*, p. 95. Koopt een niet-poorter toch een huis dan wordt hij poorter van Domburg!

PLAATSNAAM: Dordrecht. **STAD**

DATERING: [Vóór] 1220 juli.

VERLENER: Willem I, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Thuredrith’ dateert van 1064 (falsum uit 1^e helft 12^e e.; cop. 2^e helft 12^e e.). Vanaf ongeveer 1200 wordt Dordrecht het middelpunt van het tolsysteem van de graven van Holland in de delta van de grote rivieren en groeit al snel uit tot de grootste en belangrijkste stad van Holland.¹

In juli 1220 verleent Willem I, graaf van Holland, aan de burgers van Dordrecht stadsrechten.² De originele oorkonde is bewaard gebleven (zwaar beschadigd).³ De tekst is vrijwel volledig bekend door een bevestiging (en vernieuwing) van de stadsrechten door Willem II, graaf van Holland, van 28 jan. 1252.⁴

Dordrecht geldt als Holland’s oudste stad. Vermoedelijk zal Dordrecht al vóór 1200 stedelijke voorrechten hebben verkregen van de Hollandse graaf. In een charter van februari 1200 van graaf Dirk VII en gravin Aleid⁵ is al van een *oppidum* sprake, bestuurd door eigen schepenen (*scabini*). De term *oppidum* duidt op een versterkte nederzetting, terwijl schepenen vanwege de landsheer aangestelde ambtsdragers waren, die echter tegelijk vertegenwoordigers van de gemeenschap zijn.⁶

In een oorkonde van vrijdag 3 nov. 1200, waarbij de gevangen genomen graaf Dirk VII wordt gedwongen afstand te doen van Dordrecht ten gunste van de Brabantse hertog (om het dan als leen weer terug te krijgen), is ook weer sprake van de ‘oppidum Durdreth, die stede van Dorderecht’ (Middelnederlands).⁷ Dordrecht zou de ‘moederstad’ zijn geweest van Geertruidenberg dat in 1213 stadsrechten krijgt maar daarvan is geen bewijs voorhanden.

Dordrecht staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: N.v.t. (zelf moederstad).
Schiedam, Schoonhoven en (waarschijnlijk) Vlaardingen hebben hoofdvaart op Dordrecht.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Aug. 1240.⁸ Afb.: Romaans kerkje met toren.
Randschrift: +SIGILLVM:SECRET[VM]:OPP[IDI:DE: DO]RDRE:⁹

LITERATUUR:

- Dalen, J.L. van, ‘Oorkonden en regesten betreffende de stad Dordrecht en hare naaste omgeving tijdens het grafelijke huis van Holland, 1006-1299’, in: *BMHG* 33 (1912).
- Balen, M., *Beschryvinge der Stad Dordrecht. Vervattende haar begin, opkomst, toeneming, en verdere stant: opgezocht, in 't licht gebracht, en vertoond, met vele voornamen voorrechten, hand-vesten, keuren, en oude-herkomen.* Dordrecht 1677.
- Herwaarden, J. van, e.a., *Geschiedenis van Dordrecht tot 1572*, Hilversum 1996.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 68-70.
- Busch, A.J., ‘De zegels en wapens van Dordrecht’, in: E.C.M. Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, 's-Gravenhage 1966.

¹ Rutte, *Stedenpolitiek*, p. 129.

² *OHZ*, I, nr. 406.

³ GAD, Archief 1, Stadsarchief, de grafelijke tijd, 1200-1572, inv. nr. 32.

⁴ GAD, Archief 1, Stadsarchief, de grafelijke tijd, 1200-1572, inv. nr. 33; *OHZ*, II, nr. 910.

⁵ *OHZ*, I, nr. 241.

⁶ Van Herwaarden, *Geschiedenis van Dordrecht tot 1572*, p. 22.

⁷ *OHZ*, I, nr. 244.

⁸ HUA, archief kapittel van St. Jan, inv. nr. 313; 16-21 aug.1240; Busch, ‘De zegels en wapens van Dordrecht’, p. 67.

⁹ Reconstructie door auteur dezes.

PLAATSNAAM: Echt. **STAD**

DATERING: [Vóór 1494 aug. 18].

VERLENER: [Karel van Egmond, hertog van Gelre].

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Eitha’ dateert van ca. 1050 (cop. eind 11^e e.).

In een akte van 29 juni 1259 worden voor het eerst schepenen en een schepenbankzegel van Echt genoemd.¹ In zijn testament van 12 dec. 1277 benoemt Hendrik van Gelre, prins-elect van Luik, heer van (de heerlijkheid) Montfort, zijn neef Reinald I, graaf van Gelre, tot erfgenaam. In dit testament worden de plaatsen genoemd die tot de heerlijkheid behoren, waaronder de ‘villa’ Echt.² In 1284 overlijdt Hendrik van Gelre, waardoor de heerlijkheid aan de graaf van Gelre komt. Al vóór 1294 beschikt Echt over het recht op een jaarmarkt, en in 1307 over een gasthuis.³ In een borgstelling van maandag 25 nov. 1342 wordt de *villa* Echt vermeld die mede borg staat voor een bedrag van 10.467 pond voor Reinald II, hertog van Gelre.⁴

Op 1 dec. 1343 wordt Echt genoemd in het verbond van steden (*Verbondbrief*) ten gunste van Reinald III, hertog van Gelre⁵, maar afzonderlijk met Erkelenz, en pas na de overige steden. Hieruit blijkt dat beide plaatsen wel van enig belang waren, maar niet op voet van gelijkheid verkeerden met de Gelderse steden. Rond 1397 is Echt ommuurd.⁶ In 1481 heeft het een lakenhal.

De oudste vermelding van Echt als stad, ‘die steden van Nijestat, Echte’, dateert van 18 aug. 1494. Sindsdien wordt Echt tot de steden gerekend.⁷ Het is mogelijk dat Karel van Egmond, hertog van Gelre, in die periode feitelijk tot verlening van stadsrecht is overgegaan, hoewel er geen stadsrechoorkonden van Echt bekend zijn. Echt staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Roermond.⁸

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 12 dec. 1277.⁹ Afb.: schild met St. Andreaskruis, en twaalf kruisjes in vier driehoeken (‘cantons’).
Randschrift: SIGILLUM SCABINORUM DE EGTHE.¹⁰

LITERATUUR:

- Frankewitz, St. en G. Venner, *De zegels der steden en dorpen in het Overkwartier van Gelder 1250 – 1798*, Venlo 1987 (tweetalig).
- Coenen, F., ‘Montfort aan het eind van de dertiende eeuw: van heerlijkheid naar drostambt’ in: *Roerstreek 2001* (Jaarboek van Heemkundevereniging Roerstreek, nr. 32), p. 176-189.
- Rensch, Th.J. van, *Inventaris van het archief van de schepenbank Echt*, Maastricht 1981.

¹ Frankewitz en Venner, *De zegels*, p. 132; Camps, *De stadsrechten van graaf Willem II*, p. 187.

² Bondam, *Charterboek*, IV, nr. 14.

³ Flink en Thissen, ‘De Gelderse steden’, p. 215 en 228.

⁴ Flink en Thissen, *ibid.*, p. 212.

⁵ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, II, nr. 1.

⁶ Flink en Thissen, *ibid.*, p. 215.

⁷ Nijhoff, *ibid.*, VI, nr. 112; verdrag tussen hertog Karel en Rooms koning Maximiliaan/aartshertog Filips.

⁸ Hermesdorf, *Recht en taal te hoofde*, p. 327.

⁹ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 26; Frankewitz en Venner, *De zegels*, p. 132.

¹⁰ Vanaf circa 1630 als stads- en schepenambtszegel aangeduid, Frankewitz en Venner, *De zegels*, p. 133.

PLAATSNAAM: Edam. **STAD**

DATERING: 1357 nov. 19.

VERLENER: Willem V, graaf van Holland

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Edam' is van 11 mei 1310.

Op zondag 19 nov. 1357 verleent Willem V, graaf van Holland, stadsrechten aan de *oppidi de Adam*.¹ De originele (Latijnse) oorkonde is niet bewaard gebleven maar via een tweetal afschriften bekend.² De oorkonde telt 72 artikelen. Op diezelfde dag verleent graaf Willem V nog een privilege aan de 'poerteren van onsen stede van Adam'³ met enkele rechten, die op 11 mei 1355 ook aan de stad Haarlem waren geschonken. De originele oorkonde is bewaard gebleven.⁴ Het telt 13 artikelen en behelst o.a. het recht een nieuwe haven te graven, een nieuwe dijk aan te leggen en 3 jaarmarkten per jaar te houden, terwijl men met 12 man ter heervaart moet gaan. In de aanhef wordt verwezen naar eerdere 'hantvesten ende brieve, als sij hebben, beseghelt van onsen lieven oem, Grave Willem [III]...ende van sijnen voervorderen, Graven van Holland...'. Op 7 dec. 1357 bevestigen Willem van Wesemale, heer van Waterland, en zijn vrouw Katerina van Velsen, vrouwe van Waterland, de verleende stadsrechten.⁵ Al deze oorkonden zijn in druk verschenen, inclusief hertaling.⁶ Er is een oorkonde (8 nov. 1356) bewaard⁷, een afschrift van het stadsrecht van Monnickendam, die als concept heeft gediend voor het stadsrecht van Edam. De hierin genoemde datum 27 maart 1356 is de datum waarop aan Monnickendam het stadsrecht is verleend.⁸

Op 4 jan. 1434 vernietigt hertog Filips de keuren die de regeerders van Edam eigenmachtig en in strijd met de handvesten der stad hebben gemaakt.⁹ In 1573 krijgt Edam van Willem van Oranje het waagrecht als dank voor de aan de opstand bewezen diensten tijdens het beleg van Alkmaar. Edam staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1361.¹⁰ Afb.: schild met stier en daarboven drie sterren.
Randschrift: SIGIL[LUM O]JPIDI DE EDAM.

LITERATUUR:

- Kok, A.A., *Edam, de schoone slaapster*, Amsterdam 1948.
- Boschma-Aarnoudse, C., *Tot verbetering van de neeringe deser Stede. Edam en de Zeevang in de late Middeleeuwen en de 16^e eeuw*, Hilversum 2003.
- Haag, J., 'Edam 650 jaar stad in 2007', in: *Oud Edam* nr. 2, jg. 28 (2004) p. 12-16.
- De Goede, A., *Westfriesche rechtsgeschiedenis*, dl. 2 Waterland, Utrecht 1940-1948.
- Cox, J.C.M., *Het stadsrecht van Edam. "Aan onse ghetrouwe poorters van Edam"*, Vereniging Oud Edam 2007.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 132-134.

¹ ChHZ, III, p. 31-34. Het is het Alkmaarse stadsrecht, via de lijn Medemblik en Monnickendam.

² NA, AGH, inv. nr. 223 en inv. nr. 652. Dit latere afschrift in ChHZ, III, p. 31-34. Art.1: tolvrijheid in Holland. Art.2: het *ius de non evocando* (een poorter kan alleen door schepenen van Edam worden berecht).

³ ChHZ, III, p. 35.

⁴ Waterlands Archief, Stad Edam, inv. nr. 2; vidimus uit 1461 opgesteld door de priester Florys Dircksz en de minister en broeders van het convent van de 3^e orde van St. Franciscus bij Monnickendam.

⁵ De Goede, *Waterland*, bijlage I; Waterlands Archief, Stad Edam, inv. nr. 3.

⁶ Cox, *Het stadsrecht van Edam*, p. 27-51; Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen.

⁷ Waterlands Archief, Stad Edam, inv. nr. 1a.

⁸ Haag, 'Edam 650 jaar stad in 2007', p. 15.

⁹ Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 20.

¹⁰ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 26.

PLAATSNAAM: Eembrugge. **STEDE**

DATERING: [1336 – 1340].

VERLENER: Jan III van Diest, bisschop van Utrecht.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Ema’ of ‘ter Eem’ dateert van 22 febr. 1254 (oorkonde van bisschop Hendrik van Vianden).¹ De oudste vermelding van ‘Eembrugge’ staat in een akte van 21 november 1300: ‘Wi scepene, buermeyster ende het mene kerspel van Emebrugge’.² De schepenen maken gebruik van een eigen zegel. Vanaf 1330 wordt ook melding gemaakt van een jaarmarkt en een tol.

In een charter van 29 aug. 1331 beloven ‘borghemeester, scepen ende ghemeen raed des lands van Eembruche ende van Emenesse’ aan de bisschop van Utrecht geen woningen te zullen stichten, noch te gaan wonen buiten de palen en grachten. Aan het charter hangt het ‘zeghel ons lands’.³ In de rekeningen van de schout van Amersfoort en Eemland over 1328-1336⁴ worden Eembrugge (ter Eem) en ook Bunschoten nooit stad genoemd, terwijl uit de bevestiging van 1363 blijkt dat bisschop Jan III van Diest stadsrechten heeft verleend. Gelet op zijn ambtsperiode heeft Eembrugge daarom in de periode 1336 – 1340 stadsrechten verkregen van Jan III van Diest, bisschop van Utrecht (1323-1340).⁵

In 1352 scheidt Eemnes-Buiten zich af van Eembrugge en begeeft zich met zelfstandig stadsrecht onder Holland. Op 29 dec. 1363 bevestigt bisschop Jan IV van Arkel zijn ‘goede luyden van der stad van de Eembrugge’ in hun eerder verkregen stadsrecht [‘want syt ons ter waerheyt aengebrought hebben, dat sy een stadtrechte te hebben plaegen, daer sy brieve off hadden van onsen voorvaderen...’] en verleent ook nieuwe rechten. De privilegiebrief telt 30 artikelen.⁶ De hoge jurisdictie blijft echter aan de bisschop via de maarschalk van Eemland. Eembrugge heeft geen werkelijke stedelijke ontwikkeling gekend. In 1527 wordt Eembrugge verwoest door de Geldersen.

HOOFDVAART: Op Utrecht.⁷

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 21 nov. 1300⁸ Afb.: brug over golvend water, tussen de pijlers het woord: ‘Pons’, in het hoofd een wassenaar, zon en ster. Randschrift: S[IGILLUM] CONS[ILII] DE EMEBRVGGEN ET [DE EMENESS]E.

LITERATUUR:

- Maarschalkerweerd, Ph., ‘De steden’, in: C. Dekker, Ph. Maarschalkerweerd en J.M. van Winter (red.), *Geschiedenis van de provincie Utrecht tot 1528*, I, Utrecht 1997 p. 258-290.
- Fruin, R. Th. Azn., *De Middeleeuwsche rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht*, 3 dln. ’s-Gravenhage 1892-1903 (Werken OVR 1^e reeks 13).
- Maris, A.J., *Eemnes. Rechtsgeschiedkundige ontwikkeling van gemeente en waterschap*, Utrecht 1947.

¹ Matthaëus, *Rerum Amorfortiarium*, p. 197 e.v.

² Maris, *Eemnes*, p. 13; Van Bommel, *Beschrijving Amersfoort*, II, p. 855; Fruin, *De Middeleeuwsche rechtsbronnen*, III, p. 155.

³ Maris, *Eemnes*, p. 12-13; Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 200.

⁴ Maris, *Eemnes*, p. 14.

⁵ Maris, *Eemnes*, p. 62; Maarschalkerweerd, ‘De steden’, p. 269.

⁶ Maris, *Eemnes*, p. 63-65; Art. 1: de bisschop kiest ieder jaar 4 schepenen uit Eembrugge en 4 uit het Veen (Eemnes-Binnen), art. 2: jaarlijks kiezen de burgers één burgemeester (om en om uit beide plaatsen).

⁷ Muller, *Middeleeuwse Rechtsbronnen Utrecht*, Inleiding p. 324; Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 150.

⁸ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 27. Zegel van de raad van Eembrugge en Eemnes van 29 aug. 1331, in: Maarschalkerweerd, ‘De steden’, p. 269; Muller, *Regesten*, I, nr. 669.

PLAATSNAAM: Eemnes-Binnendijks. **STEDE**

DATERING: 1439 sept. 7.

VERLENER: Rudolf van Diepholt, bisschop van Utrecht.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Ema' of 'ter Eem' dateert van 22 febr. 1254 (oorkonde van bisschop Hendrik van Vianden).¹

Het westelijk deel van Eembrugge (onder de naam 'Eemnes-Binnendijks') wordt op maandag 7 sept. 1439 van Eembrugge afgescheiden en verkrijgt daarbij 'een ewich stadrecht ende vryheyden' van Rudolf van Diepholt, bisschop van Utrecht.² Het stadsrecht is gelijk aan dat van moederstad Eembrugge, behoudens een aantal aanvullende bepalingen (in totaal 34 artikelen).³ Een eigentijds afschrift is bewaard gebleven.⁴

De grenzen worden bepaald als volgt: 'mit beyden eggen tusschen die van Baerne ende die van Emenesse upgaende uter Eem, voirt westwart op aen Ghoylant toe, uutgheseecht alsoe als die van der Eem in den oirloghe tusschen den doerluchtigen vorst, hertoge van Borgondiën ende ons [bisschop Rudolf] ende onser beyder landen laetsteverleden affghegraven ende ghebolwerct hadden tusschen Frederix grave van Drakenborch ende Lysen kynderen gheer, ende westwert niet verrer opstreckende dan aen die graft, die in den vorscreven oerloghe aan hoeren hoeven doerghegraven is'.⁵

Het aantal schepenen bedraagt zes. De verkiezing van schepenen, burgemeester en de twee raden vindt plaats zoals te Eembrugge. De keurdag valt op Meidag (1 mei). Ook in 1439 wordt Eemnes-Binnendijks een afzonderlijk kerspel.

HOOFDVAART: Onbekend (waarschijnlijk Utrecht).

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend.

LITERATUUR:

- Fruin, R. Th. Azn., *De Middeleeuwsche rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht*, 3 dln. 's-Gravenhage 1892-1903 (Werken OVR 1^e reeks 13).
- Maarschalkerweerd, Ph., 'De steden', in: C. Dekker, Ph. Maarschalkerweerd en J.M. van Winter (red.), *Geschiedenis van de provincie Utrecht tot 1528 I*, Utrecht 1997, p.258-290.
- Dekker, C. en M. Mijnsen-Dutilh, *De Eemlandsche Leege Landen. Ontginningen rond de mond van de Eem in de 12^e en 13^e eeuw* (Stichtse Historische Reeks 19) Utrecht 1995, p. 141-148.
- Maris, A.J., *Eemnes. Rechtsgeschiedkundige ontwikkeling van gemeente en waterschap*, Utrecht 1947.

¹ Matthaëus, *Rerum Amorfortiarium*, p. 197 e.v.

² Fruin, *De Middeleeuwsche rechtsbronnen*, III p. 164; Maarschalkerweerd, 'De steden', p. 269; Muller, *Regesten bisschoppen van Utrecht*, nr. 3075. Het regest luidt: '1439 (september 7) op onser liever Vrouwen avont Nativitas; Bisschop Roedolph scheidt Bynnendijck af van de stad Eembrugge, verheft haar, als vóórdien, tot stad en geeft haar verschillende privilegiën'.

³ Fruin, *De Middeleeuwsche rechtsbronnen*, III, p. 164: o.a. 'wordt een burger wegens doodslag of leemte aangeklaagd, dan mag hij zijn onschuld voor de stedelijke schepenen bezweren'

⁴ HUA, archief Bisschoppen, inv. nr. 3-1: Diversoria van bisschop Rudolf van Diepholt, deel 1, 1427-1439, fol. 173 e.v.

⁵ Maris, *Eemnes*, p. 73.

PLAATSNAAM: Eemnes (-Buitendijks). **STEDE**

DATERING: 1352 [juli 24 – waarschijnlijk kort vóór sept. 7].

VERLENER: Jan IV van Arkel, bisschop van Utrecht.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Ema’ of ‘ter Eem’ dateert van 22 febr. 1254 [oorkonde van bisschop Hendrik van Vianden].¹
De oudste vermelding van ‘Emnesse’ staat in een oorkonde uit 1269.²

Begin 1346 is Oost-Holland (het gebied westelijk van de Eem) oorlogstoneel tussen de graaf van Holland en de bisschop van Utrecht, in 1349 gevolgd door de slag ‘bi Emnesse’. Op 15 mei 1351 volgt een zoen³ tussen graaf Willem V en bisschop Jan van Arkel (bevestigd op 24 juli 1352⁴). Hierbij wordt bepaald dat de bisschop met zeven stolen (hoge geestelijken) tussen Eemnes en Gooiland onder ede een rechte grensscheiding zal aanwijzen. Na dit zoenverdrag van 24 juli 1352 en [waarschijnlijk kort] vóór 7 sept. 1352 schenkt Jan IV van Arkel, bisschop van Utrecht, stadsrechten aan de Eemnessers. De stadsrechoorkonde is niet bewaard gebleven.

De bischop scheidt op verzoek van burgemeester, schepenen en raad van de stad Eemnes (Buitendijks) in sept. 1352 het territoir van de jonge stad af van Eembrugge.⁵ Vervolgens gebeurt dit ook in kerkelijk opzicht, het vormt een zelfstandige parochie. Het verzoek om een nieuwe kerk te mogen stichten dateert van 7 sept. 1352 en is gezegeld door burgemeester Adam Kryeck en acht schepenen ‘van onser gemeenre stat wegen...omme die meerre oirkonde ende beschede, want wij nu gheenre stedezegel [v]an onser stat van Eemnesse voirs. en hebn.’⁶

In 1356 begeeft Eemnes zich onder Holland. Op 7 juni 1357 beloven burgemeester, schepenen en raad en de gemeene burgers van de stad Eemnes de bisschop echter ‘ghoede ghetrouwe Gestichtslude te bliven, hem te dienen ende herevaert te varen...’⁷ De stadsrechtbrieven van 10 nov. 1458 van David van Bourgondië, bisschop van Utrecht, en van 20 okt. 1532 van Karel V zijn in afschrift bewaard gebleven.⁸ Uit het stadsrecht van 1458 blijkt dat het stadsrecht van 1352 goeddeels gelijk was aan dat van moederstad Eembrugge.⁹

HOOFDVAART: Op Utrecht.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 7 juni 1357¹⁰. Afb.: schild met drie bemijterde hoofden van voren.
Randschrift: SIGILLUM CIVITATIS DE EMENESSE.

LITERATUUR:

- Fruin, R. Th. Azn., *De Middeleeuwsche rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht*, 3 dln. 's-Gravenhage 1892-1903 (Werken OVR 1^e reeks 13).
- Maarschalkerweerd, Ph., ‘De steden’, in: C. Dekker, Ph. Maarschalkerweerd en J.M. van Winter (red.), *Geschiedenis van de provincie Utrecht tot 1528 I*, Utrecht 1997 p. 258-290.
- Maris, A.J., *Eemnes. Rechtsgeschiedkundige ontwikkeling van gemeente en waterschap*, Utrecht 1947
- Dekker, C. en M. Mijnsen-Dutilh, *De Eemlandsche Leege Landen. Ontginningen rond de mond van de Eem in de 12^e en 13^e eeuw* (Stichtse Historische Reeks 19) Utrecht 1995, p. 141-148.

¹ Matthaëus, *Rerum Amorfortiarium*, p. 197 e.v.

² Maris, *Eemnes*, p. 12.

³ *ChHZ*, II, p. 791-793.

⁴ *ChHZ*, II, *ibid.*, p. 810 en 812.

⁵ Fruin, *De Middeleeuwsche rechtsbronnen*, III p.164; Maarschalkerweerd, ‘De steden’, p. 269.

⁶ Maris, *Eemnes*, p. 67.

⁷ Maris, *ibid.*, p. 69, met stadszegel: zie noot 8.

⁸ In druk bij Fruin, *ibid.*, p. 167-175.

⁹ Maris, *ibid.*, p. 69.

¹⁰ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 27.

PLAATSNAAM: Eersel. **OVERIG**

DATERING: [Vóór 1230].

VERLENER: Hendrik I, hertog van Brabant.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Eresloch’ dateert van 712-713 (cop. 1191).¹

Vermoedelijk heeft Eersel al rond 1200 een markt, evenals een openbare schepenbank.² Melssen dateert de vrijheidsstatus van Eersel, gezien de hoofdvaart op Antwerpen, vóór 1230.³ Dan zal deze verleend zijn door Hendrik I, hertog van Brabant. Op 24 juni 1254 is sprake van schepenen van Eersel.⁴ Volgens Van Oudenhoven (1670) kreeg Eersel zijn vrijheidsrechten van hertog Jan III (1312-1355).⁵

In 1316 is sprake van een markt tot te Eersel. Omstreeks 1340 int de hertog van Brabant in Eersel cijnzen voor percelen die uitgegeven waren voor het hogere tarief dat in steden en vrijheden gebruikelijk was.⁶ In een akte uit 1344 is sprake van ‘onser vriheit van Eersel’. In het ‘verbond van steden en vrijheden’ van 8 maart 1355 is Eersel één van de vrijheden; zo ook in het ‘verbond van steden en vrijheden’ van 18 februari 1372. Er is een charter bewaard gebleven van 30 nov. 1380, waarin Wenzel en Johanna van Brabant hun lieden van de bank van Eersel toestaan: *‘In den irsten dat wij onsen goede lude van Eersel ende der bank van Eersel ...ende houden ten rechte van der stad van Andwerpen, te weten is dat men voirtaen en ghene dode hant aldair afwynnen en sal mogen, maer sal mitter waerheit [clagen] moeten voirtaen, gelijc als der stadrecht van Andwerpen inheeft, dair af sij hoire andere rechte houdende sijn.*

N.a.v. een geschil tussen de schepenbanken van Eersel en ’s-Hertogenbosch schrijven de Staten-Generaal bij resolutie van 23 maart 1662 voor dat die van Eersel, voortaan op de hoofdstad ’s-Hertogenbosch moeten appelleren.

HOOFDVAART: Op Antwerpen. Na 1662 op ’s-Hertogenbosch.⁷

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1339.⁸ Afb.: burcht met donjon, poortgebouw en twee torens, aan weerszijden een liele, middenonder een schild met leeuw en drie drielingbalken.
Randschrift: S[IGILLUM]: SCABINORVM: VILLE. DE. EERSEL:

LITERATUUR:

- Boselie, P., *Inventaris van het archief van de gemeente Eersel*, [typeschrift] 1979.
- Melssen, J.Th.M., ‘Een onbekende oorkonde voor Eersel/Bergeijk’, in: *Brabants Heem* 40 (1988) p. 72-75.
- Melssen, J.Th.M., ‘Het wapen van Eersel, een historische verkenning’, in: A. Dams, F.J.P. Huijbregts en J. Spoorenberg (red.), *Eersel Duizel Steensel. Drie zaligheden. Een bijdrage tot haar geschiedenis*, Hapert 1989, p. 49-74.
- Vangheluwe, D., ‘Cijnzen en belastingen in de dingbank van Eersel. De ontwikkeling van een plattelandsgemeenschap tussen 1350 en 1569’, in: *Brabants Heem* 51 (1999) p. 100-110.
- Melssen, J.Th.M., ‘Het gemeentewapen van Eersel’, in: *Kroniek van de Kempen* 8 (1988) p. 73-74.
- Asseldonk, M.M.P. van, *De Meierij van 's-Hertogenbosch. De evolutie van plaatselijk bestuur, bestuurlijke indeling en dorpsgrenzen ca. 1200-1832*. Oosterhout 2002 (diss. Tilburg).

¹ ONB, I, p. 6-8, nr. 5.

² Van Asseldonk, *De Meierij*, p. 275 en p. 425-426.

³ Melssen, ‘Het wapen van Eersel’, p. 57; ook Steurs houdt het erop dat vóór 1254 deze status is verkregen. Van Asseldonk zet vraagtekens bij deze vroege datering: *De Meierij*, p. 96-97.

⁴ ONB, I, p. 333-334, nr. 254.

⁵ Zo ook Van Asseldonk, *De Meierij*, p. 96-97; Van Oudenhoven, *Nieuwe beschrijvinge*, p. 59.

⁶ Van Asseldonk, *De Meierij*, p. 96-97.

⁷ Panken, *Beschrijving van Bergeik*, p. 108.

⁸ Melssen, ‘Het wapen van Eersel’, p. 63-64 en 67.

PLAATSNAAM: Eibergen. **OVERIG**

DATERING: [1437 – 1486].

VERLENER: Otto van Bronkhorst, heer van Borculo.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Eberghe’ dateert van 1188 als in de goederenlijst van de graaf von Dahl, heer van Diepenheim melding wordt gemaakt van goederen en rechten gelegen in de parochie of kerspel Eibergen.

In 1408 en 1437 wordt Eibergen nog dorp genoemd. Er is een verwijzing naar de ‘stad’ Eibergen in 1447, maar er is geen schriftelijke bron bekend.¹ In 1480 is sprake van een huis gelegen bij het ‘Herberscen huis ende bij der *porten* gelegen’.² In 1486 is sprake van twee akkers op de Hemstede bij de stad (*oppidum*) Eibergen.³

Eibergen zal in de loop van de 15^e eeuw stedelijke voorrechten hebben verkregen van (mogelijk) Otto van Bronkhorst, heer van Borculo. Het is nooit ten volle een stad geworden, in die zin dat Eibergen zich niet volledig van het landrecht heeft kunnen losmaken. Daardoor blijft de jurisdictie aan de heer van Borculo. Er is geen stadsrechtprivilege overgeleverd. Er is wel sprake van burgemeesters en gemeenslieden van Eibergen, die ook gebruik maken van een eigen zegel. Op St. Matthijsdag (24 of 25 febr.) wordt jaarlijks het stadsbestuur gekozen. Eibergen is deels omgracht geweest terwijl in 1480 sprake is van een poort aan de westzijde.

Op 20 dec. 1615 wijst het Hof van Gelderland de heerlijkheid Borculo (en daarmee Eibergen) toe aan graaf Joost van Limburg Stirum en Bronkhorst. In febr. 1616 worden stad en heerlijkheid door troepen van het Kwartier van Zutphen gewapenderhand ingenomen. Op 30 jan. 1770 vindt optekening plaats van de bestuursorganisatie van de stad Eibergen n.a.v een geschil (proces) tussen stad en stadsheer over de bevoegdheden van het stadsbestuur. In art. 10 staat: ‘De burgemeesters en gemeenslieden hebben de administratie van alle inkomsten en uitgaven der stad Eijbergen’.

HOOFDVAART: N.v.t.; het landrecht bleef gelden voor de stad Eibergen.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1723.⁴ Afb.: een schild beladen met drie eieren van goud.
Randschrift: geen.

LITERATUUR:

- Staats Evers, J.W., *Gelderland's voormalige steden*, Arnhem 1891.
- Odink, H., *Land en volk van de Achterhoek*, Enschede 1971.
- Odink, H., ‘Het wapen van de gemeente Eibergen’, in: *Jaarboek Achterhoek en Liemers*, nr. 5 (1982) p. 53-54.
- Odink, H., ‘De stad Eybergen’, in: H. Odink, *Uit kroniek en volksmond van de Gelderse Achterhoek*, 2^e druk, Enschede, 1976, p. 264-271.
- Vaarwerk, B.H.M. te, E.H. Wesselink, J. Baake en H.G. Schepers (red.), *Acht eeuwen heerlijk Eibergen. Bijdragen tot de geschiedenis van de gemeente Eibergen*, Eibergen 1988.

¹ Odink, ‘De stad Eybergen’, p. 267.

² HUA, Collectie Rijssenburg (handschriften J.H. Hofman).

³ Gelders Archief, archief Heren van Borculo, inv. nr. 155 (vicarie Sint Anna); afschriften in HUA, collectie Rijssenburg (handschriften J.H. Hofman).

⁴ Odink, ‘Het wapen’, p. 53-54; SRA, oud archief Eibergen, inv. nr. 56.

PLAATSNAAM: Eijsden. **MINDERSTADT**

DATERING: [voor 1321]

VERLENER: Adolf van der Marck, prins-bisschop van Luik.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Aspide’ dateert van 870 (in het verdrag van Meerssen).¹

Eijsden zal in de periode 870-1170 als nederzetting zijn gegroeid binnen een hofverband. Volgens een akte van ca. 1170 blijkt Eijsden op dat moment een bezitting te zijn geweest van het Keulse domkapittel; tot het hofcomplex Eijsden behoren dan onvrijen, bebouwd en onbebouwd land, bossen en weiden, visserij en voogdij.² Rond 1170 komt de hof Eijsden in handen van de prins-bisschop van Luik. In 1213 beleent de prins-bisschop de zoon van de hertog van Limburg met Eijsden waardoor de plaats vanaf 1221 deel uitmaakt van de Limburgse gebieden. Vermoedelijk komt rond 1284 bij het verdwijnen van de Limburgse dynastie Eijsden weer aan de prins-bisschop van Luik. Later blijkt het onderdeel te vormen van het Land van Valkenburg.

De belangrijkste bron voor gewoonterecht en regelgeving in Eijsden vormt het vrijheidsboek, dat zeer waarschijnlijk van 1321 dateert, en gebaseerd is op het Luikse stads- en landrecht.³ Van Hall acht het waarschijnlijk dat in de periode vanaf 1284 een aantal vrijheidsrechten aan Eijsden zullen zijn verleend, die rond 1321 in het vrijheidsboek zijn opgetekend in welke periode ook een schepenbank is opgericht.⁴ Hij wijst op een zekere stedelijke ontwikkeling van Eijsden, die hij kenschetst als een *Minderstadt*.⁵

HOOFDVAART: Op Luik met een onderbreking in de regeringsperiode van Karel de Stoute (1467-1477); in de eerste helft van de 16^{de} eeuw overgaand op het stadsgerecht van Valkenburg.⁶

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1571.
Randschrift: +SEGEL VAN DE JUSTITIE DER VRIJHEIT ENDE HERLICH. EIJSDEN 1571.⁷

LITERATUUR:

- Hall, Hans van, *Eijsden, een vrijheid met Luikse stadsrechten*. Hilversum 2011.
- Hartmann, J.L.H., *De reconstructie van een middeleeuws landschap. Nederzettingsgeschiedenis en instellingen van de heerlijkheden Eijsden en Breust bij Maastricht (10^e-19^e eeuw)*. Maastrandse Monografieën 44 (Assen/Maastricht 1986).
- Janssen de Limpens, K.J.Th., *Rechtsbronnen van het hertogdom Limburg en de Landen van Overmaze*. WOVR 1 (Bussum 1977), p. clxx-clxxiv, 547-562.

¹ Van Hall, *Eijsden, een vrijheid*, p. 29.

² Van Hall, *ibidem*, p. 36.

³ Van Hall, *ibidem*, p. 253-255.

⁴ Van Hall, *ibidem*, p. 388 en Samenvatting (p. 402-405).

⁵ Van Hall, *ibidem*, p. 394.

⁶ Van Hall, *ibidem*, p. 192.

⁷ Van Hall, *ibidem*, p. 105.

PLAATSNAAM:	Eindhoven.	STAD
DATERING:	1232 [april 9 – 1233 april 2]. ¹	
VERLENER:	Hendrik I, hertog van Brabant.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Endehoven' dateert van 1232 (cop. 16^e e.).

Hendrik I, hertog van Brabant, verleent in 1232 aan zijn stad en burgers (*opido et burgensibus*) van Eindhoven hetzelfde recht als 's-Hertogenbosch heeft. Ook draagt hij aan 's-Hertogenbosch op om ingeval van hoofdvart vonnissen te verstrekken en juridische adviezen te geven, vergunt de burgers van Eindhoven één dag per week markt te houden en verplicht de omwonenden deze markt te bezoeken.²

De originele oorkonde is niet bewaard, noch de bevestiging door Jan IV, hertog van Brabant, van 2 jan. 1423. De tekst (van beide oorkonden) is thans in officiële vorm alleen nog voorhanden via een bevestiging door Philips II als hertog van Brabant van 20 dec. 1596³. Afschriften bevinden zich onder meer in het cartularium van de stad.⁴

Aangenomen wordt dat Eindhoven tussen 1212 en 1232 gesticht werd als een nieuwe nederzetting.⁵ In 1232 is van Eindhoven sprake als *opidum*: versterkte stad of een plaats waartoe een versterking (veste) behoort en ook van burgers, en dus van een al bestaande toestand. Mogelijk is Eindhoven in 1212 al door de hertog gesticht, maar krijgt het pas in 1232 stadsrecht. In die tijd is een dergelijk verschil in tijd tussen rechtshandeling en beoorkonding niet ongebruikelijk.⁶ Vandaar ook dat in de oorkonde van 1232 in de verleden tijd wordt gesproken.⁷ Vanaf 1245 worden schepenen van Eindhoven genoemd. Eindhoven is een hoge heerlijkheid die tot jan. 1368 wordt gedeeld door de hertog en de heer van Cranendonck. Eindhoven is ommuurd en omgracht en staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART:	Op 's-Hertogenbosch (uitdrukkelijk in de tekst van het stadsrecht opgenomen).
--------------------	---

OUDST BEWAARDE ZEGEL:	8 mrt. 1355 ⁸ . Afb.: rechts een leeuw, links drie horens. Randschrift: +:SIGILLVM:OPIDI:DE:ENDEHOVEN:
------------------------------	--

LITERATUUR:

- Houben, L.G.A., *Geschiedenis van Eindhoven, de stad van Kempenland*. Deel I, Turnhout 1889, p. 29 (teksteditie en Middelnederlandse vertaling).
- Camps, H.P.H., 'Het Eindhovense stadsrecht van 1232' in: J. Spoorenberg en H.A.M. de Wit, *Eindhoven door de eeuwen*, Eindhoven 1982, p. 15-23.
- Melssen, J., 'De geschiedenis van Eindhoven tot omstreeks 1570' in: N. Arts (red.), *Sporen onder de Kempische stad. Archeologie, ecologie en vroegste geschiedenis van Eindhoven 1225-1500*, Eindhoven 1994, p. 53-119.
- Asseldonk, M.M.P. van, *De Meierij van 's-Hertogenbosch. De evolutie van plaatselijk bestuur, bestuurlijke indeling en dorpsgrenzen ca. 1200-1832*. Oosterhout 2002 (diss. Tilburg).

¹ Melssen, 'Het wapen van Eersel', p. 58-59, houdt het op tussen 9 apr. en 1 mei 1232 [oorkonde van Boudewijn van Vught en Daniël van Oirschot betreffende de regulering van de aanzuigende werking van de nieuwe oppida].

² *ONB*, I, p. 240-241, nr. 165.

³ *ONB*, I, p. 241; RHC Eindhoven, Archief van de stad Eindhoven 1437-1810, inv. nr. 91 (ch-D-011).

⁴ RHC Eindhoven, Archief van de stad Eindhoven 1437-1810, inv. nr. 87.

⁵ Melssen, 'De geschiedenis van Eindhoven', p. 62-63; Van Asseldonk, *De Meierij*, p. 94.

⁶ Melssen, 'De geschiedenis van Eindhoven', p. 62.

⁷ Camps, 'Het Eindhovense stadsrecht', p. 17.

⁸ Symbool van de tweeherigheid. Afdruk aan stedenverbondcharter van 8 mrt. 1355. Exemplaren van dit charter zijn nog aanwezig in de stadsarchieven van 's-Hertogenbosch, Antwerpen en Leuven.

PLAATSNAAM:	Elburg.	STAD
DATERING:	[1220 – 1271].	
VERLENER:	[Otto II, graaf van Gelre en Zutphen].	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Elberge’ dateert van 1190.

De verlening van het stadsrecht aan Elburg wordt algemeen gesteld op de periode tussen 1220 en 1271. Vermoedelijke verlener is Otto II, graaf van Gelre, wellicht rond 1233.¹ In de akte van 4 dec. 1312, waarbij graaf Reinald I de in 1310 vervallen verklaarde stadsrechten herbevestigt, is sprake van alle vroegere door Reinald I of zijn voorgangers geschonken vrijheden aan *opido et opidanis nostris in Elborch*.² Bij de herbevestiging van de stadsrechten op 4 dec. 1312 wordt o.a. bepaald dat geen burger tot een tweekamp zal worden gedwongen, de burgers zullen tolvrijheid genieten etc. De stad Elburg krijgt ook het recht op twee jaarmarkten en op een weekmarkt.³ Er is geen stadsrechoorkonde van voor 1312 bewaard gebleven. In 1340 betaalt Elburg 100 ponden voor de vernieuwing van haar privileges.⁴

Op 25 juni 1361 herbevestigt graaf Eduard de voorrechten die de inwoners van Elburg van ‘zijn vader, alderen ende voorvaderen tot hertoe van olts ghehad hebben’.⁵ In 1367 wordt Elburg voor het eerst vermeld als Hanzestad. In 1378 bevestigt de bisschop van Utrecht als pandheer de stedelijke privileges.

In een oorkonde uit 1392 beveelt hertog Willem van Gelre: ‘dat sy onse stad voerscreven versetten sullen op een andere stede’.⁶ De hertog geeft de stad tevens het recht dat zij binnen een mijl niet betimmerd of besloten mag worden, en breidt ook de stadsvrijheid uit in verband met de door hem bevolen verplaatsing. De nieuwe stad wordt vanaf 1393 door de rentmeester, Arend Thoe Boecop, aangelegd en in 1396 ommuurd. In 1400 beschikt Elburg over een stadhuus.⁷ Elburg staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART:	Op Zutphen. ⁸ Vanaf 1312 op Roermond. ⁹
--------------------	--

OUDST BEWAARDE ZEGEL:	1305 ¹⁰ . Afb.: een burcht met drie torens. Randschrift: SIGILLUM CIVITATIS DE ELBORG.
------------------------------	--

LITERATUUR:

- Westerink, G., *Doornspijk en Elburg. Rechtshistorisch onderzoek naar de ontwikkeling van de gebruiks- en eigendomsrechten op de grond*, Assen 1961, p. 16-29.
- Schuur, K.P.J., ‘Elburg en het stadsrecht’, in: *Arent Thoe Boecop*, nr. 22 (1983).
- Olthuis, H.J. en G. Westerink, *Elburg 1233-1933. Gedenkboek*, Arnhem 1969 (12).
- Rutte, R., ‘Slagen of falen: motieven bij laatmiddeleeuwse stadsstichtingen’, in: *Historisch-geografisch Tijdschrift* dl. 18 (2000) nr. 1, p.1-11.
- Rutte, R., *Stedenpolitiek en stadsplanning in de Lage Landen (12^e – 13^e eeuw)*, Zutphen 2002.
- Meurs, P.A.N.S. van, *Geschiedenis en rechtsontwikkeling van Elburg*. Arnhem 1885 (diss.).
- Ven, A.J. van de, *De inventaris van het stadsarchief van Elburg 1320-1813*, Elburg 1932.

¹ Van Meurs, *Geschiedenis Elburg*, p. 7; Schuur, ‘Elburg en het stadsrecht’, p. 5. Enige andere schrijvers houden 13 juli 1233 aan vanwege een verwijzing in een oorkonde (aan de echtheid waarvan overigens wordt getwijfeld).

² Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, I, nr. 144.

³ Flink en Thissen, ‘De Gelderse steden’, p. 228.

⁴ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, I, p. 115.

⁵ Van Meurs, *ibid.*, p. 7; SA Noordwest-Veluwe, archief stadsbestuur Elburg, inv. nr. 400, reg. nr. 20.

⁶ Rutte, ‘Slagen of falen’, p. 2; SA Noordwest-Veluwe, archief stadsbestuur Elburg, inv. nr. 401, reg. nr. 78.

⁷ Flink en Thissen, ‘De Gelderse steden’, p. 215.

⁸ Van Meurs, *Geschiedenis Elburg*, p. 9 en 13.

⁹ Moors, ‘Frenetieke activiteit?’, p. 50.

¹⁰ Van de Ven, *De inventaris*, Inleiding, p. 1; Van Meurs, *Geschiedenis Elburg*, p. 5-7; een zegel uit 1361 met randschrift: SIGILLVM OPIDI ELBVRGENSIS.

PLAATSNAAM: Enkhuizen. **STAD**

DATERING: 1356 jan. 27.

VERLENER: Hertog Willem V van Beieren, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Enchusen’ dateert van 12 juni 1283.¹

Op woensdag 27 jan. 1356² verleent hertog Willem V van Beieren, graaf van Holland, stadsrechten aan de inwoners van Enkhuizen en Gommerskarspel; de originele akte is bewaard gebleven.³ Het wordt op 4 apr. 1356 gevolgd door het eigenlijke stadsrecht conform dat van Medemblik (72 art.); ook deze akte is bewaard gebleven.⁴ Het stadsrecht wordt doorgaans beschouwd als het moment dat de vereniging van Enkhuizen met Gommerskarspel plaatsvindt. Deze vereniging als ‘dorp’ vond waarschijnlijk echter al veel eerder plaats. De fusie is vermoedelijk het gevolg van het enorme Enkhuizer landverlies aan de Zuiderzezijde. Eén passage uit het stadsrecht (art. 3)⁵ wijst daar ook op (in vertaling): ‘mocht het nodig blijken om Enkhuizen ooit te verplaatsen, dan zullen wij, onze grafelijke raad en het gerecht van Enkhuizen daarvoor een plaats aanwijzen’.⁶

In het stadsrecht (6 art.) van 27 jan. staat dat de inwoners van Enkhuizen en Gommerskarspel ‘omme menighen trouwen dienst’ het stadsrecht van ‘Medemleke’ (Medemblik) verkrijgen (art. 1).⁷ In art. 5 staat het recht vermeld op een jaarmarkt gedurende veertien dagen. In art. 6 staat dat ‘onser poerte van Enchusen ...[sal] dienen in onse heervaert met dertich mannen’.

Voor het stadsrecht wordt ‘gewoon’ betaald: in de grafelijkheidrekening staat een betaling van ‘Enghusen’ van 400 oude schilden ‘van den ghelde, dat zi minen here den grave gaven van huere vriede’.⁸ Enkhuizen staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1361⁹. Afb.: drie staande haringen, daartussen twee zespuntige sterren. Randschrift: S[IGILLUM] SECRETUM OPIDI DE ENGHUSEN.¹⁰

LITERATUUR:

- Bruin, J. de, ‘Waarom Enkhuizen niet in 1355, maar in 1356 stadsrechten kreeg’, in: *Steevast* (Enkhuizen 2001), p. 23-28 (Jaarboek Vereniging Oud Enkhuizen).
- Bruin, J. de, ‘Over Gommerskarspel en een koekoeksjong genaamd Enkhuizen’, in: *Steevast* (Enkhuizen 1997), p. 4-19 (Jaarboek Vereniging Oud Enkhuizen).
- Noordeloos, P., ‘Een paar kanttekeningen op het verlenen van stedelijke rechten aan “Enghusen ende Gommerskerspel” onder de naam Enchusen’, in: *WFON 22* (Hoorn 1955), p. 5-9.
- Cox, J.C.M., ‘Stedelijke trots en stadsrechtvieringen’, in: *Holland. Historisch tijdschrift*, nr. 2, 38^{ste} jaargang 2006, p. 63-75.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2005, p. 125-128.

¹ *OHZ*, IV, nr. 2117.

² De Bruin, ‘Waarom Enkhuizen’, p. 23-28; Cox, ‘Stedelijke trots’, p. 66-70.

³ Westfries Archief, Stadsarchief Enkhuizen, inv. nr. 2 (bergnr. 1).

⁴ Westfries Archief, Stadsarchief Enkhuizen, inv. nr. 4 (bergnr. 3).

⁵ Artikelsgewijze indeling van het stadsrecht door auteur dezes.

⁶ De Bruin, ‘Over Gommerskarspel’, p. 14-17; Cox, *Hebbende privilege*, p. 126.

⁷ Het behoort tot de Leuvens-Bossche-Haarlemse stadsrechtfamilie (via Alkmaar als 4^e generatie); Pols, *Westfriesche stadrechten* I, p. XVI.

⁸ Noordeloos, ‘Een paar kanttekeningen’, p. 6.

⁹ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 29.

¹⁰ Zegel van 1542: SIGILLUM AD CAUSAS CIVITATIS ENCHUSE[N]SIS; zie De Lange, ‘Enkhuizen’, p. 9.

PLAATSNAAM: Enschede. **STAD**

DATERING: 1325 dec. 15

VERLENER: Jan III van Diest, bisschop van Utrecht.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Aneschedhe’ dateert van 1118 (falsum?, cop. 13^e e.). Enschede wordt voor het eerst in een akte van 18 apr. 1316 stad (*opidum*) genoemd.¹

Op zondag 15 dec. 1325 verleent Jan III van Diest, bisschop van Utrecht, om zijn land te versterken en de rust van de bewoners te verzekeren, aan zijn ‘poerten van Enschede’ een recht met boeten en keuren. De bisschop zal jaarlijks de zes schepenen kiezen, hiernaast mag geen raad bestaan. De schepenen krijgen het recht om keuren op te stellen. Van de boetes gaat steeds 1/3 naar de bisschop, de schepenen respectievelijk de stad. Het rechtsgebied omvat de vrijheid van Enschede. Het originele charter is verloren gegaan bij de stadsbrand van Enschede van 1862. Een authentiek afschrift uit 1782 van het originele charter is in druk verschenen.² Het stadsrecht telt 27 artikelen.³ Uit een oorkonde van 26 juli 1331 blijkt dat Enschede is omgracht.⁴

Op 2 maart 1346 bevestigt Jan IV van Arkel, bisschop van Utrecht, schepenen, raad en zijn gemene stad van Enschede in hun vrijheid en recht, verkregen van zijn voorgangers.⁵ Zo ook op 1 aug. 1366 bisschop Jan V van Virnenburg.⁶ Op 5 dec. 1373 bevestigt Arnold II van Horne, bisschop van Utrecht, de ‘rechten der stad Enschede’: ‘dat wij sy houden zoelen in alle hoere vrijheit ende recht also alsoe zijt van onsen heren ende voervaderen biscoppen t’Utrecht ther toe ghetan hebben...’.⁷

Enschede staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Appèl op Deventer.⁸

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 25 mei 1341.⁹ Afb.: bisschop met staf (in linkerhand) en kerk (in rechterhand). Randschrift: SIGILLUM OPIDI ENSCHEDE.

LITERATUUR:

- Snuif, C.J., *De Enschedese stadsbrief van 1325*, Enschede 1925.
- Benthem, A., *Geschiedenis van Enschede en zijne naaste omgeving*, Enschede 1920 (fotomech.herdr. Zaltbommel 1971).
- Pelser, E., *De steden in Overijssel in de Middeleeuwen tot 1400*, Amsterdam 1966 (scriptie, niet gepubliceerd; overdruk Bibliotheek provincie Overijssel).

¹ Ter Kuile, *Oorkondenboek*, nr. 662 .

² Racer, *Overyssele Gedenkstukken*, I, vervolg, p. 111-120, nr. 26.

³ Ter Kuile, *ibid.*, nr. 789.

⁴ Muller, *Regesten*, I, nr. 667; Racer, *Overyssele Gedenkstukken*, I, vervolg, p. 263-265. Hendrik van Solms verkoopt alle rente, rechten en inkomsten binnen de buitenste ring van de stadsgracht aan bisschop Jan III van Diest.

⁵ Ter Kuile, *ibid.*, nr. 1330.

⁶ Racer, *Overyssele Gedenkstukken*, I, vervolg, p. 58-59.

⁷ Racer, *Overyssele Gedenkstukken*, I, bijlage p. 51.

⁸ Sylvanus, *Beschrijving der stad Deventer*, p. 11.

⁹ Vriendelijke mededeling van A.M. Roding, gemeentearchivaris van Enschede. Ter Kuile, *ibid.*, nr. 1216 vermeldt dat het uithangende stadszegel er is afgefallen.

PLAATSNAAM: Franeker. **STAD**

DATERING: [Vóór 1417 juli 25].

VERLENER: Geen.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Fronakre' is gedateerd 1085 (vals, eind 12^e e.). In 1216 is sprake van 'Fronacker'.¹ In een akte van 9 okt. 1311 is sprake van grietmannen, bestuurders en raden van Fronekere.² Het oudst bekende zegel is van 1313 met als randschrift: *Zegel van de raden in Franeker. Koning Karel maakte de Friezen (tot) vrijen.*³ De ontwikkeling van het stadsrecht is onbekend, maar zal tussen eind 14^e eeuw en 1474 geleidelijk hebben plaatsgevonden.

In de zogenaamde 'Franeker buurbrief' van zondag 25 juli 1417 worden de punten waarop de Fronekera burenen zich verenigd hebben - behoudens toestemming van het Keizersgerecht van Franekeradeel - door het *mena delis riocht* (gerecht) te Franeker goedgekeurd en vastgelegd in een akte. Deze wordt gezegeld met het *mena delis zegel* en medegezegeld door zeven 'sworne riochteren' (gezworen rechters). Deze punten worden in het stuk samengevat met 'bure riucht' (burgeren recht). De term stadsrecht wordt echter niet gebruikt.⁴ In deze akte is ook sprake van het 'reedhues' (raadhuis). Het is in het Fries gesteld, bestaat uit een aanhef, 16 artikelen en een slot. Het is gedrukt naar een afschrift uit het 'Franeker Privilegieboek'.⁵ De originele akte had 7 uithangende zegels.⁶

In 1422 beloven de Friese steden, waaronder de 'stad Franeker' een akte te zullen zegelen⁷ waarin een vrede wordt vastgelegd van Groningen, Friezen oost van de Lauwers, Oostergo, Westergo met Ocko ten Broek en met behouden rechten t.a.v. Johan van Beieren. In een brief van 29 aug. 1470 komen 'Burgermeesteren, Schepenen ende Raedt in Franeker' voor.⁸ In 1474 verlenen de Friese steden en de delen van Westergo de hoge jurisdictie (het halsrecht) aan 'Fraenkera sted jef burenen'.⁹ Franeker staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 25 mei 1313.¹⁰ Afb.: keizer op troon, r.hand geheven. Rechts voor hem twee personen met geheven hand. Randschrift: SIGILLUM CONSULUM IN FRANEKERE. REX. KAROLUS FRISONES LIBEROS FACIT.

LITERATUUR:

- Vries, K. de, 'Wanneer werd Franeker stad?', in: *It Beaken* 20 (1958) p. 117-121.
- Obreen, H.T., *Franeker. Inventaris der archieven*, Franeker 1974.
- Telting A., *De Friesche stadrechten*, 's-Gravenhage 1883.
- Telting A., *Het Oud-Friesche stadrecht*, 's-Gravenhage 1882.
- Overdiep, G. en J.C. Tjessinga, *De rechtsomgang van Franekeradeel 1406-1438*, Franeker 1950.

¹ OSU, II, 626.

² Berkelbach, *Regesten*, nr. 234; Muller, *Regesten*, I, nr. 315.

³ Zie voor de Latijnse tekst onder 'oudst bewaarde zegel'. De Friezen beweerden dat hun vrijheid terugging op een privilege van Karel de Grote.

⁴ Obreen, *Franeker*, p. 3.

⁵ Schwartzberg, *Charterboek*, I, p. 394.

⁶ Telting, *Het Oud-Friesche stadrecht*, p.12: mededeling van Th. Delphus, secretaris van Franeker (begin 16^e eeuw).

⁷ Schwartzberg, *Charterboek*, I, p. 445-449.

⁸ Schwartzberg, *Charterboek*, I, p. 643.

⁹ Schwartzberg, *Charterboek*, I, p. 239.

¹⁰ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 30. Oudst bewaarde stadszegel uit 1481 in: GA Leeuwarden, nr. (Singels) 35, afb. een klok. Randschrift: [S]ECRET[UM] OPID[A]NORU[M] FRANKER[ENSIVM].

PLAATSNAAM: Geertruidenberg. **STAD**
DATERING: 1213 sept. 21.
VERLENER: Willem I, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Mons Sancte Gertrudis’ dateert uit 1213. Geertruidenberg ligt op een hoogte aan de rivier de Donge, niet ver van de middeleeuwse Maas. Er is daar al ruim voor 1213 een handelsnederzetting.

Op zaterdag 21 sept. 1213 verleent Willem I, graaf van Holland, te Geertruidenberg aan de *opidani de monte Sancte Gertrudis* stedelijke rechten.¹ De originele oorkonde is verloren gegaan, een afschrift is bewaard gebleven². In art.1 van het stadsrecht worden de inwoners van Geertruidenberg *oppidani* (poorters) genoemd; het telt 16 artikelen en behelst tolvrijheid, het recht op 3 jaarmarkten en een weekmarkt en ook tal van boetes (waarvan 2/3 deel voor de graaf). Getuigen bij de zegeling zijn o.a. Jan van Heusden als mede de heer van Breda als voogd over de Thornse bezittingen (bijv. de kerk).³ Aan de poorters van Geertruidenberg zijn niet de vrijheden verleend van een andere stad en er is ook geen sprake van vastlegging van oudere rechten.⁴ Er dienen door de inwoners verschillende bijzondere belastingen te worden betaald, maar geen bede en geen tol binnen het graafschap. Bovendien is er tolvrijdom te Den Bosch (en vice versa) waarmee de stad via de Langstraat en de Maas verbonden is. Hier is sprake van een grafelijk initiatief (tol- en belastingheffing, marktfunctie en militair-strategisch steunpunt).⁵ Het stadsrecht vertoont overeenkomsten met dat van Dordrecht (1220).

In de periode 1247-1256 verleent Rooms-Koning Willem II het recht op een weekmarkt.⁶ Op 22 jan. 1275 vernieuwt (en bevestigt) graaf Floris V de voorrechten en vrijheden. Hij verleent tevens het recht op een 4^e jaarmarkt.⁷ Op 2 juni 1323 beleent graaf Willem III Willem van Duvendoerde met het schoutambt.⁸ Tussen 1323-1325 wordt een burch bij de stad gebouwd. Mogelijk is de stad vanaf 1319 ommuurd, al is een oudere omwalling niet uit te sluiten.⁹ Geertruidenberg staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.¹⁰

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1259/1260¹¹. Afb.: adelaar met vis in de klauwen.
Randschrift: +S[IGILLUM]:OPPIDI:DE:MONTE:SANCTE:GERTRUDIS.¹²

LITERATUUR:

- Korteweg, K.N., ‘Het stadrecht van Geertruidenberg’ in: *VMOVR* 10 (1946) p. 16-83.
- Margry, P.J., ‘De topografische ontwikkeling van Geertruidenberg in de middeleeuwen’, in: *Jaarboek De Oranjeboom* 37 (1984) p. 111-162.
- Ham, W.A. van, ‘De symbolen van Geertruidenberg’, in: *De Oranjeboom* 22 (1969).
- Mollenberg, C.J., *Onuitgegeven bronnen voor de geschiedenis van Geertruidenberg*, Den Bosch 1899.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 63-68.

¹ OHZ, I, nr. 334.

² NA, AGH, inv. nr. 289, folio 14 v.

³ ONB, II, p. 1362, nr. B21.

⁴ Korteweg, ‘Het stadrecht van Geertruidenberg’, p. 16-83.

⁵ Cox, *Hebbende privilege*, p. 68.

⁶ OHZ, II, nr. 1075.

⁷ OHZ, III, nr. 1683.

⁸ ChHZ, II, p. 318.

⁹ Margry, ‘De topografische ontwikkeling’, p. 116; ChHZ, II, p. 228 d.d. 29 nov. 1319.

¹⁰ Van Herwaarden e.a., *Geschiedenis van Dordrecht*, p. 39 vermelden een mogelijke stadsrechtrelatie met Dordrecht.

¹¹ Van Ham, ‘De symbolen’, p. 59-60: het betreft een 17^e-eeuwse tekening.

¹² Reconstructie van randschrift oudst bewaarde zegelafdruk (7 okt. 1304); ARA Brussel, zegelafgietsel nr. 7742.

PLAATSNAAM: Geervliet. **STAD**

DATERING: 1381 apr. 4.

VERLENER: Sweder van Abcoude-Gaesbeek, heer van Putten en Strijen.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Gervliet' dateert van 1195. De eerste vermeldingen van Geervliet houden verband met de daar in 1179 gevestigde tol op de Bernisse, de vaarweg tussen de eilanden Voorne en Putten. In 1246 hebben de heren van Putten er een versterkte hof die later de hoofdplaats van Putten wordt. Nicolaas III van Putten en zijn vrouw Aleid van Strijen stichten bij testament van 1308 een kapittel.

Op donderdag 4 april 1381 verleent Sweder van Abcoude-Gaesbeek, heer van Putten en Strijen, aan de inwoners van Geervliet een 'recht ende vrijheden', dat overeenkomsten vertoont met dat van Brielle, Goedereede en Brouwershaven.¹ Het stadsrecht heeft voornamelijk tot doel de handel te beschermen en te bevorderen. Het stadsrecht telt 46 artikelen. In art. 1 wordt het poorterschap geregeld, terwijl in art. 46 sprake is van 'burghemeesteren ende den scepenen' die 'nieuwe kuren ende gheboden' mogen maken. De stadsvrijheid is van toepassing voor het gehele ambacht Geervliet (art.6).² De originele oorkonde is verloren gegaan, het stadsrecht is via twee afschriften bekend.³ Het stadsrecht is in druk verschenen.⁴

Onder Jacob van Gaesbeek (zoon van Sweder) krijgt de nieuwe stad een ommuring en vier poorten. Van 3 jan. 1421 en 31 dec. 1424 [1430] dateren de 'Hantvesten op die koeren'.⁵ Op 19 juli 1456 bevestigt Filips van Bourgondië de eerder verleende rechten, privileges en handvesten van Geervliet na overdracht van de heerlijkheid door Jacob van Gaesbeek.⁶

Geervliet staat in stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Vóór 1459.⁷ Afb.: poort met twee torens en ringmuur, daartussen schild met zuilen, leeuw en drie faassen (met acht St. Andreaskruisen).
Randschrift: HOC EST SIGILLORUM OPIDANORUM DE GEERVLJET.

LITERATUUR:

- Pols, M.S., 'Oudste rechten van de stad Geervliet', in: *VMOVR* 1 (1883) p.185-201, en *VMOVR* 2 (1887) p. 78-107.
- Gouw, J.L. van der, 'Geervliet wordt een stad', in: F. van Hoorn, *Geervliet 600 jaar stad*, Geervliet 1981.
- Cappon, C.M. en H. van Engen, 'Stad door stadsrecht? De betekenis van de stadsrechtverlening voor de stadjes Goedereede (1312), Brielle (1330 en 1343), Geervliet (1381) en Brouwershaven (1403)', in: *Jaarboek voor middeleeuwse Geschiedenis* 4 (2001) p.168-188.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 163-165.
- Beukers, E., 'Zweder van Abcoude verleent stadsrecht aan Geervliet', in: E. Beukers en Th. De Nijs, *Het bijzondere van Holland. Een geschiedenis van Holland in 25 verhalen*. Hilversum 2005.

¹ Cappon en Van Engen, 'Stad door stadsrecht?', p. 179.

² Cappon en Van Engen, *ibid.*, p. 176. Art. 6: 'Item die vryheit van Geervliet sal gaen 't ambocht van Geervliet al dore'.

³ Eén uit de 2^e helft 14^e eeuw in het NA, Heren van Putten en Strijen, 'mette houten berden', inv. nr. 1. Het andere afschrift is van 1450: SA Voorne-Putten en Rozenburg, archief van de stad en het ambacht Geervliet 1450-1811, inv. nr. 15.

⁴ Pols, 'Oudste rechten', 1, p. 186-199 en 2, p. 81. Een recentere uitgave: Van der Gouw, 'Geervliet', p. 5-61.

⁵ Pols, 'Oudste rechten', p. 79.

⁶ Pols, 'Oudste rechten', 2, p. 90.

⁷ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 33. Hij vermeldt nog een zegel uit 1481. Het oudste stadszegel dateert uit de tijd van Jacob van Gaesbeek (gestorven in 1459): zie van Hoorn, *Geervliet 600 jaar stad*.

PLAATSNAAM: 't Gein. **STAD**

DATERING: 1295 jan. 30.

VERLENER: Jan II van Sierck, bisschop van Utrecht.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Geyn' dateert van 30 sept. 1200.¹ Rooms koning Filips van Schwaben verleent op die datum Dirk van Ahr, bisschop van Utrecht, toestemming om de tol die hij vanouds hief op de plaats 't Gein naar een geschiktere locatie over te brengen. Vóór 27 juli 1217 staat Otto II van Lippe, bisschop van Utrecht, de inwoners van 't Gein toe een nieuwe parochie met eigen kerk (afgesplitst van Eiteren en Vreeswijk) te stichten.² Er wordt regelmatig om het strategisch gelegen dorp gevochten tussen de graven van Holland en de Utrechtse bisschoppen. In 1225 wordt Geyne verwoest waardoor de stad Utrecht schade aan haar handel lijdt.

Jan II van Sierck, bisschop van Utrecht, verleent op zondag 30 jan. 1295 aan het kerkdorp Gheyne een *libertas* (stads- en burgervrijheid).³ De bisschop gaat hiertoe over om de woonkern te ommuren en omgrachten als vesting tegen de *hostiles transitus* ('doortocht van vijanden'). 't Gein wordt in de tekst aangeduid als: *villam nostram que Gheyne vulgariter nuncupatur* ['ons dorp dat in de volksmond 't Gein wordt genoemd']. De bewoners binnen de nieuw gegraven gracht krijgen de rechten en plichten van poorters.⁴ De burgers worden vrijgesteld van bisschoppelijke belastingen (*exactio*) en van de vaste jaarlijkse bede (*precaria*).⁵ Het burengerecht wordt vervangen door een college van schout en schepenen dat ook de criminele, hoge jurisdictie krijgt.⁶ Tevens wordt de precieze grens van de stedelijke autonomie vastgesteld. De originele oorkonde is bewaard gebleven en in druk verschenen.⁷ Deze bisschoppelijke stadsstichting is echter niet van de grond gekomen.⁸ Achtereenvolgens wordt het stadje in 1333, 1355 en 1402 verwoest. De bisschop schrijft op 27 juli 1476 dat, vanwege het gebrek aan beschikbare poorters voor de schepenbank: 'onse recht aldair thants stille staen ende neder moet liggen, in hynder ende achterdeel van onsen ondersaten', en staat toe schepenen te kiezen uit omliggende kerspelen.⁹ Hij vermeldt tevens dat 'onse voirvadere, bisscope tUtrecht, hem [onser stad int Geyn] stat- ende scepenenrecht gegunt ende gegeven hebben'.

HOOFDVAART: Op Utrecht.¹⁰

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 15^e-eeuws[?].¹¹ Afb.: kerk of kasteel met geopende poort, en toren, met losstaande toren met vlag. Daarboven een wapenschild, golvend gedwarsbalkt. Randschrift: +SIGILLUM OPPIDI DE GEYN.

LITERATUUR:

- Geer van Oudegein, J.J. de, 'De voormalige stad Geyne. Opkomst en eerste regten der vrije steden in de provincie Utrecht', in: *Proeve eener geschiedenis van Oudegein en het Gein*, Utrecht 1843.
- Heins, W.B. en C.A. van Kalveen, 'Het Gein: Nieuwe gegevens uit de m.e.', in: *Cronyk* 18 (1996).
- Ooyevaar, R.J., 'Onderzoek naar de historische gegevens van het Gein en het aldaar aanwezige klooster Nazareth', in: *Westerheem*, 19 (1970) nr. 5, p. 213 – 219.
- Brand, A., 'Het stadje Geyne', in: *Cronyk De Geyn* 5 (1983) p. 5 -12.
- Schut, J., 't Gein', in: *Cronyk De Geyn* 3 (1981) p. 81 – 105.
- Dekker, C., *Inventaris archief huis Oudegein en de heerlijkheid 't Gein 1295-1963*, Utrecht 1976.

¹ Integraal afgedrukt in *OSU*, II, nr. 547.

² *OSU*, II, nr. 647.

³ *OSU*, V, nr. 2668. In de oorkonde staat 1294, er is echter sprake van de paasstijl; Van Mieris, *Charterboek*, I, p. 557-558.

⁴ Waarschijnlijk is de gracht slechts gedeeltelijk gerealiseerd; stadsmuren zullen er nooit geweest zijn. Zie voor de rechten en plichten Ooyevaar, 'Onderzoek', p. 215.

⁵ Onder de beperkende bepaling van betaling van een vast bedrag aan de grote, algemene bede.

⁶ Tevens heeft 't Gein de status van hoge heerlijkheid, tot 1637. Dan wordt deze overgedragen aan Adriaan Ploos van Amstel (die al in 1629 door de Staten van Utrecht met de ambachtsheerlijkheid is beleend).

⁷ HUA, Privileges, inv. nr. 9 (vidimus 1641). In druk: Fruin, *De Middeleeuwse rechtsbronnen*, p. 141-143; *OSU*, 2668.

⁸ De gebruikelijke bevestiging van stadsrechtprivileges door de nieuwe bisschop(pen) ontbreekt in later tijd.

⁹ HUA, archief Bisschoppen, inv. nr. 4 fol. 177vs-178 r.; Fruin, *ibid.*, p. 143-144.

¹⁰ Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 149.

¹¹ Matthaeus, *De nobilitate*, p. 832; Heins en Van Kalveen, 'Het Gein', p. 70-71.

PLAATSNAAM: Gendt. *STAD*

DATERING: 1233 [mei 31 - juli 9].

VERLENER: Otto II, graaf van Gelre en Zutphen.

BESCHRIJVING:

De oudste schriftelijke vermelding van ‘Gannite’ dateert van 790-793 (cop. 1170-1175) als een hoeve c.a. aan het klooster Lorsch (Du.) wordt geschonken.¹ In 1229 verkoopt het klooster van Lorsch zijn bezittingen te Gendt aan Gerard IV, graaf van Gelre en Zutphen.²

In 1233 verleent Otto II, graaf van Gelre en Zutphen, stedelijke rechten aan de inwoners van Gendt. In een brief van 9 juli 1233³ verklaart graaf Otto II dat hij aan zijn ‘villa Locheym’ dezelfde ‘vrijheid’ (libertas) verleent die Emmerik en Gendt al bezitten. Aangezien Emmerik op 31 mei 1233⁴ stadsrechten krijgt, heeft Gendt tussen 31 mei en 9 juli 1233 haar vrijheidsprivilege hebben verkregen.⁵ Er is geen stadsrechtbrief bewaard gebleven.

Op 4 dec. 1312 vernieuwt (en bevestigt) Reinoud I, graaf van Gelre en Zutphen, de eerder aan Gendt verleende stedelijke vrijheden en voorrechten.⁶ Gendt krijgt dan ook het recht van een weekmarkt en twee jaarmarkten.⁷

Op 7 febr. 1382 bevestigt en vergroot Willem van Gulick, hertog van Gelre de eerder verleende stadsrechten. De oorkonde omvat 29 artikelen. Er is dan tevens sprake van burgemeesters (artt. 6, 21, 25, 27 en 28) en tolvrijdom (art. 12).⁸ De hertogen Reinald IV in 1410, Arnold in 1423 en Karel van Gelre in 1493 bevestigen en vermeerderen de privileges van Gendt.⁹ Gendt is in 1350 ommuurd en is in de 15^e en 16^e eeuw lid van het Hanzeverbond.

In 1506 geeft Karel van Egmond, hertog van Gelre, de stad, het kerspel en de heerlijkheid Gendt in leen aan Hendrik van Gendt. Hij bezit daarmee de hoge jurisdictie in de stad en de lage jurisdictie buiten de stad.

HOOFDVAART: Op Zutphen ¹⁰.
Op Roermond (in 1312).¹¹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1 dec. 1343 ¹². Afb.: burcht met twee torens.
Randschrift: SIGILLUM OPIDI ET CIVIUM DE GENT.

LITERATUUR:

- Schimmelpenninck van der Oije, C.O.A. e.a, *Gendt 750 Jaar Stadsrechten*, z. pl., 1983.
- Moorman van Kappen, O., ‘Het Gendtse vrijheidsprivilege van 1233’ in: C.O.A. Schimmelpenninck van der Oije e.a, *Gendt 750 Jaar Stadsrechten*, z. pl., 1983.
- Flink, K. en B. Thissen, ‘De Gelderse steden in de Middeleeuwen’, in: J. Stinner en K.-H. Tekath, *Het hertogdom Gelre*, Utrecht 2003.
- Vries, W. de, ‘De hoge heerlijkheid Gent (stad en vrije heerlijkheid Gent en Erlecom)’ in: *BMGelre* 50 (1950) p. 77-84.
- Wolters, J., *Gendt aan de Waal, Geschiedenis van een landelijk gemenebest*, z. pl., z. j.

¹ Schimmelpenninck, *Gendt*, p. 144.

² Schimmelpenninck, *ibid.*, p. 144.

³ Sloet, *Oorkondenboek Gelre*, nr. 565 [16 juli 1233].

⁴ Sloet, *Oorkondenboek Gelre*, nr. 563.

⁵ Moorman, ‘Het Gendtse vrijheidsprivilege’, p. 21-24. Flink en Thissen, ‘De Gelderse steden’, p. 211.

⁶ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, I, nr. 145.

⁷ Flink en Thissen, *ibid.*, p. 228.

⁸ Wolters, *Gendt aan de Waal*, p. 54-58.

⁹ Flink en Thissen, *ibid.*, p. 212.

¹⁰ Moorman, ‘Het Gendtse vrijheidsprivilege’, p. 23; Wolters, *Gendt*, p. 56.

¹¹ Moors, ‘Frenetieke activiteit’, p. 50.

¹² Schimmelpenninck, *Gendt*, p. 5.

PLAATSNAAM: Genemuiden. **STAD**

DATERING: 1275 jan. 14.

VERLENER: Elect Jan I van Nassau, bisschop van Utrecht.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Genemuiden’ dateert van 14 januari 1275.

De verkozen bisschop van Utrecht, Jan I van Nassau, verklaart op maandag 14 jan. 1275 dat hij het dorp Genemuiden (*villam que vocatur Ghenemuden*) heeft verheven tot een vrije stad (*liberum opidum*) en aan haar bewoners de rechten van Deventer, Zwolle en de andere steden van Salland heeft verleend.¹ De steden Deventer en Zwolle en o.a. Frederick de Reding, ridder, zijn ook zegelaars [getuigen] van de stadsrechoorkonde. De originele oorkonde is niet bewaard gebleven. Bij de grote stadsbrand van 1868 is het archief van Genemuiden verloren gegaan. Een 15^e-eeuws afschrift van het stadsrecht is in druk verschenen.² Een aantal voorschriften komt uit het Stadsboek van Zwolle.³

Op 2 mrt. 1346 bevestigt bisschop Jan IV van Arkel zijn ‘schepenen, raad en gemene stad van Ghenemuiden’ in hun vrijheid en recht.⁴ Op 4 mei 1347 verleent Jan IV van Arkel burgers en burenen van Genemuiden het recht van visserij en veer tegen een jaarlijkse cijns van 60 pond was.⁵

Op 9 mrt. 1363 verleent Jan IV van Arkel wegens verleende diensten het voorrecht dat schout en schepenen doodslag mogen berechten (hoge jurisdictie).⁶ Op 25 mei 1382 verleent Floris van Wevelinkhoven, bisschop van Utrecht, schepenen, raad en gemeente van zijn stad Genemuiden het recht tot het houden van drie vrije jaarmarkten.⁷

Genemuiden staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560). In 1579 wordt beslist dat Genemuiden bij de rechten van de besloten steden zal blijven, zowel judiciair als contributair.⁸

In 1816 wordt Genemuiden tot de rang van stad verheven.⁹

HOOFDVAART: Op Zwolle (‘hoeftstat’).¹⁰

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 27 mrt. 1336.¹¹ Afb.: schuit op zee, daarboven een vis (beide rechts gewend).
Randschrift: SIGILLUM OPIDI DE GHENEMUDEN.

LITERATUUR:

- Heutink, A., *Het stadsrecht van Genemuiden*, Genemuiden 1968.
- Pelser, E., *De steden in Overijssel in de Middeleeuwen tot 1400*, Amsterdam 1966 (scriptie, niet gepubliceerd; overdruk Bibliotheek provincie Overijssel).
- Heutink, A., *Genemuiden in de Middeleeuwen*, Hilversum 1985.
- Heutink, A., *Catalogus Archief Genemuiden: beredeneerde beschrijving van het oude stadsarchief van Genemuiden vóór de grote stadsbrand van 1868*, Hilversum 2001.

PLAATSNAAM: Gennep. **STAD**

¹ Racer, *Overijsselsche Gedenkstukken*, VI, p. 54; Ter Kuile, *Oorkondenboek*, II, 328.

² GA Kampen, Diversorium-A, fol. 121; ook in GA Zwolle, bibliotheek. In druk in *OSU*, IV, nr. 1882.

³ Racer, *Overijsselsche Gedenkstukken*, VI, p. 80 e.v.

⁴ Racer, *ibid.*, VI, p. 116.

⁵ Racer, *ibid.*, VI, p. 117-118.

⁶ Racer, *ibid.*, VI, p. 139-140.

⁷ Racer, *ibid.*, VI, p. 189.

⁸ GA Kampen, Stadsarchief Kampen, inv. nr. 2685.

⁹ K.B. van 21 juli 1816, nr. 5.

¹⁰ Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 150; Racer, *ibid.*, VI, p. 104-105.

¹¹ Aan oorkonde van erkenning van de graaf van Gelre als tijdelijk landsheer; HUA, archief Bisschoppen, inv. nr. 384.

DATERING: [Vóór] 1371 jan. 6.

VERLENER: Reinoud van Brederode, heer van Gennepe en vrouwe Johanna van Gennepe.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Ganipi’ dateert van 949. Het kasteel, het ‘Huis te Gennepe’, is als zodanig bekend sinds het jaar 1000. De oudste heren noemen zich graven van Gennepe.

Op maandag 6 jan. 1371 bevestigen Reinoud van Brederode, heer van Gennepe, en vrouwe Johanna van Gennepe de stadsrechten zoals de inwoners van Gennepe die van hun voorouders gekregen hebben [‘van unss alderen van audert in gehalden hebben’].¹ Dit gebeurt omdat de originele oorkonden toen al door ‘altheit verweert und verdunckelt sind’.² De eerdere voorrechten waarmee ‘die stadt met burgeren in vorthieden mit geprivilieert und berechticht sint’ zijn dan dus nauwelijks meer leesbaar. Men verkrijgt het stadsrecht van Gelder.³ De oude ‘privilegien und rechten der Stadt Gennepe’ zijn in druk verschenen.⁴

Binnen het stadsgebied van Gennepe behouden Reinoud en Johanna zich uitdrukkelijk de hoge jurisdictie voor die in zes punten wordt samengevat: ‘frauwen tho verkrechtigen, dyff [diefstal], mordt, mordtbrandt, vrede tho brecken und doitschlage, die ongebetert sein, welche sees puncten vurscreven wy vor unser gnaden houden’.

In 1413 gaat een deel van de heerlijkheid over naar de Van Brederodes, later die eeuw weer opgevolgd door het geslacht Van Loon-Heinsberg. In 1449 gaat Gennepe over naar hertog Jan I van Kleef. Op 4 juli 1517 is sprake van ‘desen drie steden, als Venloe, Kempen off Gennepe, tot horen koere...’.⁵

Op 6 mei 1528 verzekert hertog Karel van Gelre vrij handelsverkeer met Kleef door ‘alle die cleyne stede slantz van Cleve, als...Gennepe’.⁶

HOOFDVAART: Op Aken (‘nae der hoffsart van Aeken’) ook appèl.⁷
Vanaf 1371 op Geldern; met tweede instantie op hoofdgerecht Roermond.⁸
Vanaf 1562 op Kleef.⁹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1458.¹⁰ Afb.: doorsneden schild, boven een St.Andreaskruis met vier scharen, onderin een burcht.
Randschrift: SIGILLUM SCABINORUM GENNEPPENSE.¹¹

LITERATUUR:

- Creemers, Ch., ‘Bescheiden betreffende Gennepe en zijn voormalige heerlijkheid’, in: *PSHAL* 32 (1895), p. 2-223.
- Driessen, T.W.J., ‘Het wapen van de nieuwe gemeente Gennepe’, in: *Maasgouw* 93 (1974), p. 165-172.
- Brand, R. van den, *Vesting 't Genneperhuys in eeuwenlange vrijheidsstrijd*, Haps 2002.
- Driessen, T.W.J. en M.P.J. van den Brand, *1000 Jaar Gennepe*, Nijmegen 1975.
- Janssen de Limpens, K.J.Th., *Rechtsbronnen van het Gelders Overkwartier van Roermond*, Utrecht 1965, p. 385 e.v.

¹ Creemers, ‘Bescheiden’, bijl. I, p. 153. Oorkonde in: RA Limburg, Handschrift ‘Privilegiën der stad Gennepe’.

² Creemers, ‘Bescheiden’, p. 153-154.

³ De stad Geldern in tegenwoordig Duitsland; Nève, *Het Rijkskamergerecht*, p. 360.

⁴ Creemers, ‘Bescheiden’, p.159 e.v. ; Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen*, p. 385 e.v.

⁵ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, VI, 2^e stuk, nr. 856.

⁶ Nijhoff, *ibid.*, nr. 1481.

⁷ Franquinet, ‘Les appèls’, IX, p. 301.

⁸ Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen*, p. LXXIII-LXXIV; Nève, *ibid.*, p. 360.

⁹ Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 154; Nève, *ibid.*, p. 360.

¹⁰ Driessen, ‘Het Wapen’, p. 165-172.

¹¹ In 1790 zegel met dezelfde afbeelding en als randschrift: SIEGEL DER STADT GENNEPE.

PLAATSNAAM: Goedereede. **STAD**

DATERING: 1312 mei 1.

VERLENER: Gerard, heer van Voorne.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Goedereede' dateert van 1312. In de Middeleeuwen is het eiland Westvoorne gunstig gelegen voor de scheepvaart. De nieuwe nederzetting krijgt de naam 'Goede Reede'.

Op maandag 1 mei 1312 geeft Gerard, heer van Voorne, aan 'allen dengenen die binnen der vryhede van Goedereede wonen of hierna wonen sullen, alsulcke kueren ende alsulc recht als hierna gescreven is'...¹

De originele oorkonde is niet bewaard gebleven, het stadsrecht is via afschriften bekend.² Het opstellen van de oorkonde lijkt door de inwoners van Goedereede zelf te zijn gedaan. Het stadsrecht bevat 49 artikelen. In art. 1 is sprake van 'scepdom van der stede', in art. 47 van 'Elk poerter van der Goedereede' en in art. 48 van 'gemeenre porte'. Deze omschrijvingen duiden op stedelijke aspiraties, terwijl er ook aanwijzingen zijn dat in de stadsrechoorkonde al oudere, bestaande regelgeving is vastgelegd.³ In art. 1 wordt de bevoegdheid tot rechtspraak door de stadsheer overgedragen aan de schepenbank: 'Van wat saken dat yemant van buten heeft te clagen op yemant binnen de kuere van Goedereede, hy sal hem doen scepdom van der stede'.⁴ De aanleiding tot deze stadsrechtverlening lijkt te zijn gelegen in de formele erkenning van de rechterlijke autonomie, en niet in de verheffing tot stad.⁵ Goedereede behoort tot de Hollandse-Zeeuwse stadsrechtfamilie.⁶

Op 19 aug. 1330 krijgen 'onsen goeden luyden van onse poirt van Goedereede...dit recht van der haringmarct' en op 8 febr. 1331 het recht van vrije weekmarkt (centrumfunctie).⁷ Op 30 jan. 1393 bevestigt hertog Albrecht van Beieren 'alle privilegien, vrijheden, keuren, handvesten ende rechten' en in dec. 1451 vindt opnieuw bevestiging plaats door hertog Filips de Goede; de inhoud van de privileges is daarin opgenomen.⁸ Goedereede staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend. In de gevallen waarin het stadsrecht niet voorziet dient de zaak aan de landsheer, de heer van Voorne, te worden voorgelegd.⁹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1515.¹⁰ Afb.: een gekanteelde en gedekte toren, aan weerszijden een anker. Randschrift: SIGL[UM] OPIDI GOEDERE AD CAUSAS.

LITERATUUR:

- Cappon, C.M. en H. van Engen, 'Stad door stadsrecht? De betekenis van de stadsrechtverlening voor de stadjes Goedereede (1312), Brielle (1330 en 1343), Geervliet (1381) en Brouwershaven (1403)', in: *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 4 (2001) p. 168-188.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 161-162.
- Pols, M.S., 'De rechten der stad Goedereede', in: *VMOVR* 2 (1890) p. 288-357.
- Pols, M.S., 'Bevestiging der handvesten van Goedereede door hertog Philips van Bourgondie, december 1451', in: *VMOVR* 1 (1885) p. 330-347.

¹ Pols, 'Bevestiging der handvesten', p. 332. Gerard van Voorne is tevens burggraaf van Zeeland.

² In: Pols, 'Bevestiging der handvesten', p. 330-340.

³ Cappon en Van Engen, 'Stad door stadsrecht?', p. 178: het betreft de wisseling van perspectief van redacteurs, er is zowel sprake van de eerste persoon meervoud als de derde persoon enkelvoud.

⁴ Pols, 'Bevestiging der handvesten'. Betreft het *ius de non evocando*.

⁵ Cappon en Van Engen, *ibid.*, p. 184-185; Cox, *Hebbende privilege*, p. 162.

⁶ Cappon en Van Engen, *ibid.*, p. 173.

⁷ Pols, 'Bevestiging der handvesten', p. 340-342.

⁸ Pols, 'De rechten', p. 20 (1393); Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 101 (1451).

⁹ Art. 49: 'Dat dese coire niet en besceidet, dat sal die heere besceyden mit sinen scepenen'.

¹⁰ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 35. Een zegel uit 1538 met randschrift: SIGILLUM COMMUNITATIS DE GOEDEREDE.

PLAATSNAAM: Goes. **STAD**

DATERING: 1405 juli 7.

VERLENER: Willem VI, graaf van Holland en Zeeland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Gous’ dateert van 1216 (‘Cortagosum’ 976?).

Op 24 sept. 1300 verleent graaf Jan II tolvrijheid ‘aan die van Goes’.¹ Op 4 juli 1342 geeft Jan van Henegouwen, heer van Beaumont, ‘willekeuren aan die van Goes’.²

Op 2 jan. 1398 wordt Jan van Heenvliet door de graaf benoemd tot baljuw van Goes met de uitdrukkelijke bevoegdheid daar burgemeesters en schepenen aan te stellen.³ Op 2 mei 1398 wordt Goes genoemd op de lijst van Hollandse en Zeeuwse steden die manschappen [dienen te] leveren voor de strijd van de graaf tegen de Friezen; na dertig *steden* worden Den Haag en Goes genoemd. Goes moet 40 gewapende mannen en 4 timmerlieden, 3 smeden en 3 metselaars leveren.⁴

Op dinsdag 7 juli 1405 bevestigt graaf Willem VI alle privileges en keuren die ‘onser liever ende getrouwer stede van der Goes’ in het verleden van haar ambachtsheren, de graven van Blois, en van de graven van Holland heeft verkregen.⁵ Ook geeft hij ‘onser goede stede’ het voorrecht dat baljuw en schepenen voortaan zelf dieven en ‘kwaaddoeners’ kunnen berechten buiten de graaf en diens hoge vierschaar van Zeeland om. Goes krijgt aldus (een deel van) de hoge criminele rechtsmacht.⁶ Door dit privilege te verlenen stelt de graaf Goes gelijk aan de andere Zeeuwse steden, echter zonder een afzonderlijk stadsrechtprivilege te verlenen. Op 7 juli 1405 wordt Goes dus ook in juridische zin stad (wat zij in sociaal-economisch opzicht echter al was).⁷

Op 4 april 1411 verkrijgt Goes een belangrijk privilege: de graaf belooft dat hij het baljuwschap nooit om geld zal belenen en tevens bepaalt hij dat de baljuw geen goederen van de stad mag bezitten.⁸ In 1417 verleent Jacoba van Beieren aan Goes het recht de stad te ommuren en te omvesten.⁹

Goes staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560) en hoort tot de stemhebbende steden in de Staten van Zeeland.

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 15 aug. 1416.¹⁰ Afb.: schild met in het 1^e en 4^e kwartier Beieren, in het 2^e en 3^e kwartier Henegouwen.
Randschrift: SIGILLUM [CO]MUNE VILLE DE GOES.

LITERATUUR:

- Dekker, C., *Een schamele landstede. Geschiedenis van Goes tot aan de satisfactie in 1577*, Goes 2002.
- Piccardt, R.A.S., *Bijzonderheden uit de geschiedenis der stad Goes*, Goes 1865.
- Unger, W.S. en J.J. Westendorp Boerma, ‘De steden van Zeeland’, in: *Archief Zeeuws Genootschap*, 4^e stuk (1957), p. 1-42: ‘De steden van de Bevelanden en van Tolen’: II Goes, p. 6-26.
- Dekker, C. e.a., *Goes zeshonderd jaar stad*, Goes 2005.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 135-137.

¹ Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 3.

² Muller, *ibid.*, p. 284.

³ NA, AGH, nr. 98 fo. 53.

⁴ *ChHZ*, III, p. 670. Op 6 april 1405 wordt Goes tot de steden van Zeeland gerekend die 25 mannen voor de heervaart dient te leveren, in: *ChHZ*, IV, p. 13.

⁵ *ChHZ*, IV, p. 19.

⁶ Dekker, *Een schamele landstede*, p. 139-140; *ChHZ*, IV, p. 20.

⁷ Dekker, *Een schamele landstede*, p. 141; Cox, *Hebbende privilege*, p.137.

⁸ NA, AGH, cap. Zeeland fo.14.

⁹ *ChHZ*, IV, p. 434.

¹⁰ NA, AGH, nr. 78; Van den Bergh, *Gemeentzegels*, p. 35.

PLAATSNAAM: Goor. **STAD**

DATERING: 1263 sept. 16.

VERLENER: Hendrik I van Vianden, bisschop van Utrecht.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Gore' dateert uit de periode 1027-1054 (cop. 2^e helft 12^e e.).

Op zondag 16 sept. 1263 schenkt bisschop Hendrik van Utrecht aan de burgers en de stad Goor dezelfde vrijheid en rechten die hij ook heeft verleend aan de burgers van Deventer en andere steden.¹ De originele akte is verloren gegaan. Er is een vertaling uit het Latijn bewaard gebleven van een vidimus van Floris van Wevelinkhoven, bisschop van Utrecht, van 15 april 1390.² Deze is in druk verschenen.³

Op 23 juli 1283 verleent Jan II van Nassau, bisschop van Utrecht, de burgers van 'Goer' het recht van twee jaarmarkten.⁴

Op 15 april 1390 verleent bisschop Floris het recht op een weekmarkt (op maandag). De tollën, indertijd ingesteld tot onderhoud van poorten en vesting, blijven op hetzelfde bedrag.⁵ Op 3 dec. 1395 verleent bisschop Frederik van Blankenheim tolvrijdom te Hardenberg en 'Meybrugge' (Nijerbrugge).⁶

Goor is één van de 16 kleine steden van Overijssel die op de zg. 'Landdagpenning' van de Staten van Overijssel uit 1597 staan vermeld. Goor staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

Bijzonder aan Goor is de positie van de 'borgmannen', oorspronkelijk corporaties van dienstmannen ter verdediging van de bisschoppelijke burcht. De codificatie van het 'borgmansrecht' van Goor dateert van 19 mei 1365.⁷ Er is veelvuldig sprake van besluitvorming door 'borchmans en schepenen' en borgmannen en burgemeesters. De borgmannen hebben grote invloed gehad op het bestuur van de stad tot aan het eind van de Republiek.⁸

In 1816 wordt Goor tot de rang van stad verheven.⁹

HOOFDVAART: Op Deventer ¹⁰.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 27 mrt. 1336.¹¹ Afb.: kruis met vier mispelbloemen, een in elk kanton. Randschrift: SIGILLUM CIVITAT[IS] GHORE.¹²

LITERATUUR:

- Snuif, C.J., 'Het borgmansrecht van Goor', in: C.J. Snuif, *Verzamelde bijdragen tot de geschiedenis van Twenthe*, Amsterdam 1930, p. 244-260.
- 'Stadregt van Goor' in: *OSDM*, 1^e dl., Zwolle 1883.
- Vredenberg, J.P., *Het oudste register van de vrijwillige rechtspraak der stad Goor (1333 - 1408)* Zwolle, 1974.
- Kolks, Z., en A. Verlinde, 'Goor en Delden, van buurtschap tot stad', in: *Overdrukken ROB* 378, 1991.
- Geerts, G.J., 'Het Goorse gemeente-wapen' in: *Goor de eeuwen door*, Goor 1981 (Goors Historie).
- Formsma, W.J., *Het oud-archief der gemeente Goor*, Goor 1934.

¹ Racer, *Overijsselsche Gedenkstukken*, V, p. 287; *OSU*, III, nr. 1595; Ter Kuile, *Oorkondenboek*, II, nr. 297.

² GA Goor, Oud-archief, inv. nr. 14; vidimus van het stadsrechtprivilege van 1263 en van het privilege van 1283 van bisschop Jan van Nassau betreffende de jaarmarkten.

³ *OSU*, III, nr. 1595.

⁴ Ter Kuile, II, nr. 376; *OSU*, IV, nr. 2168.

⁵ Racer, *Gedenkwaardigheden*, V, p. 287-290.

⁶ Muller, *Regesten*, 1610 en 1619.

⁷ Zie voor de codificatie door de bisschop: Snuif, 'Het borgmansrecht van Goor', p. 245, 262-264 (13 artt.). De borgmannen voerden een eigen zetel als corporatie: een ruiterszegel.

⁸ Zie voor een beschrijving van het begrip 'borgmanstad' par. 1.6 van dit repertorium.

⁹ K.B. van 21 juli 1816, nr. 5.

¹⁰ Sylvanus, *Beschrijving Deventer*, p. 11; Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 150.

¹¹ Aan oorkonde erkenning graaf van Gelre als landsheer: HUA, archief Bisschoppen, inv. nr. 384.

¹² HCO, Register van hophlieden.

PLAATSNAAM: Gorinchem. **STAD**

DATERING: 1382 nov. 11.

VERLENER: Otto, heer van Arkel.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Gurinchem’ dateert van 1205.

De heren van Arkel bezitten in de 13^{de} eeuw een machtige burcht vlakbij de handelsnederzetting Gorinchem. In een akte van 1 juli 1287 betreffende tolvrijdom voor de mannen van Jan van Arkel, in Gorinchem wonende, spreekt hertog Jan I van Brabant nog van *hominibus suis ville sue de Gorichem*; op 14 jan. 1288 spreekt de hertog echter van de burgers *in oppido suo Gorinchem*.¹ In 1313 is sprake van twee schepenen en in 1315 van zeven schepenen van Gorinchem.² In een privilege van 2 febr. 1322 betreffende tolvrijdom wordt van ‘poorters van Gorinchem’ gesproken.³

Op dinsdag 11 nov. 1382 verleent Otto, heer van Arkel, aan Gorinchem stadsrecht. Zijn zoon Jan van Arkel, heer van Hagesteyn, zegelt de oorkonde mede. De originele oorkonde is verloren gegaan; de tekst is in afschrift bewaard gebleven.⁴ Het telt 56 artikelen en is in druk verschenen.⁵ Ook op 11 nov. 1382 verleent Otto van Arkel vrijwel gelijklopende stadsrechten aan Leerdam en Hagestein (en rechten aan Dalem).

In 1388 vindt een grote stadsbrand plaats. Nadat in de ‘Arkelse oorlogen’ de macht van de Arkels definitief is gebroken en Gorinchem overgaat in Hollandse handen, verschuift het machtscentrum van de Arkelse burcht naar de stad Gorinchem. Willem VI, graaf van Holland, neemt bezit van de stad, laat de burcht slopen en bouwt een kleiner kasteel in de stad. Op 7 april 1407 verleent graaf Willem VI om politieke redenen nieuwe stadsrechten (29 art.).⁶ Op 20 maart 1459 krijgt men nieuwe rechten (12 art.) van Karel de Stoute.⁷ Gorinchem staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1349.⁸ Afb.: poort met drie torens.
Randschrift: DIE [GE]MEYNE POERT VAN GHORINCHEM.
In 1431: SIGILLUM OPIDANORUM DE GOERINCHEM.⁹

LITERATUUR:

- Bruch, H., ‘Stadsrechten in het Land van Arkel’, II. ‘Gorinchem’, in: *BVGO* 7^e r. nr. 9 (1938) p. 122-128.
- Busch, A.J., ‘Gorcums stadsrecht in 1382 bezegeld...’, in: *Gorcum 600 jaar*, 1 (1982) p. 27-33.
- Fox, J., ‘De ontwikkeling van Gorinchems stedelijke autonomie in de middeleeuwen’, in: *Holland*, 1^e jg., nr.4/5 (1969), p. 165-177.
- Bruch, H., *Middeleeuwse rechtsbronnen van Gorinchem*, Utrecht 1940 (Werken OVR, 3^e r. nr. 8); een aanvulling hierop in: *VMOVR*, 10 (1952) p. 647-656.
- Kemp, A. *Leven der Doorluchtige Heeren van Arkel ende Jaar-Beschrijving der stad Gorinchem*, 1656.
- Telders, A., ‘De zegels en het wapen van Gorinchem’, in: E.C.M. Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, ’s-Gravenhage 1966, p. 91-104.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 172-173.

¹ Bruch, *Middeleeuwse rechtsbronnen*, p. 9 en 10, nr. 7 en 8.

² Fox, ‘De ontwikkeling’, p. 170 (1313); Kemp, *Doorluchtige Heeren*, p. 62 (1315).

³ Muller, *Regesta Hannonensia*, p.112; Kemp, *Leven der Doorluchtige Heeren*, p. 64.

⁴ SA Gorinchem, archief stadsbestuur, inv. nr. 319 folio 105-111.

⁵ Kemp, *Leven der Doorluchtige Heeren*, p. 114-119; Bruch, *Middeleeuwse rechtsbronnen*, p. 25-38.

⁶ *ChHZ*, IV, p. 55-57; Bruch, *ibid.*, p. 64-70.

⁷ Bruch, *Middeleeuwse rechtsbronnen*, p. 153-157.

⁸ Fox, ‘De ontwikkeling’, p. 176 noemt ‘meyne poerte van G.’; Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 36 en Telders, ‘De zegels’, p. 92 noemen een zegel uit 1353 met randschrift SI[GILLVM] SCABINORUM IN GORINCHEM als oudste.

⁹ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 36.

PLAATSNAAM: Gouda. **STAD**

DATERING: 1272 juli 19.

VERLENER: Floris V, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Gouda’ staat in een oorkonde van Hartbert, bisschop van Utrecht, uit 1143. Langs de rivier de Gouwe vinden in de 11^{de} en 12^{de} eeuw ontginningen plaats nabij de burcht van de heren Van der Goude. In 1225 wordt een kanaal gegraven tussen Gouwe en Oude Rijn en wordt er ook een haven aangelegd. Gouda groeit uit tot een belangrijke handelsplaats. Eind 13^{de} eeuw wordt de grafelijke tol naar Gouda verplaatst.

Op dinsdag 19 juli 1272 beleent Floris V, graaf van Holland, heer Nicolaas van Cats met de stadsvrijheid van Gouda; de poorters van Gouda ontvangen tolvrijheid door het gehele graafschap en tevens hetzelfde stadsrecht als de burgers van Leiden bezitten. De graaf bepaalt dat de schepenen van Gouda naar Leiden te hoofde zullen gaan en dat de poorters met vijf man ter heervaart moeten komen.¹ Nicolaas van Cats wordt hiermede stadsheer van Gouda dat sindsdien als Hollands leen dient te worden beschouwd.

De originele oorkonde is niet bewaard gebleven; het is o.a. door een vidimus van Jan III van Diest, bisschop van Utrecht, van 29 juni 1335 bekend.²

In een oorkonde uit 1322 is sprake van ‘schout, schepenen, raad en *mene stede* van der Goude.’³ In de jaren 1350 wordt Gouda omvest. In 1362 is sprake van twee burgemeesters.⁴ In de jaren 1377-1381 worden twee jaarmarkten ingesteld.⁵ Op 6 april 1398 bekrachtigt hertog Albrecht van Beieren, graaf van Holland, het stadsrechtprivilege van Floris V van 1272.⁶ Hij geeft hierbij ook enige nieuwe rechten ter beloning van ‘menige getruwe dienst’ (vergroting stedelijk rechtsgebied en de mogelijkheid van borgsom door een poorter bij een beschuldiging van doodslag).⁷ Gouda staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Leiden.⁸

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1321.⁹ Afb.: een paal met aan weerszijden een zespuntige ster.
Randschrift: SIGILLUM OPIDI DE GOUDA AD CA[USA]S.¹⁰

LITERATUUR:

- Geselschap, J.E.J., ‘De zegels en het wapen van Gouda’, in: E.C.M. Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, 's-Gravenhage 1966.
- Rollin Couquerque, L.M. en A. Meerkamp van Emden, *Rechtsbronnen der stad Gouda*, 's-Gravenhage 1917 (Werken OVR 2^e r. 18).
- Kruisheer, J.G., ‘De tijd van ontstaan van het oudste Goudse stadsrecht en van Gouda als stedelijke nederzetting’, in: *BMGN* 108 (1993) p. 13-19.
- Abels, P., K. Goudriaan, N. Habermehl en J. Kompagnie (red.), *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis*, Hilversum 2002.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 106-108.

¹ *OHZ III*, nr. 1603, p. 685-690; Cox, *Hebbende privilege*, p. 107 en bijlagen, hanteert een afwijkende artikelindeling.

² SA Midden-Holland, Archief van de stad Gouda, 1311-1815, inv. nr. 345, reg. nr. 5. In druk: *OHZ*, III, nr. 1603.

³ SAK, OAS, 798; Dagv. I nr. 38.

⁴ NA, Graven van Blois, 86-103.

⁵ Abels, *Duizend jaar*, p. 55.

⁶ SA Midden-Holland, archief stad Gouda, inv. nr. 347, met afschrift inv. nr. 384, f. 2-3. Op 3 aug. 1428 wederom bekrachtigd door hertog Filips de Goede, graaf van Holland, in: Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 1.

⁷ Abels, *Duizend jaar*, p. 61.

⁸ *OHZ*, III, nr. 1603, p. 685-690.

⁹ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 37; Geselschap, ‘De zegels’, p. 105, betwijfelt of dit een stadszegel is geweest. Is dat vermoeden juist, dan is het oudst bewaarde zegel van 1389 (zie Geselschap, ‘De zegels’, p. 112, noot 4).

¹⁰ Randschrift van zegel uit 1391.

PLAATSNAAM: Grafhorst. **STAD**

DATERING: 1333 apr. 20.

VERLENER: Jan III van Diest, bisschop van Utrecht.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Grafhorst’ dateert van 1277.¹

Jan III van Diest, bisschop van Utrecht, verklaart op dinsdag 20 april 1333 aan ‘onssen guden luyden’ van Grafhorst ‘vriheyte ende statrecht’ te hebben gegeven gelijk aan dat van Zwolle, Hasselt en Genemuiden.² Dit houdt het recht in schepenen te benoemen die met de bisschoppelijke schout recht zullen spreken. Tevens worden de grenzen bepaald waarbinnen de vrijheid gelden zal. Als erkenning van het stadsrecht moet de stad jaarlijks 6 pond ‘zwarten Tornschen’ betalen aan de bisschop. Het origineel is verloren gegaan, een afschrift is bewaard gebleven.³ De tekst is in druk verschenen⁴; het stadsrecht telt 52 artikelen.

Op 14 jan. 1394 bevestigt Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht, de privileges van de stad Grafhorst, onder verplichting van de jaarlijkse betaling van 6 pond ‘bruner Tornsche’.⁵ Curieus is dat er nog een vidimus bestaat van 23 juli 1584 van burgemeesters, schepenen en raad van Zwolle van een ‘stadbrief’ van 22 april 1365. Daarin geeft Jan V van Virneburg, bisschop van Utrecht, stadsrecht aan Grafhorst met exact dezelfde tekst als het stadsrecht van 1333.⁶ In 1417 is door schepenen, raad en gemeente een keurboek aangelegd. Het stadsrecht is later nog bevestigd in 1433 door Rudolf van Diepholt, bisschop van Utrecht, in 1496 door Frederik IV van Baden, bisschop van Utrecht, en in 1517 door Philips van Bourgondië, bisschop van Utrecht.⁷ Grafhorst staat als een van de 16 kleine Overijsselse steden vermeld op de zg. ‘Landdagpenning’⁸ uit 1597. Overigens is Grafhorst nooit tot een echte stad uitgegroeid.

In 1816 wordt Grafhorst tot de rang van stad verheven.⁹

HOOFDVAART: Op Zwolle.¹⁰

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 10 mei 1373.¹¹ Afb.: een faas, beladen met een vis (naar rechts).
Randschrift: CIVITATIS DE GRAFHORST.

LITERATUUR:

- Telting, A., ‘Stadregt van Grafhorst’, in: *OSDM*, 14^e stuk, Zwolle 1903.
- Pelser, E., *De steden in Overijssel in de Middeleeuwen tot 1400*, Amsterdam 1966 (scriptie, niet gepubliceerd; overdruk Bibliotheek provincie Overijssel).

¹ Ter Kuile, *Oorkondenboek*, II, nr. 344.

² Racer, *Overijsselsche Gedenkstukken*, VI, p. 266 e.v. en 286 e.v.

³ HUA, *Diversorium van Johan van Diest*, fol. 9.

⁴ Telting, ‘Stadregt van Grafhorst’, p. 27.

⁵ Muller, *Regesten*, 1568.

⁶ Echter zonder een enkele verwijzing naar het al in 1333 verleende stadsrecht. Telting, ‘Stadregt van Grafhorst’, p. 16-17 en p. 32 kan hiervoor ook geen verklaring vinden.

⁷ Telting, ‘Stadregt van Grafhorst’, p. 12.

⁸ Herinneringspenning van de Staten van Overijssel vanwege de overwinning van prins Maurits.

⁹ K.B. van 21 juli 1816, nr. 5.

¹⁰ Van Hattum, *Geschiedenis Zwolle*, IV, p. 117.

¹¹ GA Kampen, archief stad Kampen, inv. nr. 1968, reg. nr. 92.

PLAATSNAAM: Gramsbergen. **STEDE**
DATERING: [Vóór 1442 aug. 13].
VERLENER: [Heer van Gramsbergen].

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Bergene’ of ‘Grammesberghe’ dateert van 1227.

Omstreeks 1339 wordt op ‘De Steen’ een kasteel gesticht; één van de eerste kasteelheren is Hendrik van den Gramsberghe. Vermoedelijk is deze een borgman van de heer van Steinfurt. In een oorkonde van maandag 13 aug. 1442 wordt over ‘huys, stedeken ende heerlicheyt Gramsbergen’ gesproken.¹

Gramsbergen is een heerlijkheid. De heer van Gramsbergen heeft het recht van belastinginning op de burgers van Gramsbergen. Met Hardenberg wordt Gramsbergen gerekend tot de kleine Sallandse steden. Het huis (kasteel), de stad en de heerlijkheid Gramsbergen zijn in de 14^e eeuw in het bezit van de gelijknamige familie. Hieruit vererft de havezate achtereenvolgens aan de Van der Ezes, de Van Aeswijns en de Van Haeftens. In 1727 wordt zij gekocht door de familie Van Rechteren.

Het dient te worden betwijfeld of Gramsbergen daadwerkelijk een stad is geweest. Weliswaar treden in later tijd in Gramsbergen schepenen en gemeenlieden op maar die worden door de heren Van Gramsbergen benoemd. Er zijn geen burgerboeken bekend. Een stadsrethoorkonde is in ieder geval onbekend.²

HOOFDVAART: Onbekend. Appèl op Deventer.⁶

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend.

LITERATUUR:

- Haga, A., ‘De stad en de heerlijkheid Gramsbergen’, in: *VMORG* 49 (1932) p. 88-140.
- Blécourt, A.S. de, *De organisatie der gemeenten gedurende de jaren 1795-1851*. Haarlem 1903.

¹ GA Deventer stadsarchief, middeleeuwen inv. nr. 4a fol. 83; Dumbar, *Kerkelyk en wereldlyk Deventer*, II, p. 135.

² Vriendelijke mededeling van A.J. Mensema, HCO.

³ *Tegenwoordige staat van Overijssel*, dl. III, p. 570.

⁴ Herdenkingspenning van de Staten van Overijssel.

⁵ De Blécourt, *De organisatie der gemeenten*, p. 40.

⁶ Sylvanus, *Beschrijving Deventer*, p. 11.

PLAATSNAAM: Grave. **STAD**

DATERING: [Vóór 1279].

VERLENER: Jan I, heer van Kuyc.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Grauen’ dateert van 1214.

Grave is vermoedelijk na 1133 ontstaan als allodium (volkomen bezit; tot 1323¹) onder het gezag van de heren Van Kuyc. Er is dus niet sprake van een leenverhouding.² De oudste oorkonde waarin schout en schepenen van Grave worden genoemd, is van 1254.³ In 1279 zegt heer Jan I van Kuyc aan de kooplieden van Lübeck bescherming toe in *opidum nostrum, scilicet Grauiam*.⁴ In 1286 is sprake van ‘unse stat ton Grave’. Op 22/29 april 1290 verleent graaf Floris V aan de burgers van Grave tolvrijdom in het gehele graafschap Holland.⁵ Grave heeft rond 1300 een stadsmuur met poorten, een gasthuis, een wijnhuis [*domus vini*] en in 1326 een lakenhal [*domus panorum*]. In 1307 treedt de stad Grave voor het eerst op als rechtspersoon volgens een oorkonde waarin schepenen, gezworenen en poorters van Grave worden genoemd, en waaraan het (niet bewaarde) stadszegel was gehecht.⁶ Vandaar dat Jan I (heer van 1254 - 1308) de stadsrechten zal hebben verleend, vermoedelijk vóór 1279. Er is geen stadsrechoorkonde overgeleverd; wellicht is de oudste brief bij de stadsbrand van mei 1415 verloren gegaan.

De oudst bewaarde privilegebrief is van heer Otto van Kuyc, van zaterdag 10 jan. 1321, en bevat bepalingen over bede, schatting, heervaart en rechtsbedeling.⁷ Tevens bevestigt hij hierin de ‘poorters van Grave’ in alle door ‘onsen Heer Vader’ [Jan II van Kuyc 1308 - 1319] eerder aan de inwoners van Grave verleende privileges.⁸ Latere bevestigingen van de privileges o.a. op 27 maart 1364 door Dirk van Horne (als voogd van Jan V van Kuyc), op 21 dec. 1375 en op 1 juli 1394.⁹ Op 15 dec. 1400 erkent de stad Grave hertog Willem van Gelre als stadsheer.¹⁰

HOOFDVAART: Vanaf 1481 op ’s-Hertogenbosch.¹¹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1322.¹² Afb.: gekanteelde muur en poortgebouw, met twee banieren waarop het wapen van Cuijk.
Randschrift: SIGILLUM CIVITATIS GRAVIAE [van zegel van 1681].

LITERATUUR:

- Brand, R. van den, en H. Douma, *Land van Cuijk, 33 dorpen en één stad*. Boxmeer 2002
- Essink, H.B.M., *Een onderzoek naar absolute rechten van de Heren van Cuyk; een bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van het land van Cuyk en de stad Grave*, z.pl. 1968 (Anna van Egmondreeks 1)
- Kuys, J.A.E., ‘De stadt Grave onder de heren van Kuyc’, in: Th.E.A. Bosman, J.P.A. Coopmans en B.C.M. Jacobs (red.), *De heerlijke stad*. Assen/Maastricht 1988, p. 47-56
- Paringet, D., *Memoriaal of Beschryving van de Stad Grave en den Lande van Cuyk*, Utrecht 1752, (2 dln).
- Wouters, F.M., *Door tien eeuwen graafse historie*, Grave 1972, p. 3-17.
- Ree-Scholtens, G.F. van der, *De grensgebieden in het noordoosten van Brabant ca. 1200-1795. Institutionele en juridische aspecten*. Assen/Maastricht 1993.

¹ In 1323 draagt Otto van Kuyc (tegen betaling) Grave in leen op aan de hertog van Brabant.

² Kuys, ‘De stadt Grave’, p. 47 en 48.

³ De Frémery, J., *Cartularium der abdij Mariënweerd*, ’s-Gravenhage 1890, nr. 70.

⁴ Kuys, ‘De stadt Grave’, p. 50.

⁵ BHIC, Oud Archief Grave, collectie charters, inv. nr. 1; Kruisheer, *OKGH*, II, p. 373, nr. 778.

⁶ Kuys, ‘De stadt Grave’, p. 51.

⁷ BHIC, Oud archief Grave, collectie charters, inv. nr. 2; Paringet, *Memoriaal*, II, p. 478-479 (Paasstijl).

⁸ Kuys, ‘De stadt Grave’, p. 52.

⁹ Paringet, *Memoriaal*, p. 480-486 [1364], p. 482-483 [1375]. BHIC, Oud Archief Grave, inv. nr. 78b [1394].

¹⁰ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, III, nr. 234. Hertog Willem bevestigt de stedelijke privileges, Paringet, *ibid.*, p. 490-491.

¹¹ Van der Ree, *De grensgebieden*, p. 99. Diverse vermeldingen tussen 1556-1587.

¹² BHIC, Gasthuisarchief (Grave) regist-oork. nr. 64.

PLAATSNAAM: 's-Gravenhage. **STADSVERHEFFING**

DATERING: 1806 nov. 25.

VERLENER: Lodewijk Napoleon, koning van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Haga' dateert van 1242 (cop. 1390). Den Haag is ontstaan als een nederzetting van boeren bij het hof van de graaf. Hertog Albrecht van Beieren, graaf van Holland, verleent de nederzetting in 1370 een aantal voorrechten en stelt precies de grens van het rechtsgebied vast. 'Die Haghe' neemt in de loop der tijd in betekenis toe en wordt soms ook als stad gezien. Zo worden in 1451 de bevoegdheden van schepenen opnieuw vastgesteld en wordt het Leidse stadsrecht als voorbeeld aangewezen.¹ Hertog Karel de Stoute verleent op 22 aug. 1470 het dorp een nieuw privilege en spreekt over de inwoners van de 'ville de la Haye'. Maria de Rijke heeft het in 1481 over 'onser stede van den Hage'.² In 1553 protesteren de kleine Hollandse steden (waaronder Den Haag) tegen de macht van de zes grote steden (Dordrecht, Haarlem, Leiden, Delft, Amsterdam en Gouda). Het bestuur van Den Haag wordt in de 15^e en 16^e eeuw op stedelijke leest geschoeid. Die Haghe krijgt een vroedschap, die betrokken is bij de jaarlijkse verkiezing van de schepenen. In 1559 krijgt het bovendien 2 burgemeesters die dezelfde 'eeren, rechten ende preëminentien' krijgen als de burgemeesters van de bestaande steden van Holland.³ 's-Gravenhage staat echter wel in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

Koning Lodewijk Napoleon verheft Den Haag bij brief van dinsdag 25 nov. 1806 in naam en rang tot derde stad van het Koninkrijk.⁴

Keizer Napoleon benoemt bij Keizerlijk decreet van 26 okt. 1811 Den Haag tot 'bonne ville de l'Empire'. De voornaamste betekenis hiervan is overigens dat de maires van de stad het recht hebben 'à notre couronnement' aanwezig te zijn (art. 1).⁵ Bij Souverein Besluit van 26 aug. 1814 wordt 's-Gravenhage ingedeeld bij de steden van Zuid-Holland met vier vertegenwoordigers in Provinciale Staten.⁶

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 27 maart 1307.⁷
Afb.: gekanteelde poort met 2 torens, aan weerszijden 2 boomgroepen.
Randschrift: SIG[ILLUM] SCABINORUM DE HAGA.

LITERATUUR:

- Pabon, N.J., 'Die Haghe als ambacht, parochie en waterschap tot het einde der 16e eeuw', in: *Jaarboek Die Haghe* (Den Haag 1924) p. 70-244.
- Wit, C. de, *Den Haag vroeger en nu*, Bussum 1968.
- Smit, J.G. (red.), *Den Haag. Geschiedenis van de stad. Vroegste tijd tot 1574*, Zwolle 2003.
- Kocken, M.J.A.V., *Van stads- en plattelandbestuur naar gemeentebestuur*, 's-Gravenhage 1973.
- Blécourt, A.S. de, *De organisatie der gemeenten gedurende de jaren 1795-1851*, Haarlem 1903.
- Mensonides, H.M., 'De zegels en het wapen van 's-Gravenhage', in: E.C.M. Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, 's-Gravenhage 1966, p. 113-143.

¹ GA Den Haag, Oud Archief, inv. nr. 753, fol. 120: Francijne Register, Privilegieboek van Den Haghe.

² Maar in 1485 spreekt keizer Maximiliaan van Oostenrijk over het 'dorp van der Hage' en in eerste helft van de 16^e eeuw is er zelfs geregeld sprake van de 'vlecke van Den Haige'.

³ Den Haag heeft tijdens de Republiek echter nooit tot de stemhebbende steden in de Hollandse Staten behoord, ondanks vele pogingen daartoe.

⁴ GA Den Haag, Oud Archief, inv. nr. 320.

⁵ Bulletin des lois, nr. 399, volgnr. 7394.

⁶ Bijvoegsel Staatsblad 1814, 1^e deel, p. 578. Bij K.B. van 5 nov. 1815, nr. 57 wordt het 'Regeringsreglement voor de steden van Zuidholland' vastgesteld: Bijvoegsel Staatsblad, dl. II, 3^e stuk, p. 1246-1267.

⁷ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 38 (ten onrechte wordt hier 1308 vermeld). Mensonides, 'De zegels', p. 115-116. Zegel in NA, Abdij van Leeuwenhorst [27/03/1307].

PLAATSNAAM: 's-Gravenzande. **STAD**

DATERING: 1246 mei.

VERLENER: Willem II, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Harena Comitis' dateert van 1200.

Vanaf het jaar 1000 vormen zich aan de monding van de Maas, ten zuiden van Monster, zandbanken. Hierop ontstaan duinen met daarachter hoge onbedijkte gronden. Dit gebied wordt in de oudst bekende stukken vermeld als 'Zande'. De graven uit het Hollandse huis houden zich hier in de eerste helft van de 13^e eeuw geregeld met bedijkingswerk bezig, waardoor de naam van het dorp Zande verandert in 's-Gravenzande. Rond 1230 verblijven Floris IV en zijn vrouw Machteld van Brabant geregeld in 's-Gravenzande op hun grafelijke hof. Na de dood van Floris bewoont Machteld dit hof permanent tot aan haar overlijden in 1267. Rond 1242 bedijken zij en haar zoon graaf Willem II enig nieuw land.¹

Op aandringen van gravin-weduwe Machteld (*ter begeerte mijnre lieve moeder*) verleent graaf Willem II in mei 1246 stadsrecht (*vrijhede*) aan de inwoners *der stede 's Gravesant*.² De originele oorkonde is verloren gegaan maar er is een afschrift bewaard gebleven.³ Het stadsrecht telt 20 artikelen en houdt o.a. in schepenrechtspraak inclusief de hoge jurisdictie (artt. 2 en 8)⁴, tal van boetebepalingen (artt. 3-14) als mede tolvrijdom in het graafschap Holland (art.19). In 1357 vindt een aanzienlijke uitbreiding van het gebied van de stadsvrijheid plaats en krijgt men enkele aanvullende privileges, waaronder dat van de '*dobbel scoele*', het speelhuis.⁵

In 1448 vindt een nadere codificatie en uitleg van het stadsrecht van 1246 plaats in het 'Kuerbouck der steede van 's Gravensande'.⁶

Gravin-weduwe Machteld heeft ook het begijnhof gesticht, vóór het jaar 1255.⁷ Tot een echte stad is 's-Gravenzande echter nooit uitgroeid ondanks alle grafelijke inspanningen.

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 15 mei 1393.⁸ Afb.: een pennon (lansvaantje), waarop een schild met leeuw. Randschrift: SIGILLU[M] OPPIDI DE 'S GRAVENZANDE.⁹

LITERATUUR:

- Telting, A.(uitg.d.), 'Oude rechten van 's-Gravenzande', in: *VMOVR* 4 (1901) p. 354-429.
- Camps, H.P.H., *De stadsrechten van graaf Willem II van Holland en hun verhouding tot het recht van 's-Hertogenbosch*, Utrecht 1948 (diss.).
- Dahmeijer, J., *'s-Gravenzande door de eeuwen heen, grepen uit 750 jaar stadsgeschiedenis* [met vertaling stadsrecht van 1246], 's-Gravenzande 1996.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 97-99.

¹ Waarschijnlijk gaat het hier om de aanleg van de Maasdijk.

² *OHZ*, II, nr. 685.

³ Afgedrukt in *ChHZ*, I, p. 236; *OHZ*, II, nr. 685; Telting, 'Oude rechten', p. 357-358.

⁴ Art. 8: 'Die den anderen doot, sal men onthoofden'.

⁵ Privilege van graaf Willem V van 17 dec. 1357, *ChHZ*, III.

⁶ Telting, 'Oude rechten', p. 358-391. Het gaat om in totaal 67 artikelen.

⁷ Waarschijnlijk het oudste begijnhof in de noordelijke Nederlanden.

⁸ *ChHZ*, III, p. 594-595; daarin ook een vermelding uit 1388, p. 504-505.

⁹ Van een zegel uit 1427: Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 40.

PLAATSNAAM:	Groenlo.	STAD
DATERING:	1277 dec. 1.	
VERLENER:	Reinald I, graaf van Gelre.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Gronlo’ dateert van 1188 (eind 13^e e.).

In 1236 komt Groenlo aan de graven van Gelre (verworven van Borculo). In 1251 is sprake van *cives de Gronlo*.¹ De oudste vermelding als stad dateert van 1273.²

Bij handvest van woensdag 1 dec. 1277 verleent Reinald I, graaf van Gelre, stadsrecht aan *nostris oppidanis in Groenloe*: ‘wij maken bekend dat wij aan onze geliefde burgers van Groenlo dezelfde gunsten, rechten en vrijheden geven als de burgers van Zutphen genieten’.³ De originele oorkonde is niet bewaard gebleven; de tekst is in druk verschenen.⁴

De oudste gildebrieff dateert van 4 dec. 1307. En ‘die stat van Groenloe’ is een van de deelnemers aan de ‘Landvrede’ van 25 jan. 1359 en zal o.a. met twaalf man ter heervaart gaan.⁵ In 1387 heeft Groenlo een stadsmuur en een gasthuis, in 1400 een stadsburcht; voor 1450 bezit Groenlo het recht op een jaarmarkt.⁶

In 1407 verleent hertog Reinald IV het recht diverse accijnzen te heffen ten voordele van de stad.⁷ Reinald IV bevestigt op 24 febr. 1410 de rechten en vrijheden van de stad Groenlo.⁸ In 1432 verleent hertog Arnold de gruit en het recht jaarlijks schepenen te kiezen.⁹ Op 25 sept. 1492 bevestigt Karel van Egmond, hertog van Gelre, de onderhouding van de vrijheden, handvesten en gewoonten van de stad.¹⁰

Groenlo staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Zutphen.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Febr. 1290.¹¹ Afb.: boom waaraan wapenschild beladen met leeuw. Randschrift: +SI[GILLVM CIVITATIS IN GRON]LO.¹²

LITERATUUR:

- Flink, K. en B. Thissen, ‘De Gelderse steden in de Middeleeuwen-data en feiten, aspecten en suggesties’, in: J. Stinner en K.-H. Tekath (red.), *Het hertogdom Gelre. Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel*, Utrecht 2003.
- Huirne-Konings, M., *Kerkelijke en wereldlijke geschiedenis van Groenlo in de Middeleeuwen*, Groenlo 1989.
- Nijman, H.G., *Inventaris van het stadsarchief Groenlo. Veertiende eeuw – 1811(1852)*, z. pl., 1995.

¹ Bondam, *Charterboek*, II, nr. 729.

² Flink en Thissen, ‘De Gelderse steden’, p. 211.

³ Sloet, *Oorkondenboek*, vertaling uit het Latijn.

⁴ Bondam, *Charterboek*, IV, nr. 17; Sloet, *Oorkondenboek*, nr. 991.

⁵ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, II, nr. 89.

⁶ Flink en Thissen, *ibid.*, p. 215 en p. 228.

⁷ Nijhoff, *ibid.*, III, nr. 290 [apr. 24].

⁸ Nijhoff, *ibid.*, III, nr. 319.

⁹ Nijhoff, *ibid.*, IV, nr. 96 [juli 9].

¹⁰ Nijhoff, *ibid.*, VI 1^e dl., nr. 39.

¹¹ Brugmans en Heeringa, *Corpus Sigillorum*, p. 59.

¹² Reconstructie door auteur dezes. Zelfde randschrift bij Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 40 [14^e-eeuws].

PLAATSNAAM: Groningen. **STAD**

DATERING: [Vóór 1245 nov. 14].

VERLENER: Geen.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Groninga’ dateert van 1040 (cop. 11^e e.). In dat jaar schenkt de Duitse koning Hendrik III de *villa Cruoninga* met de rechten van tolheffing, markt en muntslag aan Bernold, bisschop van Utrecht (1027-1054).¹ Vanaf 1040 is de bisschop van Utrecht dus landsheer van Groningen. Een prefect zetelt namens de bisschop als slotvoogd en bestuurder in Groningen. Als noordelijkste steunpunt van het Utrechtse diocees heeft Groningen strategische betekenis, tevens is het een belangrijke marktplaats.

In de 13^e eeuw is Groningen al ommuurd.² De gemeenschap van burgers (*civitas*) bedient zich van een eigen zegel (sinds 1245), heeft een eigen bestuur en eigen stedelijke, aan de koophandel gelieerde gewoonten. Op 10 jan. 1223 (1224) is sprake van de burgers van Groningen (*civibus de Groninghe*).³ Het oudst bekende stuk van het bestuur van de stad (*aldermans ac universitas in Groninge*) dateert van 14 nov. 1245.⁴ In een akte van 20 okt. 1250 is sprake van een *consuetudo municipalis* (een stedelijke raad; het betreft het stedelijke stapelrecht).⁵

Groningen ontleent zijn stedelijke status niet aan een door een landsheer vergund stadsrecht. Net zoals een aantal andere oude plaatsen heeft Groningen zich in de loop van de 11^e tot de 13^e eeuw tot stad ontwikkeld, maar door het ontbreken van een functionerende relatie met zijn landsheer is het nooit tot een officiële stadsrechtverlening gekomen. Er zijn aanwijzingen dat voor de inhoud van het Groninger stedelijk recht (vastgelegd in het zgn. ‘Stadboek’ van 1425 resp. voorgangers daarvan) naar Duitse steden aan de Noord- of Oostzee moet worden gekeken. Een goede studie naar zowel de formele als de materiële kant hiervan ontbreekt echter nog. Groningen is eeuwenlang dé bepalende factor en tevens de enige stemhebbende stad in de provincie Groningen. Groningen staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1 nov. 1276.⁶ Afb.: St. Maartenskerk
Randschrift: + SIGILLVM CIVITATIS GR[ON]I[E]NSIS.⁷

LITERATUUR:

- Gratama, S., ‘Het ontstaan en de ontwikkeling van het eigenlijke stadsbestuur te Groningen tot in het begin der 15^e eeuw’, in: *BVGO* 3^e r. VI (1892) p. 165-266.
- Boersma, J.W., *Groningen 1040: archeologie en oudste geschiedenis van de stad Groningen*, Groningen 1990.
- Rij, H. van (red.), *Een verhaal over Groningen, Drenthe, Coevorden en allerlei andere zaken onder verschillende Utrechtse bisschoppen*, Hilversum 1989.
- Schuitema Meijer, A.T. en W.K. van der Veen, *Zegel, wapen en vlag van de stad Groningen*, Groningen 1965.
- R.I.A. Nip, ‘De giftbrief van 1040’, in: J.W. Boersma, *Groningen 1040: archeologie en oudste geschiedenis van de stad Groningen*, Groningen 1990, p. 67-92.
- E.O. van der Werff, ‘De opkomst van het stadsbestuur in Groningen 1245-1400’, in: J.W. Boersma, *Groningen 1040: archeologie en oudste geschiedenis van de stad Groningen*, Groningen 1990, p. 193-208.

¹ Nip, ‘De giftbrief’, p. 67-92.

² Van Rij, *Een verhaal over Groningen*, hfst. 3.

³ *OSU*, nr. 711.

⁴ Blok, *OGD*, I, nr. 105; *OSU*, nr. 1058. Tevens vermelding van *omnes aldermannis et cives nostri*.

⁵ Blok, *OGD*, I, nr. 114.

⁶ Brugmans en Heeringa, *Corpus Sigillorum*, p. 59, nr. 590; Blok, *OGD*, I, nr. 152.

⁷ Aanvulling door auteur dezes.

PLAATSNAAM: Grootebroek. **STEDE**

DATERING: 1364 aug. 2.

VERLENER: Hertog Albrecht van Beieren, ruwaard van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Groetbroec’ dateert van ca. 1312.

Op vrijdag 2 aug. 1364 worden de dorpen Grootebroek en Bovenkarspel bij besluit van Albrecht, ruwaard van Holland, verenigd tot de stede ‘Broek’.¹ Het betreft de vereniging van de beide dorpen als jurisdictie (rechtsgebied). De originele oorkonde is bewaard gebleven.² Het handvest is gelijk aan de handvesten van Medemblik en Enkhuizen.³ De fysieke kenmerken van een stad ontbreken volledig en komen ook nooit tot ontwikkeling.

In West-Friesland wordt het model van de stede Grootebroek tussen 1402 tot 1415 op grote schaal nagevolgd. Grootebroek behoort tot de ‘kleine steden’.⁴

Op 14 okt. 1402 wordt Lutjebroek aan het rechtsgebied van de stede Grootebroek toegevoegd, op 20 april 1403 gevolgd door Hoogkarspel; bevestiging hiervan vindt plaats op 17 april 1404. De stede Grootebroek is een vereniging van vier dorpen als *rechtsgebied*; als dorp blijven ze zelfstandig met ieder een eigen dorpsbestuur.

In 1426 verliest Grootebroek haar privileges vanwege deelname aan een aanval op het pro-Bourgondische Hoorn. In 1429 krijgt Grootebroek toch een privilege betreffende de verkiezing van het bestuur.⁵ Jaarlijks kiezen 31 van de rijkste poorters 21 goede eerbare mannen, waaruit de schout de [7] schepenen benoemt. Ook kiezen de 31 rijksten jaarlijks drie burgemeesters: een uit Grootebroek, een uit Hoogkarspel en een uit Bovenkarspel. Het ene jaar worden de verkiezingen gehouden in de kerk van Grootebroek, het andere jaar in die van Bovenkarspel. Op 23 juni 1436 worden - tegen betaling - de privileges hersteld. In 1433 geeft hertog Filips een handvest aan Grootebroek als mede een brief ter beperking van de schraapzucht van de Deken van West-Friesland.⁶

Grootebroek staat (opmerkelijk genoeg) in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1575.⁷ Afb.: een boom met drie vijfpuntige sterren (faasgewijs) in takken. Randschrift: SIGNET[UM] OPPI[DI] GROTEBROCANI.⁸

LITERATUUR:

- Goede, A. de, *Swannotsrecht. Westfriesche rechtsgeschiedenis*, I, Utrecht 1940.
- Pols, M.S., *Westfriesche stadrechten*, I en II, 's-Gravenhage 1885/1888.
- Blauw, K., ‘Historisch overzicht van de gemeentelijke herindeling van Noord-Holland’, in: *Rapport der Provinciale commissie ter bestudering van de gemeentelijke indeling van Noordholland*, 1^o dl. Den Haag 1949.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 137-138.

¹ In de praktijk is altijd de naam ‘Grootebroek’ gebruikt, ondanks de benaming ‘Broek’ in de oorkonde.

² Westfries Archief, Archief stede Grootebroek, inv. nr. 39.

³ Pols, *Westfriesche stadrechten*, I, p. XVII.

⁴ Hoogwoude, Spanbroek, Abbekerk, Wognem, Sybekarspel, Grootebroek, Schellinkhout, Westwoude en Hem worden in een akte uit 1425 de ‘nieuwe steden van der Castelryen van Medemblik in Westfriesland’ genoemd, en ook als ‘de kleine steden’ aangeduid, in tegenstelling tot Medemblik, Enkhuizen en Hoorn. Zie Pols, t.a.p., p. XIX.

⁵ Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 5 en 6.

⁶ Van Limburg Brouwer, *ibid.*, p. 19.

⁷ Westfries Archief, Stede en gemeente Grootebroek, inv. nr. 62 (4 sept. 1575).

⁸ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 41: randschrift van een zegel uit 1614.

PLAATSNAAM: Haarlem. **STAD**

DATERING: 1245 nov. 23.

VERLENER: Willem II, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Haralem’ dateert uit de periode 918-948 (cop.11^e e.). Ruim vóór 1245 is Haarlem al uitgegroeid tot een knooppunt van handelswegen en vormt het een militair-strategisch en bestuurlijk bolwerk van de graven van Holland.

Op donderdag 23 nov. 1245 verleent Willem II, graaf van Holland, te Haarlem aan de burgers van Haarlem een stadsrecht met inbegrip van tolvrijdom in het graafschap Holland.¹ Als verplichtingen aan de graaf staan opgenomen de jaarlijkse betaling van 20 pond en het leveren van 64 mannen in geval van heervvaart.

Het originele handvest is bewaard gebleven² en bestaat uit twee oorkonden. Het stadsrecht telt 69 artikelen en is grotendeels overgenomen van het stadsrecht van ’s-Hertogenbosch en deels van dat van Middelburg.³ Het initiatief tot stadsrechtverlening lijkt mede te zijn uitgegaan van de inwoners van Haarlem.⁴

Haarlem krijgt het stadsrecht via de lijn Leuven-Den Bosch. Het Haarlemse stadsrecht wordt in 1246 aan Delft en in 1254 aan Alkmaar doorgegeven. Via Alkmaar zet het zich nog in drie generaties voort.

In 1274 wordt bij de zg. ‘accijnsbrief’ aan Haarlem toegestaan belasting te heffen op een groot aantal daar verhandelde goederen. Haarlem geldt als een van de ‘hoofdsteden’ van het graafschap naast Dordrecht, Delft, Leiden, Amsterdam (vanaf de 15^e eeuw) en Gouda. Haarlem is de tweede stad in het graafschap, na Dordrecht. Haarlem staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Leiden.⁵

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 17 okt. 1299.⁶ Afb.: bevestigde poort met drie torens en ringmuur, vergezeld van twee bomen.
Randschrift: SIGILLUM LIBERI OPPIDI DE HARLEM.

LITERATUUR:

- Hoogewerf, C.L., *Het Haarlemse stadsrecht (1245): inleidende beschouwing, tekst, vertaling en artikelsgewijs commentaar*, Amsterdam 2001.
- Huizinga, J., ‘De opkomst van Haarlem’, in: *BVGO* IVe reeks 4 (1905) p. 412-446; 5 (1906) p. 16-175.
- Kruisheer, J.G.; *Het ontstaan van de stadsrethoorkonden van Haarlem, Delft en Alkmaar*, Amsterdam/Oxford/New York 1985.
- Kruisheer, J.G., ‘De totstandkoming van de Haarlemse stadskeur van 1245’, in: *Haerlem Jaarboek* 1994, Haarlem 1995, p. 9-22.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 87-90.

¹ *OHZ*, II, p. 264-284, nr. 672-673.

² SA Haarlem 1245-1572, inv. nr. 11 en 12.

³ Kruisheer, *Het ontstaan*, p. 47-48; Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht*.

⁴ Zie Kruisheer, *Het ontstaan* en ook ‘De totstandkoming’; echter Hoogewerf, *ibid.* p. 95, ziet hierbij een overleg en samenwerking tussen graaf en stedelingen aanwezig.

⁵ Wortel, ‘Waar ging Alkmaar ter hofvaart’, p. 375-376, het betreft hier overigens slechts een enkel geval.

⁶ Brugmans en Heeringa, *Corpus Sigillorum*, p. 59, nr. 592; Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 42; afdrucken in het NA ’s-Gravenhage en het Staatsarchief Bergen (B.). Haarlem is al in 1276 een van de medezegelars van een grafelijke oorkonde, zie *OHZ*, III, nr. 1754.

PLAATSNAAM: Haastrecht. **STAD**

DATERING: [Vóór 1301 mei 24].

VERLENER: [Willem Berthout, bisschop van Utrecht].

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Havekesdret’ staat in een oorkonde van 9 aug. 1108 (cop. 12^e e.) als Frederik van Haastrecht optreedt als getuige in een geschil over goederen gelegen tussen Lek en Linge.¹ Haastrecht is rond 1100 ontstaan bij de uitmonding van de Vlist in de Hollandse IJssel.

In een oorkonde van 24 mei 1301 is sprake van aankoop van land door het Domkapittel te Utrecht *in parrochia de Haestrecht*.² Aan deze oorkonde hangt tevens het (geschonden) zegel van schepenen der stad Haastrecht (*scabinorum oppidi de Haestrecht*). Willem Berthout, bisschop van Utrecht (1296-1301), kan de verlener van stadsrechten zijn geweest.

Haastrecht was Stichts gebied en de bisschop had als landsheer de hoge jurisdictie. In een oorkonde van 11 febr. 1307 is sprake van de ‘port’ Haastrecht.³ Op 9 febr. 1308 beschikt de schepenbank echter niet (meer?) over een eigen zegel. Twee schepenen zegelen dan op verzoek van de schout en zeven schepenen *want ons porte nach ghen [nog geen] zeghel en heeft*.⁴ Een stadszegel van 16 mei 1311 van ‘die porte van Haestrecht’ blijkt verloren gegaan.⁵ Op 30 jan. 1316 verlijdt Johan van Bronkhorst, proost van Oud-Munster, heer Jan van Arkel met de heerlijkheid van Haastrecht.⁶

Het oudst bewaarde *stadszegel* van ‘Haesdrecht’ dateert van 1430; in 1433 is sprake van ‘onser stede seghel’. Op 1 dec. 1413 is sprake van het ‘scoutambacht van Haestrecht’⁷ terwijl op 14 jan. 1611 voor het eerst sprake is van burgemeesters.⁸ In een akte van 29 dec. 1676 is sprake van de stad Haastrecht: ‘schout, burgemeesters en waarsluiden ende gemeene bueren der stede ende landen van Haestrecht raekende de affgecofte thiendt der voors. stede’.⁹

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 24 mei 1301.¹⁰ Afb.: een gekanteelde en gedekte poort met drie torens. Randschrift: SIGILLUM SCABINORUM OPPIDI DE HAESTRECHT.¹¹

LITERATUUR:

- Kölker, A.J., *Haastrecht. Hoofdstukken uit het ontstaan en de ontwikkeling van “die Steede ende Landen van Haestregt” tot het begin van de 19^e eeuw*, Dordrecht 1974.
- Balen, P. van, *Uit de geschiedenis van Haastrecht*, 1937.
- Plomp, N., ‘Haastrecht en de van Haestrechts’, in: *Holland 7* (1975), p. 63-87.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 146-147.

¹ OSU, I, 280.

² Kölker, *Haastrecht*, p. 14; Plomp, ‘Haastrecht’, p. 64; HUA, archief kapittel ten Dom, nr. 1277; OSU, V, 3016.

³ Teltling/Unger, *De stadsrechten*, p. 121: zij verwijzen naar een “Aanteekening uit het Archief ten Dom, Rijksarchief Utrecht”. Die blijkt echter niet te vinden.

⁴ HUA, Domkapittel, nr. 1280.

⁵ HUA, kapittel Oudmunster, nr. 1587.

⁶ Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 62 [1315].

⁷ Kölker, *Haastrecht*, p. 41.

⁸ Kölker, *ibid.*, p. 43.

⁹ Kölker, *ibid.*, p. 41.

¹⁰ Zie ook noot 2. Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 44 vermeldt een zegel uit 1410.

¹¹ Zie ook noot 2. Zegel van 1433: S’ OPIDI [DE] HAESTRECHT, in: HUA, archief kapittel Sint Marie, nr. 2484.

PLAATSNAAM: Hagestein. **STAD**

DATERING: 1382 nov. 11.

VERLENER: Otto, heer van Arkel.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Gaspward’ dateert van 1241. In 1274 is sprake van ‘Hagesteine’. Het kasteel lag dicht bij de Lek in het dorp Hagestein, dat vroeger Gasperde heette. Het kasteel en het dorp vormen één verdedigingswerk. In 1251 draagt Gijsbert van Gevengoie (van Goye) zijn allodiale bezit, het huis te Gasperde, op aan Otto, graaf van Gelre, om het daarna als erfleen terug te ontvangen. In 1335 verleent de graaf van Holland tolvrijdom aan de inwoners van Hagestein in zijn graafschap en beleent Otto van Asperen met de heerlijkheid ‘Hagesteyne’. De heerlijkheid wordt rond 1350 door Aleid van Asperen verkocht aan Jan IV van Arkel.

Op dinsdag 11 nov. 1382 verleent Otto, heer van Arkel, op verzoek van ‘ons gemeyn lants des schependoms van Hagesteyn’ stadsrechten aan ‘onsen gerechte tot Hagesteyn, onsen poorteren ende allen onsen ondersaten die nu ter tijt...in den schependom van Hagesteyn woonachtich sijn’.¹

Het stadsrechtprivilege is vrijwel gelijkloidend aan de privileges van de steden Leerdam en Gorinchem, die op dezelfde dag worden verleend.² De originele oorkonde is niet bewaard gebleven. Er zijn twee afschriften bekend. Eén uit de periode 1500-1510³, het andere uit het midden van de 17^e eeuw.⁴ De volledige tekst telt 53 artikelen en is in druk verschenen.⁵

In 1401 breekt de *Arkelse oorlog* uit die tot 1415 duurt. De bisschop van Utrecht, Frederik van Blankenheim, sluit zich bij Holland aan. Gezamenlijk belegeren zij kasteel Hagestein dat zij in 1405 veroveren en vervolgens tot de grond toe afbreken, evenals het stadje Hagestein. Vanwege de steun aan de graaf van Holland krijgt de bisschop van Utrecht de heerschappij over het gebied van Hagestein.

HOOFDVAART: Art.1 stadsrecht: alle zaken moeten voor het eigen schepengerecht worden gebracht dat tevens ‘haer recht hoeft ende maelstat en wesen sal’.⁶ Vanaf 16 maart 1484 appèl op de bisschop van Utrecht.⁷

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend.

LITERATUUR:

- Pols, M.S., ‘De heerlijkheid en stad van Hagestein’, in: *VMOVR* 3 (1896) p. 295-321.
- Koenheim, A.C.N., ‘Stadsrechtverlening van Hagestein in 1382’, in: *In het Land van Brederode*, jg. 7, nr. 2/3 (1982) p. 10-28.
- Rutte, R., ‘Falen of slagen: motieven bij laatmiddeleeuwse stadsstichtingen’, in: *Historisch-geografisch Tijdschrift* dl. 18 (2000) nr. 1, p. 1-11.
- Heniger, J., ‘Beleg van Hagestein in 1405’, in: *In het land van Brederode*, jg. 7, nr. 2/3 (1982) p. 32-43.

¹ Pols, ‘De heerlijkheid’, p. 304; de oorkonde is medegezegeld door zijn zoon Jan van Arkel, heer van Hagesteyn.

² Koenheim, ‘Stadsrechtverlening’, p. 10.

³ HUA, archief kapittel ten Dom, inv. nr. 793.

⁴ UB Utrecht Afdeling Handschriften, inv. VI D 15 (oud nr. 1113).

⁵ Pols, ‘De heerlijkheid’, p. 295-321.

⁶ Koenheim, ‘Stadsrechtverlening’, p. 15: dit betekent dat zij vonnis in hoogste ressort wijzen.

⁷ Koenheim, *ibid.*, p. 16: dit was een eis van David van Bourgondië, bisschop van Utrecht, bij de belening van Hagestein aan Jan, heer van Egmond.

PLAATSNAAM: Hardenberg. **STAD**

DATERING: 1362 sept. 18.

VERLENER: Jan IV van Arkel, bisschop van Utrecht.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Herdenborg’ dateert van 1229-1230.

De stad Hardenberg is ontstaan bij een kasteel dat Willebrand van Oldenburg, bisschop van Utrecht, omstreeks 1227 opricht als bolwerk tegen de naburige Drenten. Daar vestigen zich langzamerhand de bewoners van het nabijgelegen Nijenstede dat al beperkte stedelijke rechten bezit.¹

Op zondag 18 sept. 1362 verklaart bisschop Jan IV van Arkel een sterkte te hebben gebouwd in Herdenberch. Hij vernieuwt alle stadsrechten (‘al recht ende vriheit, also als onse stat van Zwolle van onsen voervaderen ende van ons heeft’) die door zijn voorgangers aan Nijenstede zijn verleend en verlegt deze naar ‘Herdenberch’, binnen de veste. Bovendien geeft hij aan de (huidige of toekomstige) inwoners dezelfde rechten als de Zwollenaren bezitten.² De burgers kiezen de schepenen die tevens het keurrecht krijgen. Ook wordt het recht op een weekmarkt en vier jaarmarkten verleend. De originele oorkonde is bewaard gebleven³ en in druk verschenen.⁴ Ook de kerspelkerk van Nijenstede (al in 1240 vermeld) wordt te Hardenberg gevestigd.

Op 29 dec. 1393 bevestigt Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht, de privileges van de stad Hardenberg.⁵ Hardenberg staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

In 1816 wordt Hardenberg tot de rang van stad verheven.⁶

HOOFDVAART: (Appèl) op Zwolle⁷; echter ook op Deventer⁸

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1458.⁹ Afb.: H.Stephanus staande onder gotische nis, zijn rechterhand geheven, in de linkerhand een boek.
Randschrift: onbekend.

LITERATUUR:

- Nanninga Uitterdijk, J., J.I. van Doorninck, L. van Hasselt, [uitg. d.], ‘Stadsbrief van Hardenberg 1362’ in: *BGO*, dl. IV, Zwolle 1878.
- Graatsma, B.J., *De geschiedenis van Hardenberg en omgeving*, Hardenberg 1966.
- Engelen van der Veen, G.A.J. van, ‘Stadregt van Hardenberg en stadregt van Diepenheim’, in: *OSDM*, 16^e stuk 1925.
- Rutte, R., ‘Nieuwe steden in de Stichten. Over de stedenbouw van Vollenhove, Hardenberg en Bunschoten’, in: *Madoc* 12-1 (1998) p. 14-24.
- Heel, C. van, ‘Hardenberg is ouder dan menigeen denkt’, in: *Rondom den Herdenbergh* 15/1(1998).

¹ Op 5 febr. 1327 verleent Jan III van Diest, bisschop van Utrecht, aan de inwoners van Nijenstede een (beperkt) privilege, vooral gericht op vrijwaring van onrechtmatige schatting.

² Nanninga Uitterdijk, ‘Stadsbrief van Hardenberg’, p. 226-230.

³ GA Hardenberg, Oud-archief, nr. 10.

⁴ Nanninga Uitterdijk, ‘Stadsbrief van Hardenberg’, p. 226-230.

⁵ Muller, *Regesten*, 1170.

⁶ K.B. van 21 juli 1816, nr. 5.

⁷ Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 150.

⁸ Sylvanus, *Beschrijving Deventer*, p. 11.

⁹ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 44.

PLAATSNAAM:	Harderwijk.	STAD
DATERING:	1231 juni 11.	
VERLENER:	Otto II, graaf van Gelre en Zutphen.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Herderewich' dateert van 1231.

Op woensdag 11 juni 1231 verleent Otto II, graaf van Gelre en Zutphen, stadsrecht aan de *civitas* Harderwijk.¹ De originele oorkonde is bewaard gebleven.² Harderwijk verkrijgt het stadsrecht van Zutphen: *ut ipsa civitas eadem libertate gaudeat, qua civitatis Sutphanie fruitur*.³ Waarschijnlijk zijn in 1231 in opdracht van gravin-weduwe Richardis (de moeder van graaf Gerard IV van Gelre) de stedelijke voorrechten van Harderwijk overgeschreven van de Roermondse.⁴

Harderwijk krijgt dezelfde positie als Zutphen maar wel met enkele uitzonderingen: er is geen vrijdom van de grafelijke tollens en de 'Harderwijker stadslucht maakt niet vrij'. In Harderwijk mogen geen horigen worden toegelaten (die gewoonlijk na een verblijf van een jaar en één dag in een stad vrij zijn van hun verplichtingen aan hun heer).⁵ De stedelijke voorrechten zijn Harderwijk later ontnomen maar worden op 4 dec. 1312 door Reinald I, graaf van Gelre, opnieuw verleend.⁶

De havenstad Harderwijk heeft vanaf 1231 het recht van weekmarkt en 3 jaarmarkten en is in later tijd lid van de Hanze. De stad is in 1294 ommuurd.⁷ Op 14 febr. 1348 betalen schepenen en raad van de stad Harderwijk 2500 'kleine penningen' voor de uitbreiding van de stadsrechten.⁸ Op 24 dec. 1374 belooft hertogin Mechteld de rechten en vrijheden van Harderwijk te zullen 'onderhouden' en op 2 jan. 1375 vergunt zij de stad accijns te heffen op alle daar te verkopen goederen.⁹ Harderwijk staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART:	Op Zutphen. Vanaf 1312 op Roermond. ¹⁰
--------------------	--

OUDST BEWAARDE ZEGEL:	8 september 1262. ¹¹ Afb.: koggeschip op zee, waarboven een vijfbladige Gelderse roos en voor de mast een zespuntige ster. Randschrift: SIGILLUM BURGENSIIUM DE HERDERUVICH.
------------------------------	--

LITERATUUR:

- Folkerts, J. (red.), *Geschiedenis van Harderwijk*, Amsterdam 1998.
- Berns, J.L., *Rechtsbronnen der stad Harderwijk*, 's-Gravenhage, 1886.
- Harenberg, E., 'Twee dertiende-eeuwse oorkonden opnieuw bekeken. Een getuigenverklaring uit 1299 van gravin-weduwe Richardis voor het klooster Bethlehem en het Harderwijkse stadsrecht van 11 juni 1231', in: *Gelre 78* (1987) p. 13-33.
- Moors, P., 'Frenetieke activiteit'? De religieus-ideologische politiek van graaf Reinoud I van Gelre, 1288-1318', in: *BMGelre 91* (2000) p. 37-77.

¹ Folkerts, *Geschiedenis van Harderwijk*, p. 14; Flink en Thissen, 'De Gelderse steden', p. 211.

² SA Noordwest-Veluwe, Oud Archief Harderwijk, inv. nr. 81.

³ Bondam, *Charterboek III*, nr. 4; Sloet, *Oorkondenboek*, II, p. 546.

⁴ Harenberg, 'Twee dertiende-eeuwse oorkonden', p. 13-33.

⁵ Folkerts, *Geschiedenis van Harderwijk*, p. 15.

⁶ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, I, nr. 142.

⁷ Flink en Thissen, 'De Gelderse steden', p. 215, 228.

⁸ Nijhoff, *ibid.*, II, nr. 29. Die zijn eerder dat jaar (op 6 jan. 1348) uitgebreid.

⁹ Nijhoff, *ibid.*, III, nr. 20 en nr. 22.

¹⁰ Zutphen, zie: Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 151; Roermond, zie: Moors, 'Frenetieke activiteit', p. 50.

¹¹ Folkerts, *Geschiedenis van Harderwijk*, p. 17; vriendelijke mededeling van R. van Aalst-Houbraken, streekarchivaris Noordwest-Veluwe.

PLAATSNAAM: Harlingen. **STAD**

DATERING: [Vóór 1317 okt. 9].

VERLENER: Geen.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Herlinge' dateert van 1228 en houdt verband met een visitatie door de bisschop van Utrecht.

In een oorkonde van zondag 9 okt. 1317 'zgehelen der poerte van Staveren, van Harlingen, van Snaken (Sneek) ende van der Yilse (IJlst)' een akkoord na bemiddeling door Willem III, graaf van Holland, tussen de stad Kampen en de Friezen.¹ Dit is de oudste vermelding als stad. In een oorkonde van 12 jan. 1318 wordt dit akkoord bevestigd door 'de poirters van Harlinghe, van Snake, en van Dorylse (IJlst)'.² In de octrooibrief, opgemaakt te Hartwerd op 12 juni [St.Odulfsdag] 1322, is sprake van de *oppidani Harlingae* die onderworpen zijn aan het rechtsgebied van Franeker.³ In een akte van 28 febr. 1326 is sprake van de schout van Harlingen (*sculteti de Harlinge*).⁴ Uit een akte van Lübeck van 17 april 1355 blijkt dat Harlingen een volledig ontwikkeld stadsbestuur heeft met raden, schepenen en oldermannen (*consules, scabini ac aldermanni in Herlinghe*).⁵ Op 31 dec. 1398 verleent hertog Albrecht aan 'onsen goeden luden van Herlingen...vrihede ende poortrecht'.⁶ Hij verleent deze vanwege machtspolitieke redenen, in 1400 zullen de Hollanders zich echter al weer moeten terugtrekken op Staveren. Van 4 april 1421 dateert een brief van 'Oudermans, Scepenen, Rade ende gemeyn Borghers der stat van Harlingen'.⁷ Op 17 mrt. 1456 wordt een overeenkomst tussen 'Burgemaesteren, Sceppenende Reed van Harnze' en het stadsbestuur van Franeker gesloten.⁸

Harlingen zal zich in de eerste helft van de veertiende eeuw bestuurlijk uit de omringende grietenij hebben losgemaakt en verzelfstandigd zijn als stad. Harlingen staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1426.⁹ Afb.: staande engel, in de rechterhand een speer, in de linker een wapenschild beladen met kruis, de voet op een draak en vier St. Andreaskruisen. Randschrift: SECRETUM OPIDANORUM HERLINGE.

LITERATUUR:

- Telting A., *Het Oud-Friesche stadrecht*, 's-Gravenhage 1882.
- Telting A., *De Friesche stadrechten*, 's-Gravenhage 1883.
- Postema, D.A., *Gedenkboek t.g.v. het 700-jarig bestaan van de stad Harlingen 1234-1934*, Harlingen 1934.
- Obreen, H.T., *Inventaris der archieven van Harlingen*, Harlingen/Bolsward 1968.
- Poort, J., *Harlingen in de loop der eeuwen*, Harlingen 1954.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 114-116.

¹ Fockema Andreae, *IJlst 1268-1968*, p. 10-11; *ChHZ*, II, p. 188.

² Fockema Andreae, *ibid.*, p. 10-11; *ChHZ*, II, p. 191.

³ *ChHZ*, II, p. 293.

⁴ *ChHZ*, II, p. 379.

⁵ Telting, *Het Oud-Friesche stadrecht*, p.77; *Lübeckisches Urkundenbuch*, III, nr. 225, p. 224.

⁶ Verwijs, *De oorlogen van Hertog Albrecht*, p. 497-500, Cox, *Hebbende privilege*, p. 115-116 en bijlagen.

⁷ Telting, *ibid.*, p. 77; Schwartzberg, *Charterboek*, I, 430. Hierin brengen zij hertog Jan van Beieren hulde.

⁸ Telting, *ibid.*, p. 77; Schwartzberg, *Charterboek*, I, 565.

⁹ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 45; in 1317 beschikt Harlingen al over een stadszegel (zie noot 1; Van Mieris).

PLAATSNAAM: Hasselt. **STAD**
DATERING: [1252].
VERLENER: Hendrik I van Vianden, bisschop van Utrecht.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Haslet’ dateert van 22 juli 1227.¹ Omstreeks het jaar 1180 ontstaat een vestiging op een rivierduin vlakbij de kruising van het Zwartewater en de Overijsselse Vecht. Hieruit groeit in korte tijd de stad Hasselt.

In 1252 (datum onbekend) maakt Hendrik I van Vianden, bisschop van Utrecht, bekend: ‘dat wij hebben gegeven onsen lieven borgeren in Hasselt all sulcke vrijheit, recht ende macht als andere borgere hebben, als die van Deventer, Campen ende die van Zwolle’.² Het betreft het stadsrecht van Deventer. Van deze akte is het origineel verloren gegaan; er staat een afschrift uit het midden van de 14^e eeuw in het Latijn in het Stadsboek van Hasselt.³ Deze is in druk verschenen.⁴ Overigens is het Hasseltse stadsrecht tijdens de ambtsperiode van bisschop Hendrik verleend, naar wordt aangenomen in 1252 (geen bewijzen voorhanden).

Op 23 aug. 1322 is sprake van schepenen van Hasselt als getuigen bij een verkoopovereenkomst.⁵ Op 9 jan. 1330 sluiten bisschop Jan van Diest en de stad Hasselt een verdrag aangaande de twist over Mastenbroek (met zegel van de stad).⁶ Op 12 dec. 1348 schenkt Jan IV van Arkel, bisschop van Utrecht, de burgers van Hasselt vrijdom van tol te Rijssen en elders in Twente.⁷ In de periode 1354 - 1370 treedt Hasselt toe tot het verbond van de Hanze. Op 11 dec. 1357 schenkt bisschop Jan IV van Arkel aan de stad Hasselt het recht van weekmarkt en drie jaarmarkten en op 18 okt. 1371 bevestigt bisschop Arnoud van Horne de privileges van Hasselt.⁸ Hasselt staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

Bij K.B. van 21 juli 1816, nr. 5, wordt Hasselt verheven tot de rang van stad. Bij K.B. van 12 mei 1818 krijgt Hasselt tevens een eigen bestuursreglement.

HOOFDVAART: Op Deventer.⁹
Hasselt heeft rond 1541 pogingen ondernomen zich ten aanzien van het appèl van Deventer onafhankelijk te maken.¹⁰

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 9 jan. 1330.¹¹ Afb.: Hl. Stephanus, in de rechterhand de palmtak der martelaren en in de linkerhand drie stenen.¹²
Randschrift: S[IGILLUM] OPIDI DE HASSELT.

LITERATUUR:

- Pereboom, F., R. Bosch en J.J.P. Boezeman, (red.), *Uit de geschiedenis van Hasselt*, Kampen 1982.
- Telting, A., ‘Stadregt van Hasselt’, in: *OSDM*, 4^e stuk 1883.
- Ebbinghe Wubben, F.A., ‘Iets omtrent het stadregt van Hasselt’, in: *VMORG* 1^e stuk 1860, p. 100-105.
- Mooijweer, J. en W. Coster, ‘*Uit den ash kolk der vergetelheid*’ *Geschiedenis van Hasselt 1252 – 2002*, Kampen 2003.
- Formsma, W.J., *De oude archieven der gemeente Hasselt*, Assen 1959.

¹ Ter Kuile, *Oorkondenboek*, I, 139.

² Telting, ‘De Overijsselsche stadsrechtfamilie’, p. 127; Ter Kuile, *ibid.*, II, 228; *OSU*, III, 1282.

³ GA Zwartewaterland, Stadsarchief van Hasselt, vóór fol. 1.

⁴ In Telting, ‘Stadrecht van Hasselt’.

⁵ Ter Kuile, *ibid.*, III, 746.

⁶ Muller, *Regesten*, 615.

⁷ Formsma, *De oude archieven*, nr. 6.

⁸ Formsma, *ibid.*, nr. 15 en nr. 22.

⁹ Telting, ‘De Overijsselsche stadsrechtfamilie’, p.127; Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 150.

¹⁰ Ebbinghe Wubben, ‘Iets omtrent’, p. 101.

¹¹ Muller, *Regesten*, I, nr. 615. HUA, archief Bisschoppen, inv. nr. 432.

¹² GA Zwartewaterland, archief stad Hasselt, inv. nr. 1213, regist 35. Betreft een zegel van 27 mrt. 1336.

PLAATSNAAM: Hattem. **STAD**

DATERING: 1299 [sept. 25 – okt. 31].

VERLENER: Reinald I, graaf van Gelre.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Hatheim’ dateert van ca. 800 (cop.1170-1175).

De datum van de oorspronkelijke stadsrechtverlening is niet bekend; de oorkonde is niet bewaard gebleven. Algemeen wordt als verlener Reinald I, graaf van Gelre, en als datum stadsrechtverlening 1299 aangehouden. Dit blijkt enerzijds uit een oorkonde van vrijdag 25 sept. 1299 waarin Jan II, hertog van Brabant, de twee *oppida* Mons Dei (Hattem) en Staverden (gesticht door Reinald I, graaf van Gelre) ontslaat van alle leenband.¹ Anderzijds uit een oorkonde van 31 okt. 1299 waarbij graaf Reinald I een gasthuis sticht in de stad (*in oppido nostro*) Mons Dei (voorheen Hattem geheten).² Er wordt van uitgegaan dat tussen 25 sept. en 31 okt. 1299 aan de inwoners van Hattem stadsrechten zijn verleend.³

Op dinsdag 15 aug. 1312 bevestigt Reinald I, graaf van Gelre, het stadsrecht van Hattem.⁴ Er is een bevestiging door hertog Eduard van 23 jan. 1356 die is opgenomen in het Privilegeboek.⁵

Er wordt tevens melding gemaakt van drie zg. ‘Burense charters’, die een ander licht op verlening en datum (zouden) werpen en ook de vraag oproepen of Hattem en Mons Dei wel dezelfde stad zijn.⁶ Deze zijn echter alleen nog in samenvattingen bekend. De originelen zullen verloren zijn gegaan. Er zijn ook aanwijzingen voor een eerdere verlening zoals 1231⁷; daarvoor zijn echter geen bewijzen voorhanden.

Hattem had in 1299 al een gasthuis en in 1307 een stadsburcht, later ook een stadsmuur. In 1312 krijgt zij tevens 2 jaarmarkten en een weekmarkt. Hattem staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Zutphen: ‘de Zutphense rechten die wij ook onderhouden en welke stad onze hoofdstad is voor het recht’.⁸
In herbevestiging van 1312: op Roermond.⁹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1343.¹⁰ Afb.: gekanteelde muur met twee gedekte zijtorens waarboven een berg met adelaar; uit de berg komen twee bliksemstralen.
Randschrift: S[IGILLUM] CIVITATIS DE HATHEM.

LITERATUUR:

- Lange, A.C.J. de, ‘Hoe oud is de stad Hattem? Een speurtocht naar het stadsrecht’, in: G.J. Kouwenhoven, J. Kummer en F. Pereboom (red.), *In eenen aangenamen oord...: een bundel opstellen bij 700 jaar Hattems stadsrecht*, (Publicaties IJsselacademie nr. 116), Kampen 1999.
- Pols, M.S., ‘De willekeur van Hattem’, in: *VMOVR* 3 (1896) p. 495-547.
- Prop, G., *De historie van het oude Gelre onder eigen vorsten*, Zutphen 1963.
- Flink, K. en B. Thissen, ‘De Gelderse steden in de Middeleeuwen-data en feiten, aspecten en suggesties’, in: Stinner, J. en K-H. Tekath, *Het hertogdom Gelre Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel*, Utrecht 2003.

¹ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, I, nr. 63.

² Nijhoff, *ibid.*, I, nr. 65.

³ De Lange, ‘Hoe oud is de stad Hattem?’, p. 75-90 en p. 384-390.

⁴ Gelders Archief, Burense charters, nr. 468.

⁵ GA Hattem, Oud Archief, inv. nr. 30. Het Privilegeboek van Hattem is van 1655. De Lange, ‘Hoe oud is de stad Hattem?’ noemt dit als eerste bevestiging. Latere bevestigingen uit 1361, 1410, 1423 en 1492.

⁶ De Lange, ‘Hoe oud is de stad Hattem?’, p. 75-90 en p. 384-390.

⁷ Prop, *De historie van het oude Gelre*, p. 121.

⁸ Hs.14^e eeuw (1311) in: GA Hattem, Oud Archief, inv. nr. 36, Keurboek met stadswillekeuren van Hattem en Zutphen.

⁹ Moors, ‘Frenetieke activiteit’, p. 50.

¹⁰ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 46; zegel in Gelders Archief.

PLAATSNAAM: Heenvliet. **STAD**

DATERING: 1469 mrt. 20.

VERLENER: Adriaan, heer van Cruyningen van Heenvliet en van Woensdrecht.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Heenvlite’ dateert van 2 jan. 1254 (afschrift 14^e e.) als heerlijkheid van de heren van Voorne. In 1372 sterft het geslacht van Voorne uit waarna de heerlijkheid Heenvliet in handen komt van Albrecht van Beieren, graaf van Holland, die Hugo, heer van Heenvliet, in zijn leen bevestigt.

Op 26 jan. 1388 verleent hertog Albrecht van Beieren aan Hugo van Heenvliet het voorrecht van tolvrijdom voor de inwoners van Heenvliet.¹ In 1436 sterft Jan van Heenvliet en van der Capellen die als leenman wordt opgevolgd door Jan van Cruyningen, de zoon van zijn zuster. Onder zijn invloed herstelt Heenvliet van de schade als gevolg van de St. Elisabethsvloed in 1421. Op 1 dec. 1445 verkrijgt hij vrijdom van beden voor de inwoners van Heenvliet van hertog Filips de Goede.² Op 22 nov. 1449 verleent Jan, heer van Cruyningen en Heenvliet, aan ‘zijne ondersaten’ een privilege o.a. betreffende de wezen, de jurisdictie, vrijheid van bede etc.³ In een akte van 7 november 1462 is sprake van schepenen van Heenvliet.⁴

Op maandag 20 mrt. 1469 verleent Adriaan, heer van Cruyningen van Heenvliet en van Woensdrecht (tevens burggraaf van Zeeland) aan: ‘mynen ondersaten van heenvliet... mit desen mynen brieve Stede recht ende sulke rechten ende vryheden als hier nae bescreven staen’. De originele oorkonde is bewaard gebleven en in druk verschenen.⁵ Het telt 16 artikelen, waaronder het recht op een week- en jaarmarkt. Op 19 mei 1469 bevestigt hertog Karel de Goede dit privilege.⁶ Zo ook Karel V op 4 sept. 1531.⁷ Er is dan ook al een visbank te Heenvliet aanwezig. Door dit privilege wordt Heenvliet de derde stad in het land van Voorne en Putten, na Brielle en Geervliet. Ondanks dit stadsrecht is noch op dat moment noch in later tijd sprake van een stedelijke ontwikkeling van Heenvliet.⁸

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 17 november 1595.⁹ Afb.: een rond schild beladen met een aanziende leeuw. Randschrift: DE STEDE EN VRIJE HEERLYCKHEYT VAN HEENVLIET.¹⁰

LITERATUUR:

- Alkemade, K. van en P. van der Schelling, *Beschrijving van de stad Brielle en de Lande van Voorn mitsgaders de privilegien, keuren enz. der stede en vrije heerlijkheid van Heenvliet*, 2 dln., Rotterdam 1729.
- Pols, M.S., ‘De keuren van Heenvliet van 1536’, in: *VMOVR* 1 (1883) p. 200-223.
- Hart, G. ‘t, *Historische beschrijving der vrije en hoge heerlijkheid van Heenvliet* [inclusief Inventaris van het Archief van de Vrijheren van Heenvliet], Den Helder 1949.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 165-166.

¹ ’t Hart, *Historische beschrijving*, Inventaris Huisarchief Vrijheren Heenvliet, regest 4, p. 447. Dit archief bevindt zich in het Gemeentearchief Rotterdam.

² ’t Hart, *ibid.*, regest 12, p. 449.

³ Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 97. ’t Hart, *ibid.*, regest 13, p. 449.

⁴ ’t Hart, *ibid.*, regest 17, p. 450.

⁵ ’t Hart, *ibid.*, p. 42; regest 18, p. 450 en afgedrukt in bijlage IV, p. 269-270; Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen.

⁶ ’t Hart, *ibid.*, regest 19, p. 450.

⁷ ’t Hart, *ibid.*, regest 31, p. 452.

⁸ ’t Hart, *ibid.*, p. 43 wijst o.a. op de te sterke concurrentie van Brielle en de verzanding van de Bernisse. De stedelijke rechtbank heeft slechts de (lage) civiele jurisdictie (tot een boete van 40 pond); het keurrecht blijft aan de heer.

⁹ ’t Hart, *ibid.*, regest 71, p. 460-461; zegel ad causas van Heenvliet.

¹⁰ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 47: betreft het randschrift van een 18^e-eeuws zegel.

PLAATSNAAM: 's-Heerenberg. **STAD**

DATERING: 1379 sept. 8.

VERLENER: Willem I, heer van den Bergh en van Bylant, ridder.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Berga' dateert van 1122-1131.

De stad is uit het marktlevens bij de machtige burcht van de heren van den Bergh ontstaan. Al in 1346 is er sprake van de versterkte plaats van den Berge, als de munt van Gendringen daarheen wordt verplaatst.¹

Op 15 juni 1376 verleent heer Willem I het recht van tolheffing op dijken en wegen aan de 'stad van den Berge' ten behoeve van de bekostiging van het onderhoud van bruggen en steenstraten.²

Op donderdag 8 sept. 1379 verleent Willem I, heer van den Bergh en van Bylant, ridder, bij 'apene brief' (open brief) stadsrecht aan de inwoners van 's-Heerenberg: 'Wy Wilhem, here van den Berge ende van Bilant, ridder, maecken conde ende bekennen in desen apenen brief. . . hebben den gegeven ind geven. . . den voergeroerten portener stadtrechten. . .'; De originele oorkonde is bewaard gebleven.³ Er zijn ook drie afschriften bewaard gebleven. Het is in druk verschenen.⁴

De stad van den Berge verkrijgt het recht schepenen aan te stellen met rechtsmacht in civiele zaken als mede keurrecht, behalve over 's heren dienaren, munters, gruiters (de stad mag geen bieraccijns heffen), joden en Lombarden. Er is appèl op de heer onder uitdrukkelijk voorbehoud van klokslag en bederecht. In de brief is ook sprake van een stadsmuur: binnen 'graven, mueren, hecken ind homeiden'.⁵

's-Heerenberg staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 17^e-eeuws.⁶ Afb.: schild beladen met uitkomende gekroonde leeuw.
Randschrift: SIGILLUM CIVITATIS HERENBERGENSIS.

LITERATUUR:

- Schilfgaarde, A.P. van, *Het archief van het Huis Bergh*, 1932.
- Dalen, A.G. van, *Bergh. Heren, Land en Volk*, Nijmegen 1979.
- Veen, J.S. van (uitg. d.), 'Drie Geldersche rechten (o.a. 's-Heerenberg)', in: *VMOVR* 5 (1906) p. 186-216 (stadsrecht op p. 188-190).
- Schutte, O. e.a., 'De gemeentewapens van Achterhoek en Liemers' in: *Jaarboek Achterhoek en Liemers*, dl.V, Zutphen 1982.

¹ Van Schilfgaarde, *Archief Huis Bergh*, inv. nr. 1617.

² Van Schilfgaarde, *Archief Huis Bergh*, inv. nr. 1841, reg. 192.

³ Van Schilfgaarde, *Archief Huis Bergh*, inv. nr. 1842, reg. 203.

⁴ Staats Evers, *Gelderland's voormalige steden*, p. 36.

⁵ Van Dalen, *Bergh*, p. 80.

⁶ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 47.

PLAATSNAAM:	Helmond.	STAD
DATERING:	[1225 - 1241 mei 28].	
VERLENER:	Hendrik I, hertog van Brabant.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Helmund' dateert van 1108 (cop. 12^e e.).

Op 25 febr. 1212 wordt Helmond niet genoemd onder de *opida nova* van Brabant.¹ In een akte van sept. 1222 is sprake van de door hertog Hendrik I aan Willem van Horne te betalen koopprijs voor het *allodium de Helmont* (alsmede voor goederen in de Peel).² Archeologisch onderzoek indiceert dat rond 1225 een nieuwe nederzetting werd gesticht nabij het Oude Huys te Helmond, ten oosten van de rivier de Aa.³

Een belangrijke aanwijzing dat er vóór 1241 aan Helmond stadsrecht moet zijn verleend, vormt het oudste stadszegel aan een oorkonde van *scabini de Helmont* van dinsdag 28 mei 1241.⁴ Dat vermeldt: 'SIGILLVM BVRGENCIVM ET OPIDI DE HELMONT' (zegel van de burgers en de stad Helmond). In diezelfde periode voert hertog Hendrik I een welbewuste politiek van het stichten van nieuwe steden (de zg. *opida nova*) in gebieden die zowel defensief als economisch belangrijk waren.⁵ Aangenomen wordt dat Helmond tussen (de waarschijnlijke stichtingsdatum) 1225 en 1241 in haar vrijheidsrecht wordt bevestigd. En vermoedelijk (evenals Eindhoven en St. Oedenrode) in (of omstreeks) 1232 stadsrecht zal hebben verkregen van hertog Hendrik I.⁶ Er is echter geen oorkonde overgeleverd.

Helmond wordt in een oorkonde van 14 juni 1256⁷ voor het eerst feitelijk *oppidum* (stad) genoemd. Daarna worden stad en inwoners steeds *oppidum* en *burgenses* genoemd, maar begin 14^e eeuw is weer meestal sprake van *villa* en *homines*.⁸ In oorkonden van 1326 en 1329 wordt Helmond *oppidum* genoemd, maar later is ook weer sprake van *villa*. Vanaf 1346 is steeds sprake van de benaming stad. In 1376⁹ staat hertogin Johanna de heer van Helmond 3 jaarmarkten en een weekmarkt toe. Rond 1400 worden kasteel en ommuring van de stad gebouwd. Helmond staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op 's-Hertogenbosch.¹⁰

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 28 mei 1241.¹¹ Afb.: een naar links gewende platte pothelm, waarop als helmteken drie takjes, op het middelste een omgewende vogel. Randschrift: + S[IGILLVM] BVRGENCIVM ET OPIDI DE HELMONT.¹²

LITERATUUR:

- Boven, M.W. van, 'Helmond als stad, een schets over de wording', in: *De Vlasbloem*. Historisch Jaarboek voor Helmond IV (Helmond 1983) p. 98-115.
- Bussel, G.J. van, 'De ochtendstond heeft geen goud in de mond. De verwerving van Helmond en de stichting van de stad als onderdeel van hertogelijke machtspolitiek, 1179-1241', in: *De Vlasbloem*. Historisch Jaarboek voor Helmond X (Helmond 1989) p. 31-50.
- Lijten, J.P.J., 'Nogmaals de oorkonde van 1222 betr. Helmond', in: *Brabants Heem* 40 (1988).
- Wijdeven, W. van de en N. Arts, 'Archeologie en de middeleeuwse stadskern van Sint-Oedenrode', in: *Westerheem* 48 (1999) p. 74-84.
- Boven, M.W. van, 'Een onbekende oorkonde van 1222 betreffende Helmond', in: *Brabants Heem* 36 (1984).

¹ ONB, II, nrs. 937 en 938.

² Dülmen, Herzog von Croy'sches Archiv, archiv Herz.Haus, Charters Grafschaft Horn, inv. nr. M III.

³ Van de Wijdeven en Arts, 'Archeologie', p. 74.

⁴ Van Boven, 'Helmond als stad', p. 105; charter in Camps, ONB, I, p. 271-272, nr. 192; voor de vindplaats zie noot 8.

⁵ Van Boven, *ibid.*, p. 106.

⁶ Van Boven, *ibid.*, p. 106.

⁷ ONB, I, p. 341-342, nr. 261.

⁸ Van Boven, 'Helmond als stad', p. 107.

⁹ Van Boven, 'Helmond als stad', p. 114, noot 41.

¹⁰ Byl, *Les jurisdictions*, p. 270 [schoutsrekening 1468]; Coopmans, *De Meierij*, p. 78-80.

¹¹ Oudst bekende afdruk in Abdij van Postel (B.), charters Helmond 1.

¹² Het randschrift van het tegezegel van 1241 luidt: RESCRIPTVM OPIDI DE HELMONT [afb.: een boom].

PLAATSNAAM: Hem. **STEDE**

DATERING: 1414 febr. 2.

VERLENER: Willem VI, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Hem’¹ dateert van 1312.

Op vrijdag 2 febr. 1414 verleent Willem VI, graaf van Holland, het stadsrecht van Schellinkhout aan ‘de stede’ Hem. De stede Hem is een vereniging van de dorpen Hem en Venhuizen als *rechtsgebied*. Als *dorp* blijven ze zelfstandig.²

Originele akte, noch afschriften zijn voorhanden.

Hoogwoude, Spanbroek, Abbekerk, Wognem, Sybekarspel, Grootebroek, Schellinkhout, Westwoude en Hem worden in een akte uit 1425 de ‘nieuwe steden van der Castelryen van Medemblik in Westfriesland’ genoemd of ook wel als ‘de kleine steden’ aangeduid³, in tegenstelling tot Medemblik, Enkhuizen en Hoorn.

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend.

LITERATUUR:

- Goede, A. de, *Swannotsrecht. Westfriesche rechtsgeschiedenis*, I, Utrecht 1940.
- Blauw, K., ‘Historisch overzicht van de gemeentelijke herindeling van Noord-Holland’, in: *Rapport der Provinciale commissie ter bestudering van de gemeentelijke indeling van Noordholland*, 1^o dl. Den Haag 1949.
- Bruin, J. de, ‘Bannen en mannen in de stede Abbekerk. Grondgebied en functionarissen van een Westfriesche plattelandsstad’ in: *WFON* 62 (1995) p. 23-46.
- Pols, M.S., *Westfriesche stadrechten*, I en II, ’s-Gravenhage 1885/1888.

¹ Een hoek land in de kromming van een waterloop.

² Pols, *Westfriesche stadrechten*, I, p. XVIII.

³ Pols, t.a.p., p. XIX.

PLAATSNAAM: 's-Hertogenbosch. **STAD**

DATERING: [1195 mei].

VERLENER: Hendrik I, hertog van Brabant.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van *super Silvam juxta Orthen* dateert van 1195. In 1222 is sprake van *de Orthen cum Buscho*.

Tussen 1185 en 1196 verleent Hendrik I, hertog van Brabant, aan 'die poerters van Ordunen, dat men nu seegt Bossche' stedelijke voorrechten en bevestigt een aantal in de stad gangbare rechtsregels.¹ De oorkonde telt 42 artikelen. Deze is echter niet bewaard gebleven. De tekst is bekend uit een afschrift van een vidimus uit 1486.² Er is uitgebreid gedebatteerd over het jaar van stadsrechtverlening: 1185, 1195 of 1196. In navolging van de meest recente inzichten [met name van Van Uytven] wordt hier mei 1195 aangehouden.

In de herfst van 1195 schenkt de graaf van Gelre tolvrijheid aan de *burgenses de novo opido super silvam juxta Orten*.³ In 1196 schenkt keizer Hendrik VI, op verzoek van hertog Hendrik I van Brabant, tolvrijheid op de Rijn aan de inwoners van de *nova civitate apud Silvam*.⁴

Circa 1230/1240 vindt de eerste vastlegging van het praktische stadsrecht plaats (o.a. getuigenverklaring). Dit document evenals de inhoud ervan is onbekend, maar is gereconstrueerd aan de hand van de stadsrechten van Haarlem, Delft en Alkmaar. Op 31 jan. 1284 verleent hertog Jan I uitbreiding van de stadsrechten (61 artt.). Het origineel is verloren maar is via een afschrift bekend.⁵ In 1330 komt het *Privilegium Trinitatis* tot stand dat een aanpassing van het stadsrecht biedt voor de sterk expanderende stad (41 artt.); het origineel is bewaard gebleven.⁶

's-Hertogenbosch staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Leuven.⁷

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 14 dec. 1242.⁸ Afb.: grote boom in het midden met links en rechts twee kleinere bomen.
Randschrift: +SIGILLUM.BVRGENSI[UM.D]VCIS.IN.BUSCO.

LITERATUUR:

- Camps, H.P.H., *Het stadsrecht van Den Bosch van het begin (1184) tot het Privilegium Trinitatis (1330): een exposé met enkele nabeschouwingen*, Hilversum 1995.
- Kuyser, P. Th., 'Enige beschouwingen m.b.t. het oudste stadsrecht van 's-Hertogenbosch', in: *Varia Historica Brabantica*, 's-Hertogenbosch 1969 dl. 3, p. 13-34.
- Uytven, R. van, 'Aspecten van de middeleeuwse stadsgeschiedenis in het noorden van het hertogdom Brabant; het recht van Leuven en 's-Hertogenbosch' in: I.J. Brugmans e.a., *Plaatsbepaling van het historisch onderzoek betreffende Noord-Brabant binnen de geschiedenis der Nederlanden* (Tilburg 1982) p. 17-34.
- Koldewey, A., 'De zegelstempels van de stad 's-Hertogenbosch', in: *Spiegel Historiae* 20 (1985).

¹ Van Uytven, 'Aspecten', p. 17-34; Kuyser, 'Enige beschouwingen', p. 13-34; Huizinga, *De opkomst van Haarlem*.

² ONB, I, p. 126-134, nr. 77 [ca. 1185]; KB Den Haag, hs.131 B 26" fol. 483-486.

³ ONB, I, p. 141-142, nr. 83.

⁴ ONB, I, p. 143-145, nr. 84.

⁵ ONB, I, p. 495-502, nr. 399.

⁶ SA 's-Hertogenbosch, Oud Admin. Archief (def. nummering in bewerking). Zie Kuyser, 'Enige beschouwingen', p. 39.

⁷ NAGN, deel 3, 'stamboom' en stadsrechtfilatie. Ook in *Privilegium Trinitatis*, art. 30.

⁸ ONB, I, nr. 197; Koldewey, 'De zegelstempels', p. 223-227.

PLAATSNAAM: Heukelum. **STAD**

DATERING: [Vóór 1393 juli].

VERLENER: [Otto, heer van Heukelum].

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Huclem’ dateert van 996 (cop. 2^e helft 12^e e.). Er is een vermelding van rond 1070 dat ‘Heuklem nu een stedeken is gemaakt’.¹

In 1329 zou sprake zijn van ‘die voirschreven stadt ende slot van heuckelom’.² Hiervan is echter niets te vinden. Op 21 sept. 1329 draagt Arnouydt van Heukelum zijn huis Merkenburg en omringend land op aan de graaf van Holland, en ontvangt dit op 24 september 1329 weer in leen van de graaf.³

In een oorkonde van juli 1393 is sprake van de ‘poerte van Huekelem’.⁴ In deze periode (1363-1408) is Otto, heer van Heukelum, de stadsheer en mogelijk ook de verlener van stadsrechten. Hij stamt uit de familie van Arkel die o.a. Heukelum als allodiaal leen bezit. Op 7 dec. 1399 verleent hertog Albrecht, graaf van Holland, tolvrijdom in Holland, Zeeland en te Heusden aan de heer van Heukelum en ‘syn ondersaten’. Op 24 maart 1414 belooft Dirk van Heukelum (als voogd van Jan, heer van Heukelum) de graaf bijstand ‘metter stede, sloten, lande ende luyden van Heukelem’.⁵ In 1456 wordt de stad Heukelum ter grafelijke dagvaart beschreven.⁶

Op 10 okt. 1496 geeft de heer van Heukelum een handvest: ‘Otto van Arkel, Heer tot Heukelem, Ammeroyen en Weerdenburg, doet yder kenlijk, dat hy de Borgers van sijn Stadt van Heukelem, geeft dese navolgende hant-vesten’. Het betreft 30 artikelen en regels voor de schepenen respectievelijk voor het spannen van de vierschaar. De oorkonde is bewaard gebleven.⁷ Het stadsrecht is in druk verschenen.⁸

Heukelum staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 17^e-eeuws.⁹ Afb.: poort met gedekte middeltoeren en ringmuur, waarboven huizen, met twee zijtoeren en windvanen.
Randschrift: SIGILLUM OPPIDE (SIC) DE HOEKELOM.

LITERATUUR:

- Barbas, J.A., *Uit het land van Arkel. Beschrijving van Heukelum.*, Nijmegen 1892.
- Kemp, A. *Leven der Doorluchtige Heeren van Arkel ende Jaar-Beschrijving der Stad Gorinchem*, Gorinchem 1656.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 157-158.

¹ Kemp, *Doorluchtige Heeren*, p. 18.

² Barbas, *Uit het land van Arkel*, dit betreft 't Le[g]gerboek van Heukelum’.

³ ChHZ, III, p. 488-489.

⁴ NA, AGH, inv. nr. 198.

⁵ ChHZ, IV, p. 322.

⁶ Smit, *Bronnen dagvaarten*, II, nr. 368.

⁷ Gelders Archief, archief Huis Ammerzoden, inv. nr. 331.

⁸ Kemp, *Doorluchtige Heeren*, p. 421-424.

⁹ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 49.

PLAATSNAAM:	Heusden.	STAD
DATERING:	[1286 – 1290].	
VERLENER:	[Jan III, heer van Heusden].	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Hysdene’ dateert van 1108-1122 (cop. 13^e e.; het hier betreft het latere Oud-Heusden). In de 13^{de} eeuw komt bij het kasteel een nieuwe nederzetting tot stand die rond 1250 tolvrijheid en het recht op een vismarkt bezit.¹ In de periode 1279-1303 is Jan III heer van Heusden aan het bewind. In 1286 wordt de hertog van Brabant zijn leenheer, terwijl in 1290 de graaf van Kleef zijn heerlijke rechten over Heusden verkoopt aan Floris V, graaf van Holland. Heusden (in 1286 *oppidulum* genoemd) wordt dan een Hollandse voorpost in Brabants gebied, en de heer van Heusden krijgt aldus twee leenheren. Op 31 mei 1290 draagt Jan III van Heusden *mine port ende mine vrihede van der port van Huesdene* op aan Floris V, die op dezelfde dag vrijheid van tol geeft aan *al sinen luden die wonen binne d[er] vriheden vand[er] port va[n] Huesdene*.² In 1296 is sprake van de *civitatem* Heusden.³ Het is aannemelijk dat tussen 1286 en 1290 stadsrechten zijn verleend door Jan III van Heusden.

Op 2 febr. 1318 verkopen Jan van Sassenberg, heer van Heusden, en zijn vrouw Sophia stad en land van Heusden aan graaf Willem die hun diezelfde dag met de stad en vrijheid beleent.⁴ Op zondag 19 maart 1318 verlenen Jan en Sophia ‘den Scepenen, den ghesworen, ende der ghemeyne stede van Heusden’ een privilege betreffende o.a. de rechtspraak door schepenen van Heusden.⁵ Op 9 april 1318 bevestigt Willem III, graaf van Holland, de handvesten van Heusden.⁶ Op 29 april 1330 draagt Sophia van Sassenberg, vrouwe van Heusden, burcht, stad, land en heerlijkheid op aan de hertog van Brabant.⁷ Op 13 okt. 1356 beloven hertog Wenzel en hertogin Johanna van Brabant ‘stad en het land van Heusden bij de oude voorrechten en privilegiën⁸ te handhaven’, nadat zij te Heusden als heer en vrouwe zijn ontvangen.⁹ In maart 1357 krijgt Willem V, graaf van Holland, Heusden in leen vanwege zijn optreden als scheidsrechter tussen de partijen in de Brabantse Successieoorlog. Op 22 mei 1399 verleent hertog Albrecht, graaf van Holland, vrijheden, privileges en handvesten aan de stad Heusden.¹⁰ Heusden staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: ‘s-Hertogenbosch.
Empel en Merwijck hebben hoofdvaart op Heusden.¹¹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1419.¹² Afb.: schild, beladen met een zes-spakig rad.
Randschrift: SIGILLUM OPIDI HOESDENSIS.

LITERATUUR:

- Avonds, P. en H.M. Brokken, ‘Heusden tussen Brabant en Holland (1317-1357). Analyse van een grensconflict’, in: *Varia Historica Brabantica* 4 (1975) p. 1-96.
- Hoppenbrouwers, P.C.M., ‘De costumen van Heusden’ in: *VMOVR Nieuwe reeks* 6 (1990) p. 50 - 120.
- Hendriks, J.P.C.A., *Archeologie en bewoningsgeschiedenis van het Land van Heusden en Altena*, Almkerk 1990.
- Hoppenbrouwers, P.C.M., *Een middeleeuwse samenleving: Het Land van Heusden, circa 1360-circa 1515*, Wageningen 1992.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 148-152.

¹ Rutte, *Stedenpolitiek*, p. 126.

² NA, AGH, 864 en 954. Van Oudenhoven, *Beschryvinge Heusden*, p. 225; *OHZ*, IV, nr. 2480.

³ *ChHZ*, I, p. 564 (1 febr. 1295 maar paastijl).

⁴ *ChHZ*, II, p. 192-194 (op p. 194 zijn de rechten beschreven). Zie ook NA, AGH, 865.

⁵ Van Oudenhoven, *ibid.*, p. 222. Het betreft tevens ‘vrijheid en recht op land en water dat zij hebben en hadden’.

⁶ Van Oudenhoven, *ibid.*, p. 242; *ChHZ*, II, p. 196, geeft 17 april 1318.

⁷ Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 186.

⁸ *als sy vercreghen hebben van den Heere van Huesden hier voertyts*.

⁹ Van Oudenhoven, *ibid.*, p. 242-243; *ChHZ*, III, p. 5.

¹⁰ *ChHZ*, III, p. 696-697. Op 13 jan. 1435 bevestigt d. hertog Filips; Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 25.

¹¹ Hoppenbrouwers, ‘De costumen’, p. 63; Van Oudenhoven, *Beschryvinge Heusden*, p. 230.

¹² Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 50. *ChHZ*, III, p. 350-352: de stad Heusden is in 1379 al medezegelaar van een verdrag tussen hertog Albrecht en de heer van Zevenbergen.

PLAATSNAAM: Hilvarenbeek. **VRIJHEID**

DATERING: [In of vóór 1340].

VERLENER: [Jan I, hertog van Brabant].

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Beika’ dateert van 1155 [cop. 13^e eeuw]. In 1157 is sprake van ‘Beke’.

Op 27 maart 1246 bezit de hertog van Brabant de helft van de rechten in het kapittel van Hilvarenbeek.¹ Er is een verwijzing naar het verlenen van privileges aan Hilvarenbeek door hertog Jan I van Brabant (1267-1294).²

Hilvarenbeek krijgt vóór 1331 vrijstelling van de gruit. Deze vrijstelling wordt in 1391 bevestigd door hertogin Johanna. Schepenen van Hilvarenbeek worden in 1336 voor het eerst vermeld.³ Onder deze schepenbank ressorteren ook Diessen, Riel en Westelbeers. In het cijnsboek van de hertog van Brabant voor de periode 1340-1351 worden cijnzen vermeld voor percelen uitgegeven tegen het hogere tarief dat in vrijheden gangbaar was. Dit wijst erop dat Hilvarenbeek in of vóór 1340 privileges en de status van vrijheid krijgt.⁴

Op 10 dec. 1512 is Hilvarenbeek één van de steden en vrijheden die namens de Meierij geld lenen.⁵ In 1570 worden de ‘costuijmen...der vrijheijt ende dinghbancke van Hilvarenbeeck’ op schrift gesteld.⁶

Omstreeks 1650 wordt verklaard dat het Vrijthof in Hilvarenbeek ‘besloten als voor is een borgelijcke ende gepriviligieerde plaetsche, aengaende haeren vrijdom, mette voorschreven vier heckens gesepareert van d’andere gehuchten nyet vrij...significerende eenen borgelijcken ende gepriviligieerde plaetsche’.⁷

HOOFDVAART: Op ’s-Hertogenbosch.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1336.⁸ Afb.: rechts een omgewende leeuw, links een dubbelstaartige leeuw, onder 3 vijfbladen, één onder vrijkwartier met adelaar.
Randschrift: S[IGILLUM]SCABINORUM DE BEKE QUOD DICITUR HILWARENBEKE.⁹

LITERATUUR:

- Adriaenssen, L.F.W., *Hilvarenbeek onder de hertog en onder de generaliteit. Sociale en economische geschiedenis van een Kempens dorp tussen 1400 en 1800*, Amsterdam/Hilvarenbeek 1987.
- Bannenberg, G.P.J., ‘De schependomszegels van Hilvarenbeek’, in: *Varia Historica Brabantica* 1 (1962) p. 63-84.
- Brouwer, P.C. de, *De geschiedenis van Hilvarenbeek tot 1813*, Hilvarenbeek 1947.
- Juten, W.J.F., ‘De heerlijkheden Oirschot en Hilvarenbeek’, in: *Taxandria* 2 (1915) p. 333-339.
- Lijten, J.P.J., ‘Rogier van Leeftaalt koopt Oirschot en Hilvarenbeek’, in: *Campinia* 18 (1988), p. 111-138.

¹ ONB, I, p. 296-298, nr. 217.

² Gramaye, *Taxandria*, p. 140: *municipium a Ioanne duce, eius nominus primo, legibus & priuilegijs ornatum*.

³ Van Asseldonk, *De Meierij*, p. 551.

⁴ Van Asseldonk, *De Meierij*, p. 95.

⁵ SADB, OAA ’s-Hertogenbosch, charters en privilegiebrieven, nr. 587.

⁶ Christyn, *Brabantts recht*, 1013.

⁷ Van Asseldonk, *De Meierij*, p. 551.

⁸ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 50.

⁹ In de periode 1658-1795 luidt het randschrift: ZEGEL DER VRYHEID EN DINGHBANKE VAN HILVERENBEEK; zie Bannenberg, ‘De schependomszegels’, p. 63-64.

PLAATSNAAM: Hindeloopen. **STAD**

DATERING: [Vóór 1368 juli 25].

VERLENER: Geen.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Hitinkufe’ dateert van waarschijnlijk 822-ca. 825 (cop. 1150-1158).

In een oorkonde van 21 april 1355 wordt Hindeloopen nog als parochie (*iudices totaque communitas parochie de Hindelopsis*) aangeduid, wat overigens niet uitsluit dat het al een stedelijk bestuur kan hebben gehad.¹

Op dinsdag 25 juli 1368 verleent Albrecht, koning van Zweden, voorrechten en vrijheden aan ‘schepenen, raedtmannen, borgher unde den gantschen meenheydt der stede tho Hindelopen’.² Dit is de vroegste vermelding als stad en van een stadsbestuur. In 1370 behoort Hindeloopen tot de Hanzesteden waarmee de Zweedse koning Albrecht een verbond aangaat en die grote handelsvoordelen krijgen vanwege hun (handels)steun aan het oorlogvoerende Zweden.³ In een oorkonde van 30 sept. 1372 van de koningen van Zweden en Noorwegen wordt Hindeloopen voor het eerst *civitas* genoemd.⁴ Op 6 mei 1394 neemt de stad ‘Hindelooep’ deel aan het overleg met de steden Zutphen, Deventer, Harderwijk, Elburg, Staveren en Workum die tijdens een dagvaart bepalen hoeveel gewapende mannen iedere stad zal leveren voor een schip.⁵ Hindeloopen levert 6 gewapende mannen en één knecht.

Een charter van 1 febr. 1422 maakt melding van ‘Oldermans, Scheepenen en Raedt der steeden van Staveren, Hindeloopen, Wolderckum, Bolswert, Harlinge, Sneecke, Leuwarden, Franiker, Dockum’ die beloven een akte te zegelen waarin een vrede wordt vastgelegd van Groningen, Friezen oost van de Lauwers, Oostergo, Westergo met Ocko ten Broek en met behouden rechten t.a.v. Johan van Beieren.⁶

Hindeloopen staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (1558).

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1496.⁷ Afb.: liggende hinde (links gewend) in een omheining.
Randschrift: SECRETUM HINDELOPIE.

LITERATUUR:

- Buijtenen, M.P. van, *Hindeloopen, Friesland's elfde stede*. Amsterdam 1942.
- Telting A., *Het Oud-Friesche stadrecht*, 's-Gravenhage 1882.
- Telting A., *De Friesche stadrechten*, 's-Gravenhage 1883.
- Postma, D. en G. Blom, *Hindeloopen, stad aan de Zuiderzee*, Hindeloopen 1983.

¹ *Lübeckisches Urkundenbuch*, III, nr. 226

² *ChHZ*, III, p. 231.

³ Van Buijtenen, *Hindeloopen*, p. 11.

⁴ *Lückisches Urkundenbuch*, IV, nr.179: *Consules, Scabini, Cives, Burgenses ac Mercatores et Familiares ciuitatum maritimarum...Hindelop* [ook ‘Stauria’].

⁵ Obreen, *Workum in Friesland*, p. 23.

⁶ Schwartzberg, *Charterboek*, I, p. 445-449.

⁷ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 50. In het *Lübeckisches Urkundenbuch*, III, nr. 226: oudste zegel aan een oorkonde van de parochie Hindeloopen (21 april 1355).

PLAATSNAAM: Hoogwoud. **STEDE**

DATERING: 1414 febr. 2.

VERLENER: Willem VI van Beieren, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Houchouwoude’ dateert van ca. 1312. Als ambacht wordt het al vermeld in 1289.¹

Op vrijdag 2 febr. 1414 verleent Willem VI, graaf van Holland, het stadsrecht van Schellinkhout aan ‘de stede’ Hoogwoud. De originele oorkonde is bewaard gebleven.² De stede Hoogwoud is een vereniging van de dorpen Hoogwoud en Aartswoud als *rechtsgebied*. Als *dorp* blijven ze zelfstandig.³

Op 13 aug. 1426 verliest de stede Hoogwoud zijn privileges vanwege deelname aan een aanval op het pro-Bourgondische Hoorn. Hierop worden Hoogwoud en Aartswoud op 14 febr. 1429 als heerlijkheid in leen gegeven aan Eduard, bastaardzoon van graaf Willem VI van Beieren. Eduard van Beieren verleent op 29 maart 1450 een nieuw stadsrecht. Sindsdien is sprake van de *stede en heerlijkheid* Hoogwoud en Aartswoud.

Hoogwoude, Spanbroek, Abbekerk, Wognum, Sybekarspel, Grootebroek, Schellinkhout, Westwoude en Hem worden in een akte uit 1425 de ‘nieuwe steden van der Castelryen van Medemblik in Westfriesland’ genoemd en ook wel als ‘de kleine steden’ aangeduid⁴, in tegenstelling tot Medemblik, Enkhuizen en Hoorn.

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1450.⁵ Afb.: schild beladen met boom en een zwaan als schildhouder. Randschrift: SIGILL[UM] CIVITATIS DE HOGENTWOUD.

LITERATUUR:

- Goede, A. de, *Swannotsrecht. Westfriesche rechtsgeschiedenis*, I, Utrecht 1940.
- Blauw, K., ‘Historisch overzicht van de gemeentelijke herindeling van Noord-Holland’, in: *Rapport der Provinciale commissie ter bestudering van de gemeentelijke indeling van Noordholland*, 1^o dl. Den Haag 1949.
- Noordeloos, P., ‘Heerlijkheden in West-Friesland’, in: *WFON* 26 (Hoorn 1959).
- Pols, M.S., *Westfriesche stadrechten*, I en II, ’s-Gravenhage 1885/1888.

¹ OHZ, IV, nr. 2369.

² NA, AGH, inv. nr. 659.

³ Pols, *Westfriesche stadrechten*, I, p. XIX en bijlagen p. 32 (1414) en 67 (1450).

⁴ Pols, *ibid.*, p. XIX.

⁵ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 51. In 1414 krijgt Hoogwoud ook het recht op een [stads]zegel.

PLAATSNAAM: Hoorn. **STAD**

DATERING: 1356 mrt. 27.

VERLENER: Willem V, graaf van Holland

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Hoerne' dateert van 1298.

Op 25 jan. 1316 is sprake van een verdrag van *judices et universi in Horn* met 'consules et habitantes in Harderwic'.¹

Op zondag 27 maart 1356² verleent Willem V, graaf van Holland, stadsrechten aan de inwoners van Hoorn; de originele oorkonde is bewaard gebleven.³ Er bestaat tevens een vidimus door Hugo van Assendelft, abt van Egmond van 29 maart 1357.⁴ Er is een kwitantie van de graaf van Holland aan de stad Hoorn van 7 juli 1356 bewaard gebleven als kwijting van de som die betaald is voor het verleende stadsrecht. Het gaat om een bedrag van 1550 schilden (gouden ecu's).

Op 14 juli 1406 wordt het dorp Zwaag aan het Hoornse rechtsgebied toegevoegd en op 16 juni 1408 ook De Veenhoop, bestaande uit 7 dorpen. De voormalige stede Wognum, bestaande uit 4 dorpen, wordt op 9 dec. 1426 voor wat betreft de hoge jurisdictie ('tot onsen wederseggen') onder Hoorn gebracht. De lage jurisdictie van 'Wognum c.a.' blijft kennelijk aan de grafelijke schout, maar er is niets bekend van de aanstelling van een schout.

Op 13 april 1436 volgt de definitieve ('ten eeuwigen dagen') toevoeging van 'Wognum c.a.' aan Hoorns rechtsgebied inclusief de lage jurisdictie.⁵ De onder het stadsrecht van Hoorn gebrachte dorpen behouden wel een eigen dorpsbestuur. Hoorn staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1361.⁶ Afb.: een schild beladen met een hoorn.
Randschrift: HO[C] [E]ST SINGNU [D]E HOERNE.

LITERATUUR:

- Noordeloos, P., 'De ontwikkeling van de vrijheid en de stedelijke jurisdictie van Hoorn', in: *WFON 24* (Hoorn 1957).
- Borger, G.J., 'De oudste topografie van Hoorn: de wording van een stad', in: *WFON 45* (Hoorn 1978).
- Kwaad, F.J.P.M., 'Hoorn en het binnenwater', in: *Kwartaalblad Oud Hoorn* Hoorn 2003.
- Mulder, T.R., 'Hoorns hoorn en de eenhoorn', in: *WFON 24* (Hoorn 1957).
- Lesger, C.M., 'Hoorn als stedelijk knooppunt', in: *Hollandse Studiën 26*, Hilversum 1990.
- Cox, J.C.M., 'Stedelijke trots en stadsrechtvieringen', in: *Holland. Historisch tijdschrift*, nr. 2 2006, p. 67-75.
- Cox, J.C.M., 'Het stadsrecht van Hoorn', in: *Oud Hoorn jubileumnummer*, 29^{ste} jg. 2007, p. 3-30.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 130-132.

¹ Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 62 [1315].

² Inmiddels is aangetoond dat op 27 maart 1356 de stadsrechten zijn verleend. Tot 2006 werd 26 maart 1357 aangehouden; zie Cox, 'Het stadsrecht van Hoorn' en 'Stedelijke trots'.

³ Westfries Archief, Stadsarchief Hoorn, inv. nr. 37 (bergnr. 2652).

⁴ Westfries Archief, Stadsarchief Hoorn, inv. nr. 38 (bergnr. 2653).

⁵ Westfries Archief, Stadsarchief Hoorn, inv. nr. 83 (bergnr. 2698).

⁶ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 51; Mulder, 'Hoorns hoorn', p. 35.

PLAATSNAAM:	IJlst.	STAD
DATERING:	[Vóór 1315 mei 5].	
VERLENER:	Geen.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Ylike' dateert van 1313. De oorsprong van de stedelijke rechten is onbekend. Er zijn bronnen met 1268 als datering maar algemeen wordt aangenomen dat IJlst toen als nederzetting 'gesticht' is.¹

In een brief van maandag 5 mei 1315 komt IJlst voor het eerst als *oppidum* voor.² *Judices et Consules ac tota Universitatis oppidi de Yhlike* delen het stadsbestuur van Utrecht daarin mede dat inwoners van Utrecht welkom zijn in hun stad, mits zonder goederen uit Kampen.³ Uit een oorkonde van 9 okt. 1317 blijkt dat IJlst ook een stadszegel heeft: 'zeghelen der poerte van Staveren, van Harlingen, van Snaken (Sneek) ende van der Yilse' een oorkonde waarbij een vrede tot stand komt tussen de stad Kampen en de Friezen van Westergo door bemiddeling van graaf Willem III van Holland.⁴ In een oorkonde van 12 jan. 1318 wordt dit akkoord bevestigd door 'de poirters van Harlinghe, van Snake, en van Dorylse (IJlst)'.⁵ Rond 1330 wordt al melding gemaakt van handel en scheepvaart in IJlst en komen kooplieden uit Utrecht naar de stad, terwijl IJlster kooplieden over water naar Keulen trekken ('Friesenstrasse' aldaar).⁶

Keizer Karel IV verleent bij brief aan de 'stad' IJlst op 23 mrt. 1379 een privilege⁷ waarbij een weekmarkt op maandag en een jaarmarkt op de 2 dagen na het feest van Sint Maurits (22 sept.) wordt toegestaan. In de latere Middeleeuwen is herhaaldelijk sprake van erkenning van de stedelijke rechten door Wymbriteradeel en Westergo.⁸ De heer van de stins 'Ilostein' treedt als 'eeheer' op, een functie die elders in Friesland 'olderman' wordt genoemd. Samen met zijn mederechters vormt hij het stadsbestuur. In 1502 bevestigen hertog George van Saksen en zijn broer Hendrik de privileges van IJlst. In 16^e-eeuwse bronnen komen voor het eerst burgemeesters voor. IJlst staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1496.⁹ Afb.: een omgewende éénmaster met drie kantelen op voor- en achterplecht.
Randschrift: SIGILLVM CIVITATIS DE ILEK[E].

LITERATUUR:

- Telting, A., *De Friesche stadrechten*, 's-Gravenhage 1883.
- Telting, A., *Het Oud-Friesche stadrecht*, 's-Gravenhage 1882.
- Fockema Andreae, S.J. en G. Bakker, *IJlst 1268 – 1968*, z.pl., 1968.
- Visser, L.J., *Drylts – it alde stedsje: 725 jaar IJlst*, IJlst 1993.

¹ Fockema, *IJlst*, p. 9 en 10.

² Von Richthofen, *Untersuchungen*, I, p. 144.

³ Fockema, *IJlst*, p. 10; Berkelbach, *Regesten*, nr. 316.

⁴ Schwartzberg, *Charterboek*, I, p. 157,158.

⁵ Schwartzberg, *ibid.*, p. 163.

⁶ Fockema, *IJlst*, p. 14.

⁷ Telting, *Het Oud-Friesche stadrecht*, p. 47; Schwartzberg, *Charterboek I*, p. 241.

⁸ Fockema, *IJlst*, p. 28. Bijv. op 20 juni 1424: Waynbritzeradeel geeft IJlst gelijke rechten als Sneek bezit: Sipma, *Oudfriesche oorkonden*, p. 13, nr. 11.

⁹ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 116; in 1317 heeft IJlst al een stadszegel.

PLAATSNAAM: IJsselstein. **STAD**

DATERING: 1363 juni 23.

VERLENER: Guyotte van Ysselstein.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Yselsteyne' staat in een oorkonde van 7 nov. 1279. Daarin verklaart Gijsbrecht van Yselsteyn dat hij voor vijf jaar de dagelijkse gerechten van IJsselstein etc. pacht van het kapittel van St. Marie te Utrecht.¹ Op 6 jan. 1309 beleent Willem III, graaf van Holland, Gijsbrecht van Yselsteyn met het huis aldaar en al het goed dat zijn vader, heer Arnold van Amstel, van eerdere graven van Holland in leen had.² Op 14 nov. 1310 verleent Gwijde van Avesnes, bisschop van Utrecht, het recht drie jaarmarkten te houden en belooft de bezoekers bescherming en vrijgeleide.³ In 1310 heft Gwijde ook de parochie Eiteren op en verplaatst deze naar IJsselstein (de rechten komen aan zijn dochter Marie van Henegouwen, gemalin van Arnold van Amstel-van Yselsteyn). In 1319 komt het gehele 'Land van IJsselstein' officieus aan de graaf van Holland. In een acte van zaterdag 17 okt. 1321 is voor het eerst sprake van de *poerte* IJsselstein: 'dat huus tot Yselsteyne ende den gront...daer dat huus ende *poerte* op staet'.⁴ In 1328 is voor het eerst sprake van schout en schepenen.⁵ Op 17 febr. 1331 geeft Jan III van Diest, bisschop van Utrecht, vrijstelling van het Geinse sluisgeld aan de 'poorteren van Yselsteyne'.⁶ Op 11 mei 1346 beleent keizerin Margaretha, gravin van Holland, Arnold, heer van Yselsteyn, met de burcht, de *stad* en al wat heer Arnold van Amstel-van Yselsteyn (grootvader van Arnold) in leen hield. Op 15 juni 1353 is sprake van een stadsmuur van IJsselstein.

Een belangrijke oorkonde is de *Lantbrieff* voor het gehele Land van IJsselstein van 1348, die van toepassing is op zowel burens als poorters.⁷ In geval van een eerdere verlening van stadsrechten zou deze *Lantbrieff* niet op de poorters van toepassing zijn geweest. Ook het *Register van handvesten* begint pas met de oorkonde van 1348. Het is aannemelijk dat er een geleidelijke ontwikkeling van stedelijke voorrechten heeft plaatsgevonden. Dit is dan op 23 juni 1363 door Guyotte, vrouwe van Yselsteyn, bij gelegenheid van haar inhuldiging als stadsvrouwe, vastgelegd als stadsrecht en gewoonterecht van IJsselstein.⁸ IJsselstein staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op de raad (9 leden) van de heer van Yselsteyn (1533).⁹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 19 nov. 1472.¹⁰ Afb.: gekanteelde ringmuur met twee torens, met bisschop en paus en o.a. een banier met St. Andreaskruis.
Randschrift: S[IGILLUM] OPIDANORU[M] DE YSELSTEIN.

LITERATUUR:

- Geer van Oudegein, J.J. de, 'Eiteren en IJsselstein', in: J.J. de Geer van Oudegein, *Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheden der Provincie Utrecht* (Utrecht 1860), p. 1-179.
- Fafianie, A.M., 'IJsselsteinse stadsmuur, beproefd weerbaar', in: *Historische Kring IJsselstein*, nr. 50/51 (1989).
- Maarschalkerweerd, Ph. van, 'De steden' in: C. Dekker, Ph. van Maarschalkerweerd en J.M. van Winter (red.), *Geschiedenis van de provincie Utrecht tot 1528*, I, Utrecht 1997 p. 259-290.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 155-157.

¹ OSU, IV, nr. 2014.

² Berkelbach, *Regesten*, nr. 132. Dit betreft ook de grond waar later de stad op zal verrijzen.

³ Berkelbach, *Regesten*, nr. 212.

⁴ HUA, Domkapittel, nr. 3855; Berkelbach, *Regesten*, nr. 486.

⁵ NA, Nassause Domeinraad, inv. nr. 123.

⁶ Verslagen 's Rijks oude archieven 1892, p. 539; Berkelbach, *Regesten*, nr. 992; De Geer, 'Eiteren', p. 369-370.

⁷ Drossaers, *ibid.*, Reg. 212 (28 jan. 1348); De Geer, *Codex Diplomaticus Neerlandicus*, 2^e serie, dl. 4, 2^e afd., p. 106; Fruin, *ibid.*, p. 13-16 (27 jan. 1348).

⁸ Cox, *Hebbende privilege*, p. 156 (zie ook afweging over jaartal 1360/63) en bijlagen (met oorkonde van 1363, 25 artt.).

⁹ Fruin, *De middeleeuwse Rechtsbronnen*, III, p. 79 e.v., dit betreft het appèl. Fafianie, 'IJsselsteinse stadsmuur', p. 206: het Stichtse landrecht gold als een in de plaats tredend (subsidiair) recht te IJsselstein.

¹⁰ Regesten Archief Drossaers II, nr. 1116; Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 116 noemt een mogelijk 14^{de}-eeuws zegel.

PLAATSNAAM:	IJzendijke.	STAD
DATERING:	[ca. 1238].	
VERLENER:	[Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen].	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Isendike' dateert van 1046 (vals; 2^e kwart 12^e e.). In 1127 (cop. 12^e e.) is sprake van 'Isendica'. In 1127 is een zekere Alardus één der *meliores civium* (notabelen der steden) die als schepen handelend optreedt namens IJzendijke: *ex Isendica Alardus scabinus cum sua potentia*.¹

In jan. 1237 (1238) wordt zelfstandig handelend opgetreden door schepenen van IJzendijke: *scabinorum totiusque communitatis villae de Isendique*.² IJzendijke is een van de *steden* van de *Vlaamse Hanze van Londen* (op een lijst van ca. 1250-1275).³ In 1275 is sprake van het Begijnhof, in 1292 van het St. Janshospitaal aldaar.⁴ In 1303 wordt IJzendijke genoemd onder de *smalle steden* die ressorteren onder Brugge.⁵ IJzendijke maakt deel uit van het Baljuwschap van Aardenburg (samen met Langaardenburg, Hughevliet, Waterdunen en Oostburg).⁶ Vermoedelijk verleent Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen (1205-1244) rond 1238 stadsrecht aan IJzendijke.

Na een opstand van een groot aantal Vlaamse steden in 1328 worden de bestaande privileges ingetrokken. Op 17 okt. 1330 vernieuwt Lodewijk, graaf van Vlaanderen, het stadsrecht, 'sur la teneur des privilèges de la ville de Ardembourg'.⁷ De originele oorkonde is bewaard gebleven.⁸ Hierin wordt het gebied juridisch onderverdeeld in 4 secties, waaronder het 'Oostvrije'. Daarin liggen de ambachten: Oostburg, Aardenburg en IJzendijke.

Na de overstromingen van 1375/1376, 1408 en 1437 gaat de stad ten onder vanwege de door tal van stormvloeden veroorzaakte schade. Het huidige IJzendijke is ontstaan uit een door de hertog van Parma in 1587 daar gebouwd fort. Het bestuur komt in 1604 aan de Staten-Generaal na de verovering door prins Maurits. Bij K.B. van 20 aug. 1816, nr. 22, wordt IJzendijke tot de rang van stad verheven.

HOOFDVAART: Op Brugge.⁹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Febr. 1275 (1276).¹⁰ Afb.: dubbele adelaar.
Randschrift: SIGILLV[M] SCABINOR[UM] DE YSENDIKA.

LITERATUUR:

- Gilliodts-van Severen, L., *Coutumes des pays et comté de Flandre. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées*, 6 dln. Brussel 1890-1893.
- Gilliodts - van Severen, L., *Coutumes des pays et comté de Flandre, Quartier de Bruges*, I, Coutume de la ville de Bruges, Gent 1874.
- Pauw, N. de, *Cronyke van Vlaenderen*, deel II, Rekeningen der Baljuws van Vlaanderen, Gent, 1906.
- Gottschalk, M.K.E., *Historische geografie van westelijk Zeeuws-Vlaanderen, tot de St.-Elisabethsvloed van 1404*, Assen 1955 (diss. Utrecht).
- Werveke, H. van, "Hansa" in *Vlaanderen en aangrenzende gebieden*, Handelingen van het Genootschap 'Société d'Emulation' te Brugge, dl. XC, 1953.

¹ Warnkönig, *Flandrische Staats-*, I, 2, p. 21. Na de moord op graaf Karel de Goede in 1127 beraden de steden zich welke kandidaat voor de opvolging als graaf van Vlaanderen zij hun steun zullen geven.

² Teulet, *Layettes*, II, p. 365. Hieraan tevens het zegel van schepenen en gemeenschap van IJzendijke. Vooral in de op Frankrijk georiënteerde streken werd de term *villa* ('ville') ook voor steden gebruikt; zie Van Loon, *De ontstaansgeschiedenis*, p. 171-186.

³ Werveke, "Hansa", p. 11.

⁴ Gottschalk, *Historische geografie*, p. 52 en 53.

⁵ Gilliodts, *Coutume...Bruges*, I, p. 281 : 'Liste des villes subalternes ressortissant à la ville de Bruges'.

⁶ De Pauw, *Cronyke*, p. 51-114.

⁷ Gottschalk, *Historische geografie*, p. 134, noot 5.

⁸ Rijksarchief Gent, charters graven van Vlaanderen, fonds de Saint-Genois, nr. 1639.

⁹ Gilliodts, *Coutumes petites villes*, III, p. 492.

¹⁰ Brugmans en Heeringa, *Corpus Sigillorum*, p. 60 nr. 601.

PLAATSNAAM:	Kampen.	STAD
DATERING:	[1230 – 1233].	
VERLENER:	[Wilbrand van Oldenburg, bisschop van Utrecht].	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Campis’ staat in een oorkonde van 9 juli 1227¹ van bisschop Otto II van Lippe waarbij hij aan de kanunniken van Zutphen het visrecht *apud Campis* afstaat.

De feitelijke oorsprong van het Kamper stadsrecht is onbekend. Er wordt wel aangenomen dat Kampen tot die Nederlandse steden behoort - zoals ook Deventer en Groningen - die nooit afzonderlijke stadsrechten hebben ontvangen. De privileges die deze steden in juridische zin de status van stad gaven zouden dan vooral langs gewoonterechtelijke weg zijn verworven (of ook wel afgedwongen) en vervolgens bevestigd en erkend door de landsheer.²

Vermoedelijk heeft echter toch een verlening van stadsrechten aan Kampen plaatsgevonden. In de stadsrechtverlening aan Ommen in 1248 door Otto III van Holland, bisschop van Utrecht, is sprake van *dezelfde rechten, die de burgers van Deventer, Zwolle en Kampen van zijn voorgangers hebben ontvangen*.³ Zwolle heeft in 1230 stadsrechten gekregen van bisschop Wilbrand van Oldenburg (ambtsperiode 1227-1233), de directe voorganger van bisschop Otto. Vermoedelijk zijn Zwolle en Kampen ‘stadsrechtelijk’ even oud (1230).⁴ Kampen zal zeer waarschijnlijk ook van bisschop Wilbrand stadsrechten hebben gekregen en vandaar dat hier als periode van stadsrechtverlening 1230-1233 wordt aangehouden. In 1236 bevestigt Otto III van Holland, bisschop van Utrecht, een overeenkomst tussen pastoor en *burgers* en parochianen van Campen (*civibus et parochianis*) over een jaarlijkse uitkering aan de pastoor.⁵

De eerste vermelding van een zelfstandig stadsbestuur staat in een oorkonde van vóór 11 febr. 1267: *scabini et consules in Campen*.⁶ Op 30 sept. 1301 bevestigt Gwijde van Avesnes, bisschop van Utrecht, tegenover schepenen, raden en gemeente van Campen de stadsprivileges.⁷ Niet onvermeld mag blijven de ‘Kroniek van Vloet’: enkele stukken perkament, mogelijk uit de 13^e eeuw, waarin o.a. staat dat Kampen in 1228 stadsrechten kreeg. Aan de echtheid er van wordt echter getwijfeld.⁸ Kampen staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 5 mei 1293.⁹ Afb.: bevestigde poort.
Randschrift: +SIGILLVM: CAMPENSIS: CIVITATIS.

LITERATUUR:

- *Boeck van Rechten der stad Kampen. Dat Gulden Boeck, OSDM*, 1^e stuk, 1875.
- Mierlo, Th. van, ‘De ontwikkeling van het stadsbeeld tot circa 1800’, in: H.J.J. Lenferink (red.), *Geschiedenis van Kampen*, dl.1: “maer het is hier te Campen...”, Kampen 1993.
- Fasel, W.A., ‘De Kroniek van Vloet’, in: *Kamper Almanak* (1990) p. 128-144.
- Fehrmann, C.N., ‘Te mooi om waar te zijn. Twee verdachte Middeleeuwse Kamper kronieken’, in: *Kamper Almanak* 1977/78, p. 153-173.
- Pelser, E., *De steden in Overijssel in de Middeleeuwen tot 1400*, Amsterdam 1966 (scriptie, niet gepubliceerd; overdruk Bibliotheek provincie Overijssel).

¹ *OSU*, II, 766. Van Mierlo, ‘De ontwikkeling’, p. 13 en 14.

² Van Mierlo, ‘De ontwikkeling’, p. 14. Auteur dezes gaat wel uit van een verlening van stadsrechten aan Kampen.

³ *OSU*, II, 1180: het betreft een vervalste oorkonde ‘doch de inhoud kan juist zijn’.

⁴ In later tijd [17^e en 18^e eeuw] komt Kampen altijd vóór Zwolle, waardoor gesuggereerd werd dat Kampen ouder was.

⁵ *OSU*, II, 904. Lindebornius, *Historia sive notitia*, p. 266.

⁶ Ter Kuile, *Oorkondenboek*, II, 302; *OSU*, III, 1707. Pelser, *De steden*, (p. 27-35) geeft een zeer uitgebreid overzicht van alle vermeldingen in akten en charters c.a. van het Kamper stadsbestuur tot 1400.

⁷ Ter Kuile, *ibid.*, III, 501.

⁸ Fasel, ‘De Kroniek van Vloet’, p. 128-144.

⁹ Brugmans en Heeringa, *Corpus Sigillorum*, p. 60, nr. 602. Achter op een oorkonde van vóór 11 febr. 1267 is voor het eerst het stadszegel opgedrukt – niet aangekondigd - ; Ter Kuile, *Oorkondenboek*, II 302; *OSU*, III, 1707.

PLAATSNAAM: Keppel. *MINDERSTADT*

DATERING: 1361 apr. 14.

VERLENER: Sweder, heer van Voorst en Keppel.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Borch Keppel’ dateert van 1361.

Op donderdag 14 apr. 1361 vergunt keizer Karel IV aan Sweder van Voorst het recht om in zijn nieuwe *opidum*, gelegen bij zijn kasteel Keppel, jaar- en weekmarkten te vestigen.¹ Op diezelfde dag machtigt keizer Karel IV de aartsbisschop van Keulen (tevens aartskanselier van het heilige rijk van Italië) om Sweder van Voorst te belenen met de *stad* bij het kasteel Keppel (die steeds Sweders vrije eigendom is geweest).²

Op 31 aug. 1362 draagt Sweder, heer van Voorst en Keppel, de nieuw gestichte *stad* bij zijn kasteel Keppel [*opidum nostrum novum juxta castrum nostrum Keppel*] aan Wilhelmus, aartsbisschop van Keulen, ten behoeve van het Rijk in leen op.³

In 1374 geeft Mechteld, hertogin van Gelre (1371-1379), het hoog- en laag- gerecht op het huis Keppel, in de voorburcht en in de stad binnen de slotboom aan haar raad Wouter, heer van Voorst en Keppel.⁴

Op zondag 7 sept. 1404 verlenen Otto van Polanen, heer van Asperen, en zijn vrouw Johanna, erfdochter van Voorst en Keppel, aan hun vrijheid en stad (Laag-) Keppel verschillende stedelijke rechten. De originele oorkonde is niet bewaard gebleven. Er is een afschrift op perkament.⁵ Zij geven o.a. een gemeene weide aan de inwoners, de helft van alle te innen boetes, de accijns en het wegegeld en zullen zelf een watermolen neerzetten, aan de Oosterloe. Dit stadsrecht wordt in 1425 aangevuld.⁶

(Laag-) Keppel (ook Borgkeppel, Nieuw-Keppel of Keppel-binnen) aan de Oude IJssel heeft zich overigens nooit tot een stad ontwikkeld (het betreft een mislukte stadsstichting).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend.

LITERATUUR:

- Nijhoff, P., ‘De Heeren en de Heerlijkheid van Keppel’, in: *BVGO* 9 (1854), p. 65-110 (stadsrecht p. 87 e.v.).
- Stam, H., *Kleine geschiedenis van Hummelo en Keppel*, Zutphen 1987.
- Schilfgaarde, A.P. van, *Het archief van het Huis Keppel (1272-1853)*, Arnhem 1975.

¹ Van Schilfgaarde, *Archief Keppel*, I, p.11, inv. nr. 814, reg. 44. Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, II, nr. 119, noot 1: Nijhoff geeft als datum 24 apr. 1361.

² Van Schilfgaarde, *ibid.*, I, p. 11, inv. nr. 815, reg. 45.

³ Van Schilfgaarde, *ibid.*, I, p. 12, inv. nr. 854, reg. 47. Nijhoff, *ibid.*, II, nr. 119.

⁴ Nijhoff, ‘De Heeren’, p. 87 en 88; Van Schilfgaarde, *Archief Keppel*, I, p. 97, inv. nr. 816, reg. 79.

⁵ Nijhoff, ‘De Heeren’, p. 87 e.v.; Van Schilfgaarde, *Archief Keppel*, II, p. 36, inv. nr. 817, reg. 145.

⁶ Van Schilfgaarde, *Archief Keppel*, I, p. 97, inv. nr. 818, reg. 190.

PLAATSNAAM:	Kessel.	STEDE
DATERING:	[1279 – 1291].	
VERLENER:	Reinald I, graaf van Gelre.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘de Cassele’ dateert van 1107.

In 1236 sticht graaf Hendrik IV van Kessel in de parochiekerk van Kessel een altaar. De laatste graaf van Kessel, Hendrik V, verkoopt in 1279 het Land van Kessel aan Reinald I, graaf van Gelre. De graaf stelt vervolgens een ridder aan als *castrensem in castro nostro de Kessel*.¹

In een akte van febr. 1291 wordt Kessel genoemd onder de Gelderse steden die borg staan bij de verpanding van de graafschappen Gelre en Zutphen aan de graaf van Vlaanderen.² Kessel bezit dan nog geen zegel. Vermoedelijk zal graaf Reinald I in de periode 1279 – 1291 stadsrechten hebben verleend aan de inwoners van Kessel. Op 11 nov. 1312 *bevestigt* Reinald I, graaf van Gelre, namelijk de stadsrechten.³ Waarschijnlijk hebben de betreffende privileges de grafelijke kanselarij echter niet verlaten en daarom geen geldigheid gehad.⁴ Vanaf 1312 zou Kessel het recht op één jaarmarkt en een weekmarkt hebben gehad volgens deze privileges.

In 1338 zijn ‘borch ende thuys myt voerborchte’ als erfelijk leen aan Mathijs van Kessel gekomen, die dan ‘synen oeuersten borchman op die borch’ heet.⁵ In de rekening van het Overkwartier van 1342/1343 wordt Kessel nog *oppidum* genoemd, maar in de Verbondsbrief van 1343 komt Kessel niet meer voor. Er is nauwelijks sprake geweest van een stedelijke ontwikkeling.

De oudste akte op naam van schepenen van Kessel dateert van 21 jan. 1363.⁶

HOOFDVAART: Op Roermond.⁷

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 11 okt. 1621.⁸ Afb.: H. Joris met wapenschild, waarop ruitenkruis met vijf ruiten (wapen van de familie Van Kessel).
Randschrift: SIEGEL TOT KESSEL.

LITERATUUR:

- Flokstra, M., ‘Reinoud van Gulik en het Ambt Kessel (1394-1402)’, in: *De Maasgouw* (1999) p. 215-226.
- Flokstra, M., ‘Ambt en land van Kessel’, in: *PSHAL* 136-137 (2000-2001) p. 263-326.
- Hall, J.H.M.M. van, *Inventaris van het archief van de schepenbank Kessel*, Maastricht 1980.
- Flink, K. en B. Thissen, ‘De Gelderse steden in de Middeleeuwen-data en feiten, aspecten en suggesties’, in: J. Stinner en K-H. Tekath, *Het hertogdom Gelre. Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel*, Utrecht 2003.

¹ Sloet, *Oorkondenboek*, nr. 1007; [kasteelheer in ons kasteel Kessel].

² Flink en Thissen, ‘De Gelderse steden’, p. 211. Na de verloren ‘Slag bij Woeringen’ in 1288 moest Reinald I zijn gebieden verpanden om zijn schulden aan de Brabantse hertog te kunnen betalen.

³ Gelders Archief, Burense charters, nr. 272; Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, I, nr. 138.

⁴ Moors, ‘Frenetieke activiteit’, p. 50.

⁵ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, I, nr. 331.

⁶ RAL, archief klooster Keizersbosch te Neer, cartularium f. 104-105; Frankewitz en Venner, *De zegels*, p. 175.

⁷ Moors, ‘Frenetieke activiteit’, p. 50.

⁸ Frankewitz en Venner, *De zegels*, p. 175; Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 55, noemt een zegel uit 1612.

PLAATSNAAM:	Klundert.	STAD
DATERING:	[1578-1582].	
VERLENER:	Willem I, prins van Oranje, heer van Niervaart.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘den clundert’ dateert van 1525.¹

Op 13 juli 1537 verklaart de landmeter Maarten Corneliszoon dat hij, in opdracht van Hendrik van Nassau, ‘die clunder’ heeft opgemeten, waarschijnlijk vanwege bedijkingsplannen. Op 15 mrt. 1558 wordt besloten tot het omdijken van het ‘uyterland’ van de Klunder in de *Grote Polder*. In 1561 wonen er al weer enkele gezinnen, waarna op 2 mei van dat jaar koning Philips II de middeleeuwse tolvrijdommen bevestigt. In 1569 is de inmiddels herstelde schepenbank weer actief en is er een kohier van huizen.

De ontwikkeling tot stad vindt plaats onder het bewind van Willem van Oranje, heer van Niervaart, tussen 1578, als het recht verkregen wordt accijnzen te heffen en andere faciliteiten te genieten, en 1582 als de omwalling van de stad tot stand komt.² Er is geen afzonderlijke stadsrechtverlening bekend.

Op 30 sept. 1578 sluit prins Willem een overeenkomst met schout en schepenen van Klundert waarin hij de stad vergunt om de accijns te behouden op bier en wijn.³ Het stadsbestuur belooft daarop dat zij stenen straten zullen aanleggen en een schoolmeester en chirurgijn zullen aanstellen. Uit 1578 stamt ook de oudste stadsrekening. In 1580 verleent de prins de stad het recht van een paardenmarkt. In 1581 wordt de aanleg van een stadsgracht aanbesteed: ‘seeckeren sloot Rontomme de vrijheijt vande Clundert’.

Sindsdien heet de nieuwe vesting ‘Stadt ende Vryheyt van Niervaerdt, alias de Clundert’. Op 16 juli 1711 heet het: ‘Bailliuw, Burgemeester en Schepenen der Stede en Lande van Niervaart, geseijt de Clundert’.⁴

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 22 mei 1615.⁵ Afb.: krijgsman die aan een lint een schild houdt, waarop drie schuinkruisjes met hartschild, met daarop het wapen van Nassau. Zonder randschrift.

LITERATUUR:

- Cerutti, F.F.X., ‘De heerlijkheid en het dorp Niervaart en de stad Klundert in het verleden’, in: *Niervaart, een beschrijving van de ontwikkeling der heerlijkheid Niervaart en van den huidigen toestand der staatsdomeinen*, Nijmegen 1939.
- Herben, M.H.A.J. en L. van der Mierden, ‘Het dorp en de heerlijkheid Niervaart in de late Middeleeuwen’, in: *De Oranjeboom* 48 (1995) p. 33-49.
- Ham, W.A. van, ‘De Noordwesthoek tussen Nassau en Bergen’, in: *De Oranjeboom* 23 (1970).
- Delahaye, A., ‘Heilige Berg, Overdrage, Niervaart en Klundert’, in: *De Heren XVII van Nassau Brabant*, Zundert 1979, p. 109-140.

¹ Herben, ‘Het dorp’, p. 37.

² Cerutti, ‘De heerlijkheid’, p. 28 en 29.

³ Cerutti, ‘De heerlijkheid’, p. 28.

⁴ Cerutti, ‘De heerlijkheid’, p. 29. De Koning(in) der Nederlanden voert nog altijd de titel van Heer (Vrouw) van Clundert.

⁵ GA Bergen op Zoom, Leenhof, inv. nr. 23 B. 136; Van Ham, *Wapens en vlaggen*, p. 82.

PLAATSNAAM: Kortgene. **STAD**

DATERING: [Vóór 1421 dec. 6].

VERLENER: [Filips van Borselen, heer van Kortgene].

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Cortkeen’ dateert van 1217.

Filips van Borselen, rentmeester van Zeeland bewesten Schelde, krijgt, nadat een poging om ‘Emelisse’ tot stad te verheffen is mislukt, van graaf Willem VI (1404-1417), de bevoegdheid elders een stad te stichten.

Het dorp Kortgene wordt rond 1413 van muren en poorten voorzien.¹ Op 24 febr. 1416 verleent graaf Willem VI aan Filips van Borselen, heer van Kortgene, toestemming om in zijn ambacht van Kortgene met de schepenen keuren te mogen maken tot tien pond (boete).² Op 24 febr. 1418 geeft vrouwe Jacoba van Beieren aan Filips van Borselen het ambacht van Kortgene om ‘vrij te hebben en te houden’, inclusief de hoge en lage heerlijkheid samen met schepenen uit te oefenen.³

Op zaterdag 6 dec. 1421 staat Jan IV van Brabant toe dat ‘die goede lude, geseten binnen den stedeken, ende veste van Cortgene’, vanwege de grote watersnood voortaan maar de helft aan schot hoeven betalen.⁴ Dit is de vroegste aanduiding als stad. Op 15 juli 1431 krijgt Frank van Borselen, heer van Sint Maartensdijk, van Jacoba van Beieren ‘die stede van Cortkene’ in leen.⁵ Er is noch een stadsrechtverlening, noch een oorkonde bekend. Waarschijnlijk zal Filips van Borselen als heer van Kortgene stedelijke rechten hebben verleend aan de inwoners van Kortgene. In 1477 verkrijgt Kortgene bij het Groot Privilege de rechtspraak in criminele zaken.⁶

In 1532 gaat dit (oud-) Kortgene in de vloedgolven ten onder, maar in 1681 is Kortgene weer ingedijkt. Kortgene is sinds de landsheerlijke periode één van de Zeeuwse ‘smalsteden’. In 1670 schenkt prins Willem III Kortgene aan Willem Adriaan van Nassau-Odijck.⁷

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend.

LITERATUUR:

- Lantsheer, M.F. en F. Nagtglas, *Zelandia illustrata. Verzameling van kaarten, portretten, platen enz. betreffende de oudheid en geschiedenis van Zeeland, toebehoorende aan het Zeeuws Genootschap der Wetenschappen*, 2 dln. Middelburg 1879-1880.
- Unger, W. en J.J. Westendorp Boerma, ‘De steden van Zeeland’, *Archief Zeeuws Genootschap* 4^e stuk (1957), ‘De steden van de Bevelanden en van Tolen’, III Kortgene, p. 26-27.
- Bruijns, J., *“Met veele voorrechten begunstigd”*: wandeling door de geschiedenis van Kortgene, Goes 1991.

¹ Lantsheer, *Zelandia*, II, p. 135

² *ChHZ*, IV, p. 363 [1415, echter paasstijl]; NA, AGH, inv. nr. 205.

³ *ChHZ*, IV, p. 461 [1417, echter paasstijl].

⁴ *ChHZ*, IV, p. 608.

⁵ NA, AGH, inv. nr. 712; Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 13. Op 13 juli 1431 overlijdt Filips van Borselen, heer van Kortgene. Zijn zoon Frank volgt hem later op als heer van Kortgene.

⁶ Unger, ‘De steden’, p. 27; op 14 maart 1477 verleent Maria van Bourgondië het Groot Privilege aan de Staten-Generaal.

⁷ In bastaardlijn afstammend van prins Maurits. Diens nakomelingen hebben de heerlijkheid tot circa 1800 bezeten, zie: Unger, ‘De steden’, p. 27, noot 1.

PLAATSNAAM:	Kuinre.	STEDE
DATERING:	1385 mrt 22.	
VERLENER:	Herman, heer van Cuyne.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Cunre' dateert van 1118 [vóór 24 sept.]¹.

Een groot deel van de latere Zuiderzee, tussen Staveren en Urk, behoort eind 14^e eeuw tot de allodiale landsheerlijkheid Kuinre gelegen op de grens van het Oversticht en Friesland. De heer van Cuyne is ook heer van Urk en Emmeloord.²

De heren van Cuyne hebben zekere stedelijke rechten gegeven aan de inwoners aan Kuinre.³ Herman, heer van Cuyne, geeft op woensdag 22 mrt. 1385 een privilege aan de burenen van Cuyne.⁴ In art. 1 wordt bepaald dat er drie rechtsprekende schepenen worden benoemd: één door de heer (die ook de schout benoemt), één door diens schout en één door de burenen. In art. 19 is sprake van een vrije jaarmarkt. In art. 20 staat dat wie uit één van de drie landen [Stellingwerf, Schoterland en Oosterzeenigerland] komt, geen burgerschap hoeft te verwerven. In art. 22: wie van buiten komt en de dochter van een *burger* [tot vrouw] neemt, hoeft geen burgerschap te verwerven. In beginsel echter moest men het 'burgerscap winnen' tegen betaling. Dit is een fundamenteel verschil met de burengemeenschap van een rechtskring ten plattelande.⁵

De heerlijkheid wordt in 1407 verkocht aan Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht. Op 13 aug. 1407 vindt de formele overdracht plaats ten overstaan van 'Schulte ende Scepenen van Cuyne'.⁶ Eén van de [10] oorkonden van overdracht is mede gezegeld met 'onser Stadt Segel van Cuyne'.⁷ De schout oorkondt vrijwel steeds met schepenen.⁸ In 1408 belooft bisschop Frederik dat de inwoners van Kuinre hun vrijheden zullen behouden; later is dit door alle bisschoppen bevestigd zoals bijv. in 1504 door Frederik van Baden.⁹

In later tijd wordt Kuinre geregeld aangeduid als stad terwijl zij ook in de stedenatlas van Jacob van Deventer staat (ca. 1560). Vanaf 1743 bestaan er ook 'burgerboeken' van Kuinre, een typisch stedelijk kenmerk.

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1399.¹⁰ Afb.: een schuit (rechts gewend) met stuurman.
Randschrift: GHEMENE BVRE VAN CVNRE.

LITERATUUR:

- Hartgerink-Koomans, M., 'De stichting van Kuinre?', in: *Saxo-Frisia* 3 (1941) p. 49-51.
- Monté ver Loren, J.Ph. de, 'Het ontstaan van een kleine landsheerlijkheid, de vorming van het 'graafschap' Kuinre', in: *VMOVR* 11 (1954/1958) nr. 1, p. 51-70.
- Formsma, W.J., 'Kuinre van heerlijkheid tot gemeente', in: *VMORG*, 49 (1932) p. 56 e.v.
- Molhuijsen, P.C., 'Geschiedkundige herinneringen omtrent Kuinre', in: *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren*, Deventer 1853, p. 1-81.
- Augusteijn, J., 'De steden van Noordwest-Overijssel: Blokzijl, Genemuiden, Hasselt, Kampen, Kuinre, Steenwijk, Vollenhove, Zwartsluis en Zwolle alsmede Grafhorst en Wilsum', in: Sijmons, A. en J.W.H. Werner (red.), *Historische plattegronden van Nederlandse steden*, dl. 9 Overijssel nr. 1., Lisse/Alphen a/d Rijn 2002.

¹ *OSU*, I, 289.

² Herman van Cuyne geeft op 11 mei 1415 een 'landbrief' aan de bewoners van Urk en Emmeloord; GA Kampen, stadsarchief Kampen, inv. nr. 9, p. 137.

³ Zo is al op 11 nov. 1309 sprake van rechters van Kuinre: Ter Kuile, *Oorkondenboek*, III, 567.

⁴ GA Kampen, stadsarchief Kampen, inv.nr. 9; afgedrukt in *Overijsselsche Almanak* 1853 p. 33-41.

⁵ De Monté, 'Het ontstaan', p. 65-66. Hij geeft aan dat Kuinre 'als haven-, handels- en marktplaats economisch beschouwd een stedelijk karakter droeg [en] toentertijd ook juridisch een stad was'.

⁶ GA Kampen, stadsarchief Kampen, inv. nr. 2474, reg. 176, afschrift uit 1537; Van Mieris, *Charterboek*, IV, p. 72.

⁷ Muller, *Regesten*, II, nr. 1795.

⁸ GA Kampen, gedeponeerde archieven, reg. nr. 1649.

⁹ Formsma, 'Kuinre', p. 57.

¹⁰ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 56; Ewe, *Schiffe auf Siegel*, met afbeelding.

PLAATSNAAM:	Langedijk.	STEDE
DATERING:	1415 mei 12.	
VERLENER:	Willem VI, graaf van Holland.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Langhendijc’ dateert van 1310 wanneer schepenen, raad en gemeente van Drechterlant, Houtwouderambocht, Niewedoerpe, Langhedike, Tessele en Wieringerlant en de gemeente van Werst Vrieslant verklaren zich onderworpen te hebben aan de graven van Holland.¹

Op zondag 12 mei 1415 worden, in het Westerbalkjuwschap, de bannen (dorpen) Langedijk, Noordscharwoude, Zuidscharwoude, Oudkarspel en Broek op Langedijk onder één stadrecht geplaatst door Willem VI, graaf van Holland. In de gehele ‘stede Langedijk’ worden uit de 50 rijkste inwoners de negen afgevaardigden gekozen naar het stedelijk schepencollege: uit elk dorp 2 schepenen, behalve het dorp Broek op Langedijk dat er één mag afvaardigen.² De stede Langedijk krijgt het recht van Schellinkhout. De oorkonde is bewaard gebleven.³ Het stadsrecht telt 11 artikelen en is gepubliceerd.⁴

Tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten kiest de stede Langedijk de kant van Jacoba van Beieren. Nadat hertog Filips als overwinnaar uit de strijd komt, begint op 13 aug. 1426 de bestraffing van de opstandelingen. De boete bedraagt voor ‘Langedyc drie dusent cronen’.⁵ Bij de handvesten van 13 aug. en 20 aug. 1426 wordt voor de bestrafte gebieden de stedenpolitiek verlaten en bepaald ‘dat ‘t lant van Westfrieslant voirtaen in Bailiusscippen [sal] staen’.⁶ Hiemede worden de stadsrechten ingetrokken. De stede Langedijk zal ze niet meer terugkrijgen.

Bijzonder is dat Langedijk nog tot in het begin van de 14^e eeuw gebruik heeft gemaakt van een zegel van ‘de geburen van die geest van Vroenen’; het zegel hangt aan een akte van april 1319.⁷ De aanduiding ‘civium’ in het randschrift duidt hier niet op burgers, maar op ‘geburen’.

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Apr. 1319.⁸ Afb.: een adelaar, met rechts een staand zwaard (punt omhoog)
Randschrift: SIGILLUM CIVIUM DE VRON[LEGE]IST.

LITERATUUR:

- Goede, A. de, *Swannotsrecht. Westfriesche rechtsgeschiedenis*, I, Utrecht 1940.
- Blauw, K., ‘Historisch overzicht van de gemeentelijke herindeling van Noord-Holland’, in: *Rapport der Provinciale commissie ter bestudering van de gemeentelijke indeling van Noordholland*, 1^e dl. Den Haag 1949.
- Pols, M.S., *Westfriesche stadrechten*, I en II, ’s-Gravenhage 1885/1888.
- Kuiper, M., J. Bruin en V.J. Nobel, *Een kijkje in de geschiedenis van Langedijk*, Hoorn, 1980.
- Langedijk, D., *De geschiedenis van de Langedijk*, Bergen, 1969.
- Otto, J. en J. IJff, *Tussen buitenland en luizeknip: negen eeuwen ontwikkeling Langedijk*, Langedijk 1980.

¹ Berkelbach, *Regesten*, nr. 162 [1310 febr. 18]. Oorkonde is gedateerd 1309, echter paasstijl.

² De Goede, *Swannotsrecht*, p. 127; Pols, *Westfriesche*, I, p. XIX.

³ NA, AGH, inv. nr. 237 Register Privilegia I, 1405-1416.

⁴ Pols, *Westfriesche*, I, bijlage XIX, p. 41-43.

⁵ De Goede, *Swannotsrecht*, p. 146,147.

⁶ *Ibid.*, p. 147.

⁷ *ChHZ*, II, p. 212. Dit zegel hangt ook aan een *akte van overeenkomst* van 19 dec. 1319 van schepenen, raad en gemeente van o.a. Langhedike met graaf Willem III [NA, AGH, inv. nr. 336]. Zie ook Berkelbach, *Regesten*, nr. 433.

⁸ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 57.

PLAATSNAAM: Leerdam. **STAD**

DATERING: 1382 nov. 11.

VERLENER: Otto, heer van Arkel.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Lederdamme’ dateert uit 1284.¹ De eerste heren van Leerdam zijn de Van der Leede’s. Uit dit geslacht komt het machtige geslacht Van Arkel voort. In een akte van 12 mrt. 1371 van de graaf van Holland betreffende tolvrijdom aan inwoners wordt Leerdam als stad aangeduid (‘der stede van Leijderdam, ende den poorteren aldaer’).²

Otto, heer van Arkel, verleent op dinsdag 11 nov. 1382 stadsrecht aan de inwoners van Leerdam. Op diezelfde dag verleent hij ook stadsrechten aan Gorinchem en Hagestein (en landrecht aan Dalem). De originele oorkonde is niet bewaard gebleven. Reconstructie vond plaats aan de hand van het stadsrecht van Gorinchem (als mede van Hagestein en het landrecht van Dalem).³ Het telt 52 artikelen.

Leerdam behoort als leen tot Gelre. In een ongedateerd (vermoedelijk van vóór 1407 daterend) privilege belooft Reinald IV, graaf van Gelre, stad en schependom van Leerdam dat hij de stad nooit van Gelre zal afscheiden. Tevens bepaalt hij daarin dat Nijmegen ‘hoefstad’ van Leerdam zal zijn.

In 1401 begint de zg. ‘Arkelse oorlog’ waarbij Jan V, heer van Arkel, het opneemt tegen de graaf van Holland, de bisschop van Utrecht, de heer van Vianen én de stad Dordrecht. Op 7 apr. 1407 verleent Willem VI, graaf van Holland, vanwege politieke redenen aan het zojuist door hem veroverde Leerdam een nieuw stadsrechtprivilege.⁴

De laatste Van Arkel overlijdt in 1428 (in Leerdam begraven). Zijn erfgenaam is Arnold, hertog van Gelre. Deze geeft op 21 sept. 1428 tolvrijheid aan de burgers van Leerdam en ook hij belooft de stad nooit van Gelre te zullen afscheiden.⁵ Op 17 apr. 1436 nemen ‘burgermeistere, scepenen ende raidt der stadt van Leyerdam’ deel aan het Verbond van ridderschap en steden.⁶ Leerdam staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op ‘hoefstad’ Nijmegen.⁷

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1595.⁸ Afb.: gekanteeld kasteel met twee torens en windvanen.
Randschrift: SIGILLUM OPIDANORUM DE LEDERDAM.

LITERATUUR:

- Bruch, H., ‘Stadsrechten in het Land van Arkel I, Het stadrecht van Leerdam’ in: *BVGO* 7^e reeks nr. 7 (1936) p. 87-94
- Rutte, R., ‘Nieuwe steden in de middeleeuwen, stadsstichtingen in het rivierengebied ten zuiden van Utrecht’, in: *Skript historisch tijdschrift* jg. 17, nr. 4 (1995) p. 231-241.
- Gent, P. M. van, *Leerdam door de eeuwen heen*, Leerdam 1937.
- Janse, Antheun, *Verkochte vrijheid. Het Leerdamse stadsrecht van 1407*, Hilversum 2007.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 173-174.

¹ *OHZ*, IV, nr. 2148 (11 april 1284).

² *ChHZ*, IV, p. 246.

³ Bruch, ‘Het stadrecht van Leerdam’, p. 89-94.

⁴ *ChHZ*, IV, p. 57-59; Bruch, ‘Het stadrecht van Leerdam’, p. 88; Janse, in *Verkochte vrijheid*, houdt 8 april 1407 aan.

⁵ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, IV, nr. 61.

⁶ Nijhoff, *ibid.*, IV, nr. 158: hieraan hing ook het stadszegel van Leerdam, dat echter verloren is gegaan.

⁷ NA, Collectie Van Alkemade Van der Schelling, inv. nr. 1.

⁸ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 58.

PLAATSNAAM:	Leeuwarden.	STAD
DATERING:	[Vóór 1285 okt. 31].	
VERLENER:	Geen.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Liunvert' dateert van 1038-1057 (munt). In 1148 is sprake van 'Lienward'. In de 11^e eeuw is Leeuwarden een belangrijke muntplaats.

De stad Leeuwarden heeft vanwege het ontbreken van landsheerlijk gezag in de Middeleeuwen nooit officieel stadsrechten ontvangen. Er is dan ook geen oorkonde met stadsrechten. In 1246 is al sprake van *cives de Liuwerth*.¹ Algemeen wordt 31 okt. 1285 gezien als datum (*ante quem*) van stadswording aangezien in dat jaar Leeuwarden door de stad Wismar als stad wordt beschouwd.² In die akte worden *iudicibus, scabinis necnon universis civibus civitatum de Lewart* genoemd. In 1298 worden schepenen onder leiding van een olderman genoemd die een eigen zegel voeren.³ En in een akte van 1300 beloven de *aldermannus, consules et cives in Liuwerd* aan de stad Lübeck vrije toegang tot de haven van Leeuwarden.⁴ In 1317 wordt de stad als *communitas* en dus als een afzonderlijke corporatie aangeduid. En in 1392 blijkt uit een bekrachtiging door de rechters van de Leppa, het zuidelijke rechtsdistrict van Oostergo, dat olderman en schepenen ook de hoge rechtspraak uitoefenen.⁵

In 1531 vaardigt keizer Karel V een edict uit waarin de lokale overheden het bevel krijgen hun wetten, de 'stedelijke costumen', officieel op schrift te stellen in rechtsboeken. Dit is voor de stad Leeuwarden vermoedelijk de aanleiding om een nieuw 'Stadsboeck' aan te leggen. Het Stadsboeck dateert van vóór 1537. In dat jaar overlijdt de stadssecretaris Wilko Folkertsz. die bij elk hoofdstuk een korte samenvatting schreef. De complete tekst van het Leeuwarder stadrecht (en van andere Friese steden) is in 1883 in druk verschenen.⁶ Leeuwarden staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1298.⁷ Afb.: een kerk met op het dak het Lam Gods, omgewend.
Randschrift: [SIGILLVM] BVR[GENTIVM LEOWARDIE].⁸

LITERATUUR:

- Kunst, R. e.a. (red.), *Leeuwarden 750 – 2000, Hoofdstad van Friesland*, Franeker 2000.
- Langen, G. de, 'De archeologie van vroeg- en vol-middeleeuws Leeuwarden', in: R. Kunst e.a., *Leeuwarden 750 – 2000*, Franeker 2000, p. 19-45.
- Noomen, P.N., 'Leeuwarden in de Middeleeuwen', in: R. Kunst e.a., *Leeuwarden 750 – 2000* Franeker 2000, p. 46-77.
- Schuur, J.R.G., *Leeuwarden voor 1435*, Zutphen 1979.
- Mensonides, H.M., 'Het stadszegel van Leeuwarden en de kerk, welke op de oudere stadzegels voorkomt,' in: *De Vrije Fries* 40 (1950) p. 68-100.
- Telting A., *De Friesche stadrechten*, 's-Gravenhage 1883.

¹ Jansen en Janse, *Kroniek van het klooster Bloemhof te Wittewierum*, p. 464 e.v..

² *Die Recesse und andere Akten der Hansetage von 1256-1430*. Band I, p. 25, Leipzig 1870. OSU, IV, 2251.

³ Noomen, 'Leeuwarden', p. 66.

⁴ *Urkundenbuch der Stadt Lübeck*, I, nr. CLXII, p. 149.

⁵ Noomen, 'Leeuwarden', p. 66.

⁶ Telting, *De Friesche stadrechten*.

⁷ Schuur, *Leeuwarden voor 1435*, p. 142; Mensonides, 'Het stadszegel', p. 69-100.

⁸ Aanvulling randschrift door auteur dezes aan de hand van latere zegels.

PLAATSNAAM:	Leiden.	STAD
DATERING:	[Vóór] 1266 dec. 19.	
VERLENER:	Floris V, graaf van Holland.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Leithon’ dateert uit de 9^e e. (cop. 10^e. eind 11^e e.; in goederenlijst St. Maarten).

Onderzoek heeft uitgewezen dat aan de stadsrechtverlening van 1266 vier verleningen van privileges vooraf zijn gegaan.¹ De eerste wordt geplaatst in de regeringsperiode van graaf Dirk VII (1190-1203) of wellicht zelfs van Floris III (1157-1190).² Versprille³ gaat er van uit dat vóór 1222 aan Leiden stadsrechtprivileges zijn verleend. Dat heeft dan vermoedelijk plaatsgevonden in de regeringsperiode van graaf Willem I (1203-1222); hij is de eerste graaf van Holland die feitelijk tot stadsrechtverleningen is overgegaan.⁴ Zo wordt op 14 oktober 1206 Leiden onder de hoofdplaatsen van Holland geschaard wanneer bij de verzoening van de graven Willem I en Lodewijk van Loon wordt bedongen dat leenhulde (aan Lodewijk) zal worden bewezen in de ‘villae’ Dordrecht, Vlaardingen, Leiden en Haarlem. Vermoedelijk zijn dus al vóór 1206 stadsrechten aan Leiden verleend.

Op zondag 19 dec. 1266 verleent Floris V, graaf van Holland, een privilege aan Leiden waarbij vroegere voorrechten worden bevestigd en uitgebreid. Deze oorkonde is niet bewaard gebleven maar via afschriften (o.a. uit 1326) bekend; het privilege telt 20 artikelen en is in druk verschenen.⁵ Op 1 mei 1306 bevestigt Willem III, graaf van Holland, de bestaande stadsrechten en voegt enige voorrechten toe.⁶

Leiden was de ‘moederstad’ van Gouda. Schepenen van Leiden waren een belangrijke bron voor rechtsvinding gelet op de hoofdvaart van Gouda, Muiden, Naarden, Weesp, Alkmaar, Delft, Haarlem, Woerden, Amsterdam, Oudewater, Rotterdam en Noordwijk.⁷

Leiden staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 25 sept. 1293.⁸ Afb.: kerk van twee verdiepingen met St. Pieter (met sleutel) en biddende figuren. Randschrift: S[IGILLVM].SCVL[TETI OCTO IVR]ATOR:7:COMVNITATIS OPIDANOR. [I L]EYDE.⁹

LITERATUUR:

- Marsilje, J.W., ‘Bestuur en rechtswezen’, in: R.C.J. Maanen (red.), *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad*, 4 dln. Leiden, 2002 – 2004.
- Kruisheer, J.G., ‘Het ontstaan van de oudste Leidse stadsrechttoorkonden, waarschijnlijk eind 12^e eeuw-1266’, in: *Feestbundel D.P.Blok*, Hilversum 1990, p. 182-203.
- Oerle, H.A. van, *Leiden binnen en buiten de stadsvesten*, 2 dln., Leiden 1975.
- Versprille, A., ‘Het stadsrecht van Leiden’, in: *Leids Jaarboekje* 58 (1966).
- Versprille, A., ‘De zegels en het wapen van Leiden’, in: E.C.M. Leemans-Prins (red.), *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, 's-Gravenhage 1966.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 103-106.

¹ Marsilje, ‘Bestuur’, p. 59; Kruisheer, ‘Het ontstaan’, p. 182-203.

² Kruisheer, ‘Het ontstaan’, p. 193.

³ Versprille, ‘Het stadsrecht’, p. 29-40.

⁴ Opvatting van schrijver dezes. Het betreft Geertruidenberg, Middelburg, Zierikzee en Dordrecht.

⁵ Huisarchief Twickel, Wassenaar archief, Cartularium A, fol. XLVII. Ook in: NA, AGH 243, inv. nr. 1 fol. 54 vs.; Kruisheer, *OHZ*, III, p. 463 e.v., nr. 1433; Kruisheer, ‘Het ontstaan’, p. 197-199, Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen.

⁶ *ChHZ*, II, p. 55-57.

⁷ Bijv. Teltling, ‘De verleening’, p. 12; Cox, *Der beden*, p. 12; Marsilje, ‘Bestuur’, p. 60-61.

⁸ Brugmans en Heeringa, *Corpus Sigillorum*, p. 60, nr. 604; Versprille, ‘De zegels’, p. 145 en 153; mogelijk is het *SIGILLUM OPIDI DE LEIDEN* het oudste stadszegel (zie Versprille, ‘De zegels’, p. 145-146, 153).

⁹ Aangevuld door auteur dezes naar exemplaren van na 1300.

PLAATSNAAM: Lichtenvoorde.

OVERIG

DATERING: [1616].

VERLENER: Geen.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Lichtenuorde' dateert van 1312. Bij de 'voorde' (doorwaadbare plaats) in het centrale bekengebied bouwde Gijsbert van Bronckhorst, heer van Borculo, in 1277 de burcht 'Lichtenvoorde'.

Op 29 febr. 1312 belooft de bisschop van Munster zich te zullen onderwerpen aan de uitspraak van de graaf van Gelre in het geschil met de heer van Bronckhorst. De bisschop stelt dat Lichtenvoorde zijn *dominium directum* is, terwijl Gijsbert het zijn *allodium* noemt.¹ Pas in 1674 geeft de bisschop van Munster zijn vermeend recht op de heerlijkheid op ten gunste van de Staten van Gelderland.

Vóór 1600 is Lichtenvoorde een van de voogdijen waarin de heerlijkheid Borculo is verdeeld. Bij gelegenheid van de inhuldiging in 1616 van Joost, graaf van Limburg Stirum, als heer van Borculo krijgt Lichtenvoorde een eigen ambtman, meestal "richter" genoemd, die niet, zoals tot dan de voogd, onder de drost van Borculo geplaatst is. Daarmede wordt Lichtenvoorde juridisch losgemaakt van Borculo, ondermeer door de rechtspraak te herstellen. De rechtspraak blijft overigens in volle omvang in het bezit van de heer. Er is dan ook geen sprake geweest van een stadsgericht. De door de heer benoemde richter is tevens de belangrijkste bestuurder die wordt bijgestaan door twee keurnoten en een landschrijver. Nog in het begin van de 17^e eeuw wordt in officiële akten altijd gesproken van het 'ambt' Lichtenvoorde, pas in 1616 wordt Lichtenvoorde een heerlijkheid.²

Er zijn geen gegevens over een stadsrecht. In een beschrijving van rond 1740 wordt het een stadje genoemd: 'het bijzonderste, dat men er vindt, is het open steedje en 't slot Lichtenvoorde. Het steedje is klein en heeft maar eene poort'.³ Het is een nederzetting bij het kasteel Lichtenvoorde met bepaalde vrijheden, die zou passen in het beeld van de zg. 'Minderstädte'.⁴ Dit wordt in de bronnen echter niet bevestigd.

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Voor zover bekend heeft Lichtenvoorde nooit over een zegel beschikt.⁵

LITERATUUR:

- Vaarwerk, B. Te, 'Een bijdrage tot de geschiedenis van het kasteel en de stad Lichtenvoorde (16^e – 18^e eeuw)' in: *De lichte Voorde, periodiek van de Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde*, nr. 33 (1996).
- Tirion, I., "*Tegenwoordigen staat der Vereenigde Nederlanden*", één deel als algemeene inleiding, één deel over de Generaliteitslanden, één deel over Gelderland en twee deelen over Holland in 't algemeen en de stemmende steden in 't bijzonder, Amsterdam 1739-1744.

¹ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, I, nr. 128.

² De Koning(in) der Nederlanden voert nog altijd de titel van Heer (Vrouw) van Lichtenvoorde.

³ Tirion, *Tegenwoordigen staat*, Gelderland, p. 423.

⁴ Kohl, *Westfälische Geschichte*, Band I, 1983, p. 254-258.

⁵ Vriendelijke mededeling van B. te Vaarwerk.

PLAATSNAAM:	Linne.	STAD
DATERING:	[1255 – 1258 nov. 24].	
VERLENER:	[Elisabeth van Sprimont, vrouwe van Linne].	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Linne’ dateert van 943 (cop. eind 11^e e.).

De ontwikkeling tot stad vindt plaats onder Gerard, graaf van Wassenberg (1180-1225). Diens zoon Gerard (de Jongere) vermaakt zijn goederen, waaronder Linne, in 1253 aan zijn tweede echtgenote Elisabeth, een zuster van hertog Willem van Brabant. Gerard de Jongere overlijdt in 1255. Na zijn dood noemt zijn weduwe zich Elisabeth van Sprimont. Inmiddels maakt graaf Otto van Gelre - die aan zijn zoon Hendrik de heerlijkheid Montfort had afgestaan - aanspraak op Linne, waarop Elisabeth een gedeelte van de goederen aan hem overdraagt. Daarbij wordt o.a. genoemd *juxta opido Lijnne montem circumfossatum qui Milmekar nuncipatur et aream circumiacenten cum aqua nostra* (‘onder de stad Linne een versterking door watergrachten omringd, Milmekar genoemd, en de droge gronden en onze wateren welke ze omringen’). Deze overdracht wordt vastgelegd in een oorkonde van zondag 24 nov. 1258.¹ Aangenomen wordt dat Elisabeth van Sprimont tussen 1255 en vóór 24 nov. 1258 Linne stadsrechten heeft verleend.

In de akte van 12 dec. 1277² betreffende de overgang van de heerlijkheid Montfort van Hendrik van Gelre aan graaf Reinald van Gelre wordt tot driemaal toe onderscheid gemaakt tussen de *opida* Nieuwstadt en Linne en *villae* als Echt, Vlodrop en Roosteren. Uit deze akte kan o.a. worden afgeleid dat te Linne schepenen fungeerden.³ Linne bezit geen stadszegel in 1277. Linne heeft voor 1294 een jaarmarkt.

De rekening van het graafschap Gelre over 1294/1295 bevat geen aanwijzingen meer voor een stedelijk karakter van Linne, zodat de stadsontwikkeling al aan het eind van de 13^e eeuw tot stilstand moet zijn gekomen.

HOOFDVAART: Roermond.⁴

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 30 mei 1547. Afb.: H.Martinus te paard, met bedelaar. Daaronder schild met wapen van Gelre.⁵
Randschrift: S[IGILLUM] SCABINO[RUM IN LINNE].⁶

LITERATUUR:

- Venner, G.H.A., ‘Linne in de dertiende eeuw’, in: *De Maasgouw* 105 (1986) p. 186-196.
- Kempkens, J., ‘Hoe zat dat vroeger met Linne, Montfort en St. Odiliënberg?’, in: *Roerstreek* 72 (H.V.R. jaarboek nr. 4) p. 114-126.

¹ Kempkens, ‘Hoe zat dat’, p. 117.

² Bondam, *Charterboek*, IV, nr. 14.

³ Frankewitz en Venner, *De zegels*, p. 182.

⁴ Vriendelijke mededeling van G. Venner.

⁵ Frankewitz en Venner, *De zegels*, p. 182.

⁶ Aanvulling randschrift door auteur dezes op basis van een zegel uit 1609.

PLAATSNAAM: Lochem. **STAD**

DATERING: 1233 juli 9.

VERLENER: Otto II, graaf van Gelre.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Lochemensem' dateert van 1059 (vals; ca. 1180-1190).

De vestiging van een hof van de heren van Zutphen in Lochem is niet precies te dateren. Dit hof komt voor het eerst voor op een rekening uit 1294/5. Van de ligging aan de belangrijke handelsweg van Zutphen naar Westfalen en de aanwezigheid van een hof en een windmolen gaat een economische stimulans uit.

Op zaterdag 9 juli 1233 verleent Otto II, graaf van Gelre aan zijn *villa Locheym*, op keizerlijk gezag vergund, dezelfde vrijheid (*eandem libertatem*) die ook zijn dorpen Emmerik en Gendt hebben.¹ De originele oorkonde is bewaard gebleven en in druk verschenen.² Het privilege behelst verder geen enkele specifieke bepaling. In 1233 is dan ook feitelijk sprake van een 'Minderstadt' met een aantal vrijdommen van hofrechtelijke en andere verplichtingen/lasten.³ In een charter van 1273 is sprake van schout en schepenen die zegelen met het stadszegel: *sigillum civitatis de Lochem* en in 1277 is sprake van 'oppidani nostri de ...Lochem'.⁴ Vanaf die periode is steeds sprake van de stad Lochem.

Op 4 dec. 1312 bevestigt Reinald I, graaf van Gelre, de eerder verleende privileges waarbij tevens hoofdvaart op Roermond wordt ingesteld.⁵ Ook in 1402, 1423 en 1492 worden de privileges (her-)bevestigd.⁶

Voor 1294 beschikt Lochem al over 2 jaarmarkten en vanaf 1312 over een weekmarkt.⁷ Bij het verlenen van het weekmarktrecht (in 1312) is sprake van (3) stadspoorten. In 1330 wordt onder graaf Reinald III de houten keerwand vervangen door een stenen stadsmuur. Lochem staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560). In de 15^e eeuw beschikt Lochem over een gasthuis en in 1634 over een stadhuis.⁸

HOOFDVAART: Op Zutphen.
Na 4 dec. 1312 op Roermond.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1273.⁹ Afb.: in het veld een wapenschild, boven en van weerszijden een vijfbladige bloem.
Randschrift: + SIGIL[LUM CIVITATIS DE LOC]HEM.¹⁰

LITERATUUR:

- Moorman van Kappen, O., 'De Lochemer vrijheid van 1233', in: J. Eefting, *Over stad en scholtambt Lochem 1233-1983*, Lochem 1983, p. 11-34.
- Eefting, J., *Over stad en scholtambt Lochem. 1233-1983. Een beschrijving na 750 jaar*, Lochem 1983.
- Flink, K. en B. Thissen, 'De Gelderse steden in de Middeleeuwen-data en feiten, aspecten en suggesties', in: J. Stinner en K-H. Tekath, *Het hertogdom Gelre Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel*, Utrecht 2003.

¹ Sloet, *Oorkondenboek*, nr. 565 [foutief gedateerd op 16 juli 1233]. In de oorkonde van Emmerik wordt verwezen naar het recht van Zutphen.

² Origineel in Stads- en Streekarchief Zutphen, oud-archief Lochem, inv. nr. 205 (zonder zegel). In druk bij Moorman, 'De Lochemer vrijheid', p. 27.

³ Zie ook Moorman, 'De Lochemer vrijheid', p. 25.

⁴ Sloet, *Oorkondenboek*, nrs. 944 en 991.

⁵ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, nr. 147; Moors, 'Frenetieke activiteit', p. 50.

⁶ Flink en Thissen, 'De Gelderse steden', p. 212.

⁷ Flink en Thissen, *ibid.*, p. 228.

⁸ Flink en Thissen, *ibid.*, p. 215.

⁹ HCO, archief abdij klooster ter Hunnepe, inv. nr. 467, reg. nr. 38; *OSU*, IV 1857.

¹⁰ Reconstructie door auteur dezes.

PLAATSNAAM: Maasbommel. **STAD**

DATERING: 1312 aug. 15.

VERLENER: Reinald I, graaf van Gelre.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Bûmele' dateert van 1144.

Op dinsdag 15 aug. 1312 bevestigt Reinald I, graaf van Gelre, het stadsrecht van Maasbommel.¹ Er is geen oorkonde (noch de originele noch een vidimus of afschrift) bewaard gebleven.

In een zeventiende-eeuwse charterinventaris wordt melding gemaakt van het stadsrecht van 15 aug. 1312: *Diploma privilegiorum oppidi et oppidanorum in Maesbommel per Reynaldum comitem Gelriae datorum, in quo vult eos eadem libertate frui qua burgenses in Insula Dei. Date die beatae Virginis 1312. In pargamento cum uno sigillo.*² De stedelingen van Maasbommel zouden dus de vrijheid van de *burgenses* in Insula Dei genieten. Insula Dei duidt op Roermond waarheen Maasbommel te hoofde diende te gaan.³

In 1312 krijgt Maasbommel ook het recht op een jaarmarkt en een weekmarkt. Het oudste stadszegel dateert van 1316. Op 3 sept. 1318 doet Willem, graaf van Holland, uitspraak in de geschillen tussen graaf Reinald van Gelre en zijn zoon, in deze oorkonde is sprake van 'der steele Maeseboemel'.⁴

In de Verbondbrief van 1 dec. 1343 is sprake van 'burghermeystere, scepene ende rade der stede van Maasbommel'.⁵ Onder Reinald III (1343-1361) is Maasbommel tijdelijk een muntplaats van Gelre. Tevens maakt Maasbommel deel uit van de Hanze.

HOOFDVAART: Op Geldern.⁶
Als gevolg van de stadsrechtverlening van 1312 hoofdvart op Roermond.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1316.⁷ Afb.: een dubbele adelaar.
Randschrift: verloren.

LITERATUUR:

- Schutte, O., 'Het wapen van de gemeente West Maas en Waal', in: *De Nederlandsche Leeuw* 103 (1986) p. 435-436.
- Veen, J.S. van (uitg.), 'De verhouding tussen Maasbommel en het Land van Maas en Waal', in: *VMOVR* 8 (1931) p. 219-220.
- Vries, W. de, 'Het rechterlijke bestel van de stad en vrijheid Maasbommel', in: *BMGelre* 49 (1949) p. 39-48.
- Kuys, J., *De ambtman in het kwartier van Nijmegen*, Nijmegen 1987.

¹ Gelders Archief, Burense charters, nr. 469. Flink en Thissen, 'De Gelderse steden', p. 211, 212.

² Gelders Archief, Hertogelijk Archief, toegang 15 nr. 469; in J.Kuys, *De ambtman*, p. 95 noot 25.

³ Moors, 'Frenetieke aktiviteit', p. 50.

⁴ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, I, nr. 178.

⁵ Nijhoff, *ibid.*, II, nr. 1; Flink en Thissen, 'De Gelderse steden', p. 212.

⁶ Cremers, *Bescheiden*, bijl. VII, p. 173; Gelders Archief, Archief van het Hof van Gelre, civiele processen 1558, nr. 11* en 1662 nr. 43.

⁷ Gelders Archief, Charterverzameling nr. 144; Schutte, 'Het wapen', p. 435-436. Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 64, vermeldt nog een zegel uit 1343.

PLAATSNAAM: Maassluis. **STADSVERHEFFING**

DATERING: 1814 aug. 26.

VERLENER: Willem I, koning der Nederlanden.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Maeslantse Sluys’ dateert van 1573.

Op eigen verzoek (in dec.1813 gedaan) is Maassluis bij Souverein Besluit van vrijdag 26 aug. 1814 (als 24^e stad) onder de Hollandse steden gerangschikt.¹ Bij dit S.B. worden negen Reglementen vastgesteld ‘omtrent de samenstelling van de Staten der provincies, resp. Landschap’; deze reglementen wijzen de steden aan.² Maassluis wordt door één lid in Provinciale Staten vertegenwoordigd (Amsterdam levert er 15).

Maassluis zal, als gevolg van dit S.B. bestuurd worden volgens stedelijk recht. Het is echter tegelijkertijd een heerlijkheid en de ambachtsheer neemt hiermee geen genoegen. Hij spant een proces tegen de Staat aan en wint. Vandaar dat het ‘Reglement van bestuur voor de steden van Zuidholland’ niet geldt voor Maassluis (en Vlaardingen waar zich dezelfde situatie voordoet).³ Beide steden moeten voorshands volstaan met het in 1813 ingestelde voorlopige bestuur bestaande uit een president en enige raden.⁴

Maassluis en Vlaardingen ontvangen pas bij K.B. van 18 febr. 1824, nr.130, een stedelijk reglement.⁵ Een additioneel ‘heerlijk’ artikel hierin bepaalt dat de burgemeester, ieder der wethouders, de secretaris en de stadsbode jaarlijks 10% van hun jaarwedde aan de ambachtsheer zullen uitkeren.

Overigens wordt in de literatuur wel vermeld dat Maassluis in 1811 al van keizer Napoleon stadsrechten zou hebben verkregen, maar dit dient te worden afgedaan als legendevorming.

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1614.⁶ Afb.: een gekeperd schild waarover een golvende faas en daarboven een barensteel (lambel).
Randschrift: SIGILLUM PAGI MAASSLUSIAE.

LITERATUUR:

- Kocken, M.J.A.V., *Van stads- en plattelandsbestuur naar gemeentebestuur*, 's-Gravenhage 1973.
- Blom, S., *Geschiedenis van Maassluis. Ontstaan en ontwikkeling der stad*, Utrecht 1948.
- Pot, C.W. van der, ‘Gemeentelijke bestuursorganisatie 1815-1819; 1822-1825’, in: *TvR* 12 (1933) p. 241-309 en *TvR* 13 (1934) p. 261-305.
- Blok, L., *Stemmen en kiezen. Het kiesstelsel in Nederland in de periode 1814-1850*, Groningen 1987.
- Blécourt, A.S. de, *De organisatie der gemeenten gedurende de jaren 1795-1851*, Haarlem 1903.

¹ Bijvoegsel Staatsblad 1814, 1^e deel, p. 578.

² Kocken, *Van stads-*, p. 239.

³ K.B. van 5 november 1815, nr. 57, Bijvoegsel Staatsblad dl. II, 3^e stuk, p. 1246-1267.

⁴ Van der Pot, ‘Gemeentelijke bestuursorganisatie 1815-1819’, p. 257, noot 1.

⁵ Van der Pot, ‘Gemeentelijke bestuursorganisatie 1822-1825’, p. 290.

⁶ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 65.

PLAATSNAAM: Maastricht. **STAD**

DATERING: [Vóór 1204 nov. 12].

VERLENER: Duitse keizer [Rooms koning] en de bisschop van Luik.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Treiectinsem’ dateert van ca. 575 (copieën 7^e - 11^e e.).

Al in 908 geeft de Duitse keizer aan de bisschop van Luik het recht in Maastricht tol te heffen en munt te slaan. In de eeuwen hierna behoudt de Luikse bisschop als vorst van het Duitse Rijk bepaalde rechten in de stad.¹ Maastricht ontwikkelt zich al in de 12^e eeuw tot een belangrijke handelsstad. In een oorkonde van keizer Hendrik V van 1109 voor St. Servaas is sprake van een *ius forense et civile* van Maastricht.² In 1132 erkent de keizer de rechten van de bisschop van Luik op zijn *familia*, de Bisschopsmannen, in Maastricht.³

In 1202 ontvangt Hendrik I, hertog van Brabant, de koninklijke en keizerlijke rechten van Maastricht in leen van Rooms koning Otto IV van Brunswijk, één van de twee troonpretendenten in het Duitse Rijk. Vervolgens geeft op vrijdag 12 nov. 1204 ook de andere troonpretendent, Rooms koning Filips van Zwaben, aan hertog Hendrik I de *civitatem Traiectensem* in leen.⁴ Voor die datum zal Maastricht stedelijke rechten hebben verkregen. De Duitse keizer [resp. de Rooms koning] zal als verlener van de stadsrechten zijn opgetreden, wellicht samen met de bisschop van Luik (gelet op diens belangen).

In 1208 spreekt de Luikse bisschop van *oppidani de Maastricht*.⁵ In een oorkonde uit 1220 (bestaande uit 17 artikelen) worden de *bestaande stedelijke rechten* van de stad Maastricht bekrachtigd door Hugo, bisschop van Luik en Hendrik, hertog van Brabant.⁶ Al in 1224 zijn er twee colleges van schout en schepenen (Luiks en Brabants) voor de berechting van enerzijds de *homines episcopi* en anderzijds de *homines ducis*.⁷ In 1229 krijgt Maastricht toestemming tot de bouw van een stadsmuur.⁸ In 1243 is er sprake van een stadhuis.

In febr. 1284 komen de Brabantse hertog en de Luikse prins-bisschop tot een akkoord, vastgelegd in de ‘Alde Caerte’ (oude oorkonde), dat leidt tot de onverdeelde soevereiniteit over Maastricht (de ‘tweeherigheid’ die tot 1794 zal duren).

HOOFDVAART: Op Aken (vanaf 1284).⁹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: A. 16 juli 1249.¹⁰ Afb.: keizer, gezeten op vouwstoel, met kroon, zwaard en sleutel van St. Servaas. Randschrift: + SIG[ILLUM]---I.
B. 4 april 1228.¹¹ Afb.: gekanteelde muur met twee Romaanse torens, waarbinnen St. Servaas, met mijter, staf en boek.
Randschrift: [S]IGI[LLUM] [SUPE]RIORE.TRAIECTO.

LITERATUUR:

- Ubachs, P.J.H., *Tweeduizend jaar Maastricht*, Maastricht 1991.
- Feenstra, R., ‘Het stadrecht van Maastricht van 1220. Uitgegeven naar een afschrift uit de papieren van Viglius met gegevens over enkele oorkonden betreffende voogdijrechten van de hertog van Brabant’, in: *VMOVR* 11 (1958) p. 519-534.
- Ommeren, H.R. van, ‘Bronnen voor de geschiedenis van Maastricht (359-1204)’, in: *PSHAL* 127 (1991).
- Panhuysen, G.W.A., *Studiën over Maastricht in de dertiende eeuw*, Maastricht 1933 (diss. Groningen).

¹ Ubachs, *Tweeduizend jaar*, p. 27.

² Panhuysen, *Studien over Maastricht*, p. 39; de echtheid van deze akte wordt betwist.

³ Ubachs, *Tweeduizend jaar*, p. 27.

⁴ Crahay, *Coutumes*, Préface p. II.

⁵ Van Uytven, ‘Stadsgeschiedenis’ (*NAGN*), p. 188; Ubachs, *Tweeduizend jaar*, p. 27.

⁶ Feenstra, ‘Het stadrecht’, p. 530 e.v.; via 16^e-eeuws afschrift bewaard gebleven, in UB Göttingen.

⁷ Feenstra, ‘Het stadrecht’, p. 528.

⁸ Van Uytven, *ibid.*, p. 200.

⁹ Nève, *Rijkskamergerecht*, p. 262; Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 149.

¹⁰ Brugmans en Heeringa, *Corpus Sigillorum*, p. 60, nr. 607: Brabantse zijde.

¹¹ Brugmans en Heeringa, *Corpus Sigillorum*, p. 60, nr. 606: Luikse zijde (met aanvulling randschrift door auteur dezes).

PLAATSNAAM:	Medemblik.	STAD
DATERING:	1289 mrt. 25.	
VERLENER:	Floris V, graaf van Holland.	

BESCHRIJVING:

De vroegste schriftelijke vermelding van *Medemolaca* dateert uit de periode 918-948¹; Medemblik is al in de late 7^{de} of vroege 8^{ste} eeuw ontstaan aan de zuidoever van de tegenwoordige Middenleek. Medemblik is in die tijd gunstig gelegen aan de scheepsroute door het Vlie en fungeert als tussenstation voor de handel van de Rijn via Dorestad over de Vecht en Almere naar het noorden. De aanwezigheid van koninklijke en bisschoppelijke domeinen versterkt deze betekenis in bestuurlijk en economisch opzicht. Het belang hiervan wordt bevestigd door de schenking door koning Otto III van de inkomsten uit tol, munt en cijns te Medemblik aan graaf Ansfried in 985.² Uit 1118 dateert de vermelding van de moederkerk, aan Sint Maarten gewijd, te Medemblik – *ecclesiam quandam in Occidentali Fresia, in villa que Medenblec vocatur* – waarvan de opbrengsten worden geschonken aan de Sint Maartenskerk te Utrecht.³ Graaf Floris V laat rond 1288 kasteel Radboud bouwen als dwangburcht tegen de opstandige Westfriezen. Op vrijdag 25 maart 1289 verleent Floris V, graaf van Holland, stadsrechten aan de inwoners van Medemblik.⁴ De originele oorkonde is niet bewaard gebleven maar is via een afschrift uit 1357 bekend.⁵ Het stadsrecht telt 71 artikelen en is in druk verschenen.⁶ Medemblik is moederstad van Enkhuizen, Hoorn en Schellinkhout.

Op 7 okt. 1396 verleent hertog Albrecht, graaf van Holland, een nader handvest betreffende de verkiezing van schepenen.⁷ Op 2 febr. 1414 worden Opperdoes, Wervershoof, Oostwoud en Almersdorp aan de jurisdictie van Medemblik toegevoegd maar zij blijven als *dorp* zelfstandig en hebben elk een eigen dorpsbestuur.⁸ Almersdorp is door de aanleg van inlaagdijken in de 14^e tot de 16^{de} eeuw grotendeels buitendijks komen liggen en ‘opgeslokt’ door de Zuiderzee. Het restant valt in de 16^{de} eeuw onder de banne Opperdoes. Medemblik behoort tot de stemhebbende steden van het Noorderkwartier in de Staten van Holland. De stad staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1505.⁹ Afb.: kogge op zee, zeilen gereefd, en bemand met twaalf personen. Randschrift: SIGILLUM BURGENSIIUM IN MEDEMLECK.

LITERATUUR:

- Lange, P.A. de, *Medemblik. Noordhollandsche gemeentezegels*. 1, Heiloo, 1934.
- Hoefler, F.A. (uitg.d.), ‘Costumen van Delfland, Rotterdam, Schiedam, Alkmaar, Hoorn, Medemblik, Grootebroek, Purmerend, Purmerland, Beverwijk, Edam, Naarden en Gooiland, 1570’, in: *VMOVR* 4 (1903) p. 549-574.
- Pols, M.S., *Westfriesche stadrechten*, I en II, ’s-Gravenhage 1885/1888.
- Lange P.W. de, ‘De ontwikkeling van een oligarchische regeringsvorm in een Westfries stad. Medemblik 1289-1699’ in: *Hollandse Studiën* 3 (1972) p. 119-146.
- Burger van Schoorel, D., *Chronijk van de stad Medemblik...*, Hoorn, 1767.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 93-94.

¹ Blok, ‘Het goederenregister’, p. 89-104.

² *OHZ*, I, nr. 54.

³ *OHZ*, I, nr. 100.

⁴ *OHZ*, IV, nr. 2385; het betreft het stadsrecht van (moederstad) Alkmaar.

⁵ Westfries Archief, stadsarchief Medemblik, inv. nr. 3 (bergnr. 2), gedateerd 22 febr. 1357.

⁶ *OHZ*, IV, nr. 2385; Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen inclusief hertaling..

⁷ Pols, *Westfriesche stadrechten*, I, bijlage II, p. 16.

⁸ Pols, *ibid.*, bijlagen III en IV, p. 17 en 18.

⁹ De Lange, *Medemblik. Noordhollandsche gemeentezegels*, fig.A; Burger van Schoorel, *Chronijk*, maakt eind 18^e eeuw melding van zegel aan oorkonde uit 1294. Hij maakte een tekening ervan maar een afdruk is niet bewaard gebleven. *ChHZ*, III, p. 504-505 (6 okt. 1388): daarin wordt melding gemaakt van de *stede zeghelen* waarmee de genoemde steden een grafelijke oorkonde mee bezegelen; op p. 594-595 wordt een stadszegel genoemd, vermoedelijk zelfde als Burger bedoelt.

PLAATSNAAM: Megen. **STAD**

DATERING: 1357 jan. 8.

VERLENER: Willem, graaf van Megen, en Heylwich, gravin van Megen.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Meginun’ dateert van 721-722 (cop. 1191).

Op 18 okt. 1145 geeft keizer Koenraad II een giftbrief uit tijdens het episcopaat van Heribert ten voordele van de Utrechtse kathedraal met toestemming van paus Eugenius III. De graaf van Megen, Alard, is hiervan getuige. Op een zegel van 1253 van Willem, graaf van Megen, staat het wapen dat het stadswapen zal worden. Megen wordt rond 1325-1350 in de bronnen al *stad* genoemd.

Het oudst bekende privilege is op zondag 8 jan. 1357 verleend door Willem, graaf van Megen, en Heylwich, gravin van Megen, ‘om gemeynen oirbaer ende proufijt onser liever Vryheyte ende Stadt Megem (...)’.
De originele oorkonde is niet bewaard gebleven; het stadsrecht telt 35 artikelen en is in druk verschenen.¹
In art. XIV is sprake van het *ius de non evocando* (het recht alleen door de schepenen van de eigen stad te worden berecht). In art. XVII staat het keurrecht, in de artt. XXIV-XXVII het recht op wijn en bieraccijns en het waagrecht. Megen krijgt tevens het recht van een eigen munt die tussen 1392 en 1605 geslagen is. In 1357 is tevens sprake van gezworenen.² Ook wordt Megen voorzien van wallen, muren en vier poorten. In het privilege van Jan Dickbier uit 1432 is sprake van burgemeesters van Megen.³ Megen staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

In de Tachtigjarige Oorlog worden de stad Megen en de burcht (in 1581) door brand grotendeels verwoest maar vervolgens weer herbouwd. Het graafschap Megen vormt een soeverein gebied (buiten de Republiek). De graven staan in voor de vrije uitoefening van het katholicisme.⁴

HOOFDVAART: Op de raad van de graaf van Megen.⁵
Uit de landkaart van 1621 blijkt dat de schepenen die ‘de saecke niet vroet en waren’ naar rechtsgeleerden in Den Bosch gingen.⁶

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 16^e eeuw.⁷ Afb.: gedeeld schild, onderin een adelaar en in het schildhoofd een hond.
Randschrift: S[IGILLUM].SCABINORU[M]. OPIDI DE MEGHEN.

LITERATUUR:

- Sluijters, J., *Klein historisch prentenboek; De lotgevallen van het Land van Ravenstein en het Graafschap Megen*, Uden 1978.
- Ulijn, Gerard, *De geschiedenis van het graafschap Megen*, Zaltbommel 1984.
- Buijks, H.G.J., ‘Megen’, in: C. Koeman en J.C. Visser (red.), *De stadsplattegronden van Jacob van Deventer*, Landsmeer 1992. [Map 8: Nederland: Noord-Brabant en Limburg, nr. 102].
- Paassen, W.A. van, *Inventarissen van de archieven van het graafschap Megen 1331-1815*, 's-Hertogenbosch 1992 (Inventarissen RANB nr. 47).
- Ree-Scholtens, G.F. van der, *De grensgebieden in het noordoosten van Brabant ca. 1200-1795. Institutionele en juridische aspecten*, Assen/Maastricht 1993.

¹ Christijn, *Brabants recht*, II, fol.1013-1.

² Christijn, *Brabants recht*, II, fol. 1013-2, art. XVII.

³ Christijn, *Brabants recht*, II, fol. 1013-7.

⁴ Het wordt een vestigingsplaats voor religieuze orden zoals de penitenten (in 1506, al voor de Hervorming), franciscanen (1645) en clarissen (1720).

⁵ Telting, *De verleening*, p. 14.

⁶ Van der Ree, *De grensgebieden*, p. 99.

⁷ Van Ham, *Wapens*, p. 88-89. In de ‘Landkaart’ van 1496 wordt al het zegel van de stadsschepenenbank genoemd.

PLAATSNAAM: Meppel. **STADSVERHEFFING**
DATERING: 1809 mrt. 15.
STADSRECHTVERLENER: Lodewijk Napoleon, koning van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Meppel’ dateert van 1141 (cop. begin 15^e e.; vals?).

Op 15 maart 1809 verheft Lodewijk Napoleon, koning van Holland, Meppel tot de rang van stad.

Bij Souverein Besluit van 26 aug. 1814 worden de negen ‘Reglementen omtrent de samenstelling van de Staten der provincies, resp. Landschap’ vastgesteld, in welke reglementen de stemhebbende steden worden vermeld.

Voor het Landschap Drenthe zijn dat: Meppel, Assen en Coevorden.¹ Meppel (4.648 inw.) is in 1815 met drie leden vertegenwoordigd in de vergadering der Staten. Assen en Coevorden hebben ieder één vertegenwoordiger.²

Bij K.B. van 5 nov. 1815, nr. 60, wordt het reglement voor de steden van Drenthe vastgesteld.³ De reglementen zijn vrijwel gelijklopend voor alle Nederlandse steden. Er zijn 4, 3 of 2 burgemeesters die met het dagelijkse bestuur zijn belast. De raad bestaat uit 11 – 28 leden. De koning benoemt uit nominaties de burgemeesters. De raadsleden worden door kiezerscolleges benoemd voor het leven. De leden van de kiezerscolleges worden gekozen door de stemgerechtigde burgers. De biljetten worden in gesloten bussen bij de huizen opgehaald.⁴

Bij K.B. van 4 jan. 1824 worden nieuwe Reglementen voor het bestuur der steden vastgesteld.⁵ Er is voortaan één burgemeester, een per stad variërend aantal wethouders en een raad, waarvan het ledental ook verschillend is.

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend.

LITERATUUR:

- Boer, J.A.M. den, ‘De Drentse steden (Assen, Coevorden en Meppel, ontstaan en ontwikkeling; hun betekenis voor het gewest)’, in: *Drenthe* 28 (1957) p. 2-6.
- Poortman, J., *Meppel door de eeuwen heen*, Meppel 1967.
- Dijk, K. van, ‘De ontwikkeling van het plaatselijk bestuur van Meppel tot de 19^e eeuw’, in: *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 73 (1955) p. 15-49.
- Jansen, H., ‘Heeft Meppel in 1809 stadsrechten gekregen? Het bezoek van koning Lodewijk Napoleon aan Meppel op 15 maart 1809’, in: *Oud Meppel* 21, nr. 2 (1999) p. 37-45.
- Blécourt, A.S. de, *De organisatie der gemeenten gedurende de jaren 1795-1851*. Haarlem 1903.

¹ Bijvoegsel Staatsblad 1814, 1^e deel, p. 566-665.

² Ibid., p. 658.

³ Bijvoegsel Staatsblad dl. II, 3^e stuk, p. 1583-1601.

⁴ De Blécourt, *De organisatie der gemeenten*, p. 25.

⁵ Bijvoegsel Staatsblad dl. XI, 1^e stuk, p. 1 – 40.

PLAATSNAAM: Middelburg. **STAD**

DATERING: [Vóór] 1217 mei.

VERLENER: Johanna, gravin van Vlaanderen, Willem I, graaf van Holland, en de beide burggraven van Zeeland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Mittelburgenses’ dateert van 1102-1105 (cop. 12^e e.).

In (vermoedelijk mei) 1217 bekrachtigen Johanna, gravin van Vlaanderen, en Willem I, graaf van Holland, en de beide burggraven van Zeeland het stadsrecht voor de burgers van Middelburg.¹ De originele oorkonde is niet bewaard gebleven² maar er is een afschrift in het ‘Guldenregister’. Het stadsrecht van Middelburg is in eerste instantie in het Nederlands geredigeerd. De Latijnse stadsrechoorkonde is een vertaling van de Middelnederlandse, en is overgeleverd in een 17^e-eeuws afschrift.³ Het stadsrecht telt 51 artikelen.⁴

In het stadsrechtprivilege van 1217 is sprake van een ‘oude keur’(vetus kora), die dan vermoedelijk al voor het einde van de 12^e eeuw zal zijn verleend. Volgens de kroniekschrijver Jan Reygersberch van Cortgene dateren de stadsrechten (‘sommige loyen oft keuren van rechte boven andere plaetsen’) van zowel Middelburg als Zierikzee uit de regeringsperiode van Floris III, graaf van Holland (1157-1190).⁵

Op 11 mrt. 1254 vernieuwt Willem II, graaf van Holland, de stadsrechten waarbij tevens een belangrijke uitbreiding plaatsvindt.⁶ Het telt 85 artikelen. Van belang is de bepaling: wat door schepenen met de daartoe gekozen burgers wordt vastgesteld zal kracht van wet hebben (keurrecht).

Op 27 okt. 1289 gelast Floris V, graaf van Holland, de poorters van Middelburg zich te houden aan wat schepenen en raadsliden in het belang der stad vaststellen.⁷ Middelburg staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.⁸

OUDEST BEWAARDE ZEGEL: 1249.⁹ Afb.: Stadsmuur, met poort en drie torens, op de middelste een wachter met hoorn en speer en op de twee andere een vogel.
Randschrift: SIGILLVM OPIDANOR[VM] DE MIDDELB[UR]G.¹⁰

LITERATUUR:

- Unger, W.(uitg.), *Bronnen tot de geschiedenis van Middelburg in den landsheerlijken tijd*, 's-Gravenhage 1923-1931 (3 dln.).
- Gent, T. van en P.W. Sijnke, *Geschiedenis van Middelburg: geestelijken, regenten en kooplieden*, Vlissingen
- Kruisheer, J.G., ‘Het ontstaan van de oudste Zeeuwse stadsrechoorkonden’, in: C.M. Cappon e.a. (red.), *Ad Fontes. Opstellen aangeboden aan prof. dr. C. van de Kieft enz.*, Amsterdam 1984.
- Henderikx, P.A., ‘Ontstaan en ruimtelijke ontwikkeling van Middelburg (9e–14e eeuw)’, in: P.J. Woltering (red.), *Middeleeuwse toestanden. [etc.]*, Amersfoort 2002, p. 241-267.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 79-82.

¹ OHZ, I, nr. 386; Unger, *Bronnen Middelburg*, I, p. 3, nr. 1.

² In WO II verloren gegaan, er is een foto van bewaard gebleven.

³ Kruisheer, ‘Het ontstaan’, p. 278 en 286.

⁴ Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen geeft de originele tekst inclusief hertaling.

⁵ In *Dye cronijcke van Zeelandt*, Antwerpen 1551, p. 86. Kruisheer acht deze datering zeker mogelijk (p. 289).

⁶ OHZ, II, p. 676-687, nr. 996; Unger, *Bronnen Middelburg*, I, p. 7, nr. 2.

⁷ OHZ, IV, nr. 2423, p. 765-766; Unger, *Bronnen Middelburg*, I, p. 23, nr. 3.

⁸ Hoofdvaart is onzeker; Gent of Brugge zijn mogelijk. Telling/ Unger [*De stadsrechten*, p. 128] meenden dat ‘de oorsprong van het Middelburgsche stadsrecht ongetwijfeld in Vlaanderen [moet] worden gezocht’. Kruisheer heeft daarvan echter geen enkele aanwijzing aangetroffen (‘Het ontstaan’, p. 290, noot 42).

⁹ Dijkhof, *Het oorkondewezen*, I, p. 95.

¹⁰ In een chirograaf van 26 mrt. 1232 wordt al een zegel van de burgers van Middelburg aangekondigd.

PLAATSNAAM: Mierde. **OVERIG**

DATERING: [Vóór 1340].

VERLENER: Jan II of III, hertog van Brabant.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Myrtha’ dateert van ca. 1200.¹

De schepenbank van Mierde zal uit de 13^e eeuw [1203-1299] dateren.² In 1331 verkoopt hertog Jan III gemene gronden aan de geburen van Mierde.³ In 1340 worden in Mierde aan de hertog cijnzen betaald voor percelen uitgegeven tegen het hogere tarief dat in steden en vrijheden gangbaar is. Dat betekent dat de hertog van Brabant vóór 1340 privileges aan Mierde heeft verleend.

Tot het ressort van de schepenbank van Hooge Mierde behoren de inwoners van Hooge Mierde, Lage Mierde en Hulsel. Aan een akte van schepenen van Mierde uit 1350 hangt een zegel met het opschrift: *sigillum scabinorum libertatis de Mierde*.⁴ Mierde heeft dus in 1350 de status van vrijheid. De akte van 1350 is tevens de oudste aanwijzing voor een openbare schepenbank.

Volgens de rekening van de kwartierschout van Oisterwijk zijn Hooge Mierde, Lage Mierde en Hulsel in 1429 onder één schepenbank verenigd.⁵

Een vonnis van 20 febr. 1478 van de Raad van Brabant vermeldt: ‘welke drie dorpen makende zijn eene vrijheid, hebbende een dingbank van zeven scepenen, ende gebrukende t’samen eenen zegel ende alle voordelen, privilegien, vrijheden ende gemeijnten’.⁶

HOOFDVAART: Op Antwerpen (bijv. in 1399 en 1430).⁷
Vanaf 1662 op ’s-Hertogenbosch.⁸

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1350.⁹ Afb.: Sint-Steven, met steen[stenen] in linkerhand en in zijn rechterhand een wapenschild [gevierendeelde wapen Brabant-Limburg].
Randschrift: SIGILLUM SCABINORUM LIBERTATIS DE MIERDE.

LITERATUUR:

- Coomans, G., *Inventaris van het archief van Hooge en Lage Mierde en Hulsel voor 1811*, ’s-Hertogenbosch 1958.
- Gisbergen, J. van, *Myrtha, een blik in het verleden van Hooge Mierde*, Hooge Mierde 1982.
- Byl, R., *Les juridictions scabinales dans le duché de Brabant (des origines à la fin du XV^e siècle)*, Bruxelles 1965.
- Asseldonk, M.M.P. van, *De Meierij van 's-Hertogenbosch. De evolutie van plaatselijk bestuur, bestuurlijke indeling en dorpsgrenzen ca. 1200-1832*. Oosterhout 2002 (diss. Tilburg).

¹ ONB, I, p. 152-153, nr. 91.

² Van Asseldonk, *De Meierij*, p. 452-453.

³ Van Asseldonk, *De Meierij*, p. 452-453.

⁴ Van Asseldonk, *De Meierij*, p. 95.

⁵ ARAB, ARK, schoutsrekeningen inv. nr. 13024.

⁶ Van Asseldonk, *ibid.*, p. 551-552.

⁷ Volgens Byl, *Les juridictions*, p. 282, had Mierde in 1389 een hertogelijke schepenbank, die met zekerheid in 1399 en 1430 hoofdvaart had op Antwerpen. De costuimen der vrijheid Mierde van 9 nov. 1606 geven aan dat ‘die hoofd-bancke der voorschreven Vrijhey, is die Stadt van Antwerpen...’.

⁸ Van Asseldonk, *ibid.*, p. 452-453; ARAB, ARK, schoutsrekeningen inv. nr. 13024.

⁹ Van Gisbergen, *Myrtha*, p. 27.

PLAATSNAAM:	Monnickendam.	STAD
DATERING:	1356 mrt. 27.	
VERLENER:	Willem V, graaf van Holland	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Monnickendam’ dateert van 1288. Vermoedelijk rond 1235 nemen monniken van de Friese abdij van Ludingakerke van de reguliere kanunniken van Sint Augustinus de herontginning ter hand van buitendijks land in deze omgeving; deze abdij beschikte ook over het patronaatsrecht van Monnickendam. Op 28 juli 1282 krijgt graaf Floris V Waterland en Zeevang in eigendom van heer Jan Persijn in ruil voor De Lier en Zouteveen. De zoon van Jan Persijn, Nicolaas, krijgt de helft van Waterland en Zeevang weer in leen van de graaf.¹ In 1340 verleent graaf Willem IV de inwoners van Monnickendam tolvrijdom in het graafschap Holland.

Op woensdag 2 maart 1356 staat graaf Willem V toe dat die van Monnickendam het stadsrecht van Medemblik zullen krijgen als zij een oorkonde ter bezegeling zullen overleggen.² Op zondag 27 maart 1356³ zegelt Willem V die oorkonde en krijgen ‘onsen goeden luyden van Monnickendam alsulcke handvesten ende vrieden, als onsen goeden luyden van Medemblyck van onsen voorvaders ende van ons hebben’. De originele oorkonde is verloren gegaan. Er is een afschrift bewaard gebleven van dezelfde datum, opgesteld door de grafelijke kanselarij.⁴ Op 7 dec. 1357 bevestigen Willem van Wezemaale en Katharina van Velzen, heer en vrouwe van Waterland, de stadsrechten.

In 1400 krijgt Monnickendam een uitbreiding van de stadsvrijheid. Van 3 dec. 1428 dateert de overeenkomst tussen de steden Edam en Monnickendam betreffende het niet-arresteren van elkaars burgers.⁵ In de Staten van Holland hoort Monnickendam tot de stemhebbende steden evenals in de Staten van het Noorderkwartier en West-Friesland. Monnickendam staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: ca. 1275.⁶ Afb.: gedeeld schild, rechts gefaasd (zes stukken) beladen met negen Andreaskruizen, links een zwaan. Randschrift: SIGILLUM MONICDAM. Randschrift: SIGILLUM OPIDI DE MONCKDAM.⁷

LITERATUUR:

- Meyer, H., *Korte beschryvinge der stad Monnickendam*. Monnickendam 1767.
- Goede, A. de, *Westfriese rechtsgeschiedenis*, deel II: Waterland, Utrecht 1940-1948.
- Overbeeke, A. van, *Monnickendam in Waterland*, Utrecht 1988.
- Besteman, J.C. en H.A. Heidinga, ‘Het klooster Galilea Minor bij Monnickendam: een historisch en archeologisch onderzoek’, in: *Hollandse studiën* 8 (1975).
- Cox, Joost C. M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 128-130.

¹ OHZ, IV, nr. 2047, p. 255-258.

² ChHZ, II, p. 827 (daar 1355).

³ Volgens Paasstijl, overigens zou het dan 26 mrt. 1357 betreffen. Er zijn echter overtuigende argumenten voor datering op 27 maart 1356. Tot op heden wordt nog regelmatig ten onrechte 25 febr. 1355 vermeld, bijv. ChHZ, II, p. 827.

⁴ NA, AGH, inv. nr. 223 (register EL 27 van akten Hertog Willem, 1355-1357), fol. 53v, nr. 86; Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen, geeft de originele teksten van de oorkonden van 2 en 27 maart 1356, inclusief hertalingen.

⁵ Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 3. Verlenging van deze overeenkomst in 1477, 1523 en 1588.

⁶ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 70

⁷ Van den Bergh, *ibid.*; van zegel van 1406. Afb.: staande monnik met palmtak in linkerhand.

PLAATSNAAM:	Montfoort.	STAD
DATERING:	1329 mei 28.	
VERLENER:	Zweder I de Rover, burggraaf van Montfoort.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Munfort’ dateert van 1204.

Montfoort is als marktplaats ontstaan bij de sterke burcht die bisschop Godfried van Rhenen rond 1163 op een strategisch punt aan de Hollandse IJssel, een *mons fortis*. Het beheer van de burcht draagt hij op aan een van zijn ridders die de titel 'burggraaf' krijgt (tot 1281 het geslacht Van Montfoort, daarna De Rover).

Op zondag 28 mei 1329 verleent Zweder I de Rover, burggraaf van Montfoort, een privilege aan de ‘poerte ende poerteren van Montphoerde’.¹ Een vidimus uit 1330 is bewaard gebleven.² Het recht wordt in de oorkonde [‘landcedel’] als een vrijheid en niet als een stadsrecht aangeduid. Er blijft een strakke band bestaan tussen heer en stad. Montfoort wordt weliswaar bestuurlijk en juridisch losgemaakt uit het gerecht Heeswijk maar kan zich niet autonoom van de burggraven ontplooiën.³

In 1353 raakt burggraaf Zweder in conflict met Jan IV van Arkel, bisschop van Utrecht, die op 12 mei 1353 met een leger voor het ommuurde en omgrachte Montfoort verschijnt. Een dag later onderwerpt Zweder zich.⁴ Schout, schepenen en gemene burenen van ‘Montfoerde’ en de andere gemene burenen wonende in het kerspel Montfoort erkennen bij oorkonde de bisschop als hun landsheer, en beloven hun stad niet te versterken zonder goedkeuring van de bisschop en de stad Utrecht.⁵ In 1378 is een nieuwe vrede nodig tussen burggraaf Hendrik en bisschop Floris. Deze wordt medegezegeld met het ‘gemeyne segel der stede van Montforde’.⁶

Montfoort wordt allengs het centrum van een regionaal bestuursgebied, het Burggraafschap, later het Maarschalksambt Montfoort. Vanaf 1546 is Montfoort stemhebbende stad in de Staten van Utrecht. In 1648 komt het aan de Staten van Utrecht. Montfoort staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Beroep op de bisschop van Utrecht.⁷

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 13 mei 1353.⁸ Afb.: een poort met aan weerszijden een molenijzer.
Randschrift: S[EGEL] DER POERTEN VAN MONTFOORDE.

LITERATUUR:

- Plomp, N., ‘Zegel en wapen van de stad Montfoort’, in: *Heemtijsdinghen*, 15^e jg. nr. 2 (1979) p. 54-59.
- Fruin, R. Th. Azn., *De Middeleeuwsche rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht*, 3 dln. ’s-Gravenhage 1892-1903 (Werken OVR 1^e reeks 13).
- Gaasbeek, F. en C. Noordam, *Montfoort. Geschiedenis en architectuur*, Zeist, 1992.
- Maarschalkerweerd, Ph., ‘De steden’ in: C. Dekker, Ph. Maarschalkerweerd en J.M. van Winter (red.), *Geschiedenis van de provincie Utrecht tot 1528*, I, Utrecht 1997, p. 259-290.
- Sasse van IJsselt, L.A.M. van, ‘1979 Montfoort 800 jaar, 650 jaar stadsrechten’, in: *Heemtijsdinghen*, 15^{de} jg. nr. 2 (1979) p. 37-53.

¹ Fruin, *De Middeleeuwsche rechtsbronnen*, II, p. 311.

² HUA, archief burggraven van Montfoort, inv. nr. 48.

³ Maarschalkerweerd, ‘De steden’, p. 267.

⁴ De burggraaf belooft o.a. de hoge gerechtsheerlijkheid terug te geven aan de bisschop. De oorkonde hiertoe wordt op verzoek van de burggraaf mede bekrachtigd met ‘den ghemenen seghel der scepene ende der kerspelle van Montforde’: zie Plomp, ‘Zegel’, p. 54.

⁵ HUA, archief Bisschoppen, nr. 58-1 en 2.

⁶ HUA, archief Bisschoppen, nr. 59-1.

⁷ Plomp, ‘Zegel’, p. 54.

⁸ Plomp, ‘Zegel’, p. 54. Muller, *Regesten*, I, nr. 882 en 883. HUA, archief Bisschoppen, inv. nr. 58.

PLAATSNAAM:	Montfort.	STAD
DATERING:	[1277 – 1294].	
VERLENER:	Reinald I, graaf van Gelre.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Montfort’ dateert van 1272.

De plaats Montfort zal omstreeks 1260 zijn ontstaan als gevolg van de bouw van het kasteel (*castrum Monforth*) door Hendrik van Gelre (jongste zoon van graaf Gerard IV, en prins-elect van Luik).

Hendrik van Gelre draagt op 3 aug. 1277, onder voorbehoud van het vruchtgebruik, de heerlijkheid Montfort (met Nieuwstadt, Linne, Echt, Vlodrop, Roosteren, Posterholt en St. Odiliënberg) over aan zijn neef, graaf Reinald I van Gelre.

In de drossaardsrekening over 1294-1295 wordt Montfort voor het eerst *stad (opidum)* genoemd. In deze rekening is Montfort een versterkte plaats met stedelijke rechten. Wanneer Montfort deze kreeg is niet bekend. Het verlenen van stadsrechten aan Montfort moet niet gezien worden als een markering in de ontwikkeling maar als een poging van de graven van Gelre om het voor de ondersteuning van het kasteel zo belangrijke gehucht een sterkere economische basis te bieden. In 1294 heeft Montfort een jaarmarkt. De stadsontwikkeling is echter niet van de grond gekomen. Slechts zelden wordt Montfort in de 14^e en 15^e eeuw stad genoemd.

In 1310 wordt Montfort het stadsrecht ontnomen¹ maar op 4 dec. 1312 door graaf Reinald van Gelre opnieuw verleend (*opido nostro Monfort*).² Het krijgt dan het recht van Roermond waar het ook te hoofde zal gaan. Deze oorkonde heeft de grafelijke kanselarij echter niet verlaten. In 1312 is Montfort omgracht (*in infra fossata, qui nunc sunt*) en krijgt het een weekmarkt.

De oudste vermelding van de schepenbank Montfort dateert van 19 nov. 1421.³ De laatst bekende vermelding als stad dateert van 1493: ‘de scepenen...der stat Monffoirt’. Montfort staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Roermond.⁴

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 4 apr. 1594.⁵ Afb.: schild met twee gedekte torens op een berg.
Randschrift: SIGILLUM SCA[BINORUM] DE MONTFORT.

LITERATUUR:

- Simonis, A.H. en W. Sangers, *Beknopte geschiedenis van Montfort*, Echt 1950.
- Coenen, F., ‘Montfort aan het eind van de dertiende eeuw: van heerlijkheid naar drostambt’, in: *Roerstreek 2001* (Jaarboek van Heemkundevereniging Roerstreek, nr. 32) p. 176-189.
- Frankewitz, St. en G. Venner, *De zegels der steden en dorpen in het Overkwartier van Gelder 1250 – 1798*, Venlo 1987 (tweetalig).
- Rensch, Th.J. van, ‘Inventaris van het archief van de schepenbank Montfort’, in: *Roerstreek 1978* (Jaarboek Heemkundevereniging Roerstreek nr. 10) p. 81-96.
- Moors, P., ‘Frenetieke activiteit’? De religieus-ideologische politiek van graaf Reinoud I van Gelre, 1288-1318’, in: *BMGelre* 91 (2000) p. 37-77.

¹ Als gevolg van de herroeping van de Gelderse stadsrechtprivileges op de Rijksdag te Spiers door Rooms koning Hendrik VII in 1310. Zie ook: Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, I, nr. 111-113.

² Gelders Archief, Burense charters, nr. 397; Nijhoff, *ibid.*, I, nr. 139.

³ Frankewitz en Venner, *De zegels*, p. 192.

⁴ Moors, ‘Frenetieke activiteit’, p. 50. Janssen de Limpens, ‘Rechtsbronnen Gelders Overkwartier’, p. 290.

⁵ Frankewitz en Venner, *De zegels*, p. 192.

PLAATSNAAM: Muiden. **STAD**

DATERING: [Vóór 1285 okt. 31].

VERLENER: Bisschop van Utrecht.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Amuthon’ dateert uit de periode 777 tot 866. In 953 schenkt keizer Otto I aan de Utrechtse Sint Maartenskerk alle goederen behorend tot de *villa Amuda* en de tol daar.¹ In 975 bevestigt keizer Otto II de Utrechtse bisschop in de eigendom van Muiden.² Op vrijdag 2 juni 1122 bevestigt keizer Hendrik V de door bisschop Godebald aan de inwoners van Utrecht, Muiden en omgeving (*ambitus*)³ verleende voorrechten (*ius et consuetudo ac privilegium*), op voorwaarde dat zij zweren de Utrechtse bisschopsmacht in trouw aan de keizer te bewaren en hij ontheft allen die moeten bijdragen aan de wal van de stad Utrecht van tolbetaling daar.⁴ De inhoud van de voorrechten is niet bekend maar deze bevestiging dient te worden beschouwd als een verlening van zekere stedelijke voorrechten. Vanaf 1122 zal Muiden geleidelijk via de verlening van aanvullende (bisschoppelijke) privileges tot een stad zijn uitgegroeid. Er is geen feitelijke stadsrechtverlening bekend. De vroegste vermelding van Muiden als *stad* dateert van [ca.] 31 okt. 1285: *iudicis, scabinis necnon civibus civitatum de Mudhen*.⁵ De volgende vermelding is van 19 mrt. 1297: *nos iudex, scabini, consules ac universi opidani in Muden*.⁶

Op 29 mrt. 1226 geeft bisschop Otto II de goederen in Muiden en Weesp in erfpacht aan zijn ‘ministeriaal’ (dienstman) Gijsbrecht II van Aemstel. In 1281 neemt de bisschop, met steun van Floris V, de opstandige Gijsbrecht IV van Amstel gevangen. Vanwege de verleende hulp verpandt Jan, elect van Utrecht, op 24 jan. 1281 o.a. Muiden aan Floris V waardoor Muiden overgaat naar Holland.⁷ Op 31 mei 1346 bevestigt Margaretha de eerder verleende privileges en handvesten van Muiden. Op 17 mei 1374 verleent hertog Albrecht echter een nieuw en beperkter stadsrecht aangezien Muiden in mindere economische omstandigheden is komen te verkeren.⁸ Muiden staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

Bij K.B. van 5 juni 1817 wordt Muiden tot de rang van stad verheven.

HOOFDVAART: Tot begin 14^{de} eeuw op Utrecht; daarna op Amsterdam; later op Leiden.⁹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1350.¹⁰ Afb.: koggeschip tussen twee gekanteelde en gedekte torens. Randschrift: [S]IGILLVM OPPIDI DE MVDE.

LITERATUUR:

- K.van Vliet, ‘Utrecht, Muiden en omgeving. Oude privileges opnieuw bezien’, in: *JOU* (1995) p. 5-52.
- Maarschalkerweerd, Ph. van, ‘De steden’, in: C. Dekker, Ph. van Maarschalkerweerd en J.M. van Winter (red.), *Geschiedenis van de provincie Utrecht tot 1528*, I, Utrecht 1997, p. 258-290.
- Ginkel, H. van, *Het rijke verleden van Vestingstad Muiden*, Zwolle 2003.
- Jansen, L. en S.C. van Diest, *Beknopte geschiedenis van Muiden*, Amsterdam 1953.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 77-79.

PLAATSNAAM: Naarden. **STAD**

¹ *OSU*, I, 120. In 1244 is de tol nog te Muiden aanwezig: *OSU*, II, 1019. Oorkonde van elect Otto III van 23 aug. 1244.

² *OSU*, I, 134-136; Van Vliet, ‘Utrecht’, p. 34. Bevestigt in april 1057 en op 12 okt. 1171.

³ De omtrek van het oude domeingoed; vriendelijke mededeling van K. van Vliet (HUA).

⁴ HUA, Archief Stad Utrecht, 1^e afd. nr. 37; *OSU*, I, 282-283.

⁵ *OSU*, IV, 2^e stuk, 2251 [na 31 okt. 1285]. Op 26 juli 1274 is sprake van raad en gezworenen van Muiden [*nos consilium et universitas de Mudis*], *OSU*, IV, 1^e stuk, 1872.

⁶ HUA, archief Bisschoppen, nr. 56; *OSU*, V, 2^e stuk, 2810; *ChHZ*, I, p. 568-569 (28 febr. 1296).

⁷ *OSU*, IV, 2062. Ook worden Weesp, Diemen, Oudewater, Woerden en Bodengraven verpand: NA, AGH, inv. nr. 1160.

⁸ Stads- en streekarchief Naarden, oud-archief Muiden, inv. nr. 1; tekst incl. hertaling in Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen.

⁹ Van Leeuwen, *Costumen van Rijnland*, p. 270.

¹⁰ Ewe, *Schiffe auf Siegeln*, p. 162, nr. 122. In *OSU*, V, 2811, wordt een zegel uit 1297 genoemd.

DATERING: 1353 juni 10.

VERLENER: Willem V, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Naruthi' dateert uit de 10^e eeuw.

In 1351 wordt Naarden verwoest door Hoekse benden.¹ Op 6 juni 1351 geeft graaf Willem V aan de gedupeerde bewoners van Naarden toestemming een nieuwe stad te bouwen: *want onse lieue getrouwe stede van Naerden om onsen willen van onsen vijanden swaerlijck verdorft is ende heur handtvesten die sij van onse ouderen hadden verloeren heeft... Daerom soe hebben wij haer geoerlooft...eenen nieuwen stede...te betimmeren ende besitten.*² In 1351 is (oud-) Naarden dus al een stad. Naarden kan zelfs al vanaf circa 1335 een stad genoemd worden met een eigen bestuur, een schepenbank en keurbevoegdheid.³ Zo is in 1336 sprake van 'onser stede zeghele' en in 1342 van 'onse stede'.⁴ Vlakbij de oude stad verrijst het nieuwe Naarden.

Op maandag 10 juni 1353 verleent Willem V, graaf van Holland, stadsrecht aan de *poerte ten Naarden die hier na ghescreuen staet ende onsen poirteren die dair in wonen zullen.*⁵ De originele oorkonde is niet bewaard gebleven; de tekst is via afschriften bekend. Het stadsrecht begint met de afbakening - *zullen die palen van hoere vriede wesen* - van de stadsvrijheid. Het stadsrecht is vrijwel gelijklopend aan dat van Amsterdam. Tevens wordt daarbij hoofdvaart ingesteld op 'Amsterdamme of elders binnen onsen lande, dat sijs vroet wanen worden'.⁶

In een oorkonde van 20 mei 1355 worden o.a. de omvang van de stadsvrijheid en het visstapelprivilege van 1342 bevestigd.⁷ In 1376 verleent graaf Albrecht van Holland het recht op 2 vrije jaarmarkten en een weekmarkt.⁸ In 1396 volgt nog een uitbreiding van de stadsvrijheid. Naarden staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

Bij K.B. van 25 april 1817 wordt Naarden tot de rang van stad verheven.

HOOFDVAART: Op Amsterdam, 'of elders binnen onsen lande' (Holland); later op Leiden.⁹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1534.¹⁰ Afb.: schild met dubbele adelaar.
Randschrift: S[IGILLUM] AD CAUSAS DE NERDEN.

LITERATUUR:

- Leupen, P., 'Gerrit Alewijsz. en 1351 – Opnieuw: de wording van de stad Naarden', in: *Tussen Vecht en Eem*, jg. 18 nr. 4 (2000) p. 167-175.
- Engen, H. van, A. Kos en R. Rutte, 'Eenen nieuwen stede, ergens daer sij ons ende haer ter besten oorbaer staedt' – Over de wording van de stad Naarden in de tweede helft van de veertiende eeuw', in: *Tussen Vecht en Eem* jg. 18 nr. 3 (2000) p. 96-105.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 74-75.

¹ Van Engen, 'Eenen nieuwen stede', p. 97.

² Stadsarchief Naarden, oud-archief Naarden, nr. 27 f. 5-6; *ChHZ*, II, p. 779.

³ Leupen, 'Gerrit Alewijsz.', p. 170.

⁴ O.a. Van Engen, *ibid.*, p. 98.

⁵ NA, AGH, inv. nr. 221, fol. 14v-15r; bij Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen de tekst inclusief hertaling.

⁶ *ChHZ*, II, p. 847.

⁷ Stadsarchief Naarden, oud-archief Naarden, nr. 125.1.

⁸ *ChHZ*, III, p. 320 en 376.

⁹ Van Leeuwen, *Costumen van Rijnland*, p. 270; Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 153.

¹⁰ Van den Bergh, *Gemeentzegels*, p. 73. Overigens zijn al stadszegels bekend uit 1336 en 1388 (*ChHZ*, III, p. 505-505).

PLAATSNAAM:	Niedorp.	STEDE
DATERING:	1415 mei 12.	
VERLENER:	Willem VI, graaf van Holland.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Nethorp' dateert uit 1180 (cop. eind 12^e e.).

In 1415 wordt in het Westerbalschap het Nyedorperambacht in vier steden gesplitst waaronder de 'stede Nyedorp', bestaande uit de bannen Nieuwe Nyedorp en Oud-Nyedorp. Op zondag 12 mei 1415 verleent Willem VI, graaf van Holland, 'hantvesten, vryheden ende rechten' aan 'onse goede lude ende gemeen ondersaten van Nuwen Nydorpe ende van Ouden Nydorpe'.¹ De originele oorkonde is niet bewaard gebleven; er is een vidimus uit 1546.² Het stadsrecht telt 11 artikelen en is in druk verschenen.³

Tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten kiest de stede Nyedorp de kant van Jacoba van Beieren. Nadat hertog Filips als overwinnaar uit de strijd komt, begint op 13 aug. 1426 de bestraffing van de opstandelingen. De boete bedraagt voor 'Oude-Nyedorp (samen met Pyemdorpe en Winkel) drie dusent cronon'.⁴ Bij de handvesten van 13 aug. en 20 aug. 1426 wordt tevens voor de bestrafte gebieden de stedenpolitiek verlaten en gezegd 'dat 't lant van Westfrieslant voirtaen in Bailiusscippen [sal] staen'.⁵ Hierdoor worden dus ook van Nyedorp de stadsrechten ingetrokken.

Op 8 mei 1452 geeft hertog Filips 'aan die van Niedorp (en Winkel)' het stadsrecht terug. Als gevolg van 'rebelheits' waren de privilegiën teniet gegaan en de 'goeden luyden en ondersaten' hadden de hertog 'dijcke en menichwerpe doechlic vervolcht ende otmoedelic te kennen gegeven' dat zij sindsdien zeer slecht 'gedisponiert ende geschicht' zijn geweest.⁶ De handvesten worden rijpelijk 'doirsien' en daarna worden opnieuw 'vryheden ende poert rechten' gegeven. Het nieuwe stadsrecht telt 37 artikelen en is in druk verschenen.⁷ Keizer Karel V bevestigt in 1555 deze restitutie van de stadsrechten aan Niedorp en Winkel.⁸

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1299.⁹ Afb.: drie zwaarden (punt omlaag) met een ster op het middelste zwaard.
Randschrift: S[IGILLUM] CIVIUM OFFICII DE NIEDORPE.

LITERATUUR:

- Goede, A. de, *Swannotsrecht. Westfriesche rechtsgeschiedenis*, I, Utrecht 1940.
- Blauw, K., 'Historisch overzicht van de gemeentelijke herindeling van Noord-Holland', in: *Rapport der Provinciale commissie ter bestudering van de gemeentelijke indeling van Noordholland*, 1^e dl. Den Haag 1949.
- Pols, M.S., *Westfriesche stadrechten*, I en II, 's-Gravenhage 1885/1888.
- Wit, A., *Historie van de Niedorpen en Winkel*, Wieringerwaard, 1982.
- Baken, J., 'Historische banden tussen Oude Niedorp, Nieuwe Niedorp en Winkel', in: *De speelwagen*, jg. 5 (1950) p. 44-50.

¹ Pols, *Westfriesche*, I, p. XIX, bijlage XVI, p. 33-36; De Goede, *Swannotsrecht*, p. 128-129.

² RAA, Oud-archief Nieuwe en Oude Niedorp, inv. nr. 14.

³ Pols, *ibid.*, I, bijlage XVI, p. 33-36.

⁴ De Goede, *Swannotsrecht*, p. 146-147.

⁵ De Goede, *ibid.*, p. 147.

⁶ De Goede, *ibid.*, p. 172.

⁷ Pols, *Westfriesche*, I, bijlage XXIX p. 95-106.

⁸ RAA, Oud-archief Nieuwe en Oude Niedorp, inv. nr. 17.

⁹ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 74; tevens zegels uit 1309 [1310] en 1319.

PLAATSNAAM: Niervaart. **STEDE**

DATERING: 1357 sept. 7.

VERLENER: Aleida, vrouwe van Putten en Strijen.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Nyervaert’ dateert van 22 mrt. 1290.¹ De oudste vermelding van [6] schepenen van de Overdraghe en de Niervaart dateert van 30 juni 1297.²

Op 13 dec. 1347 verleent Beatrijs, vrouwe van Putten en Strijen, verschillende financiële voorrechten aan de inwoners van Niervaart.³ Zij krijgen het recht belasting te heffen op wijn en bier, het recht op een waag en een lakenhal als mede de inkomsten op de veerdienst.

Op donderdag 7 sept. 1357 verleent Aleida, vrouwe van Putten en Strijen, aan de inwoners van het *dorp* Niervaert bepaalde rechten, die (volgens verschillende historici) van stedelijk karakter zijn geweest. De originele akte is bewaard gebleven.⁴ De oorkonde begint met de opmerking dat alle goede gaven zullen zijn *tot tghemeens dorps behoef*. De meeste bepalingen handelen over de ‘tarieven’ van op te leggen straffen waardoor de indruk ontstaat dat het hier om de instelling van een nieuwe schepenbank gaat.⁵ Toch is in de oorkonde ook sprake van burgemeesters en wordt zelfs keurrecht verleend. Tevens krijgt men het recht op een jaarmarkt. Dit geheel van voorrechten maakt dat Niervaert als een ‘vrijheid’ kan worden beschouwd.

De plaats Niervaert is in de periode 1421 - 1450 door overstromingen verdwenen. Het lag ruim twee kilometer ten oosten van het latere vestingstadje Klundert. De *heerlijkheid* Niervaert blijft echter bestaan. Niervaart is oorspronkelijk onderdeel van de allodiale heerlijkheid Strijen die vanaf ca. 1198 onder Holland hoort. Het wordt daaruit afgesplitst en komt in 1390 aan Jan van Polanen, heer van Breda, die het allodium opdraagt aan de graaf van Holland. Via de Van Polanen's komt het aan de Nassaus (tot 1795).⁶

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend.

LITERATUUR:

- Cerutti, F.F.X., ‘De heerlijkheid en het dorp Niervaart en de stad Klundert in het verleden’, in: *Niervaart, een beschrijving van de ontwikkeling der heerlijkheid Niervaart en van den huidige toestand der staatsdomeinen*, Nijmegen 1939.
- Herben, M.H.A.J. en L. van der Mierden, ‘Het dorp en de heerlijkheid Niervaart in de late Middeleeuwen’, in: *De Oranjeboom* 48 (1995) p. 33-49.
- Ham, W.A. van, ‘De Noordwesthoek tussen Nassau en Bergen’, in: *De Oranjeboom* 23 (1970) p. 106-129.
- Delahaye, A., ‘Heilige Berg, Overdrage, Niervaart en Klundert’, in: *De Heren XVII van Nassau Brabant*, Zundert 1979, p. 109-140.

¹ Acte van graaf Floris V betreffende tolvrijdom ten gunste van de heer van Strijen voor ‘alle sine lieden...die wonen in sinen lande ter Nyervaert’.

² Cerutti, ‘De heerlijkheid’, p. 12 en 13; Brugge, Archief Bisschoppelijk Groot Seminarie, charters nr. 1359c.

³ Cerutti, ‘De heerlijkheid’, p. 14 en bijlage II, p. 40.

⁴ NA, Nassause Domeinraad, inv. nr. 748, reg. nr. 557; 17^e-eeuws afschrift in RA West-Brabant, Arch.450, inv. nr. 61.

⁵ In 1297 is er nog een gezamenlijke schepenbank van de Overdrage (bij Moerdijk) en de Niervaart.

⁶ De Koning(in) der Nederlanden draagt nog altijd de titel van Heer (Vrouwe) van Niervaart.

PLAATSNAAM:	Nieuwpoort.	STAD
DATERING:	1283 apr. 28.	
VERLENER:	Arnoud, heer van Liesveld en Gijsbrecht, heer van Langerak.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Nypoort’ dateert van 1283.

Op woensdag 28 april 1283 ‘geven wy (Arnoud, heer van Liesveld en Gijsbrecht, heer van Langerak) ende sweeren der Nypoort dese vryheyt tussen die voorscreven paelen...’. Een afschrift van de originele oorkonde is bewaard gebleven en in druk verschenen.¹ Het stadsrecht telt 21 artikelen. In de oorkonde wordt verwezen naar een eerdere toezegging (*voorzeyder brieve ...hebben gegeven ende gezworen eenne vryheyt der Nypoort tusschen Ammers ende der Lecke*) aan Nieuwpoort terzake, gedaan door hun beider vaders, Herbaren van den Berge en Wouter van Langeraeck, ridders.²

Dit kan betekenen dat al eerder stedelijke rechten zijn verleend dan wel dat deze waren toegezegd en in 1283 daadwerkelijk zijn verleend.³

Arnoud van Liesveld heeft als leenman van de graaf van Holland het westelijk deel onder zijn beheer en Gijsbrecht van Langerak als leenman van de bisschop van Utrecht het oostelijk deel.⁴ De ‘tweeherige’ situatie blijft nog eeuwenlang ongewijzigd voortbestaan: met de baronnen van Liesveld en de heren van Langerak. In 1322 worden de rechten van 1283 met vier nieuwe bepalingen aangevuld, ook weer toegekend door beide heren van Liesveld en van Langerak.⁵ In 1402 wordt Nieuwpoort verwoest en verbrand door Jan V van Arkel. In 1489 wordt de stad ingenomen door de graaf van Holland die de poorten laat afbreken en de wallen slechten. Nieuwpoort staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560). Na tal van belegeringen en branden wordt Nieuwpoort na 1672 tot een sterke vesting gemaakt.

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 30 nov. 1321.⁶ Afb.: gekanteelde poort met gedekte linker en rechtertoren, waarop een bol met plant (r.) en klaverblad (l.).
Randschrift: SIG[ILLUM] NOVAE [PORTAE].

LITERATUUR:

- Telting, A. (uitg.d.), ‘Oude rechten van Nieuwpoort’, in: *VMOVR* 4 (1899) p. 17-47.
- Verkerk, C.L., ‘Het stadsrechtprivilege van Nieuwpoort van 28 april 1283 en zijn overlevering’ in: *De Stede Nieuwpoort*, 1 (1983) p. 25-36.
- Terlouw, F., ‘De Stede Nieuwpoort, 1283 - 700 jaar geleden’ in: *De Stede Nieuwpoort*, 1 (1983) p. 9-24.
- Visser, J.C., *Historische stedenatlas van Nederland (5): Schoonhoven en Nieuwpoort*, Delft 1990.
- Verkerk, C.L., ‘Een afschrift van een handvest van Nieuwpoort, gevonden in het Archief van de Grote Raad van Mechelen’, in: *Holland* 2 (1970) p. 154.

¹ A.R.A. Brussel, archief Grote Raad Mechelen, Beroepen uit Holland, dossier 624. Transcriptie in: Verkerk, ‘Het stadsrechtprivilege’, p. 25-36; Telting, ‘Oude rechten’, p. 20-23; *OHZ*, IV, nr. 2108, p. 332-334.

² Verkerk, ‘Het stadsrechtprivilege’, p. 31.

³ Terlouw, ‘De Stede’, p. 10 en 11.

⁴ Terlouw, ‘De Stede’, p. 10.

⁵ Telting, ‘Oude rechten’, p. 23-24.

⁶ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 74.

PLAATSNAAM: Nieuwstadt. **STAD**

DATERING: [ca. 1242 juli 15].

VERLENER: Otto II, graaf van Gelre.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Nieuwstadt’, ook als stad (*novum oppidum*) is van 15 juli 1242.¹ De nieuwe stad wordt gesticht op de plaats van een oudere nederzetting die ‘[H]elsene’ wordt genoemd. In een akte van dinsdag 4 aug. 1277 wordt de plaats *Novum-Opidum nostrum* genoemd. In deze akte staat dat Hendrik van Gelder, heer van Montfort, zijn kasteel Montfort en enige andere plaatsen waaronder Nieuwstadt, overdraagt aan zijn neef Reinald I, hertog van Gelre.² Nieuwstadt wordt opgenomen in het ambt Montfort van het hertogdom Gelre. Het ambt Montfort maakt deel uit van het vierde (Gelders Over)kwartier en omvat Nieuwstadt, Echt, Roosteren, Linne, Sint Odiliënberg, Posterholt en Vlodrop. Op 12 dec. 1277 verklaart Hendrik van Gelder, gewezen bisschop van Luik, dat Reinald de ware erfgenaam is van *opidanorum videlicet Novi-Opidi quod Elsene appelatur*.³ In 1277 beschikt Nieuwstadt over een omwalling en een stadszegel. Er is geen stadsrechtsoorkonde bekend.

Op 11 nov. 1312 bevestigt graaf Reinald I de eerder verleende stadsrechtprivileges en verheft Nieuwstadt van *villa* tot *oppidum* krachtens ‘auctoritate regia et speciali licentia’.⁴ Tevens verkrijgt Nieuwstadt het recht op twee jaarmarkten en een weekmarkt.⁵ Deze akte heeft de grafelijke kanselarij echter niet verlaten.

In een oorkonde van 27 okt. 1380 is sprake van ‘burgermeister, schepenen ende raidsluyde ende gemeynde dier stede ... Nyestad’.⁶ Op 1 dec. 1343⁷ en 5 febr. 1503 komt Nieuwstadt voor in de ‘verbondbrieven’ ten gunste van Reinald III resp. hertog Arnold en op 27 jan. 1538 neemt de stad deel aan de borgstelling voor het verbond Gelre-Gulik/Kleef/Berg.⁸ De betekenis van Nieuwstadt vermindert in de loop van de 16^e eeuw en in 1573 worden de muren (die van 1472 dateren) en poorten gesloopt. In de 18^e eeuw wordt Nieuwstadt overigens tot de steden van het Overkwartier gerekend.⁹

HOOFDVAART: Op Roermond.¹⁰

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 12 dec. 1277.¹¹ Afb.: in een weide met bloemen drie elzebomen, waarin zes vogels. Randschrift: + S[IGILLVM] NOVE VILLE APVD HELSENE COMITIS GELRENSIS.

LITERATUUR:

- Verstaen, R.F.M. en R. Schoessels, *Nieuwstadt van hof tot stad*, z.p. 1995.
- Venner, G., ‘Een bevestiging van rechten der stad Nieuwstadt en een beschrijving van haar grenzen’, in: *De Maasgouw* 89 (1970) 195-199.
- Venner, G., ‘Rond de akte van 1277’ en ‘De stedelijke periode van Nieuwstadt’, in: *Nieuwstadt van stad tot dorp*, Nieuwstadt 1977, p. 10-13 en p.14-29.
- Venner, G., ‘Nieuw licht op de stadswording van Nieuwstadt’, in: *De Maasgouw* 103 (1984) p. 145-150.

¹ Joester, *Urkundenbuch*, (noot 94, D), nr. 74 (15 juli 1242); Flink en Thissen, ‘De Gelderse steden’, p. 211.

² Verstaen, *Nieuwstadt*, p. 31.

³ Sloet, *Oorkondenboek*, nr. 992.

⁴ Telting, *De verleenings*, p. 1; Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, I, nr. 138.

⁵ Flink en Thissen, ‘De Gelderse steden’, p. 211, 228.

⁶ Van Doorninck, *Acten*, I, p. 86.

⁷ Hierin ‘burghermeystere, scepene ende rade der stede van Nyestat’.

⁸ Flink en Thissen, *ibid.*, p. 212.

⁹ Frankewitz en Venner, *De zegels*, p. 95 [de wapens van de acht steden staan op een 18^e-eeuwse kaart].

¹⁰ Moors, ‘Frenetieke activiteit’, p. 50; vriendelijke mededeling van G.H.A. Venner.

¹¹ Frankewitz en Venner, *De zegels*, p. 202.

PLAATSNAAM: Nijkerk. **STAD**

DATERING: 1413 mrt. 27.

VERLENER: Reinald IV, hertog van Gelre.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Nyenkercke’ dateert van 1333-1334.

Het kerkdorp met de ‘nieuwe kerk’(Nijkerk) ligt onbeschermd tegen het water van de Zuiderzee en vraagt aan Reinald III, hertog van Gelre, het land met een dijk te mogen beschermen. Op 28 maart 1356 wordt hiertoe vergunning verleend. Als grensplaats tussen Utrecht en Gelre heeft Nijkerk veel te lijden van oorlogsgeweld en in 1412 wordt het dorp verwoest.

Reinald IV, hertog van Gelre verleent op maandag 27 maart 1413 aan de inwoners van Nijkerk voor een gebied rondom de kerk van Nijkerk, de latere zg. ‘Vest’, vanwege militair-strategische redenen en tevens als schadevergoeding stedelijke vrijheid en rechten: ‘de poorteren zouden gelijke rechten hebben als die van Hattem en Wageningen’.¹ De originele stadsbrief is verloren gegaan.²

De inwoners kiezen uit hun midden twaalf schepenen om de stad te besturen en recht te spreken. Verder krijgt men o. a. vrijdom van landtollen in Gelre en is men is niet meer onderworpen aan het landrecht van de Veluwe. Nijkerk wordt omgracht en drie poorten geven toegang tot de Vest. Voor stadsmuren heeft vermoedelijk het geld ontbroken. Spoedig daarna moet Nijkerk het ontgelden in de Utrechts-Gelderse oorlogen. Nijkerk is nooit een centrum van handel en nijverheid geworden. De inwoners houden vast aan het landrecht en een stadsbestuur komt niet tot ontwikkeling. Nijkerk gaat in de loop der tijd op in het schoutambt Nijkerk. Het ambtsjonkercollege van Nijkerk dient echter wel rekening te houden met de ‘gemeenslieden van Nijkerk’ (stedelijk verschijnsel).³

Bij S.B. van 26 aug. 1814 wordt het ‘Reglement omtrent de samenstelling van de Staten der provincie Gelderland’ vastgesteld, waarbij Nijkerk als stad wordt aangemerkt met één vertegenwoordiger in de Staten.⁴

HOOFDVAART: Op Zutphen.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend. Er bestaat een 18^e-eeuws ambtsezegel van het schoutambt Nijkerk.

LITERATUUR:

- ‘De stadsbrief van Nijkerk’, *Oud-Nijkerk*, nr. 1, Nijkerk 1988.
- ‘Nijkerk andermaal stad’, *Oud-Nijkerk*, nr. 2, Nijkerk 1993.
- Staats Evers, J.W., *Gelderland's voormalige steden*, Arnhem 1891.
- Sloet, L.A.J.W., *Bijdragen tot de kennis van Gelderland*, Arnhem 1855.

¹ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, III, p. 137-138. Het gebied van de stedelijke vrijheid was van gelijke grootte als de vrijheid van Elburg,

² Afschrift in GA Nijkerk uit ca. 1700 van authentiek afschrift uit 1615 van de stadsbrief (toen nog aanwezig).

³ Vriendelijke mededeling van D. van Hooren, gemeente Nijkerk.

⁴ Bijvoegsel Staatsblad 1814, 1^e deel, p. 566-665. Volgens diverse verwijzingen in de literatuur zou Lodewijk Napoleon in 1808 bij decreet Nijkerk tot stad hebben verheven; zie bijv. L.A.J.W. Sloet, *Bijdragen tot de kennis van Gelderland*, Arnhem 1855, p. 28; J.W. Staats Evers, *Gelderland's voormalige steden*, Arnhem 1891, overdruk betreffende Nijkerk p. 2 en C.W. van der Pot, ‘Gemeentelijke bestuursorganisatie 1815-1819’, in: *TvR* 13 (1933) p. 246. Naspeuringen in het NA, Staatssecretarie Lodewijk Napoleon, leverden echter (nog) geen bewijs hiervan op.

PLAATSNAAM:	Nijmegen.	STAD
DATERING:	1230 aug. 31.	
VERLENER:	Rooms koning Hendrik VII.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Ulpia Noviomagus’ dateert uit de periode 98-117 n. Chr. Rond 98 verleent keizer Trajanus marktrecht en de titel *Ulpia Noviomagus* aan de nederzetting (*vicus*).¹ Later in de 2^e eeuw krijgt ‘Noviomagus’ stedelijke rechten en de naam *Municipium Batavorum*.²

In 1204 wordt Nijmegen als *oppidum* aangeduid.³ Op zaterdag 31 aug. 1230 verleent Rooms Koning Hendrik VII aan *die van Nijmegen de Rechten en Vrijheden van Aken, en andere vrije Rijkssteden, als mede vrijheid van Tollen, en het Recht, om tot Burgers aantenemen de genen, die zig in hunne Stad zouden willen begeben ter woon*.⁴ Nijmegen wordt rijksstad met de tweekoppige adelaar als wapen. Hendrik VII verleent het stadsrecht als regent namens zijn vader, keizer Frederik II. De originele stadsrechtorkonde is niet bewaard gebleven. Het stadsrechtprivilege van Nijmegen van 31 aug. 1230 is opgenomen (*vidimus*) en bekrachtigd in een oorkonde van Rooms koning Richard van Cornwall van 22 mei 1257.⁵ De tekst is in druk verschenen.⁶

Nijmegen is daarmee nog niet autonoom; de stad wordt vanuit het Valkhof bestuurd door schepenen o.l.v. de richter en de burggraaf (namens de landsheer). De burggraaf stelt de richter aan. De invloed van de landsheer (de Duitse keizer, vanaf 1247 de graven van Gelre⁷) neemt in de 13^e en 14^e eeuw geleidelijk af. Rond 1330 accepteren de burgers een richter of burggraaf pas als hij burger van de stad is geworden. Vanaf 1433 dragen de schepenbrieven niet langer het burggrafelijk zegel en na 1498 verdwijnt de landsheerlijke invloed op het stadsbestuur. Nijmegen heeft dan 2 burgemeesters en 12 raadsleden.⁸ Aan het eind van de 13^e eeuw is de stad ommuurd en heeft twee jaar- en twee weekmarkten. Nijmegen is één van de vier (hoofd)steden van Gelre.⁹ Nijmegen staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Aken.¹⁰

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 27 nov. 1233.¹¹ Afb.: gekanteeld kasteel met drie torens, zijtorens gedekt, in de poort de keizer met scepter en rijksappel.
Randschrift: + [S]IGILLV[M BVRGERIENSIVM] DE NVMEGE[N].

LITERATUUR:

- Leupen, P. en B. Thissen, *Bronnenboek van Nijmegen (eerste eeuw na Chr.-1247)*, Nijmegen 1981 (Nijmeegse Studiën, dl.X).
- Pikkemaat, G., *Geschiedenis van Nijmegen*, Den Haag 1988.
- Krom, C.C.N. en M.S. Pols, *Stadrechten van Nijmegen*, 's-Gravenhage 1894 (Werken OVR, 1^e r., nr. 11).
- Bakker, M. e.a., ‘Nijmegen als Rijksstad, Nijmegen vóór het privilege van 1230. Het verschijnsel rijksstad, Nijmegen vergeleken met andere rijkssteden’ in: *Het Valkhof te Nijmegen*, Nijmegen 1980.

¹ *Ulpia* naar Marcus *Ulpus* Traianus (familienaam); *magus* = markt (Gall.): daardoor ‘Ulpus nieuwe markt’.

² Een *municipium* is een Romeinse stad; mogelijk in 161 n. Chr. als ook *Forum Hadriani* [Voorburg] een *municipium* wordt.

³ Bondam, *Charterboek*, II, nr. 93; vredesverdrag tussen Rooms koning Philip en hertog Hendrik van Brabant.

⁴ Bondam, *Charterboek*, III, nr. 1, p. 371-373.

⁵ OAN, inv. nr. 528; nrs. 529-558 betreffen bevestigingen van 1257-1576.

⁶ In: Sloet, *Oorkondenboek*, nr. 536 en Leupen en Thissen, *Bronnenboek*, p. 52-53.

⁷ Rooms Koning Willem II, graaf van Holland, verpandde de stad aan de graaf van Gelre.

⁸ Vriendelijke mededeling van mevr. C.C. van der Woude, gemeentearchivaris Nijmegen.

⁹ Vanaf 23 sept. 1371: ‘onser vier hoeftstede’, Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, 190).

¹⁰ Pikkemaat, *Geschiedenis*, p. 44; Krom, *Stadrechten*, p. 499-515: documenten betreffende hoofdvaart op Aken uit 1314, 1418, 1433 en 1545.

¹¹ Leupen en Thissen, *Bronnenboek*, p. 56; afdruk in Hauptstaatsarchiv Düsseldorf, Abtei Camp, inv. nr. 59.

PLAATSNAAM: Noordwijk. **STEDE**

DATERING: 1398 april 1.

VERLENER: Hertog Albrecht van Beieren, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Norhtgo' dateert uit de 9^e e. (866?; cop. 10^e e., cop. eind 11^e e). Latere benamingen zijn Nordwige, Nortic, Nordijc, Northgo, Northeke, Noirtich en Noertich. Noordwijk is in de Middeleeuwen een ambachtsheerlijkheid. In 1397 overlijdt de ambachtsheer Guy van Castillon, graaf van Bloys. Daardoor komt de ambachtsheerlijkheid weer aan de graaf van Holland. De dorpelingen richten daarop een verzoek aan de graaf om 'poorter' te worden en dus het 'stederecht' te verkrijgen voor Noertich.

Op maandag 1 april 1398¹ schenkt hertog Albrecht van Beieren, graaf van Holland, de 'goide luden binnen dat ambocht wonende' een gezegelde brief met het 'stederecht, vrihede, privilegiën ende hantvesten'. Het telt 15 artikelen en is druk verschenen.² Gelijktijdig schenkt graaf Albrecht het privilege van tolvrijdom 'tot Huesden, gheliken andere onsen steden van Holland'.³ Het verleende stadsrecht is echter verzocht door 'enigerhande luden wt onsen ambocht van Noertich die daertoe niet gemachticht en waren eendrachtelic van onsen ghemene dorpe ende ambocht'.⁴ De bevoegde 'luden' leveren de handvesten weer in en verzoeken de graaf 'oetmoedeliken' om Noertigh weer onder het recht ten tijde van Guy van Blois te plaatsen. Bij brief van 12 mrt. 1399 neemt hertog Albrecht de handvesten terug en verleent die van Noertich en Noortigher ambacht nieuwe conditiën en vrijheden (o.a. vrijdom van tollen in Holland en Zeeland).⁵ Op 13 mrt. 1399 schenkt hertog Albrecht ook tolvrijdom te Heusden.⁶ In 1480 wordt Noordwijk overigens nog als stad ter dagvaart beschreven: '...de stede, den scout ende buyeren van Noertich...'.⁷

Tot 1555 is de rechtspraak in Noordwijk in handen van een 'asing ende buyeren'. Bij octrooibrief van 31 mrt. 1555 van keizer Karel V wordt Noordwijk vergund 'recht te mogen doen ende de Justicie te administreren met scout ende scepenen'.⁸

HOOFDVAART: Op Leiden (1398-1399).⁹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend (waarschijnlijk nooit gehad).

LITERATUUR:

- Kloos, J., 'Noertich's stederecht', in: *Leidsch Jaarboekje* (1914) p. 120 e.v.
- Kloos, J., *Noordwijk in de loop der eeuwen*, Noordwijk 1928.
- Kokken, H., *Steden en staten. Dagvaarten van steden en Staten van Holland onder Maria van Bourgondië en het eerste regentschap van Maximiliaan vna Oostenrijk (1477-1494)*, Den Haag 1991.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 134-135.

¹ Volgens paasstijl; akte is gedateerd 1 april 1397.

² Kloos, 'Noertich's', p. 122; brief in: NA, AGH, inv. nr. 400, fol 22.

³ NA, AGH, inv. nr. 400, fol. 21.

⁴ Kloos, 'Noertich's', p. 127.

⁵ Kloos, *ibid.*, p. 128; zie noot 2; *ChHZ*, III, p. 694-695; NA, AGH inv. nr. 400, fol. 56 en 57.

⁶ Kloos, *ibid.*, p. 129; *ChHZ*, III, p. 695.

⁷ Kokken, *Steden en staten*; p. 112, noot 82 (4 juli 1480).

⁸ Kloos, *ibid.*, p. 130.

⁹ Kloos, *ibid.*, p. 124.

PLAATSNAAM: Obdam-Hensbroek. **STEDE**

DATERING: 1456 juni 3.

VERLENER: Filips van Bourgondië, graaf van Holland

BESCHRIJVING:

De oudste vermeldingen van 'Updamme' resp. 'Hensbroec' dateren beide van ca. 1312.

In de periode 1414 -1426 behoren Obdam en Hensbroek tot de stede Spanbroek.

Op donderdag 3 juni 1456 verleent Filips van Bourgondië, graaf van Holland, een gezamenlijk stadsrecht aan Obdam en Hensbroek, overigens onder behoud van zelfstandigheid als dorp. De originele akte is niet bewaard gebleven, maar is via een minuut bekend.¹

In 1544 valt de 'stede Obdam-Hensbroek' uiteen. Op 12 mei 1544 verleent Karel V aan de heer van Obdam en Hensbroek (Jacob van Duvendoerde) toestemming om voor ieder dorp een apart college van schout en schepenen aan te stellen. Sindsdien bestaan er een 'stede en heerlijkheid Obdam' en een 'stede en heerlijkheid Hensbroek'.²

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend.

LITERATUUR:

- Blauw, K., 'Historisch overzicht van de gemeentelijke herindeling van Noord-Holland', in: *Rapport der Provinciale commissie ter bestudering van de gemeentelijke indeling van Noordholland*, 1^e dl., Den Haag 1949.
- Bruin, J. de, 'Enkele hoofdstukken uit de geschiedenis van Obdam, Hensbroek en de Wogmeer', in: *WFON* 55 (Hoorn 1988).
- Goede, A. de, *Swannotsrecht. Westfriese rechtsgeschiedenis*, I, Utrecht 1940.

¹ NA, AGH, inv. nr. 238 (fol. 96-133).

² Zie De Bruin, 'Enkele hoofdstukken'.

PLAATSNAAM: Oerle. **OVERIG**

DATERING: [1294 - 1312].

VERLENER: [Jan II, hertog van Brabant].

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van (schepenen van) ‘Oerle’ dateert van 1249.¹

In 1281 wordt Oerle al een stad, *communitas opidi sive*, genoemd.² Op 28 mei 1404 verklaren enige (oude) personen voor de schepenen van Oerle ‘dat dat dorpe van Oirle een vrijheijt gheweest heeft ongesceijden t’seventigh jaer lanck ende meer’, zodat Oerle vóór 1335 vrijheidsrechten zal hebben gekregen.³ In 1340 worden in Oerle enkele cijnzen betaald voor percelen die uitgegeven waren voor het hogere tarief dat gangbaar was in steden en vrijheden, zodat Oerle in die periode inderdaad al een vrijheid is geweest. De eerste vermelding als *vrijheid* Zandoerle dateert van 8 mrt. 1355: Oerle wordt dan vermeld in het ‘verbond van steden en vrijheden’. Op 18 febr. 1372 wordt Oerle wederom vermeld bij het ‘verbond van steden en vrijheden’. Onder Zandoerle ressorteert ook Kerkoerle; meestal wordt de vrijheid Oerle genoemd.

Steurs gaat uit van verlening van vrijheden aan Oerle [en Lommel] vóór 1254.⁴ Gramaye maakt melding van privileges aan Oerle verleend door hertog Jan II van Brabant (regering 1294 -1312). Van Oudenhoven houdt het op 1325. Jan III zou toen ‘de palen van haer vrijheyt [hebben] gesedt ende gegeven’, welke vrijheid door hertogin Johanna op 10 juli 1387 is vergroot.⁵ Het oudst bewaarde schepenzegel van Oerle toont het wapen van de hertogen van Brabant dat door Jan II als eerste wordt gevoerd. Bovendien wordt Oerle op het randschrift van dat zegel *vrijheid* genoemd. Vandaar dat hier, mede in relatie tot de aanduiding als *opidum* in 1281, de regeringsperiode van Jan II wordt aangehouden als datering voor de periode waarin Oerle een vrijheid zal zijn geworden.

Op 10 dec. 1512 is Oerle één van de steden en vrijheden die namens de Meierij geld lenen. In 1551 krijgt Oerle marktrechten. In 1560 worden die van Oerle door de Raad van Brabant te Brussel bevestigd in hun aanspraak op tolvrijdom in het hertogdom Brabant.⁶

HOOFDVAART: Op ’s-Hertogenbosch.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 8 mrt. 1355.⁷ Afb.: een uitgerukte lindeboom, waaraan [rechts] het van Brabant en Limburg gevierendeelde wapen.
Randschrift: +S[IGILLVM] COMVNE LIBERTATIS D’SANDOERLE.

LITERATUUR:

- Bijnen, J.F.C.M., ‘Het veronderstelde belang van Oerle in de Middeleeuwse Kempen [I]’, in: *Brabants Heem* 34 (1982) p. 168-170; deel II in *Brabants Heem* 35 (1983) p. 114-122.
- Bruijn, M.W.J. de, ‘De bijzondere status van Oerle in het hertogdom Brabant is geen veronderstelling maar een feit’, in: *Brabants Heem* 35 (1983) p. 112-114.
- Klaasen, W., ‘De Veldhovense oorkonden (Oerle, Meerveldhoven, Zeelst, Veldhoven, Zonderwijk) vanaf de 13^{de} eeuw’, in: *Campinia* 2-5, 7 en 9 (1972-1980).
- Asseldonk, M.M.P. van, *De Meierij van 's-Hertogenbosch. De evolutie van plaatselijk bestuur, bestuurlijke indeling en dorpsgrenzen ca. 1200-1832*. Oosterhout 2002 (diss. Tilburg).

¹ *ONB*, I, p. 313-314, nr. 235, d.d. 9 juli 1249.

² *ONB*, I, p. 469-470, nr. 373, d.d. 1 juli 1281: ‘*Orle necnon communitas opidi sive ville eiusdem*’.

³ Van Asseldonk, *De Meierij*, p. 96.

⁴ Steurs, *Naissance*, p. 328-330. Van Asseldonk, *De Meierij*, p. 96 zet vraagtekens bij deze vroege datering.

⁵ Gramaye, *Taxandria*, p. 99-100 [Jan II tussen 1294-1312]; Van Oudenhoven, *Beschrijvinge*, p. 57 [door Jan III in 1325]. Waarschijnlijk berust dit op een misverstand. Bij het verlenen van privileges werden voor zover bekend geen palen gezet. Dat gebeurde wel bij de uitgifte van gemeintes (zoals bij de Grote Aard van Oerle in 1326).

⁶ SADB, OAA ’s-Hertogenbosch, charters en privilegebrieven nr. 1852; in 1612 gehandhaafd.

⁷ Melssen, ‘Het wapen van Eersel’, p. 66.

PLAATSNAAM: Oirschot. **OVERIG**

DATERING: [1355 mrt. 8 – 1372 febr. 18].

VERLENER: Johanna, hertogin van Brabant.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Oroscoth' dateert van eind 10^e - begin 11^e eeuw (cop. 11^e e.), ca. 1025 'Oerschot'.

De vroegste aanwijzing van een Oirschots privilege dateert van 1370-1380. In een oorkonde wordt beschreven wie er schuldig is het loot- en geleidegeld te betalen, dat geheven wordt op de markten van Vught, Oirschot, Oisterwijk, Hilvarenbeek en Eindhoven. Alle inwoners van de vrijheden in de Meierij zijn vrijgesteld van betaling hiervan uitgezonderd: 'die van Oerscot die sijn vri in der Vuchtermerct ende anders gheen tijt'.¹ Al in 1340 wordt melding gemaakt van marktrechten te Oirschot. De Tolkamer van Leuven verleent op 5 september 1426 tolvrijheid voor al haar tolleren en bevestigt alle andere (niet expliciet genoemde) privileges van Oirschot.²

De vroegste vermelding van Oirschot als vrijheid dateert van 18 febr. 1372 wanneer de schepenen van Oirschot het 'verbond van steden en vrijheden' ondertekenen.³ Daarna is geregeld sprake van bijv. 'onsen goeden luden van onser Vrijheijt van Oerscot'.⁴ Oudere vermeldingen ontbreken en ook komt Oirschot niet voor in het 'verbond van steden en vrijheden' van 8 mrt. 1355. Daarom zal Oirschot tussen 8 mrt. 1355 en 18 febr. 1372 het privilege van vrijheid hebben gekregen van Johanna, hertogin van Brabant.⁵ In 1386 bevestigt hertogin Johanna de eerder verleende vrijstelling van de gruit. Op 12 mei 1422 ondertekenen 'die van Oirschot' het Nieuwe Reglement van Brabant. Op 10 dec. 1512 is Oirschot één van de steden en vrijheden die namens de Meierij geld lenen.

Oirschot is een heerlijkheid met twee heren, de hertog van Brabant en (van 1320 – 1353) de familie Van Leefdaal (halfheer). De vroegste vermelding van schepenen dateert van 1 jan. 1308.⁶

HOOFDVAART: Op de leenmannen van Kempenland, die tevens optreden in de dingbank van Bergeijk.⁷

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1351.⁸ Afb.: een eikentak, met links het wapen van de hertog en rechts het wapen van Van Leefdael.
Randschrift: +SIGILLVM:SCABINORVM:DE:OERSCOT.

LITERATUUR:

- Juten, W.J.F., 'De heerlijkheden Oirschot en Hilvarenbeek', in: *Taxandria* 2 (1915) p. 333-339.
- Klaasen, W., 'De Oirschotse oorkonden van 1311 tot 1791', in: *Campinia* 1 – 9 (1971 – 1980).
- Klaasen, W., 'Het jaarkeurboek van de vrijheid en heerlijkheid Oirschot-Best', in: *Campinia* 1 en 2 (1971 – 1973).
- Lijten, J.P.J., 'Het oeroude Oirschot. Een aanzet tot een geschiedschrijving van Oirschot-Best', in: *Campinia* 10 (1980-1981) p. 51-76.
- Lijten, J.P.J., 'Rogier van Leefdaal koopt Oirschot en Hilvarenbeek', in: *Campinia* 18 (1988).
- Mijland, H.J.M., L.M. van Hout en J.P.J. Lijten (red.), *Oog op Oirschot*, Oirschot 1991.
- Melssen, J.Th.M., 'Over wapens en zegels: Oirschot en Best', in: *Kroniek van de Kempen* 6 (1986).

¹ Van Asseldonk, *De Meierij*, p. 97-98; Verkooren, *Charters*, nr. 2813bis d.d. ca. 1370-1380.

² Van Asseldonk, *ibid.*, p. 105-106.

³ Van Asseldonk, *ibid.*, p. 97-98; Verkooren, *Charters*, nr. 2905 [hier 17 febr.].

⁴ Bijv. 14 nov. 1378; 5 dec. 1386; 17 nov. 1396: zie Van Asseldonk, *ibid.*, p. 97-98.

⁵ Eventueel samen met haar man, Wenzel, hertog van Brabant en Luxemburg.

⁶ Van Asseldonk, *ibid.*, p. 412-413.

⁷ ARAB, ARK, schoutsrekeningen inv. nr. 2780 d.d. 1384-1385: 'tot Best Willem van Spulle van enen hoeftvonniss dat hij jeghen den heer hadde'. Op 5 dec. 1386 bevestigt hertogin Johanna de hoofdvaart. Hieruit blijkt ook dat men gewoon was niet naar Bergeijk te gaan maar de leenmannen naar Oirschot te halen.

⁸ Melssen, 'Over wapens', p. 103-105.

PLAATSNAAM: Oisterwijk. **STAD**

DATERING: 1230 nov. 25.

VERLENER: Hendrik I, hertog van Brabant.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Hosteruic' dateert van vóór 1167.

Er staat een vermelding in twee oorkonden uit 1212 van de heer van Breda resp. de hertog van Brabant, dat mannen uit de *opida libera* van de heren van Breda verhuizen naar de vrije steden (*opida libera, que de novo feceramus*) van de hertog, te weten Arendonk, Herentals, Hoogstraten, Turnhout en Oisterwijk.¹ Er is echter geen consensus over de vraag of Oisterwijk al in 1212 privileges had of dat deze pas in 1230 voor het eerst verkregen worden.²

Op (vermoedelijk) maandag 25 nov. 1230 verleent Hendrik I, hertog van Brabant, stadsrechten, 'libertas', aan Oisterwijk onder toekenning van het recht dat zij voor zichzelf zouden kiezen.³ De inwoners van Oisterwijk kiezen vervolgens het recht van 's-Hertogenbosch. Dit wordt hen door de hertog verleend m.u.v. tolvrijheid op de Rijn. Het is een zg. 'ontvangerdictaat': de tekst is opgesteld door degenen voor wie de oorkonde bestemd is waarna de tekst door de hertog alleen is bekrachtigd en uitgevaardigd. Het initiatief is uitgegaan van de inwoners van Oisterwijk.⁴ De originele oorkonde is niet bewaard gebleven; er is o.a. een vidimus door hertog Philips II.⁵ Men kon het poorterschap kopen.⁶

Oisterwijk krijgt in 1292 het recht om accijnzen te heffen op verbruik, productie of vervoer van goederen, maar ontvangt pas in 1355 marktrechten. In 1387 wordt bepaald dat de burgers van Oisterwijk alleen hoefden bij te dragen aan de bede resp. ter heervaart zullen moeten als ook de burgers van 's-Hertogenbosch instemmen met de bede dan wel met de heer ten strijde trekken.⁷

Het 'Cuerboek der Vryheyt van Oisterwijck [is] gemaect in den jare 1509' en telt 39 artikelen.⁸

HOOFDVAART: Op 's-Hertogenbosch.⁹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 5 sept. 1259.¹⁰ Afb.: kasteel, met uit middelste toren aan weerszijden een vuurbaak (?). Randschrift: +S[IGILLUM] SCABINOR[UM ET BURGE]NSIVM DE OS[TERW]IC.

LITERATUUR:

- Camps, H.P.H., *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. Deel I, De Meierij van 's-Hertogenbosch (met de heerlijkheid Gemert)*, Den Haag, 1979.
- Asseldonk, M.M.P. van, *De Meierij van 's-Hertogenbosch. De evolutie van plaatselijk bestuur, bestuurlijke indeling en dorpsgrenzen ca. 1200-1832*. Oosterhout 2002 (diss. Tilburg).
- Gorisse, C., *Tilburg, stad met een levend verleden*, Tilburg 2001.
- Ettö, F.J. van, 'Het wapen van Tilburg en zijn historie', in: *De Lindeboom*, Jaarboek V (Tilburg 1981).
- Laarhoven, A.G. en W. Steurs, *Het platteland van Noord-Brabant in de Middeleeuwen: de stichting van de Nieuwe stad Oisterwijk door hertog Hendrik I*, Helmond 1992.

¹ ONB, II, nr. 937 resp. nr. 938.

² Van Asseldonk, *De Meierij*, p. 97-98.

³ Dagdatum is onzeker: Camps, *Het Eindhovense stadsrecht*, p. 16; ONB, I, p. 222-225, nr. 150.

⁴ Camps, *Het Eindhovense stadsrecht*, p. 16.

⁵ RHC Tilburg, 845 ARCHIEF VAN HET DORPSBESTUUR VAN OISTERWIJK (1230) 1390-1814, inv. nr. 1. Vidimus door hertog Filips van het privilege van 14 mrt. 1355 betr. jaar- en weekmarkt (waarin ook een vidimus van het stadsrecht), d.d. 24 juli 1434; 1 charter. N.B. in plano.

⁶ ARAB, ARK inv. nr. 2786 d.d. 1387.

⁷ RHC Tilburg, OAA Oisterwijk, inv. nr. 49.

⁸ Posthumus, N.W., 'Keurboek van Oisterwijk', in: *VMOVR* 6 (1914).

⁹ Vermoedelijk: zie Camps, *Het Eindhovense stadsrecht*, p. 18.

¹⁰ Brugmans en Heeringa, *Corpus Sigillorum*, p. 61, nr. 618. Zegel in ARA Brussel, Charters van Brabant nr. 223.

PLAATSNAAM: Oldenzaal. **STAD**

DATERING: [1233 febr. 1 – 1249 mrt. 27].

VERLENER: Otto III van Holland, bisschop van Utrecht

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Audenzeel’ dateert van 21 mrt. 806-809 (oorkonde van bisschop Ludger van Munster).¹ Bisschop Balderik begint in 954 in Oldenzaal aan de bouw van een nieuwe, stenen kerk.

Op 11 juli 1049 verleent keizer Hendrik III aan bisschop Bernold het (markt-)recht om in ‘de plaats Oldensale in het land van Twent ..., eenmaal in de week, alle woensdagen, het ganse jaar door, een markt te houden. En op 21 okt., zijnde het Wijfeest der kerk, een jaarmarkt te houden’.² In Oldenzaal is in later tijd ook een kapittel terwijl in 1159-1169 sprake is van de aartsdiaken van Oldenzaal.³

Op 1 juli 1260 is sprake van *scultetus, scabini, consules totumque commune opidi Oldenselensis* als mede van *sigilli nostri opidi munimine*, in een verdrag (betreffende genoegdoening voor een burger van Oldenzaal) tussen de stad Oldenzaal en de stad Keulen.⁴

Op woensdag 21 mrt. 1296 bevestigt Jan II van Sierck, bisschop van Utrecht, het privilege dat één van zijn voorgangers, Otto III van Holland, bisschop van Utrecht, aan de burgers van Oldenzaal heeft geschonken betreffende erfrecht, vrijheid en rechtspraak. Deze oorkonde is bewaard gebleven en in druk verschenen.⁵

De ambtstermijn van bisschop Otto III liep van 1 febr. 1233 tot 27 mrt. 1249, zodat in die periode het vroegste stadsrecht moet zijn verleend.⁶ Oldenzaal geldt als de oudste stad van Twente. Oldenzaal staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Deventer; ook appèl.⁷

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1 juli 1260.⁸ Afb.: ruiter, met bovenschrijf MARTINUS. Randschrift: + SIGILLVM ALDENSELENSE.⁹

LITERATUUR:

- Formsma, W.J., *Stadregt van Oldenzaal*, Deventer 1942.
- Weustink, H.J.M., *De rechtsgeschiedenis van de stad Oldenzaal en van de mark Berghuizen tot 1795*, Assen 1962 (diss.).
- Scholtens, H.W.J., ‘Stadszegels en wapen van Oldenzaal’, in: *VMORG* stuk 70 (1955) p. 77-83.
- Dekker, C., ‘De vorming van aartsdiakonaten in het diocees Utrecht in de tweede helft van de 11^e en het eerste kwart van de 12^e eeuw’, in: *Geografisch tijdschrift*, Nw. Reeks XI (1977) 5, p. 339-360.
- Pelser, E., *De steden in Overijssel in de Middeleeuwen tot 1400*, Amsterdam 1966 (scriptie, niet gepubliceerd; overdruk Bibliotheek provincie Overijssel).

¹ Weustink, *De rechtsgeschiedenis*, p. 17.

² OSU, nr. 206; Weustink, *De rechtsgeschiedenis*, p. 20.

³ Dekker, ‘De vorming’, p. 347.

⁴ Ter Kuile, *Oorkondenboek*, II, 265; Ennen, *Quellen zur Geschichte*, II, nr. 413; Weustink, *De rechtsgeschiedenis*, p. 33.

⁵ GA Oldenzaal, Oud Archief Oldenzaal, inv. nr. 7; Weustink, *De rechtsgeschiedenis*, p. 6 en 24; p. 114 bijlage: naar het origineel.

⁶ Formsma, *Stadregt*; de originele stadsrechoorkonde is niet bewaard gebleven. Er zijn ook geen afschriften.

⁷ Sylvanus, *Beschryving*, p. 11.

⁸ Ennen, *Quellen zur Geschichte*, II, nr. 413; zegel in Historisches Archiv der Stadt Köln, Haupt-Urkundenarchiv nr. 249; OSU, III, 1524.

⁹ Aangevuld naar zegel van 1336 in: Weustink, *De rechtsgeschiedenis*, p. 32.

PLAATSNAAM: Ommen. **STAD**

DATERING: 1248 aug. 25.

VERLENER: Otto III van Holland, bisschop van Utrecht.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Vmme’ dateert van vóór 13 juni 1133.¹ Ommen is rond 1100 ontstaan bij een doorwaadbare plaats in de Overijsselse Vecht. Rond 1380 is Ommen ommuurd en omgracht. In 1432 is er een tol gevestigd en in 1492 wordt er een brug gebouwd over de Vecht.

Op dinsdag 25 aug. 1248 verleent Otto III van Holland, bisschop van Utrecht, aan de ingezetenen van zijn stad Ommen dezelfde rechten die de burgers van Deventer, Zwolle en Kampen van zijn voorgangers hebben ontvangen (*inhabitantibus oppidum nostrum Ommen libertatem que oppidani Daventrienses, Swollenses, Campenses habent*). De stad Ommen zelf wordt vrij verklaard en de bisschop gelast nimmer te tornen aan de verleende vrijheid. De ‘originele’ oorkonde is bewaard gebleven² en in druk verschenen.³ Voor zover bekend is de Ommer oorkonde echter alleen bewaard gebleven in de vorm van een weinig zorgvuldig, waarschijnlijk 17^e-eeuws afschrift, terwijl het zegel niet van de stadsrechtverlener is maar van bisschop David van Bourgondië (1456-1496).⁴ Op 31 mrt. 1306 is er sprake van richter en schepenen die ook over een (stads-)zegel beschikken.⁵

Op 4 nov. 1343 verleent bisschop Jan van Arkel de ingezetenen van Ommen dezelfde rechten als de burgers van Deventer, Zwolle en Kampen.⁶ Op 2 mrt. 1346 bevestigt Jan van Arkel tegenover schepenen, raad en gemene stad van Ommen hun vrijheid en recht zoals zij dat hebben verkregen van zijn voorgangers. Hij geeft de gemene schepenen het voorrecht burgers van Ommen betreffende verwonding of doodslag te berechten (hoge rechtspraak).⁷ Op 10 sept. 1381 bevestigt bisschop Floris van Wevelinkhoven de eerder verleende privileges.⁸

HOOFDVAART: Appèl op Deventer.
In 1614 worden schepenen en raad van Deventer de ‘appellantheren’ van Ommen genoemd.⁹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 27 mrt. 1336.¹⁰ Afb.: vrouwelijke heilige, in rechterhand een palmtak met rechts een omgewende leeuw, links een adelaar, waarboven zes-puntige ster.
Randschrift: SIGILLUM OPPIDI OMMENSIS.

LITERATUUR:

- Telting, A., ‘Stadregt van Ommen’, in: *OSDM*, 8^e stuk 1887.
- Steen, G. en W. Veldsink, *De geschiedenis van Ommen*, Ommen, 1948.
- Rutte, R., *Stedenpolitiek en stadsplanning in de Lage Landen (12^e – 13^e eeuw)*, Zutphen 2002.
- Pelser, E., *De steden in Overijssel in de Middeleeuwen tot 1400*, Amsterdam 1966 (scriptie, niet gepubliceerd; overdruk Bibliotheek provincie Overijssel).

¹ Ter Kuile, *Oorkondenboek*, I, 53.

² In GA Ommen. Ter Kuile, *Oorkondenboek*, I, 210; *OSU*, II, 1180: het betreft een vervalste oorkonde met het zegel van bisschop David van Bourgondië, ‘doch de inhoud kan juist zijn’.

³ Telting, ‘Stadregt van Ommen’, p. 1.

⁴ Rutte, *Stedenpolitiek*, p. 117-118, noot 99.

⁵ Ter Kuile, *Oorkondenboek*, III, 534.

⁶ Telting, ‘Stadregt van Ommen’, p. VI.

⁷ Telting, *ibid.*, p. 3-5.

⁸ Telting, *ibid.*, p. VI.

⁹ Telting, *ibid.*, p. 43; *VMORG* 22, p. 126.

¹⁰ HUA, archief Bisschoppen, inv. nr. 384; Sierksma, *De gemeentewapens*, p. 218.

PLAATSNAAM:	Oostburg.	STAD
DATERING:	[Vóór 1187].	
VERLENER:	[Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen].	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Osborch’ dateert uit 949 (in 1014 ‘Ostburg’). Tijdens de regering (879-918) van Boudewijn II, graaf van Vlaanderen, verrijst ter plaatse van Oostburg een burcht tegen de Noormannen.

Uit een oorkonde van 1174 blijkt dat ‘schepenen van de stad’ Oostburg als getuigen optreden.¹ In een oorkonde uit 1175 wordt een Salomon, schout van Oostburg genoemd.² In 1177 wordt Oostburg *oppidum* genoemd.³ Volgens Sanderus zou Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen (1168-1191), *immunitates* of wellicht een *charte de franchise* hebben verleend en zijn dochter Margaretha een keur (*leges*).⁴ Deze zijn weliswaar nooit aangetroffen maar het lijkt, gelet op de grafelijke stedenpolitiek, waarschijnlijk dat graaf Filips evenals aan de andere kleinere steden (zoals Aardenburg, Axel en Biervliet) in de jaren tachtig stadsrecht aan Oostburg heeft verleend. In 1516 zijn bij een brand in het stadhuis veel archiefstukken verloren gegaan.

In mei 1237 en jan. 1238 ratificeren burgemeesters en schepenen van Oostburg het verdrag van Péronne.⁵ In jan. 1297 verleent graaf Gwijde het privilege van een jaarmarkt.⁶ In 1303 wordt Oostburg genoemd onder de *smalle steden* die ressorteren onder Brugge.⁷ Oostburg maakt deel uit van het Baljuwschap van Aardenburg (samen met Lang-Aardenburg, Hughevliet, Waterdunen en IJzendijke).⁸ Op 17 okt. 1330 verleent Lodewijk van Nevers, graaf van Vlaanderen, een nieuwe keur aan de inwoners van Oostburg. De originele oorkonde is bewaard gebleven, en in druk verschenen.⁹ Oostburg staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

Bij K.B. van 5 dec. 1816 wordt Oostburg tot de rang van stad verheven.

HOOFDVAART: Op Brugge.¹⁰

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Mei 1237.¹¹ Afb.: kasteel waarboven een liggend zwaard (l. gewend). Randschrift: +SIGIL[L]VM DE OSTEBOR[GO]. Later randschrift: SIGILLUM SCABINORUM AC COMMUNITATUM DE OOSTBURGH [15^e eeuws].

LITERATUUR:

- Pauw, N. de, *Cronyke van Vlaenderen*, deel II, Rekeningen der Baljuws van Vlaanderen, Gent, 1906, p. 51-114, 117-197 en 206-207.
- Sanderus, A., *Flandria Illustrata sive descriptio comitatus istius per totum terraru orbem celeberrimi*, Keulen 1641-1644.
- Strubbe, E.I. en L.A. DeWitte, ‘De oudste periode uit de geschiedenis van Oostburg’, in: *Varia Zeelandiae*, jg. 3 (1962) p. 40-47.
- Gottschalk, M.K.E., *Historische geografie van westelijk Zeeuws-Vlaanderen tot de Sint-Elisabethsvloed van 1404*, Assen 1955 (diss. Utrecht).
- Fayen, A., *Liber Traditionum Sancti Petri Blandiniensis*, 2^e reeks, dl. 1, Gent 1906.

¹ Fayen, *Liber*, p. 197 en 198: *scabini de Ostburg*.

² Van Lokeren, *Chartes*, I, nr. 325: ‘Salomon scaltetus’ en ‘notarius Balduinus’.

³ Serrure, *Cartulaire*, nr. 57.

⁴ Sanderus, *Flandria*, I, p. 299; Gilliodts, *Coutumes petites villes*, III, p. 506.

⁵ Erkennung van Boudewijn als leenman voor Kroonvlaanderen (1192). Gilliodts, *Coutumes petites villes*, III, p. 506.

Teulet, *Layettes du trésor*, II, p. 344 en 346: ‘scabinorum totiusque communitatis villae de Osteburg’.

⁶ Gilliodts, *Coutumes petites villes*, III, p. 506.

⁷ Gilliodts, *Anciennes coutumes de Flandre. Quartier de Bruges*, I, p. 281.

⁸ De Pauw, *Cronyke*, p. 51-114.

⁹ RA Gent, charters graven Vlaanderen, Saint-Genois, nr. 1637; Gilliodts, *Coutumes petites villes*, III, p. 513-524.

¹⁰ Gilliodts, *Ibid.*, p. 524; p. 506 – noot 6 verwijst naar een zaak uit 1571 die te Brugge wordt behandeld.

¹¹ Brugmans en Heeringa, *Corpus Sigillorum*, p. 61, nr. 617: *scabini totaque communitas ville de Osteburgo*.

PLAATSNAAM: Oosterhout. **STADSVERHEFFING**

DATERING: 1809 mei 3.

VERLENER: Lodewijk Napoleon, koning van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Ostorol’ dateert van 815 (cop. ca. 1170).

Oosterhout is in later tijd een heerlijkheid in het Land (de Baronie) van Breda. In dit verband wordt tevens gewezen op de ‘stedelijke aspiraties’ van Oosterhout. In de jaren 1618-1654 worden processen gevoerd waarbij men beweert dat de vrijheid Oosterhout een zelfstandige heerlijkheid is, los van Breda. De Oosterhoutse secretaris en notaris Robrecht Hulshouts maakt daartoe een vervalste oorkonde, de ‘schenkingsoorkonde (van tiendrechten) door Beatrix van Strijen’, zogenaamd uit 1199. Ook de vervalste oorkonden uit 1233 (20 voorrechten, incl. hoofdvaart op Den Bosch), 1262 (tolvrijdom) en 1328 (bevestiging inhalingsrecht) zullen van zijn hand zijn geweest.¹

Van 10 tot 30 april 1809 onderneemt koning Lodewijk Napoleon vanuit zijn residentie Amsterdam een inspectietocht door geheel Brabant. Dit leidt tot de verheffing tot stad van de dorpen Tilburg, Oosterhout en Roosendaal.

Het besluit tot stadsverheffing van het dorp Oosterhout is gedateerd: Bergen op Zoom woensdag 3 mei 1809, nr. 4.² Als motief worden slechts ‘de uitgestrektheid en volkrijkheid’ naar voren gebracht (art.1). In art. 2 van het verheffingsbesluit staat dat Oosterhout (evenals Roosendaal) ‘in rang volgt na Tilburg’. Oosterhout is de middelste van de drie, zowel in oppervlakte als inwonertal (7297 bunder en 6096 inwoners).

In 1815 wordt Oosterhout gerekend bij de (10) steden ingevolge het regeringsreglement voor de steden der provincie Noord-Brabant (K.B. van 5 november 1815, nr. 59).³

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1612.⁴ Afb.: een schild met drie wassenaars.
Randschrift: SIGILLVM DE OISTERHOUT.⁵

LITERATUUR:

- Verhulst, J.W.A., *Duizend en een bijzonderheden uit het oude Oosterhout*, 2 dln., Oosterhout 1976.
- Ham, W.A. van, ‘De symbolen van Stad en Land van Breda’ in: *Jaarboek De Oranjeboom*, dl. XXI (1968) p. 101 – 124.
- Dillo, M. en G.A.M. van Synghel, ‘De valse schenkingsoorkonde van Beatrix van Strijen’, in: *Van Blauwe Stoep tot Citadel*, Den Bosch 1988, p. 21 – 33.
- Mommers, A.R.M., ‘Verlening van stadsrechten aan Roosendaal in 1809’, in: *De Ghulden Roos* (Roosendaal 1941) p. 97-109.

¹ Dillo, ‘De valse schenkingsoorkonde’, p. 21-33; ONB II, nrs. 927, 972, 1043.

² NA, archief Staatssecretarie Lodewijk Napoleon, inv. nr. 193; Mommers, ‘Verlening’, p. 102.

³ Bijvoegsel Staatsblad 1815 p. 1327-1347.

⁴ Van Ham, ‘De symbolen’, p. 101-124.

⁵ Betreft het zegel van de vrijheid Oosterhout binnen de Baronie van Breda.

PLAATSNAAM: Ootmarsum. **STAD**

DATERING: [Vóór] 1325 juli 1.

VERLENER: Jan III van Diest, bisschop van Utrecht.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Othmarshem’ dateert uit 919-977 of 962-977 (cop.15^e e., ad 917). Er wordt wel aangenomen dat Willem Berthout, bisschop van Utrecht, rond 1300 stadsrechten heeft verleend die bisschop Gwijde van Avesnes zou hebben bevestigd in 1314 maar hiervan zijn geen bewijzen gevonden. Op 11 dec. 1314 verleent Gwijde van Avesnes, bisschop van Utrecht, aan de inwoners van *ville nostre de Oitmershem* (dat vanouds het recht en vrijheid bezit dat Wigboldrecht wordt genoemd) het recht op een week- en een jaarmarkt.¹ Het Wigboldrecht wordt beschouwd als een beperkt stadsrecht, dat vooral voorkomt in Westfalen.

Op maandag 1 juli 1325 bevestigt Jan III van Diest, bisschop van Utrecht, de schepenen van Oetmershem in alle vrijheden en rechten die zij eertijds van zijn voorgangers hadden ontvangen, en kent hun alle rechten toe die de andere steden in ‘over Ysel’ hebben: ‘dat sy als regts ende vryheden gebruyken vryelike, dies ander onse steden ende dorpen van Overijssel gebruyken’.² Het originele charter (met los bijliggend zegel van de oorkonder) is bewaard gebleven en in druk verschenen.³ Behalve toestemming voor het oprichten van een korenmolen en het houden van een jaarmarkt krijgt de stad Ootmarsum het recht zich te beveiligen met een dubbele rij grachten en aarden wallen. In later tijd wordt het een vestingstadje. Latere bevestigingen dateren van 1367, 1381 en 1394. Op 20 dec. 1391 verleent bisschop Floris van Wevelinkhoven tolvrijdom te Hardenberg en Nijerbrugge.⁴ Ootmarsum staat als één van de 16 kleine steden op de ‘Landdagpenning’ van de Staten van Overijssel uit 1597. Ootmarsum staat ook in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

Bij K.B. van 21 juli 1816, nr. 5, wordt Ootmarsum tot de rang van stad verheven.

HOOFDVAART: Op Deventer⁵; later appèl op Deventer.⁶

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1399.⁷ Afb.: een kruis vergezeld van vier leeuwen, één in elk canton. Randschrift: S[IGILLUM] OPIDI OOTM[ARSUM].

LITERATUUR:

- Telting, A., ‘Stadregt van Ootmarsum’, in: *OSDM*, 7^e stuk 1887.
- Hattink, R.E., ‘Geschiedkundige aantekeningen betreffende Ootmarsum’, in: *BGO* 3 (1876) p. 67-78.
- Pelser, E., *De steden in Overijssel in de Middeleeuwen tot 1400*, Amsterdam 1966 (scriptie, niet gepubliceerd; overdruk Bibliotheek provincie Overijssel).

¹ GA Dinkelland, archief stad Ootmarsum, Oud-archief, inv. nr. 19; Ter Kuile, *Oorkondenboek*, III, 650; Telting, ‘Stadregt van Ootmarsum’ [*ius et libertatem habuit que dicitur Wigbilderecht*].

² Telting, ‘Stadregt van Ootmarsum’, p. 5-6; *VMORG*, 28, p. 171-172.

³ GA Dinkelland, archief stad Ootmarsum, Oud-archief, inv. nr. 22. In druk bij: Snuif, *De Enschedese stadsbrief*, p. 9.

⁴ Hattink, ‘Geschiedkundige aantekeningen’, p. 6.

⁵ Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 150.

⁶ Telting, ‘Stadregt van Ootmarsum’, p. 39; in 1568 wordt bepaald dat appèl alleen in zaken boven f 25.- kan worden ingesteld.

⁷ GA Dinkelland, archief Stad Ootmarsum, inv. nr. 325; er wordt al een zegel uit 1333 vermeld: HCO, convent Albergen, regist 3.

PLAATSNAAM: Oss. **STAD**

DATERING: 1399 okt. 14.

VERLENER: Johanna, hertogin van Brabant.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Os' dateert van 6 mei 1069 (cop. 12^e e.); in een brief van paus Alexander staat een bepaling over de kerk in Oss.¹ Van 6 okt. 1309 dateert een oorkonde van de schepenen 'tote Osse'.² Oss krijgt al in 1340 marktrechten, heeft een dorpskas ('gemeintekas') en een lakenhal.

Op 10 juli 1387 wordt Oss voor het eerst vrijheid genoemd als hertogin Johanna instemt met het voorstel van de stad 's-Hertogenbosch om Oss te 'stercken ende vesten met graven'.³

Bij oorkonde van dinsdag 14 okt. 1399 verleent Johanna, hertogin van Brabant, aan 'onse goede luden van Os' een aantal (economische) privileges en tevens het recht 'een stat ende een veste [te] maecken'.⁴ Ook wordt het poorterschap geregeld waarvoor men dient te betalen; poorters kunnen alleen voor de eigen schepenbank kunnen worden gebracht (art.13). Verder krijgen de poorters vrijstelling van betalingen voor en van deelname aan krijgstochten buiten het kwartier van Maasland als mede de toezegging dat de hertog geen troepen zal vorderen zonder betaling. De poorters van Oss genieten tolvrijdom in Brabant tegen betaling van een halve zilveren mark per jaar.⁵ In het privilege wordt tevens bepaald dat Oss het monopolie verkrijgt op de lakenbewerking en -veredeling en het recht om in Maasland vervaardigde lakens te zegelen.⁶ De schepenen en de gezworenen kiezen jaarlijks twee burgemeesters. Het stadsrecht telt 23 artikelen en is in druk verschenen.⁷

In 1407 zijn de Graafse Poort en de Boschpoort klaar en in 1410 de omwalling. Op 3 nov. 1412 bevestigt hertog Anton van Brabant het vrijheidscharter van 1399.⁸ In 1652 vindt herbevestiging van de stadsrechten plaats door de Staten-Generaal.

HOOFDVAART: 's-Hertogenbosch.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 14^e-eeuws.⁹ Afb.: een os met een aantal takken.
Randschrift: S[IGILLUM] SCABINATUS DE OSSE.¹⁰

LITERATUUR:

- Melssen, J. Th. M., 'Het wapen van de gemeente Oss', in: *De Nederlandsche Leeuw* 113 (1996b) p.105-106.
- Buijks, H., J. Neomagus en P. Spanjaard, *Oss, een stad*, Oss 1998.
- *Privilegiën der stad ende vryheyt van Osch*, 1726.
- Cunen, J., *Geschiedenis van Oss, met inventaris van de gemeentearchieven*, Oss 1932.
- Ree-Scholten, G.F. van der, *De grensgebieden in het noordoosten van Brabant ca. 1200-1795; institutionele aspecten*, Assen/Maastricht 1993.
- Asseldonk, M.M.P. van, *De Meierij van 's-Hertogenbosch. De evolutie van plaatselijk bestuur, bestuurlijke indeling en dorpsgrenzen ca. 1200-1832*, Oosterhout 2002 (diss. Tilburg).

¹ ONB, I, p. 48-50, nr. 49: Camps betwijfelt of het hier om Oss gaat.

² ONB, I, p. 959-960, nr. 792.

³ SADB, OAA 's-Hertogenbosch, charters en privilegebrieven, nr. 248.

⁴ BHIC, OAA Oss, inventaris Cunen, nr. 1.

⁵ ARAB, ARK inv. nr. 34067, fol. 109-109v., inv. nr. 5232.

⁶ Van Asseldonk, *De Meierij*, p. 100.

⁷ Buijks e.a., *Oss, een stad*, p. 44-45.

⁸ BHIC, OAA Oss, inventaris Cunen, nr. 2.

⁹ Melssen, 'Het wapen', p. 105-106.

¹⁰ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 81; betreft het randschrift van een zegel uit 1542.

PLAATSNAAM: Oudewater. **STAD**

DATERING: [1257].

VERLENER: Hendrik I van Vianden, bisschop van Utrecht.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Oudewater’ dateert van 1239. Het ontstaan van Oudewater is onbekend. Het ligt op de plaats waar het riviertje de Linschoten uitmondt in de Hollandse IJssel. Op de grens van Holland en het Sticht (Utrecht) is Oudewater een belangrijke grensvesting. Daarom verleent Hendrik I van Vianden, bisschop van Utrecht (ambtsperiode 1249-1267), stadsrechten aan Oudewater; aldus een vermelding door Aernout van Buchel in zijn Heda-uitgave¹ (1643): *Quin et Oudewateram in opidum erexit deditque incolis iura municipalia et privilegia, quibus postea usi sunt.*² Van Aelst vermeldt: ‘een zeker handschrift, inhoudende o.a. eenige aantekeningen van den burgermeester Kersseboom (1691-1720), stelt dit op 1257’.³ Het betreft een mogelijke datering aangezien de originele oorkonde noch een afschrift bewaard is gebleven.

Op 24 jan. 1281 geeft elect Jan I van Nassau, bisschop van Utrecht, o.a. Oudewater in onderpand aan Floris V, graaf van Holland, voor een lening van 6.000 ponden Hollands.⁴ Deze lening wordt nooit afgelost waardoor Oudewater tot Holland blijft behoren (tot 1970). Op 24 okt. 1321 beveelt Willem III, graaf van Holland, de bisschop en zijn rentmeester van ’t land van Amstel en Woerden tot het geven van 200 ponden zwarte tournooien aan den ‘poirteren van Oudewater...te hulpe toet hore poirte mede te [om-]muren’.⁵ Op 18 apr. 1322 krijgen ‘onse goede luyden van Oudewater’ enige voorrechten van Willem III, graaf van Holland; op 1 jan. 1323 (1324) is sprake van schout, schepenen en raad van Oudewater.⁶ Op 1 sept. 1345 verleent graaf Willem IV o.m. tolvrijdom en de hoge jurisdictie.⁷ Na een belegering in 1349 door Jan IV van Arkel, bisschop van Utrecht, wordt de stad verwoest. Op 19 juli 1572 is Oudewater één van de steden die deelnemen aan de eerste vrije Statenvergadering in Dordrecht. Op 7 aug. 1575 wordt de stad door de Spanjaarden ingenomen en verwoest.

Oudewater staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Utrecht. Vanaf 1322 op Leiden.⁸
Oudewater is de moederstad van Ammerstol.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 20 december 1282.⁹ Afb.: in het veld een wapenschild, waarboven een plant uitkomt met aan weerszijden een fabeldier.
Randschrift: + S[IGI]L[LVM] [BVRG]ENTIVM:CI[VITATIS] [OV]DEWATER:¹⁰

LITERATUUR:

- Boer, A.W. den, ‘De zegels en het wapen van Oudewater’, in: E.C.M. Leemans-Prins (ed) : *Zegels en wapens van steden in Zuid Holland*, ‘s-Gravenhage, 1966.
- Kinschot, G.R. van, *Beschrijving der stad Oudewater...als mede de handvesten, privilegien en octroyen aan die stad van tyd tot tyd gegund en verleend*, Delft, 1747.
- Boer, A.W. den en J. Schouten, *Oud-Oudewater*, Oudewater, 1965.
- Beek, M. en M. Kooiman, *Oudewater, geschiedenis en architectuur*, Zeist 1993, p. 55-60.
- Aelst, A.C. van, *Schets [...]der stad Oudewater [...]*, Gouda 1893.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 70-71.

¹ Johannis de Beka et Wilhelmi de Heda, *De Episcopis Ultraiectinis recogniti et notis historicis*, 1643, p. 218.

² ‘dat hij Oudewater tot stad heeft verheven en aan de inwoners stadsrechten en voorrechten heeft gegeven, die later [nog] in gebruik zijn geweest’; zie *OSU*, III, 1428 (‘achten wij ...1257 zeer wel mogelijk’); Van Kinschot, *Beschrijving*, p. 261.

³ Van Aelst, *Schets*, p. 13.

⁴ *OSU*, IV, 1^e stuk, nr. 2062; *ChHZ*, I, p. 401 (1280).

⁵ *ChHZ*, II, p. 265.

⁶ NA AGH 398, f. 5r; Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen: tekst incl. hertaling; Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 124 (1323).

⁷ NA, AGH 218, f. 60; tekst inclusief hertaling bij Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen.

⁸ Van Kinschot, *Beschrijving*, p. 548.

⁹ Brugmans en Heeringa, *Corpus Sigillorum*, p. 61, nr. 619; Den Boer, ‘De zegels’, p. 184-185.

¹⁰ Den Boer, ‘De zegels’, p. 185.

PLAATSNAAM: Philippine. **STAD**

DATERING: 1506 jan.

VERLENER: Filips de Schone, graaf van Vlaanderen

BESCHRIJVING:

De oudste schriftelijke vermelding van ‘‘Saint Philippine’’ dateert van januari 1506.

In januari 1506¹ verwerft Hiëronymus Lauwerijn, heer van Watervliet, van hertog Filips de Schone het octrooi om een nieuwe polder in te dijken.² Hij noemt die polder ‘Saint Philippine’ naar de hertog. Daarbij krijgt hij ook toestemming tot het stichten van een zogenaamde ‘gesloten (ommuurde) stad’ die eveneens de naam Philippine krijgt. Graaf Filips verleent daarbij tevens privileges, rechten en vrijheden voor de nieuw te bouwen stad. De stad wordt beschouwd als een leen van Watervliet en heeft rechtspraak in alle civiele en criminele zaken. Vermoedelijk dienen schepenen in moeilijke zaken te hoofde gaan bij de magistraat van het Vrije van Brugge.³ De (stichtings-)akte vermeldt verder o.a. vrijdom van tolheffing in het graafschap Vlaanderen, een vrije jaarmarkt en een weekmarkt.⁴

Op 6 maart 1506 [1505] wordt het octrooi goedgekeurd door de Rekenkamer in Rijssel.

In 1583 bouwt de hertog van Parma in Philippine een versterking die Noord-Vlaanderen moet beschermen tegen de watergeuzen. In 1633, tijdens de Tachtigjarige Oorlog, valt Philippine in handen van de Noordelijke Nederlanden en gaat dienst doen als uitvalsbasis voor diverse operaties tegen de Spaanse overheersers in Vlaanderen. De vesting wordt uitgebouwd met een kasteel, vier bastions, twee ravelijnen en een water- of havenpoort. De havenpoort komt uit op de Braakman die in open verbinding staat met de Schelde. Vanaf 1635 krijgt de smalstad Philippine behalve als vestingstad ook betekenis als handelsstad.

HOOFDVAART: Op de magistraat van het Vrije van Brugge.⁵

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 18^e-eeuws.⁶ Afb.: gekanteelde poort, waarin leeuw met zwaard en sleutel.
Randschrift: GROOT SEGEL VAN PHILLIPIJNE.

LITERATUUR:

- Gilliodts-van Severen, L., *Coutumes des pays et comté de Flandre. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées*, 6 dln. Brussel 1890-1893 [dl. V].
- Kuipers, M.G., ‘Stichtingsakte Philippine’ (transcriptie), in: *Vereniging tot behoud van de historie van Philippine*, 1^e uitgave, april 1989.

¹ Betreft Paasstijl. De akte is gedateerd jan. 1505.

² GA Terneuzen, S.A.Axel, nr. 5; kopie [18^e eeuw] van het Octrooi tot stichting van Philippine.

³ Gilliodts, *Coutumes petites villes*, V, p. 154, 160 en 356.

⁴ Getranscribeerd door M.G. Kuipers in de uitgave van de ‘Vereniging tot behoud van de historie van Philippine’, 1^e uitgave, april 1989, p. B3 – B7. In totaal betreft het 9 bepalingen.

⁵ Gilliodts, *Coutumes petites villes*, V, p. 154, 160 en 356.

⁶ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 82.

NAAM PLAATS:

Poortvliet.

OVERIG

DATERING:

1462 sept. 13.

VERLENER:

Hertog Filips, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Poortvliet' dateert van 1200 (cop. 1308).

Poortvliet is tot ca. 1600 een eiland geweest maar is door bedijkingen onderdeel van Tholen geworden. Hugo, heer van Voorne, krijgt in 1199 hier grond in erfpacht waarop hij in 1204 een kasteel bouwt. Hij betwist de heerschappij in Zeeland van Willem I, graaf van Holland. Willem's broer Floris, domproost van Utrecht, veroverd dit kasteel en verwoest het. In juli 1220 schenkt Willem I oa. het ambacht Poortvliet als huwelijksgift aan zijn vrouw Maria. Ook in de 13^e eeuw wordt tolvrijdom verleend aan de inwoners van het ambacht. In 1319 geeft graaf Willem III 'de renten van onsen ambochte van Poortvliet' aan zijn broer Jan, heer van Beaumont.¹ In 1325 is sprake van de schout en van 'onsen Scepen van Poortvliet'.² Op 16 sept. 1333 verbiedt de graaf 'die van Poortvliet met zwaarden, met kniven noch harnassche ten parlemente te komen'.³ Op 12 apr. 1433 draagt Jacoba van Beieren haar gebieden over aan Filips van Bourgondië.⁴

En dan, op maandag 13 sept. 1462, verleent hertog Filips 'aan die van Poortvliet, die gebrek hadden aan stederechten of keuren, eenige voorrechten en vryheden op hun verzoek, alles tot wederseggen'.⁵ Want die van Poortvliet staan weliswaar onder de jurisdictie van de rentmeester van Beoosterschede, maar vele misdrijven blijven onbestraft aangezien de rentmeester te ver af gezeten is. Terwijl ook veel overlast wordt geleden van vreemden die steeds weer de wijk nemen naar Brabant. Op 22 okt. 1462 'vergunt de hertog aan die van Poortvliet, welke gewoon waren de wacht te houden aan 's Graven tent, wanneer die in het veld lag, dat de heerlijkheid op geene wijze van de grafelijkheid mag gescheiden worden'.⁶ Dit heeft in later tijd diverse malen voorkomen dat de heerlijkheid zou worden verkocht (zo in 1627, 1639 en 1681); pas in 1706 vond verkoop plaats. De laatste eigenaar van de heerlijkheid was de familie Tak (van Poortvliet). Van 1528 dateren 'Keuren ende statuten upte policie van den dorpe van Poortvliet'.⁷

HOOFDVAART:

Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL:

Onbekend.

LITERATUUR:

- Fruin, R., 'De keuren van Poortvliet', in: *VMOVR* 8 (1931) p. 15-22.
- Scherpenisse, A., *Uit de geschiedenis van Poortvliet en Tholen en hun omgeving voor 1350*, Middelburg 1939.
- Post, C. van der, *Chronologisch register op het vervolg van het Groot Charterboek van Frans van Mieris*, Utrecht 1859.

¹ *ChHZ*, II, p. 228.

² *ChHZ*, II, p. 353 en 424.

³ NA, AGH, inv. nr. 303 [Groot Register Zeeland EL. 20].

⁴ *ChHZ*, IV, p. 1013, 'ende daertoe die landen, ende steden van der Tollen [Tholen], Scakerloo, ende Poortvliet mit hueren toebehoirne'.

⁵ Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 128; Van der Post, *Chronologisch register*, p. 115. Charter in NA, AGH, inv. nr. 238. Het betreft vier artikelen: 1. Wie een ander wondt, moet zekerheid stellen voor de vierschaar enz.; 2. De regter zal niet meer hebben dan ter Schepenen schattinge in geval dijken enz. 'bescaedt worden met den banne'; 3. Een vrije weekmarkt; 4. Keurrecht voor baljuw/schout met schepenen.

⁶ Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 129; Van der Post, *Chronologisch register*, p. 116. In NA, AGH, inv. nr. 238.

⁷ Fruin, 'De keuren', p. 17-22.

PLAATSNAAM: Purmerend. **STAD**

DATERING: [1410 dec. 29 – 1484 apr. 21]

VERLENER: Heer van Purmerend.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Purmerende’ dateert uit 1327.¹

Op 4 nov. 1410 beleent Willem VI, graaf van Holland, Willem Eggert (tresorier van de graaf) met de ambachtsheerlijkheid en de ‘dagelix gerecht van onsen dorpe van Purmer, ende Purmerlant’.² In 1410 begint Willem Eggert met de bouw van kasteel Purmerstein en tegelijkertijd met de aanleg van een nieuwe stad ten oosten van het kasteel: ‘opdat hy hier namaels inder Luyden memorie en geheugnisse blijven soude dede hy in een vergaderen alle de landluyden, die verre en wijd saten in ’t landt van Purmerland, bij ’t water geheten de Weer, en dede daer timmeren een stark Casteel, en een kleyn stedeken, het welcke hy dede heten Purmerynde’.³ Op maandag 29 dec. 1410 verleent Willem Eggert, heer van Purmerend en Purmerland, ‘aan die van Purmereinde deeze handvesten en wetten’.⁴ De originele oorkonde is bewaard gebleven en telt 7 artikelen.⁵ In feite betreft het de aanwijzing van schepenen van Purmerend door Willem Eggert en een aantal bepalingen: o.a. over de (dins)dag der gerechtszitting, dat schout en twee schepenen ‘vrede [sullen] bieden’ en dat een bastaard geen schout mag zijn. Het keurrecht wordt in 1484 verleend door Jan van Egmond, heer van Purmerend het keurrecht.⁶

Purmerend heeft zich in de periode 1410-1484 geleidelijk tot een stad ontwikkeld zonder dat daar een afzonderlijke, oorkondelijke stadsrechtverlening aan te pas is gekomen.⁷ In een oorkonde uit 1433 is sprake van burgemeesters (een typisch stedelijke functie) maar ook weer van *eenige burenen* van Purmerend; in 1434 is sprake van *t’ huys ende slot tot Purmerynde, mitten stede*.⁸ Een belangrijke aanduiding treffen we aan in 1441 als Purmerend onder de steden wordt beschreven ter grafelijke dagvaart.⁹ Purmerend staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560) en behoort tot de stemhebbende steden in de Staten van Holland en ook van het Noorderkwartier en Westfriesland.

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1567.¹⁰ Afb.: boot met vier roeiers, vlag op achterstevan, erboven een schild met drie kepers.
Randschrift: S[IGILLVM] VAN PVR[M]JEREN[D].

LITERATUUR:

- Verhoofstad, P.M., *Geschiedenis van Purmerend*, Purmerend 1947.
- Huurdeman, P., *Geschiedenis van Purmerend*, Purmerend 1975.
- Rutte, R., ‘Falen of slagen. Motieven bij laatmiddeleeuwse stadsstichtingen’, in: *Historisch-geografisch Tijdschrift* deel 18 (2000) nr. 1, p. 1-11.
- Bos – Rops, J.A.M.Y., ‘Willem Eggert, (ca.1360-1417). Een Amsterdams koopman in grafelijke dienst’, in: *Hollandse Studiën* 12, p. 39-72.
- Nijenhuis, Vincent, *Purmerend een stad uit het veen 1000-1600*, Purmerend 2010.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 159-161.

¹ Noord-Hollands Archief, Cartularium van de Johanniters, nr. 142 (29 jan. 1327).

² *ChHZ*, IV, p. 157.

³ Zie voor een uitgebreide beschrijving over het ontstaan van Purmerend bij Nijenhuis, *Purmerend*, p. 58-77.

⁴ *ChHZ*, IV, p. 160.

⁵ Waterlands Archief, Gemeente Purmerend, inv. nr. 1.

⁶ Waterlands Archief, Gemeente Purmerend, inv. nr. 42, reg. 57 (21 april 1484), naast andere voorrechten.

⁷ Cox, *Hebbende privilege*, p. 160; Nijenhuis, *Purmerend*, p.124.

⁸ Waterlands Archief, Gemeente Purmerend, inv. nr. 21, reg. 23 (27 dec. 1433) en nr. 23, reg. 25 (14 mei 1434).

⁹ Smit, *Bronnen dagvaarten*, II, nr. 225; in 1472 en 1473 wordt de stad echter weer onder de dorpen beschreven, *ibid.*, III, nrs. 219 (1472) en 234 (1473). In 1474 en daarna steeds als stad, *ibid.*, III, nr. 280.

¹⁰ Waterlands Archief, kloosterarchief St. Ursula, inv. nr. 801. Randschrift is slechts deels leesbaar.

PLAATSNAAM: Ravenstein. **STAD**

DATERING: 1380 mei 4.

VERLENER: Reinoud van Valkenburg, heer van Ravenstein.¹

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Ravestejn’ dateert van 1360. Als stichtingsjaar van Ravenstein geldt 1360 als de leenman, Walraven van Valkenburg, zijn kasteel verplaatst van Herpen naar een plaats vlak langs de Maas. Zijn oogmerk is de tolheffing op de Maas beter te kunnen controleren. Het kasteel, waar omheen een nederzetting groeit, is de eerste stap naar de vorming van de latere vestingstad (Wal)Ravenstein.

Op vrijdag 4 mei 1380 verleent Reinoud van Valkenburg, heer van Ravenstein, aan ‘onser stadt van Ravestejn, onse poirteren daer binnen geseten...alsulcken recht, praevilegium en saecken, als hyer nae beschreven staen’.² De originele oorkonde is niet bewaard gebleven, er is ook geen afschrift. De tekst is wel overgeleverd en in druk verschenen; het stadsrecht telt 13 artikelen.³ In art. 5 wordt tolvrijdom verleend in het land van Herpen, in art. 8 is sprake van ‘burgermeysters en [7] schepenen van der stadt’, in art. 9 krijgt de stad 1/3 van de jaarlijkse accijnzen en in art. 13 is sprake van ‘die poirten ende mueren’. Op 9 mrt. 1446 bevestigt Adolf, hertog van Kleef, de in 1380 verleende privileges; tevens geeft hij uitbreiding hiervan.⁴

In het vredesverdrag tussen Gelre en Brabant van 23 okt. 1390 is sprake van ‘de stad Ravestejn’.⁵ In 1397 komt Ravenstein onder het gezag van de heren van Kleef. In 1522 wordt de stad Ravenstein van nieuwe wallen, muren, poorten en bastions voorzien. In 1543 krijgt Karel V gezag over het hertogdom Gelre, het Land van Ravenstein en het hertogdom Kleef. Hij bepaalt dat de vesting Ravenstein geslecht wordt, met uitzondering van het kasteel en de stadspoorten. In het begin van de 17^e eeuw wordt het weer van vestingwerken voorzien. In 1629 komt het Land van Ravenstein aan het Huis Palts-Neuburg. In 1794 wordt de heerlijkheid bij de Franse Republiek ingelijfd en in 1800 aan de Bataafse Republiek verkocht.

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Eind 15^e eeuw.⁶ Afb.: engel met twee schilden, waarop het wapen van de heren van Kleef-van der Mark (r.) en een raaf (stadswapen, l.).
Randschrift: S[IGILLUM] SCABINORUM VILLE DE RAVENSTEIN.⁷

LITERATUUR:

- Hermans, C.R. (verz.d.), *Verzameling van charters en geschiedkundige bescheiden betreffende het Land van Ravestejn*, 2 dln. 's-Hertogenbosch 1850.
- Sluijters, J. en H.G.J. Buijks, *Hogerhand in Stad en Land van Ravenstein*, Oss 1987.
- Sluijters, J., *Klein historisch prentenboek; De lotgevallen van het Land van Ravenstein en het Graafschap Megen*, Uden 1978.
- Paassen, W.A. van, *Inventarissen van de archieven van: Drost van het Land van Ravenstein 1533-1795; Leenhof van het Land van Ravenstein 1458-1805* (Inventarissen RANB nr. 47).
- Ree-Scholtens, G.F. van der, *De grensgebieden in het noordoosten van Brabant ca. 1200-1795 Institutionele en juridische aspecten*, Assen/Maastricht 1993.

¹ Tevens heer van Born, Sittard en Herpen.

² Hermans, *Verzameling*, I, p. 162-164, nr. 32.

³ Nummering door auteur dezes.

⁴ Hermans, *Verzameling*, I, p. 193-195.

⁵ *ChHZ*, III, p. 572.

⁶ Van Ham, *Wapens*, p. 88-89.

⁷ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 84.

PLAATSNAAM: Reimerswaal. **STAD**

DATERING: 1375 apr. 1.

VERLENER: Albrecht van Beieren, ruwaard van Holland

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Reimarswal' dateert uit 1204. In 1292 is sprake van schepenen van Reimerswaal.¹ In een privilege van 21 sept. 1315 wordt Reimerswaal als stad aangeduid² terwijl ook in 1363 in de ambachtsbrief van de drapeniers sprake is van poorters. Maar tussen 1336 en 1371 wordt Reimerswaal als dorp aangeduid.³ Zo bijv. op 19 sept. 1336 als vrijheid van tol te Dordrecht wordt toegestaan aan zij die 'wonen op 't dorp tote Reimerswale'.⁴ En ook op 7 nov. 1359 is sprake van 'den dorpe van Reimerswale'.⁵

Hertog Albrecht van Beieren (bezitter van de ambachtsheerlijkheid) verleent op 1 apr. 1375 een constituerend privilege aan Reimerswaal: 'dat wy sulcke gratie, punten ende vrijheden onsen lieven ende ghetrouwen poertern van Reymerswale ghedaen ende ghegheven hebben'.⁶ In het stadsrechtprivilege is sprake van 2 burgemeesters en 15 schepenen, een jaarmarkt en keurbevoegdheid; het telt 11 artikelen. Zij krijgen het recht van Middelburg zoals blijkt uit de bepaling (doodslag): 'die onse poorters van Reimerswale ontvinghen, dat zal men beteren, ghelijc onzen poerters van Middelburch'. Zij mogen ook hun stad omgraven en bevesten (art.1) op de wijze 'als haer brieve, die sy *van onsen ouders* hebben daer of begrijpen'. Op 15 nov. 1376 is sprake van verlening van het secretarisschap, schrijfbambacht en scholasterschap in de 'stede Reimerswale'.⁷ Rond 1380 neemt Reimerswaal zitting in de Staten van Zeeland als stemhebbende stad. En op 1 apr. 1380 bevestigt Albrecht van Beieren het stadsrecht.⁸

Reimerswaal staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560). Na 1578 is de stad niet meer stemhebbend in de Staten van Zeeland. Reimerswaal heeft in de 16^e eeuw zwaar te lijden onder de vele stormvloed. In 1631 worden de restanten van de stad definitief verlaten, en in 1632 publiekelijk verkocht.

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1416.⁹ Afb.: gevierendeeld schild, met de wapens van Beieren en Henegouwen (boven) en zwaard met punt naar boven (onder).
Randschrift: SIGILLUM OPIDI DE REMERSWALE AD CA[USA]S.

LITERATUUR:

- Fruin T. Azn., R., *Het archief der stad Reimerswaal*, 's-Gravenhage 1897.
- Fruin T. Azn., R., *Het recht der stad Reimerswaal*, 's-Gravenhage 1905 (Werken OVR, 2^e reeks, nr. 7).
- Huybrecht, R., 'Rechtsbronnen der stad Reimerswaal', in: *VMOVR* 1 (1978).
- Unger, W.S. en J.J. Westendorp Boerma, 'De steden van Zeeland', 4^e stuk: De steden van de Bevelanden en van Tholen': I, Reimerswaal, in: *Archief Zeeuws Genootschap* (1957) p. 1-5.
- Kruisheer, J.G., *Het ontstaan van de oudste Zeeuwse stadsrechtsoorkonden* in: C.M. Cappon e.a. (red.), *Ad Fontes. Opstellen aangeboden aan prof. dr. C. van de Kieft ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar in de middeleeuwse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam*, Amsterdam 1984, p. 275-304.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 119-121.

¹ NA, AGH, inv. nr. 1046; akte van bevestiging [2 aug. 1292].

² Fruin, *Het archief*, Regestenlijst nr. 1: in dit privilege van graaf Willem III moeten kooplieden eerst naar de weekmarkt (stapelrecht) te Reimerswaal. Ook in reg. 2 [2 okt. 1315] is sprake van de *stad* Reimerswaal.

³ Fruin, *Het archief*, Regestenlijst nrs. 3,4,7,9,12,14 en 15.

⁴ *ChHZ*, II, p. 587.

⁵ *ChHZ*, III, p. 112.

⁶ Origineel niet voorhanden, afschrift in NA, AGH 226 f. 164v; in Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen tekst incl. hertaling.

⁷ *ChHZ*, III, p. 328.

⁸ Fruin, *Het archief*, Regestenlijst, nr. 22; *ChHZ*, III, p. 370-372. Kruisheer wijst op de relatie met het stadsrechtprivilege van Middelburg ('Het ontstaan', p. 299-300, noot 73 en bijlage II). Op 28 mrt. 1436 bevestiging door hertog Filips.

⁹ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 84. In 1388 blijkt al een stadszegel voorhanden: *ChHZ*, III, p. 504-505.

PLAATSNAAM: Rhenen. **STAD**

DATERING: [1250 juni – 1258 mei].

VERLENER: [Hendrik van Vianden, bisschop van Utrecht].

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Hreni’ dateert uit 855 (cop. 10^e e.).

Vermoedelijk is het Hendrik van Vianden, bisschop van Utrecht (regeringsperiode 1249-1267; in juni 1250 neemt hij daadwerkelijk bezit van het bisdom) geweest die stadsrechten heeft verleend. Hij is in die periode zeer actief als stadsrechtverlener in het Nederstichtse. Gelet op het oudste stadszegel van de ‘burgerij van Rhenen’ (*burgensium de Rene*) aan een oorkonde van mei 1258 zal stadsrechtverlening voor die datum tijdens de regeringsperiode van bisschop Hendrik hebben plaatsgevonden. Die oorkonde is uitgevaardigd door *scabini, ceterique cives in Renen* (‘schepenen en overige burgers van Rhenen’).¹ Bovendien wordt Rhenen als stad aangeduid in een oorkonde van 5 mei 1258: *oppidum Rienen*.²

In 1346 wordt de stad ommuurd waarvoor bisschop Jan van Arkel zelf betaalt vanwege zijn belang bij een verdedigbare stad tegen de strooptochten van Gelderse benden. In een oorkonde van 1354 wordt van de ‘stad Rhenen’ gesproken.³

Op 12 okt. 1403 vindt bevestiging van de vroeger verleende stadsrechten plaats door Frederik III van Blankenheim, bisschop van Utrecht.⁴ In deze oorkonde staat dat bij de stadsbrand van 1400 de ‘privilegiën ende vryeheiten, die sy van unsen voirvaderen, bisscopen to Utrecht, verkregen ende verworven hebben, yn verbrant ende verloren sijn...’. Bisschop Frederik verleent in een tiental punten ‘recht, privilegiën ende vrijeheiten’. Hij maakt gebruik van de stadsbrief van Wijk bij Duurstede uit 1300.

De ‘Ordonnantie der Stadt Rhenen’ (302 artikelen), in 1546 door keizer Karel V toegekend, vormt de basis voor een bestuursorganisatie die ruim 250 jaar van kracht zal zijn.⁵

Rhenen is één van de vijf ‘stemhebbende steden’ in de Staten ‘s Lands van Utrecht (verder Utrecht, Amersfoort, Wijk bij Duurstede en Montfoort) en staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Utrecht.⁶

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Mei 1258.⁷ Afb.: burcht met drie torens en daarboven een sleutel.
Randschrift: +SIGILLUM BURGENSIIUM DE RENE.

LITERATUUR:

- Jong, A.J. de, ‘Wanneer kunnen we nu vieren dat Rhenen stadsrecht werd verleend?’, in: *Oud Rhenen*, jg. 18 (1999), nr. 2, p. 12-15.
- Iterson, W. van, *De stad Rhenen: de resultaten van een rechtshistorisch onderzoek*, Assen 1960.
- Maarschalkerweerd, Ph. van, ‘De steden’, in: C. Dekker, Ph. van Maarschalkerweerd en J.M. van Winter (red.), *Geschiedenis van de provincie Utrecht tot 1528*, I, Utrecht 1997 p. 258-290.
- De Geer, J.J., *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheden der Provincie Utrecht*, Utrecht 1860.
- Cox, J.C.M., ‘Stad van de burgers’, in: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht 2008.

¹ OSU, III, nr. 1441, mei 1258.

² OSU, III, nr. 1437; zie bij Cox, ‘Stad van de burgers’, p. 73-77 een uitgebreide onderbouwing van verlening van het stadsrecht in deze periode.

³ Matthaeus, *De nobilitate*, p. 779.

⁴ Fruin, *De middeleeuwse rechtsbronnen*, III, p. 195-198; De Geer, *Bijdragen*, geeft 7 okt. 1403 (lijst oorkonden).

⁵ Naast de aanstelling van schout, burgemeesters, schepenen en raden, worden de financiën, rechtspraak, burgerrechten en -plichten, huwelijksrecht, een bouwverordening en een brandverordening geregeld.

⁶ Muller, ‘Rechtsbronnen der stad Utrecht’, Inleiding, p. 324.

⁷ Brugmans en Heeringa, *Corpus Sigillorum*, nr. 620.

PLAATSNAAM: Rijssen. **STAD**

DATERING: [1243].

VERLENER: Otto III van Holland, bisschop van Utrecht.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Risnen’ dateert van 1188 (eind 13^e e.).

Uit de vondst van urnengrafheuvels en Romeinse munten blijkt dat er ter plaatse van Rijssen al omstreeks het begin van onze jaartelling een nederzetting is geweest.

Volgens een notitie (handschrift) zou in artikel 40 van de thans onvindbare ‘Deductie der stad Rijssen over het recht van de jacht’ (1708) aan ridderschap en steden hebben gestaan dat Otto III van Holland, bisschop van Utrecht, in 1243 stadrecht verleent aan Rijssen: ‘soo groten vrijheijt als wesheer und suslange de stad van Deventer gehad hebben ende nu hebben’.¹ De oorkonde uit 1243 is verloren gegaan en is alleen door deze notitie over de Deductie uit 1708 bekend.² Rijssen zou toen ook het recht hebben verkregen de stad te omwallen en omgrachten. Deze notitie vermeldt ook de bevestiging van dit stadrecht in de jaren 1434, 1459, 1496 en 1533.³

Op 27 mrt. 1336 stelt Jan III van Diest, bisschop van Utrecht, een schuldbekentenis aan Reinald van Gelre op waarbij hij vrijwel het gehele Oversticht in onderpand geeft. Dit charter wordt medegezegeld door onder andere burgemeesters, raden, schepenen en gemeenten van de stad Rijssen.⁴

Van Rijssen zijn de stedelijke Burgerboeken bewaard gebleven van 1578-1599 en van 1731-1809. Rijssen staat op de ‘Landdagpenning’ uit 1597 van de Staten van Overijssel, als één van de 16 kleine steden van Overijssel.

Bij K.B. van 21 juli 1816, nr. 5, wordt Rijssen verheven tot de rang van stad.

HOOFDVAART: Op Deventer.⁵

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 27 mrt. 1336.⁶ Afb.: een staande dennentak. Randschrift: STAD RIJSSEN.⁷

LITERATUUR:

- Telting, A., ‘Stadregt van Rijssen’, in: *OSDM*, 9^e stuk, Zwolle 1889.
- Hoefler, F.A., ‘Mededelingen omtrent Rijssen’, in: *VMORG* 40 (1923) p. 1-56.
- Werkman, G., *De stad in de luthof der edelen; de geschiedenis van Rijssen*, Zwolle 1949.
- Pelser, E., *De steden in Overijssel in de Middeleeuwen tot 1400*, Amsterdam 1966 (scriptie, niet gepubliceerd; overdruk Bibliotheek provincie Overijssel).

¹ Telting, ‘Stadregt van Rijssen’, p. VI; Hoefler, ‘Mededelingen’, p. 2.

² Ter Kuile, *Oorkondenboek*, 1543 (190 quater).

³ Muller, *Regesten bisschoppen*, II, 2825 [1 mei 1434] en III, 3840 [6 apr. 1459].

⁴ Dumbar, I, p. 459-499; Muller, *Regesten*, 726; Ter Kuile, *ibid.*, 1097.

⁵ Telting, ‘De Overijsselsche stadrechtfamilie’, p. 126; Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 150.

⁶ HUA, archief Bisschoppen, inv. nr. 384; erkenning van de graaf van Gelre als tijdelijk landsheer.

⁷ Van 18^e-eeuws zegel.

PLAATSNAAM:	Roermond.	STAD
DATERING:	[1224 juni 16 – 1229 okt. 22].	
VERLENER:	Gerard IV, graaf van Gelre.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Ruremunde’ staat in de *Annales Rodenses* onder het jaar 1130.¹ In 1180 wordt melding gemaakt van een burchtnederzetting (*castrum...Rurimundum*) op een heuvel, die dan nog in bezit is van de hertogen van Limburg.² In 1189 wordt een *advocatus de Ruremundo*³ vermeld, die ministeriaal van de graaf van Gelre is (in 1191) zodat Roermond rond die tijd Gelders bezit is.⁴ In 1204 draagt de graaf van Gelre het *allodium...Ruremonde* als leengoed op aan de bisschop van Luik. In 1213 wordt Roermond (*villa optima*) verwoest door keizer Otto IV (1198 -1215). In 1218 wordt de Munsterabdij gesticht op initiatief van Gerard IV, graaf van Gelre. Op 16 juni 1224 bevestigt de graaf van Gelre het stichtingsgoed van de Munsterabdij; dit vormt tevens de oudste vermelding als stad (*oppidum nostrum Ruremunde*).⁵

Inmiddels is duidelijk dat de feitelijke stadsrechtverlening aan Roermond moet hebben plaatsgevonden door Gerard IV, graaf van Gelre, tussen 16 juni 1224 (oudste vermelding als *oppidum*) en 22 okt. 1229 (sterfdag graaf Gerard IV).⁶ Het oudst overgeleverde privilege dateert van 31 aug. 1244 waarbij de graaf uitspraak doet in een geschil over de (hof)rechten van de voogd van Roermond en de (stads)rechten van de burgers (*cives*) van Roermond. De oorkonde is bekrachtigd door de graaf en door de schepenen (met hun zegel) van Roermond.⁷ Waarschijnlijk zijn in 1231 de stedelijke voorrechten van Harderwijk in opdracht van gravin-weduwe Richardis overgeschreven van de Roermondse.⁸ Er is echter geen Roermondse stadsrechoorkonde voorhanden.

Roermond is de hoofdstad van het Overkwartier (*maior civitatis in insula dei supra Mosam*). Het is in 1279 ommuurd (met 9 stadspoorten), heeft in 1259 een gasthuis en in 1399 een stadhuis. Er zijn in 1294 al 4 jaarmarkten en 2 weekmarkten en in 1347 is er een lakenhal.⁹ Roermond is lid van de Hanze en staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: N.v.t. [Roermond is zelf hoofdstad].

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1250.¹⁰ Afb.: schild met naar rechts klimmende leeuw omgeven door blokjes, zijnde het wapen van de graaf van Gelre.
Randschrift: SIGILLUM BURGENSIIUM DE RUREMUNDE.

LITERATUUR:

- Flink, K. en B. Thissen, ‘De Gelderse steden in de Middeleeuwen-data en feiten, aspecten en suggesties’, in: J. Stinner en K-H. Tekath, *Het hertogdom Gelre. Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel*, Utrecht 2003.
- Linssen, J., ‘De stichting van de stad Roermond en haar eerste opkomst’, in: *PSHAL* 112 (1976) p. 1-133.
- Rutte, R., *Stedenpolitiek en stadsplanning in de Lage Landen (12^e - 13^e eeuw)*, Zutphen 2002.
- Harenberg, E., ‘Twee dertiende-eeuwse oorkonden opnieuw bekeken. Een getuigenverklaring uit 1299 van gravin-weduwe Richardis voor het klooster Bethlehem en het Harderwijkse stadsrecht van 11 juni 1231’, in: *Gelre* 78 (1987) p. 13-33.

¹ Linssen, ‘De stichting’, p. 1-133.

² *Siegburger Mirakelbuch*, p. 114.

³ Dicks, *Die abtei Camp*, p. 110 noot 22.

⁴ Flink en Thissen, ‘De Gelderse steden’, p. 240.

⁵ Bondam, *Charterboek*, II, nr. 121; *OBGZ*, II, 1224.06.16.

⁶ Harenberg, ‘Twee dertiende-eeuwse’, p. 28; Flink en Thissen, *ibid.*, p. 241-243.

⁷ Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen Overkwartier*, 311 e.v.

⁸ Harenberg, ‘Twee dertiende-eeuwse’, p. 13-33.

⁹ Flink en Thissen, ‘De Gelderse steden’, p. 215, 228.

¹⁰ Frankewitz en Venner, *De zegels*, p. 209. In een akte van 31 juli 1234 is sprake van het SIGILLUM CIVIUM DE RUREMUNDE; zie *OBGZ*, II, 1234.07.31.

PLAATSNAAM: Roosendaal. **STADSVERHEFFING**

DATERING: 1809 mei 3.

VERLENER: Lodewijk Napoleon, koning van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van [*in loco dicto*] *Rosendale* dateert van 1268.

Van 10 tot 30 april 1809 onderneemt koning Lodewijk Napoleon vanuit zijn residentie Amsterdam een inspectietocht door geheel Brabant. Dit leidt tot de verheffing tot stad van de dorpen Tilburg, Oosterhout en Roosendaal.

Het decreet tot stadsverheffing van het dorp Roosendaal is gedateerd: *Bergen op Zoom 3 mei 1809, nr. 4*.¹ Als motief wordt slechts ‘de uitgestrektheid en volrijkheid’ naar voren gebracht (art.1). In art. 2 van het verheffingsbesluit staat dat Roosendaal (evenals Oosterhout) ‘in rang volgt na Tilburg’. Roosendaal is de kleinste van de drie, zowel in oppervlakte als inwonertal (5715 bunder en 4760 inwoners).

‘Dat de verheffing tot stad bij het gemeentebestuur van Roosendaal in goede aarde is gevallen, valt niet te betwijfelen, als men leest, dat twee jaar tevoren n.l. op 6 augustus 1807 de landdrost de gemeentebesturen van Willemstad en Roosendaal op de vingers had moeten tikken, omdat zij haar brieven met het Koninklijk wapen cachetteerden, een voorrecht dat, ingevolge het Koninklijk decreet van 24 mei 1807, alleen aan gemeenten der eerste klasse was toegekend’.²

In 1814 wordt Roosendaal niet als stad gehandhaafd: ‘Roosendaal, dat in 1809 tot stad verheven, maar in 1814 weder tot het platteland terug gebracht werd’.³

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1579.⁴ Afb.: een schild beladen met drie rozen, waartussen een hartschild met een leeuw.
Randschrift: SIG[ILLUM] MUNICIPII ROSEND[AAL] CUM APP[ARTIN]EN[TIIS].⁵

LITERATUUR:

- Ham, W.A. van, ‘De symbolen van gemeenten in Nassau-Brabant’ (2), in: *Archivariaat Nassau-Brabant*, 1983.
- Mommers, A.R.M., ‘Verlening van stadsrechten aan Roosendaal in 1809’, in: *De Ghulden Roos*, Roosendaal 1941, p. 97-109.
- Terwen, J.L., *Het Koninkrijk der Nederlanden, voorgesteld in eene reeks van naar de natuur geteekende schilderachtige gezigten, en beschreven*, Gouda 1858.

¹ NA, archief Staatssecretarie Lodewijk Napoleon, inv. nr. 193; Mommers, ‘Verlening’, p. 102.

² Mommers, ‘Verlening’, p. 103.

³ Terwen, *Het Koninkrijk*, p. 428.

⁴ Van Ham, ‘De symbolen’.

⁵ Van zegel uit 1611. Aanvulling randschrift door auteur dezes.

PLAATSNAAM: Rotterdam. **STAD**

DATERING: 1340 juni 7.

VERLENER: Willem IV, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Rotterdam ter haluer Rotte' dateert van 1281-1284. De nederzetting 'Rotterdam' bestaat oorspronkelijk namelijk uit twee ambachten aan weerszijden van de Rotte. Het gunstig gelegen Rotterdam groeit in de 14^e eeuw uit tot een stedelijke nederzetting. Op 17 mrt. 1299 verleent Jan I, graaf van Holland, aan de burgers van Rotterdam, nu één grafelijk ambacht, hetzelfde stadsrecht als aan de burgers van Beverwijk is verleend.¹ Dit stadsrecht is echter op aandrang van en in het persoonlijke belang van de regent van Jan I, Wolfert van Borselen, verleend. Wolfert wordt op 1 aug. 1299 tijdens een volksooploop in Delft vermoord en later dat jaar sterft ook de jonge graaf Jan I. Zijn neef Jan van Avesnes wordt de nieuwe graaf (als Jan II) en herroept de meeste maatregelen van zijn voorganger. Het is echter de vraag of dat ook geldt voor het stadsrecht van de inwoners van Rotterdam.² Rotterdam valt vervolgens echter wel uiteen in het Bokelsambacht ten westen en een grafelijk ambacht ten oosten van de Rotte. Op 25 juli 1328 krijgt het (oostelijk) *ambacht Rotterdam* van graaf Willem III een privilege voor eigen bestuur en rechtspraak.³

En op woensdag 7 juni 1340 verleent Willem IV, graaf van Holland, stadsrecht aan de inwoners van Rotterdam, inclusief het voormalige Bokelsambacht.⁴ De inwoners betalen hiervoor op 27 juni 1340 maar liefst 100 pond zilveren groten.⁵ De originele oorkonde is bewaard gebleven.⁶ Het stadsrecht telt 34 artikelen waarin opgenomen de voorrechten van tolvrijdom, twee jaarmarkten, vrijstelling van een aantal belastingen en uitgebreide bevoegdheden voor bestuur en rechtspraak. Ook de rechten van de graaf worden duidelijk omschreven. Het stadsrecht geldt voor de gehele, nog vrij landelijke nederzetting (met circa 2000 inwoners). Het stadsbestuur, dat meestal zelfstandig besluiten neemt, wordt gevormd door een grafelijke ambtenaar (de schout), zeven schepenen en twee raden (later aangeduid als burgemeesters). In de oorkonde is geen sprake van vestiging van een eerder verleend stadsrecht. Rotterdam staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Leiden 'om raet van vonnesse'.⁷
Men gaat in 1426-27 echter naar Delft 'om aldaer van den juristen ende oic van der stede van Delft 't recht te vernemen'.⁸

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1351.⁹ Afb.: een paal, gewaterd, in het midden afgesloten door een dam.
Randschrift: S[IGILLUM] OPIDANORUM IN ROTTERD[AM AD CAU]SAS.¹⁰

LITERATUUR:

- Unger, W., W. Bezemer en E.A. Engelbrecht (uitg.), *Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam*, 5 dln. Rotterdam 1892-1973. [Deel II: 'De oudste kronieken enz.'; Deel III: 'De oudste stadsrekeningen van Rotterdam'].
- Jansma, T.S., 'De oudste geschiedenis van Rotterdam', in: *Rotterdams Jaarboekje* IV. 8 (1940) p. 1-45.
- Schoor, A. van der, 'Hoe oud is Rotterdam eigenlijk?', in: *Kroniek Historisch Genootschap Roterodamum* 71 (mei 1990) p. 3-4.
- Schoor, A. van der, *Stad in aanwas. Geschiedenis van Rotterdam tot 1813*, Zwolle 1999, p. 28-34.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p.123-125.

PLAATSNAAM: Sas van Gent. **STADSVERHEFFING**

¹ OKGH, p. 410, nr. 1010; OHZ, V, nr. 3455.

² Kruisheer is teruggekomen op zijn eerdere (en het algemene) inzicht dat ook dit stadsrecht zou zijn ingetrokken. In 1308 vidimeert Dirk, *pape* van Rotterdam, namelijk de stadsrechtsoorkonde van 1299: zie Alders, *Het ontstaan*, p. 42 en noot 19.

³ ChHZ, II, p. 463; Van der Schoor, 'Hoe oud is Rotterdam', p. 4.

⁴ ChHZ, II, p. 638.

⁵ Van der Schoor, *Stad in aanwas*, p. 33.

⁶ GAR/A; OSA, inv. nr. 1; bij Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen, de originele tekst inclusief hertaling.

⁷ Wortel, 'Waar ging', p. 375: in Stadsrekeningen Leiden 1390-1434.

⁸ Unger, *Bronnen Rotterdam*, III, 'De oudste stadsrekeningen', p. 44.

⁹ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 86.

¹⁰ Aanvulling door auteur dezes.

DATERING: 1816 aug. 20.

VERLENER: Willem I, koning der Nederlanden.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘t Zas van Gendt’ dateert van 1583.¹ De naam verwijst naar de schutsluis die de toegang vormde tot de waterweg naar Gent.

In 1547 verleent Karel V toestemming tot het graven van de Sasse Vaart en in 1549 tot het aanbrengen van een sas (sluis). Hier ontstaat later de plaats ‘Sas van Gent’. In 1561 wordt ‘t Sas een leen van de stad Gent. Op 21 mei 1572 wordt Sas van Gent verwoest door de Watergeuzen en de sluis buiten gebruik gesteld. Bij de Pacificatie van Gent in 1576 wordt Sas van Gent Staats. In 1583 gaat de baljuw van het Land van Waas over naar Spaanse zijde waardoor o.a. Sas van Gent in handen van de Spanjaarden komt.

Sas van Gent wordt in 1644 door Frederik Hendrik veroverd en omgevormd tot een belangrijke militaire vesting. Sas wordt een zelfstandige plaats die door de Raad van State zodanig wordt bevoorrecht dat de Staten van Zeeland in jan. 1647 hierover hun beklag doen: ‘dat men dit fort tot eene stad erigeerde, zeer ten prejudice dezer provincie’. Dat zou bijvoorbeeld blijken uit: ‘De regering van ‘t Sas van Gent wijst in lijffstraffelijke zaaken beslissend vonnis. In burgerlijken kan men zig van haare Vonnissen wel op den Raad van Vlaanderen beroepen; doch zij is nimmer gehouden, haar gewijsde voor dien Raad te komen staande houden’.² De regering van Sas bestaat uit één baljuw, één burgemeester, zes schepenen, één secretaris en één ontvanger.

Bij K.B. van 20 aug. 1816, nr. 22, wordt Sas van Gent (812 inw.) toegestaan de naam van stad te dragen en de bestuurders die van burgemeesteren en raden.³

Bij K.B. van 31 juli 1825, nr. 79, wordt deze titulaire verheffing bevestigd: ‘...Sas van Gent ...[zal] voortgaan den naam van STAD [te] dragen...’.⁴

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 18^e-eeuws.⁵ Afb.: een sluis met twee deuren op een golvende schildvoet. Op de sluisdeuren een leeuw met zwaard en pijlenbundel.
Randschrift: SIGILLUM TSASENSIS (SIC).

LITERATUUR:

- Pot, C.W. van der, ‘Gemeentelijke bestuursorganisatie 1815-1819’ en ‘Gemeentelijke bestuursorganisatie 1822-1825’, in: *TvR* 12 (1933) p. 241-309 en *TvR* 13 (1934) p. 261-305.
- Blok, L., *Stemmen en kiezen. Het kiesstelsel in Nederland in de periode 1814-1850*, Groningen 1987.
- Ramaer, J.C., in *Geschiedkundige Atlas van Nederland*; kaart 15: *Het Koninkrijk der Nederlanden (1815-1931)*, s-Gravenhage 1931.
- Sloock, R., ‘Sas van Gent: van schutsluis tot industriecentrum’, in: *Zeeuws Tijdschrift* (1953), p. 32-39.
- Schutte, O., ‘Het wapen van de gemeenten Sas van Gent en Tubbergen’ in: *De Nederlandse Gemeente* 26 (1972) p. 164.

PLAATSNAAM: Schagen.

STEDE

¹ Van Berkel en Samplonius, *Nederlandse plaatsnamen*, p. 203.

² Gegevens ontleend aan een notitie van R. Sloock uit maart 1986. Vriendelijk ter beschikking gesteld door C. Buysrogge, archivaris van Terneuzen.

³ Van der Pot, ‘Gemeentelijke bestuursorganisatie 1815-1819’, p. 246/247, noot 3. Afschrift van het K.B. van 20 aug. 1816, nr. 22 (zoals op 9 sept. 1816 door GS van Zeeland toegezonden aan Arnemuiden) bevindt zich in het Zeeuws Archief, archief gemeente Arnemuiden 1431-1857, inv. nr. 80. Het adres tot deze titulaire verheffing tot stad is overigens uitgegaan van het gemeentebestuur van Aardenburg. Het origineel moet zich bevinden in NA, archief algemene Staatssecretarie en Kabinet des Konings 1813-1840, inv. nr. 281 (nog niet gevonden).

⁴ Art. 1 van het K.B. 31 juli 1825, nr. 79, luidt: ‘De gemeenten Arnemuiden, Brouwershaven, Aardenburg, Oostburg, IJzendijke, Neuzen en Sas van Gent, hoe zeer tot het Platteland der Provincie Zeeland behoorende, zullen voortgaan de naam van STAD dragen, zonder echter als zoodanig in de vertegenwoordiging ter Provinciale Staten deel te nemen.’

⁵ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 89.

DATERING: 1415 mei 12.

VERLENER: Willem VI, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Scagha’ dateert van eind 11^e eeuw (bron uit eind 2^e helft 10^e e., cop. ca. 1420).

Op zondag 12 mei 1415 verleent Willem VI, graaf van Holland, stadsrecht aan ‘onsen goeden luden’ van Schagen. Het handvest is bewaard gebleven¹ en in druk uitgegeven.² Het telt 12 artikelen. Schagen krijgt het stadsrecht van Schellinkhout, evenals de andere vier nieuw gevormde steden in het Westerbalkjuwschap van Friesland (Nyedorp, Barsingerhorn, Winkel en Langendijk).³

In 1426 verleent Jacoba van Beieren aan Schagen dezelfde handvesten en privilegiën als aan Barsingerhorn verleend zijn.⁴ Tussen 1474 en 1752 vindt negen maal bevestiging van de privileges en handvesten plaats.

In 1427 wordt de stad door hertog Filips de Goede geschonken aan Willem, de bastaardzoon van Albrecht van Beieren, waardoor Schagen een heerlijkheid wordt. Willem, heer van Schagen, laat een slot bouwen waar hij zich in 1440 vestigt. Ook verleent hij in 1463 aan Schagen het recht tot het houden van een weekmarkt.

Jaarlijks vond in Schagen de ‘zwarte boontrekking’ plaats ter verkiezing van de stedelijke functionarissen waaronder de burgemeesters. De stad werd daartoe verdeeld in 7 delen. Elk van deze 7 delen kwam met zijn afgevaardigden voor de vroedschap naar het koor van de kerk, waar elk deel d.m.v. loting met bonen, waaronder 1 zwarte, zijn afgevaardigde aanwees. De ‘zeven zwarte bonen’ kozen vervolgens de stedelijke functionarissen.

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Johan, heer van Schagen, verleent in 1582 een privilege⁵ tot het gebruiken van een zegel door het stadsbestuur en het gerecht van Schagen. Er zijn geen afdrukken bekend.

LITERATUUR:

- Bregman, J., *Schagen door de eeuwen heen*, z.pl. 1965.
- Lambooi, H.T.M. (red.), *Heerlijk Schagen: de geschiedenis van een Westfries marktstad*, Schagen 1996.
- Diederik, F. en F. Timmer, *Slot Schagen: de geschiedenis van het ‘huys’ van de heren en vrouwen van Schagen*, Schagen 2002.
- Burger van Schoorel, D., *Cronyk van de gantsche oude heerlykheid van het dorp Schagen*, Hoorn 1767 (heruitgave Hist. Ver. Schagen 1999).

¹ RAA, Oud-archief Schagen, Privilegiën nr. 27.

² Pols, *Westfriesche stadrechten*, I, bijlagen p. 36-38.

³ Pols, *ibid.*, p. XIX.

⁴ RAA, Oud-archief Schagen, Privilegiën nr. 28-29.

⁵ RAA, Oud-archief Schagen, Privilegiën nr. 37-38.

PLAATSNAAM: Schellinkhout. **STEDE**

DATERING: 1402 dec. 21.

VERLENER: Hertog Albrecht van Beieren, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Scellinchout’ dateert van 1311.¹

Op donderdag 21 dec. 1402 verleent hertog Albrecht van Beieren, graaf van Holland, het stadsrecht van Medemblik aan Schellinkhout.² De originele oorkonde is niet bewaard gebleven maar is via een afschrift bekend.³ Het privilege van 1402 heeft echter niet geleid – en is feitelijk ook niet daarop gericht – tot een stedelijke ontwikkeling.⁴ Bij handvest van 20 mrt. 1405 verleent Willem VI, graaf van Holland, nadere rechten aan Schellinkhout.⁵ Bij handvest van 10 apr. 1412 stelt graaf Willem VI nadere bepalingen vast betreffende de keuze van burgemeesters, schepenen, schout en raden en de pacht der tienden in Schellinkhout.⁶ In 1414 worden Wijdenes en Oosterleek met het *rechtsgebied van de stede* Schellinkhout verenigd. Als dorp blijven ze zelfstandig. In 1429 worden de privileges van Schellinkhout verbeurd verklaard vanwege een begane ‘ondaet’ tegen Adries Adaem, een grafelijke ambtenaar. Op 6 jan. 1430 worden Wijdenes en Oosterleek weer gescheiden van het poorterrecht van Schellinkhout en ontvangen ze eigen stadsrecht.⁷ Hierop worden aan Wijdenes en Oosterleek op 6 jan. 1430 nieuwe stadsrechten verleend. Schellinkhout wordt echter door Jacoba van Beieren als heerlijkheid in leen gegeven aan Jan, bastaardzoon van Jan van Beieren (jongere zoon van Albrecht). Deze overlijdt kinderloos in 1442, waarna, in ieder geval voor 1450, Schellinkhout weer stadsrechten krijgt.

Op 13 mrt. 1452 verleent Filips de Goede - vanwege de inwilliging van de 10-jarige bede - een handvest (5 artt.) aan Schellinkhout.⁸ Het betreft de verkiezing van burgemeesters en schepenen; een snelle rechtsprocedure zodat geen tijd en nering verloren gaan; alle inwoners dienen hun deel in de bede te betalen; boeten tegen degenen die hun goed niet ponden (belasting) en ieder die poorter wil worden, betaalt één oude Hollandse gulden.⁹

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1406.¹⁰ Afb.: drie bomen naast elkaar, waarin links en rechts een vogel, rechts ziende.
Randschrift: onleesbaar.

LITERATUUR:

- Blauw, K., ‘Historisch overzicht van de gemeentelijke herindeling van Noord-Holland’, in: *Rapport der Provinciale commissie ter bestudering van de gemeentelijke indeling van Noordholland*, 1^e dl. Den Haag 1949.
- Bruin, J. de, *Inventaris van de archieven van de stede/gemeente Schellinkhout*, Hoorn 1986.
- Goede, A. de, *Swannotsrecht. Westfriesche rechtsgeschiedenis*, I, Utrecht 1940.
- Dek, A.W.E., *Genealogie der graven van Holland*, Zaltbommel 1969.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 138-139.

¹ Smit, *De rekening der graven*, II, p. 3-13.

² *ChHZ*, III, p. 772.

³ Westfries Archief, Archief stede/gemeente Schellinkhout, inv. nr. 2.

⁴ Cox, *Hebbende privilege*, p. 138-139.

⁵ Pols, *Westfriesche stadrechten*, I, p. 22-24.

⁶ Pols, *ibid.*, p. 24-25.

⁷ Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 7.

⁸ Pols, *ibid.*, p. 25-27.

⁹ Van Limburg Brouwer, *ibid.*, p. 102 en 103.

¹⁰ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 89.

PLAATSNAAM: Schiedam. **STAD**

DATERING: 1275 mrt. 18.

VERLENER: Aleid, vrouwe van Schiedam.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Novum Sciedammum’ dateert van 1264.

In 1250 is de dam in de Schie aangelegd. Vrouwe Aleid is de zuster van Willem II, graaf van Holland, en weduwe van graaf Jan van Avesnes. In 1258 wordt zij regentes (ruwaardes) van het graafschap Holland en laat haar 'woning ter Nuwer Scie' bouwen. Aleid staat een actieve ontwikkeling voor van Schiedam: zo stelt graaf Floris V, samen met haar, in 1270 een jaar- en een weekmarkt in.¹ In 1273 verleent Floris V ook tolvrijheid aan de ingezetenen van Schiedam.²

Vrouwe Aleid schenkt op maandag 18 mrt. 1275 stadsrechten aan 'onse poirteren ende inwoenlingen in die nyewe stede bij thuus van Rivier'. De originele akte is bij een brand ten stadhuize op 4 mei 1604 verloren gegaan. Er is een afschrift bewaard gebleven dat in druk is verschenen.³ Het stadsrecht telt 24 artikelen en vertoont veel overeenkomsten met het privilege dat in 1252 aan Dordrecht is geschonken. De Schiedamse schepenen krijgen de hoge en de lage jurisdictie.

In een akte van 28 dec. 1317 is voor het eerst sprake van burgemeesters. In 1346 krijgt de stad het recht om vesten en grachten aan te leggen en in 1420 is sprake van een 'stede-huys'. Op 8 aug. 1463 verleent hertog Filips vrijheid aan Schiedam tot het verkiezen van burgemeesters.⁴

Schiedam is vooral een havenstadje, een bescheiden, maar snel groeiende nederzetting bij de belangrijke handelsroutes over de Maas en de Schie. Door het aanslibben van de Maasoever gaat het belang van de haven echter al weer snel achteruit. Tevergeefs wordt geprobeerd het tij te keren door havens te kanaliseren. Als Rotterdam en Delft in de 14^{de} eeuw hun eigen verbinding met de Maas krijgen moet Schiedam haar leidende positie afstaan. Schiedam staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Dordrecht.⁵

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 15 mei 1351.⁶ Afb.: naast elkaar drie poorten, elk met drie gekanteelde torens; boven de linker torens een liggend wapenschild.
Randschrift: SIGILLUM : PORT[E] : SCIEDAMME.

LITERATUUR:

- Kuyser, P.Th.J., 'De zegels, het wapen en de vlag van Schiedam', in: E.C.M. Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, 's-Gravenhage 1966.
- Heeringa, K. (uitg.), *Rechtsbronnen der stad Schiedam*, 's-Gravenhage 1904.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 102-103.

¹ OHZ, III, nr. 1254.

² OHZ, III, nr. 1654.

³ OHZ, III, p. 793, nr. 1687; Heeringa, *Rechtsbronnen*, p. 4-6; Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen, inclusief hertaling.

⁴ Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 131.

⁵ In art. 19 OHZ III; in art. 18 bij Heeringa, *Rechtsbronnen*.

⁶ Kuyser, 'De zegels', p. 222; in HUA, cat. I, nr. 392.

PLAATSNAAM: Schoonhoven. **STAD**

DATERING: 1280 mei 3.

VERLENER: Floris V, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Sconhouen' dateert van 1247.

In het midden van de 13^e eeuw bouwt Jan van der Lede (van Arkel) een burcht bij Schoonhoven. Hij zou ook al stedelijke rechten hebben verleend.¹ Op vrijdag 3 mei 1280 beleent Floris V zijn leenman Nicolaas van Cats met het *goet van Scoenhove* (inclusief rechtsmacht, tiend en bede) en bepaalt de wijze van vererven van het leen; hij bepaalt tevens de rechterlijke bevoegdheden van Van Cats en beschrijft een aantal stedelijke voorrechten van de poorters van Schoonhoven.² De originele oorkonde, medegezegeld door elect Jan I van Nassau, bisschop van Utrecht, is niet bewaard gebleven.³ In het afschrift is sprake van de 'poorte te Schoonhoven' en 'poorters van Schoonhoven'. Op 22 aug. 1281 geeft elect Jan I van Nassau, bisschop van Utrecht, bij oorkonde zijn wereldlijke rechtsmacht en de rechtspraak van het Utrechtse deel van Schoonhoven (in 'Lopikerpoort') in leen aan heer Nicolaes van Cats.⁴ In hetzelfde document verleent hij Schoonhoven tolvrijdom. Hiermee komt het gehele gebied onder één heer, terwijl van Cats 'tweeherig' wordt (leenman van graaf en bisschop). Een afzonderlijke stadsrechoorkonde is niet voorhanden; er heeft vanaf 1280 door verlening van aanvullende voorrechten een ontwikkeling tot stad plaatsgevonden.

Op 21 aug. 1300 verbindt Jan II, graaf van Holland, zich om de poorters van Schoonhoven te helpen tegen (de ontrouwe) van Cats en verleent hij toestemming om de stad te 'bevesten'.⁵ Op 4 mei 1322⁶ verleent graaf Willem III aanvullende stedelijke rechten en op 4 juli 1322 van Jan, heer van Beaumont, als stadsheer tevens het keurrecht.⁷ Op 4 dec. 1356 bevestigt heer Jan van Blois de privilegiën van zijn vader Jan van Henegouwen, heer van Beaumont.⁸

Schoonhoven staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560) en 10^e in de rangorde van stemhebbende steden in de Staten van Holland.

HOOFDVAART: Op Dordrecht.⁹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 9 juli 1323.¹⁰ Afb.: getinneerd kasteel met twee torens, rechts en links aan de muur een sleutel, tussen de torens een schild met vier leeuwen.
Randschrift: SIGILLUM OPIDI DE SCOENHOVE AD CA[U]SA[S].

LITERATUUR:

- Lugard, G.J., 'De zegels en het wapen van Schoonhoven', in: E.C.M. Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, 's-Gravenhage 1966.
- Visser, J.C., 'Schoonhoven' in: *Historische stedenatlas van Nederland*, Afl. 5: Schoonhoven en Nieuwpoort, P.A. Henderikx e. a. (red.), Delft 1990.
- Hugenholtz, F.W.N., 'Het ontstaan van de stad Schoonhoven', in: *Historische Encyclopedie Krimpenerwaard*, 7^e jg. nr. 4 (1982).
- Visser, J.C., *Schoonhoven. De ruimtelijke ontwikkeling van een kleine stad in het rivierengebied gedurende de Middeleeuwen*, Assen 1964.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 108-110.

¹ Visser, 'Schoonhoven', p. 72-73.

² OHZ, IV, p. 81 nr. 1901.

³ Er is een vidimus van 25 juli 1284; SA Krimpenerwaard, Oud-archief Schoonhoven, inv. nr. 189.

⁴ SA Krimpenerwaard, Oud-archief Schoonhoven, inv. nr. 187.

⁵ ChHZ, II, p. 16.

⁶ SA Krimpenerwaard, Oud-archief Schoonhoven, inv. nr. 911.

⁷ SA Krimpenerwaard, Oud-archief Schoonhoven, inv. nr. 203.

⁸ *Charterboek*, III, p. 9.

⁹ Ingesteld bij privilege van 1322 (ChHZ, II, p. 285).

¹⁰ Lugard, 'De zegels', p. 243; zegel in NA, Collectie Van Alkemade Van der Schelling, inv. nr. 2.

PLAATSNAAM: Sijbekarspel. **STEDE**

DATERING: 1414 febr. 2.

VERLENER: Willem VI, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Siboutskerspel’ dateert van ca. 1312.

Op vrijdag 2 febr. 1414 krijgt Sijbekarspel, met Benningbroek, van Willem VI, graaf van Holland, het stadsrecht van Schellinkhout.¹ De originele oorkonde is bewaard gebleven.²

De stede Sijbekarspel is een vereniging van twee dorpen als *rechtsgebied*. Als *dorp* blijven Sijbekarspel en Benningbroek zelfstandig.

Op 13 aug. 1426 verliest de stede Sijbekarspel zijn privileges vanwege deelname aan een aanval op het pro-Bourgondische Hoorn. Op 19 dec. 1428 wordt het voorlopig, en tegen betaling, weer teruggegeven.³

Op 30 juli 1436 krijgt de stede de verplichte bede opgelegd.⁴

Op 13 mrt. 1452 worden de privilegiën ‘tot onsen wederseggen’ voor 10 jaren weer verleend mits zij in die tijd niets ‘tegen de Graaflijkheid misdoen’. Een nieuw voorrecht daarbij is dat de schout niet meer éénmaal per week ‘gastrecht’ zal doen, zodat de schepenen niet telkens opgeroepen en in hun nering gestoord worden.

Op 4 mei 1456⁵ worden de privileges definitief teruggegeven. Op 27 sept. 1462 vaardigt hertog Filips een verordening uit betreffende de kerkdienst, rechtspraak, het raadhuis, schotbaar land en lasten te Sybekarspel en Benningbroek.⁶

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend.

LITERATUUR:

- Bruin, J. de, ‘Bannen en mannen in de stede Abbekerk. Grondgebied en functionarissen van een Westfriesse plattelandsstad’ in: *WFON* 62 (1995) p. 23-46.
- Pols, M.S., *Westfriesche stadrechten*, I en II, ’s-Gravenhage 1885/1888.
- Goede, A. de, *Swannotsrecht. Westfriesche rechtsgeschiedenis*, I, Utrecht 1940.
- Blauw, K., ‘Historisch overzicht van de gemeentelijke herindeling van Noord-Holland’, in: *Rapport der Provinciale commissie ter bestudering van de gemeentelijke indeling van Noordholland*, 1^o dl. Den Haag 1949.

¹ Pols, *Westfriesche stadrechten*, I, Inleiding p. XIX.

² Westfries Archief, Oud-archief Sijbekarspel, voorlopig inv. nr. 2.

³ Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 3.

⁴ Van Limburg Brouwer, *ibid.*, p. 33.

⁵ Westfries Archief, Oud-archief Sijbekarspel, inv. nr. 74.

⁶ Van Limburg Brouwer, *ibid.*, p. 129.

PLAATSNAAM: Sint Anna ter Muiden. **STAD**

DATERING: 1242 maart.

VERLENER: Thomas van Savoye, graaf van Vlaanderen en Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Muda’ dateert uit 1242.

In maart 1242 maken graaf Thomas en gravin Johanna van Vlaanderen bekend dat St. Anna ter Muiden hetzelfde recht als Brugge verkrijgt: *quod apud Mudam fecimus frankam villam et concessimus omnibus illis de Muda scabinagium et legem villae Brugensis*.¹ Mude wordt verheven tot *villa franca* (vrije stad) d.w.z. ‘eene stede van wet’. Het verkrijgt een eigen rechtbank met stadsschepenen en een afzonderlijke baljuw. De inwoners kunnen slechts door de eigen rechters geoordeeld worden.² Tevens krijgt men vrijstelling van tolheffing in Mude, Damme, Nieuwpoort en Duinkerke en ook een weekmarkt. Het in het Latijn geschreven charter is hertaald.³ Tevens behoort daartoe het ‘waterrecht’: het recht om juridisch toezicht uit te oefenen op de wateren van het Zwin en overtredingen te berechten. Ook worden de grenzen van de stadsvrijheid nader bepaald.⁴

In 1275 bekrachtigen Margaretha, gravin van Vlaanderen, en haar zoon Gwijde van Dampierre de privileges van 1242.⁵

Al in 1252 is Mude lid van de Vlaamse Hanze te Londen. De havenstad Mude, die zich in de eerste helft van de 13^e eeuw aan het Zwin ontwikkelt, behoort o.a. met Damme tot de voorhavens van Brugge aan het verzandende Zwin. De ligging op de linkeroever is ongunstig, omdat juist hier de verzanding het sterkst is. In de tweede helft van de 13^e eeuw krijgt Mude steeds meer concurrentie van een nieuwe haven, Lamminsvliet (later Sluis geheten) die voor 1290 stadsrechten krijgt. In 1293 verkrijgt Sluis een deel van het waterrecht van Mude. Op 14 mrt. 1316 wordt Mude echter weer volledig in het waterrecht hersteld.⁶ In een charter van 1351 wordt St. Anna ter Muiden tot de *civitates minores* (smalle steden) gerekend.⁷

HOOFDVAART: Op Brugge: ‘waar zij hoeft ende raet nemen’.⁸

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 15^e-eeuws.⁹ Afb.: schild met anker en ster en halve maan en een adelaar als schildhouder. Randschrift: SIGILLUM SCABINORUM ET BURGENSIVM VILLE DE MUDA AD CONTRACTUS.

LITERATUUR:

- Warnkönig, L.A., *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte bis zum Jahr 1305*, 3 dln. Tübingen 1843 (nieuwe uitg. Wiesbaden 1967).
- Gilliodts-van Severen, L., *Coutumes des pays et comté de Flandre. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées*. 6 dln. Brussel 1890-1893.
- Brock, P.E. de, *Wikken en wegen in de Middeleeuwse Haven van Sluis*, [St. Anna ter Muiden 750 jaar stadsrechten], Terneuzen 1992.
- Janssen, H.Q., *St. Anna ter Muiden, beschouwd als plaats, sedert het ontstaan der stad Mude in 1241, en als christelijke gemeente, van den aanvang der XVIde eeuw tot op onze dagen: eene geschiedkundige proeve*, Middelburg 1850.

¹ Warnkönig, *Flandrische Staats-*, II, afd. 2, Urkunden CL p. 60; Gilliodts, *Coutumes petites villes*, III, p. 259 e.v.

² Brock, *Wikken en wegen*, p. 8.

³ Brock, *ibid.*, p. 9.

⁴ Brock, *ibid.*, p. 7.

⁵ Gilliodts, *Coutumes petites villes*, III, p. 261; Brock, *ibid.*, p. 7-8.

⁶ Brock, *ibid.*, p.12.

⁷ Janssen, *St. Anna ter Muiden*, p. 226.

⁸ Gilliodts, *Coutumes petites villes*, III, p. 259; Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 154.

⁹ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 7.

PLAATSNAAM: Sint Maartensdijk. **STAD**

DATERING: [1485 febr. 24 – juni 9].

VERLENER: Alienora van Borssele, vrouwe van Sint Maartensdijk.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘St. Martendijk’ dateert van 1304.

In 1311 verkoopt Willem III, graaf van Holland, het ambacht Oudeland van Sint Maartensdijk aan een zekere Gheront van Overbordene. In een oorkonde van 1357 verleent hertog Willem V, graaf van Holland, tolvrijdom aan zijn lieden van het dorp Haestingen in Sinte Martijnsdike. In 1389 wordt van de ‘poert van Haestinghe, die men heet Sente Mertinsdijcke’, gesproken maar daarna is nog van parochie en dorp sprake.¹ Op 19 apr. 1420 verleent hertog Jan van Brabant een handvest aan Floris van Borssele, heer van Sente Martensdijck. In art. 1 is sprake van schepenen van de parochie Sint Maartensdijk.² In een charter van 4 febr. 1470³ en een oorkonde van 24 febr. 1485⁴ wordt nog gesproken van het dorp Sinte Martinsdijck. In de oorkonde van 1485 is (evenals in een eerdere oorkonde uit 1481) al wel sprake van ‘graftern’ - de veste - van Sint Maartensdijk.

Een oorkonde van 9 juni 1485 spreekt van ‘de steden, landen en heerlijkheden van Sint Maartensdijk en Scherpenisse’. Daarna is steeds sprake van de stad St. Maartensdijk, bijv. in een oorkonde van 1 juni 1491.⁵ Vermoedelijk heeft St. Maartensdijk tussen 24 febr. en 9 juni 1485 van de leenvrouwe, Alienora van Borssele, vrouwe van St. Maartensdijk, stadsrechten verkregen.⁶ Er is geen oorkonde bewaard gebleven; ook over de inhoud van de stadsrechten is niets bekend.

Op 2 mei 1518 verleent Floris van Egmond, heer van Sinte Martensdijck etc., een keur aan de ‘stede ende vryheyt van Sinte Martensdijck’. Het telt 125 artikelen.⁷

Sint Maartensdijk is een zg. ‘smalstad’ en staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Geen zegelafdrukken bekend. Oudste stadszegel (zilver): 18^e-eeuws.
Randschrift: SIGILLUM AD CAUSAS OPPIDI AGGERIS D’MAR.

LITERATUUR:

- Zuurdeeg, J.B., *Sint-Maartensdijk. Stad aan de Pluimpot*, Tholen 1985.
- Unger, W.S., ‘De keuren van Sint Maartensdijk’, in: *VMOVR* 10 (1946) p. 117-137.
- Lasonder, L.W.A.M., ‘De archieven van St. Maartensdijk 1541-1811’ in: *Verslagen omtrent ’s Rijks Oude Archieven* (1913).
- Unger, W.S. en J.J. Westendorp Boerma, ‘De steden van Zeeland’, in: *Archief Zeeuws Genootschap*, 4^e stuk (1957), V: Sint-Maartensdijk, p. 40-42.

¹ Unger, ‘De steden van Zeeland’, p. 40.

² Unger, ‘De keuren’, p. 119.

³ NA, AGH, inv. nr. 718.

⁴ NA, Nassause Domeinraad, II, nr. 475.

⁵ Unger, ‘De keuren’, p. 118; NA Nassause Domeinraad, nr. 73 fol. 1478.

⁶ Zuurdeeg, *Sint Maartensdijk*, p. 8.

⁷ Unger, ‘De keuren’, p. 120-137.

PLAATSNAAM:	Sint-Oedenrode.	STAD
DATERING:	1232 [apr. 9] – 1233 [apr. 2].	
VERLENER:	Hendrik I, hertog van Brabant.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Rodae S. Odae’ (Rode van St. Oda) dateert uit 1248. In de 11^e eeuw heeft de graaf van Rode een burcht op de Heuvel. In 1231 wordt het graafschap Rode ingelijfd bij het hertogdom Brabant. In 1232 wordt Rode hoofdplaats van het Kwartier Peelland van de Meierij.

Tussen vrijdag 9 apr. 1232 en zaterdag 2 apr. 1233 verleent Hendrik I, hertog van Brabant, aan de hertogelijke lieden in Rode en allen die zich daar willen vestigen stadsrechten. Het is dezelfde vrijheid – *eandem libertatem* - als de burgers van ’s-Hertogenbosch al bezitten.¹ De originele oorkonde is niet bewaard gebleven; de tekst is via afschriften bekend.² Deze rechten betreffen algemene punten van institutioneel recht: het poorterschap (dat men kan kopen), het *ius de non evocando*, instelling van een schepenbank, aanstelling van een schout, vrijdom van lasten, jaargedingen etc.³ In 1340 bevestigt Jan III, hertog van Brabant, het vrijheidsrecht – ‘soodanige en deselfde rechten als de burgers van Den Bosch’. Tevens worden twee jaarmarkten toegestaan.

In 1355 en 1372 hoort Sint-Oedenrode bij het *Verbond van steden en vrijheden* en in 1422 ook bij de ondertekenaars van het *Nieuwe Reglement van Brabant*. Het is tevens een gerechtelijke hoofdplaats. Op 10 aug. 1403 bevestigt hertogin Johanna de eerder verleende privileges en breidt het gebied van de vrijheid uit.⁴ Ook verkrijgt Sint-Oedenrode daarbij het recht van accijns, marktrechten en tevens vrijstelling van de rechtspraak van de rentmeester van de hertog, behalve op de drie jaargedingen.⁵ Het verkrijgt daarnaast nog het recht om lakens te zegelen, het waagrecht en het recht van stapel en van geleide.⁶ Er is een kapittel aanwezig en een gasthuis. Al in 1248 stichtte de hertog van Brabant in Sint-Oedenrode een prebende voor een scolasticus verbonden aan het kapittel. Dat zal het begin markeren van de plaatselijke Latijnse school.⁷ Sint-Oedenrode is nooit ommuurd of omweld geweest.

HOOFDVAART: Op ’s-Hertogenbosch.⁸

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1356.⁹ Afb.: burcht met twee gekanteelde zijtorens.
Randschrift: SIGILLVM BVRGENSIVM DE SA ODERODE.

LITERATUUR:

- Asseldonk, M.M.P. van, *De Meierij van 's-Hertogenbosch. De evolutie van plaatselijk bestuur, bestuurlijke indeling en dorpsgrenzen ca. 1200-1832*. Oosterhout 2002 (diss. Tilburg).
- Mommers, A.R.M., *Sint-Oedenrode van oude tijden tot heden*, Sint-Oedenrode 1928.
- Heesters, W. en C.S.M. Rademaker, *Geschiedenis van Sint-Oedenrode*, Tilburg 1972.
- Coopmans, J.P.A. (e.a.), ‘Sint-Oedenrode 750 jaar stadsrechten’, in: *Heemschild* jg. 16 (1982) nr. 4.

¹ ONB, I, 241-242, nr. 166.

² BHIC, Oud Archief Sint-Oedenrode 1232-1810, voorlopig inv. nr. 87; betreft een 17e-eeuws authentiek afschrift van de in 1340 en 1342 gevidimeerde tekst van 1232/1233; zie ook ONB, I, nr. 166.

³ Coopmans, ‘Sint-Oedenrode’, p. 78-80. Het zijn overigens minder uitgebreide rechten dan die van ’s-Hertogenbosch.

⁴ Mommers, *Sint-Oedenrode*, p. 7-8.

⁵ BHIC, Oud Archief Sint-Oedenrode 1232-1810, inv. nr. 2; Heesters en Rademaker, *Geschiedenis*, p. 59.

⁶ Coopmans, ‘Sint-Oedenrode 750’, p. 80; Van Asseldonk, *ibid.*, p. 282.

⁷ Van Asseldonk, *ibid.*, p. 257.

⁸ Vermoedelijk op ‘s-Hertogenbosch; zie Camps, ‘Het Eindhovense stadsrecht’, p. 18. In het BHIC is een 17^e-eeuws authentiek afschrift aanwezig van de akte van verlening van voorrechten aan de burgers van Den Bosch door hertog Jan III van 13 jan. 1330. Deze akte behelst tevens de verordening voor schout en schepenen van Den Bosch betreffende de rechtspraak. Deze is vermoedelijk gebruikt door de Rooise schepenen voor hoofdvaartzaken.

⁹ In Mommers, *Sint-Oedenrode*, inclusief afbeelding.

PLAATSNAAM: Sittard. **STAD**

DATERING: 1243 april [10 - 30].¹

VERLENER: Walram II de Goede, heer van Monschau, en zijn moeder Elisabeth van Bar.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Siter’ dateert van 1157 als paus Adrianus IV het kapittel van O.L. Vrouw te Maastricht in zijn bezittingen bevestigt o.a. te Sittard (*quicquid habetis apud Siter*).

Tussen 10 en 30 april 1243 verlenen Walram II, de Goede, heer van Monschau, en zijn moeder Elisabeth van Bar aan hun *villa* Sittard een meerledige vrijheid onder voorbehoud van zekere rechten.² De originele oorkonde is verloren gegaan³ maar via diverse afschriften bekend.⁴ De stadsrechtsoorkonde telt 20 artikelen en is in druk verschenen in 1876⁵ en in 1993.⁶ De oorkonde is medegezegeld door hertog Hendrik IV van Limburg. Tevens worden 12 getuigen bij naam genoemd. De artikelen 1-15 zijn vrijheden aan de *villa* Sittard verleend en de artt. 16-20 betreffen rechten die de heer zich voorbehoudt en twee bepalingen aangaan de openbare orde. Artikel 1 bepaalt vrijdom van [vroegere] belasting. In artikel 8 wordt een zekere regeling getroffen t.a.v. heervaart. In artikel 9 wordt de gerechtelijke tweekamp verboden. In artikel 17 wordt melding gemaakt van het [verplichte] onderhoud aan de [aanwezige] stadsgracht, aarden wal en palissade. In artikel 19 is sprake van de markt.

Tot 1609 (eind van het huis Gulik-Kleef-Berg) worden nog 34 privileges aan Sittard verleend in vier categorieën:

a. uitgebreide bevestigingen van het stadsrecht; b. globale bevestigingen; c. schriftelijke beloftes van nieuwe stadsheren, dat zij de rechten en vrijheden van de stad in acht zullen nemen; d. oorkonden die één of enkele vrijheden verlenen of bevestigen.⁷

De stad is het centrum van de heerlijkheid Sittard die in 1400 wordt verkocht aan de hertog van Gulik. Tot 1794 behoort de heerlijkheid tot het hertogdom Gulik. Tot de totale verwoesting in 1677 is het tevens een vestingstad.

HOOFDVAART: Op Aken (vanaf 1243),⁸ later appèl op schepenbank Aken (van ca. 1400 tot 1555).⁹ Na 1555 appèl op ‘hofgericht’ Düsseldorf.¹⁰

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 18 dec. 1276.¹¹ Afb.: St. Pieter met sleutel en boek, uitkomende boven een boog die rust op een kapiteel met torentje, waarboven een kruis. Randschrift: SIGILLUM OPIDI NOSTRI DE SITTERT.¹²

LITERATUUR:

- Hermesdorf, B.H.D., ‘Het stadsrecht van Sittard van 1243’, in: *De Maasgouw* 66 (1947) p. 84-85.
- Jansen, M., ‘De oudste vrijbrief van Sittard’, in: *PSHAL* 13 (1876) p. 110-123.
- Thissen, B., ‘Het oudste stadsrechtprivilege van Sittard’, in: *Sittard, uit bronnen geput*, Sittard 1993, p. 96-154.

¹ Paasstijl.

² Thissen, ‘Het oudste stadsrechtprivilege’, p. 143.

³ In 1715 nog in bezit van de stad Sittard; zie Thissen, *ibid.*, p. 143.

⁴ O.a. afschrift tussen 1677-1704, in Bayerische Staatsbibliothek München, Cgm. 2213, Band 21, f. 366v-368v.

⁵ Jansen, ‘De oudste vrijbrief’, p. 110-123.

⁶ Thissen, ‘Het oudste stadsrechtprivilege’, p. 143-152 incl. vertaling.

⁷ Thissen, ‘Het oudste stadsrechtprivilege’, p. 139-142.

⁸ Nève, *Rijkskamergerucht*, p. 262; Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 149.

⁹ Thissen, ‘Het oudste stadsrechtprivilege’, p. 134; de Akense schepenbank vormde een soort oppergerecht.

¹⁰ Thissen, *ibid.*, p. 134: vanaf de invoering van een Gulikse ‘Rechtsordnung’ in 1555.

¹¹ GA Sittard, SA I, 1238; Thissen, ‘Het oudste stadsrechtprivilege’, p. 137.

¹² Een zegel van 11 mrt. 1289 in het archief van Hasselt (B.); Brugmans en Heeringa, *Corpus Sigillorum*, p. 62 nr. 622.

PLAATSNAAM: Sloten. **STAD**

DATERING: [Vóór 1422 apr. 27].

VERLENER: Geen.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Sloten’ dateert van 26 mrt. 1384 als schepenen en raad van Kampen die van Sloten en Dodingwerstal een vrede geven.¹

De oudst bekende akte waarin Sloten als stad wordt vermeld dateert van maandag 27 apr. 1422.² Hierin is sprake van een verbond met Occo ten Broeke, Groningen, de Ommelanden en de Hanzesteden, mede aangegaan door ‘Grietmans ende Mederechters ende ghemeene Meente in Sloeten’.

In een oorkonde van vrijdag 30 aug. 1426 met betrekking tot de vereniging van Oldehove, Nijehove en Hoek wordt Sloten ook uitdrukkelijk als stad vermeld.³ Vanwege het ontbreken van een erkende landsheer in Friesland heeft er geen feitelijke stadsrechtverlening plaatsgevonden waardoor er ook geen oorkonde voorhanden is. De stedelijke rechten zullen in onderling beraad en in de loop der tijd zijn ‘toegestaan’ door het bestuur van Westergo.

Op 28 juni 1487 bezegelt ‘Schelta Rommertsz., Schepene in Sloten’ het onderlinge verbond der Westergoërs.⁴ In een oorkonde van 12 nov. 1496 is sprake van ‘Borgermesteren, Recht unde Raeth der stad Sloten’.⁵

Vanwege haar strategische positie is Sloten in de Middeleeuwen al omwald. Sloten staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560). In 1672 worden een gracht en bolwerken aangebracht door Menno van Coehoorn. Het middeleeuwse privilege van de brugtol van Sloten wordt in 1950 opgeheven.

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 12 nov. 1496.⁶ Afb.: een wapenschild met halve adelaar (r.) en halve lelie (l.). Randschrift: SECRET[UM CIV]IUM COMMUNITATIS SLOTENSIS.⁷

LITERATUUR:

- Telting A., *De Friesche stadrechten*, 's-Gravenhage 1883.
- Telting A., *Het Oud-Friesche stadrecht*, 's-Gravenhage 1882.
- Colmjon, G., *Register van oorkonden die in het Charterboek van Friesland ontbreken, tot het jaar 1400*, Leeuwarden 1883.
- Dorhout, U.G., *Het stedeke Sloten*, Amsterdam 1916.
- Schaafsma, J. (e.a.), *Inventaris van de archieven der stad Sloten tot 1816 enz.*, Leeuwarden 1965.
- Stuvel, H.J., *Glorie van het verleden*, Utrecht 1946.
- Schotanus, C., ‘De Stadt Sloten’, in: *Beschryvinge van de Heerlyckheydt van Frieslandt*, Franeker 1664.

¹ Colmjon, *Register van oorkonden*, p. 88, nr. 366.

² Friedländer, *Ostfriesisches Urkundenbuch*, I, nr. 307, p. 274.

³ Sipma, *Oudfriesche oorkonden*, II, 1933, p. 15, nr. 13; Schwartzberg, *Charterboek*, I, p. 469.

⁴ Schwartzberg, *Charterboek*, I, nr. 742.

⁵ Telting, *Het Oud-Friesche stadrecht*, p. 85.

⁶ GA Groningen, inv. Reg. Feith 1496.72, nr. 182. De zegelclausule luidt: *Ende wy borghemeysteren ende Raet der steden...Sloten onse Stedes seghelen...hyr onder ghehanghen.*

⁷ Van een zegel uit 1550; Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 93. Aanvulling randschrift door auteur dezes.

PLAATSNAAM: Sluis. **STAD**

DATERING: [1278 dec. 29 – 1290 nov. 23].

VERLENER: Gwijde van Dampierre, graaf van Vlaanderen.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Leclusa’ dateert van ca. 1241. De plaats Lamminsvliet (later Sluis) is vermoedelijk omstreeks 1270 ontstaan als een voorhaven van Brugge en omstreeks 1280 door Jan, heer (vanaf 1298 graaf) van Namen, namens de graaf van Vlaanderen, verder uitgebreid nabij een tolhuis in een bocht van het Zwin.

In een charter van donderdag 23 nov. 1290 verklaren schepenen en gemeente van de stad Lamminsvliete (oude naam voor Sluis) dat hun stad eerder door Gwijde van Dampierre, graaf van Vlaanderen (1278 - 1305), tot een ‘stede van wet’ (*villa franca* - vrije stede) was gemaakt met gelijke wet als die van Brugge.¹ De originele oorkonde van graaf Gwijde is niet bewaard gebleven. De stadsrechtverlening door graaf Gwijde wordt bevestigd door diens zoon (en latere graaf) Robrecht op 29 juni 1293; hij neemt de 5 artikelen van het stadsrecht ook letterlijk hierin op.² Gelet op het begin van de regering van graaf Gwijde zal de verlening van het stadsrecht aan Sluis hebben plaatsgevonden tussen 29 dec. 1278 en 23 nov. 1290.

Tot 1324 heet Sluis ‘Lamminsvliet’, daarna is steeds sprake van ‘Sluus’. Al vroeg wordt Sluis een versterkte stad: in 1382 laat Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen, vestingwerken aanbrengen. Met de bouw van het kasteel van Sluis wordt begonnen in 1385. In de 14^e en 15^e eeuw komt Sluis tot grote bloei.

De Bourgondische hertogen laten Sluis als een kostbaar bezit versterken met wallen, grachten, poorten en twee enorme kastelen. In de haven wordt in 1340 de belangrijkste zeeslag van de late Middeleeuwen uitgevochten en vanaf 1387 is Sluis de voornaamste Bourgondische vloothaven. Sluis staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

Als gevolg van het Souverein Besluit van 26 aug. 1814 wordt Sluis gerekend tot de stemhebbende steden van Zeeland met één vertegenwoordiger in de Provinciale Staten.

HOOFDVAART: Op Brugge: dat zij schepenen van Brugge als hun “wettelijk hoofd” erkennen.³

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 23 nov. 1290.⁴ Afb.: koggeschip met zegenende bisschop, en vier om twee vissen aan weerszijden.
Randschrift: SIGILLVM: SCABINORVM DE LAMMINSVLIETE.

LITERATUUR:

- Janssen, H.Q. en J.H. van Dale (uitg.), *Bijdragen tot de oudheidkunde en geschiedenis inzonderheid van Zeeuwsch Vlaanderen*, 6 dln., Middelburg 1856-1863.
- Dale, J.H. van, *Een blik op de vorming der stad Sluis en op de aanleg harer vestingwerken van 1382 tot 1587*, Middelburg 1871.
- Hapke, R., ‘Die entstehung von Sluis’, in: *Hansische Geschichtsblätter*, Keulen/Marburg 1904/05.
- Juten, G.C.A., ‘Sluis; oudheid en stichting deezer stad; de twee oudste oorkonden’, in: *Geschiedkundige Bladen*, I (1905) p. 149-174.
- Gilliodts-van Severen, L., *Coutumes des pays et comté de Flandre. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées*. 6 dln. Brussel 1890-1893 ; dl. IV : o.a. Sluis.

¹ Jansen en van Dale, *Bijdragen*, II, p. 191. Aan de oorkonde hangt het zegel van schepenen (zie noot 4).

² Warnkönig, *Flandrische Staats*, I, 2^e dl., p. 62-64: oorkondenboek van de steden Aardenburg, Muda, Sluis en Oostende.

³ ‘Liste des villes ressortissant à la ville de Bruges’ (1303); Gilliodts, *Coutumes petites villes*, IV p. 454 ; Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 154.

⁴ In stadsarchief Brugge. Brugmans en Heeringa, *Corpus Sigillorum*, p. 62, nr. 623, dit betreft een zegel uit 1293. Een later zegel uit 1309 heeft als randschrift: S[IGILLVM] SCABINORVM ET COMB[UR]GENCIVM VILLE DE LAMMINSVLIET (zegel van de schepenen en de burgers van de stad Lamminsvliet).

PLAATSNAAM:	Sneek.	STAD
DATERING:	[Vóór 1317 okt. 9]	
VERLENER:	Geen.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Snek' staat in een oorkonde van 15 aug. 1296 waarbij de overheid van Westergo stelling neemt tegen het eigenmachtige optreden van Sneker ingezetenen.¹ Na de bedijking van de Middellzee gaat Sneek een belangrijke rol spelen als centrale handelsplaats op een knooppunt van waterwegen.

In 1317 is sprake van een geschil tussen Westergo en de stad Kampen. In een oorkonde van zondag 9 okt. 1317 'zeghelen der poerte van Staveren, van Harlingen, van Snaken (Sneek) ende van der Yilse (IJlst)' een akkoord - na bemiddeling door graaf Willem III van Holland - tussen de stad Kampen en de Friezen.² Dit is de oudste vermelding van Sneek als stad en van het Sneker stadszegel. Namens Westergo treden op de 'Griecmanne van Fronekere, van Wildinghe ende van Waghenbrugghen' (=Wymbritseradeel). In een oorkonde van 12 jan. 1318 wordt dit akkoord bevestigd door 'de poirters van Harlinghe, van Snake, en van Dorylse (IJlst)'.³ In een akte van 15 mei 1328 is sprake van 'der P[a]rochyen van Snake buten der Poirte'.⁴ In een brief van juni 1424 geeft het bestuur van Wymbritseradeel het stadsbestuur van IJlst toestemming te berechten 'gelyck dae Burghermaesteren, Scheppen en Reede yn Snitze'.⁵

De in de loop der tijden verworven stedelijke rechten zijn in april 1456 officieel vastgelegd in het 'Sneeker Stadboek'.⁶ Het Stadboek telt 249 artikelen. Evenals in andere Friese steden (m.u.v. Staveren) zijn hier drie bepalende kenmerken aanwezig: de grote kerkelijke invloed, de leidende rol van de hoofdelingen en het burgerlijke karakter van de 'stadsvrede' vanwege het ontbreken van een landsheer.

In 1492 wordt Sneek omwald (later ook ommuurd) en omgracht. Sneek staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Beroep op 'dat mene Landt' (bestuur Westergo) in art. 31 van het Stadboek.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1434.⁷ Afb.: Martinikerk met de torens rechts, waarbij de rechtseik uit het dak ontspringt.
Randschrift: SECRETUM CIVITATIS SNEKENSIS.⁸

LITERATUUR:

- Miedema, A.S., *Sneek en het Sneeker stadrecht*, Sneek 1895 (diss.).
- Telting A., *De Friesche stadrechten*, 's-Gravenhage 1883.
- Telting A., *Het Oud-Friesche stadrecht*, 's-Gravenhage 1882.
- Halbertsma, H. en W.H. Keikes, *Sneek: drie kronen met ere*, Sneek 1956.
- Schuur, J.R.G., *Leeuwarden voor 1435*, Zutphen 1979.
- Rasterhoff, L. en K. de Vries, *Tussen leeuw en wildeman, 500 jaar Sneker stadrecht*, Sneek 1956.
- Richthofen, K. von, *Untersuchungen über Friesische Rechtsgeschichte*, 3 dln. Berlijn 1880-86.
- Haersma Buma, B. van, *De Grote- of Martinikerk*, Leeuwarden 1982.

¹ Von Richthofen, *Untersuchungen*, I, p. 141; Halbertsma, *Sneek*, p. 15, 16 en 25.

² Schwartzberg, *Charterboek*, I, p. 157, 158; Telting, *Het Oud-Friesche stadrecht*, p. 105.

³ Schwartzberg, *Charterboek*, I, p. 163; Halbertsma, *Sneek*, p. 26.

⁴ Schwartzberg, *Charterboek*, p. 181; Halbertsma, *Sneek*, p. 29; Van Mieris, *Charterboek*, II, p. 456: het betreft een akte waarbij graaf Willem III van Holland het schoutambt verleent.

⁵ Schwartzberg, *Charterboek*, I, p. 462.

⁶ Telting, *De Friesche stadrechten*; afschrift van Stadsboek uit 1660-1664 in GA Sneek. Ms. van het *Stadboek* uit 1464 is afgedrukt in Schwartzberg, *Charterboek*.

⁷ Afbeelding in: Van Haersma Buma, *De Grote- of Martinikerk*, p. 5 en 6; zegelafdruk in Tresoar, Archief Klooster Hospitaal 30 OR 4, reg. 8.

⁸ Van stadszegel uit 1492; Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 94.

PLAATSNAAM: Spanbroek. **STEDE**

DATERING: 1414 febr. 2.

VERLENER: Hertog Willem VI, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Spanbroech’ dateert van 1256 (cop. Ca. 1300).

Op vrijdag 2 febr. 1414 verleent Willem VI, graaf van Holland, stadsrecht aan Spanbroek.¹ De originele oorkonde is bewaard gebleven.² Het handvest telt 11 artikelen en is in druk verschenen.³

De stede Spanbroek is een vereniging van de dorpen Spanbroek, Opmeer, Obdam en Hensbroek als *rechtsgebied*; als *dorp* blijven ze zelfstandig. Op 13 aug. 1426 verliest de stede Spanbroek zijn privileges vanwege deelname aan een aanval op het pro-Bourgondische Hoorn. In 1429 worden de vier dorpen als ‘leen Spanbroek’ geschonken (als heerlijkheid) aan Arend van Gent. Het leen valt echter in 1434 in drie breuken uiteen.

Jan van der Boekhorst wordt beleend met de helft (Spanbroek), Jan van Zwieten met een kwart (Opmeer) en Goeswijn Michielsz eveneens met een kwart (Obdam en Hensbroek). De splitsing van het oorspronkelijke ‘leen Spanbroek’ in drie afzonderlijke heerlijkheden wordt in 1475 door Karel de Stoute geformaliseerd.

Omdat de dorpscombinatie van 1414 niet kan worden hersteld wordt aan Spanbroek op 20 dec. 1456 een nieuw ‘eigen’ stadsrecht verleend.⁴

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend.

LITERATUUR:

- Goede, A. de, *Swannotsrecht. Westfriesche rechtsgeschiedenis*, I, Utrecht 1940.
- Blauw, K., ‘Historisch overzicht van de gemeentelijke herindeling van Noord-Holland’, in: *Rapport der Provinciale commissie ter bestudering van de gemeentelijke indeling van Noordholland*, 1^e dl. Den Haag 1949.
- Bruin, J. de, ‘Enkele hoofdstukken uit de geschiedenis van Obdam, Hensbroek en de Wogmeer’, in: *WFON* 55, Hoorn 1988.
- Dekker, A., ‘Stadsrecht voor het platteland. Stadsrechtverleningen aan Westfriesche dorpen 1402-1415’, in: D.P. Blok e.a. (red.), *Datum et actum. Opstellen aangeboden aan Jaap Kruisheer ter gelegenheid van zijn 65^e verjaardag*, Amsterdam 1998, p. 111-118.

¹ Pols, *Westfriesche stadrechten*, I, bijlagen p. 29.

² Westfries Archief, Oud-archief Spanbroek, inv. nr. 157.

³ Pols, *ibid.*, I, bijlagen p. 29.

⁴ De Bruin, ‘Enkele hoofdstukken’; oorkonde in Westfries Archief, Oud-archief Spanbroek, inv. nr. 179.

PLAATSNAAM: Staverden. **STAD**

DATERING: 1298 mrt. 25.

VERLENER: Reinald I, graaf van Gelre.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘apud Staveren’ dateert van 1290.

Op 3 juni 1291 verleent Rooms koning Rudolf I van Habsburg toestemming aan Reinald I, graaf van Gelre, om de stad *Stavera* te stichten.¹ Op 16 juli 1295 bevestigt Rooms koning Adolf van Nassau deze toestemming.²

Het is de bedoeling van de graaf om naast zijn jachtslot een nieuwe stad te stichten. De kern van de bevolking zou dan moeten bestaan uit leden van een door de graaf opgerichte *societas*, een soort ridderorde ofwel een groep van wijze lieden met hoge status, die een groot aantal bijzondere privileges zouden verkrijgen.³

Op dinsdag 25 mrt. 1298 verheft Reinald I, graaf van Gelre, het gehucht Staverden op de Veluwe tot stad (*oppidum*) en verleent een uitgebreid stadsrechtprivilege.⁴ De originele oorkonde is bewaard gebleven, telt 21 artikelen en is in druk verschenen.⁵ Er wordt een aantal voorrechten (tolvrijheid, schepenrechtspraak) toegekend maar er dienen ook belastingen te worden opgebracht waaronder ‘Thinsen’ (tijnsen). Ook behoudt de graaf zich een aantal rechten voor en zijn de inwoners verplicht tot heervvaart.

Op 18 apr. 1309 bevestigt Rooms koning Hendrik VIII de verleende stadsrechten.⁶ De ‘stad’ Staverden bestaat echter slechts uit het jachtslot en enkele boerderijen met in totaal ca. 40 ‘inwoners’. Hoewel graaf Reinald II het jachtslot na 1320 uitbreidt tot een burcht met een slotgracht en een ommuurde tuin, wordt in die tijd het idee om daadwerkelijk een stad te stichten verlaten.

Vanaf 1400 wonen de graven van Gelre er niet meer zelf. Het huis Staverden wordt beheerd door een leenheer, de Staverman. De eerste Staverman is Gaedert van Staveren, die verplicht is om witte pauwen te fokken voor de (witte) pluimen op de helmen van de graven van Gelre.⁷

HOOFDVAART: Op Zutphen.⁸

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend.

LITERATUUR:

- Rutte, R., ‘Falen of slagen: motieven bij laatmiddeleeuwse stadsstichtingen’, in: *Historisch-geografisch Tijdschrift* deel 18 (2000) nr. 1, p. 1-11.
- Augusteijn, J., Gelderland. ‘De Steden van de Veluwe. Arnhem, Elburg, Harderwijk, Hattem, Wageningen, alsmede Nijkerk en Staverden’, in: Sijmons, A. en J.W.H. Werner (red.), *Historische plattegronden van Nederlandse steden*: deel 8 Gelderland: 1. Steden van de Veluwe, Lisse/Alphen a/d Rijn 1997.
- Moors, P., ‘Frenetieke activiteit’? De religieus-ideologische politiek van graaf Reinoud I van Gelre, 1288-1318’, in: *BMGelre* 91 (2000) p. 37-77.

¹ Afschrift van ca. 1700 van de originele oorkonde in het Streekarchivariaat Noordwest-Veluwe.

² Beide brieven in druk verschenen (o.a.) bij Van Mieris, *Charterboek*, I, p. 587.

³ Rutte, ‘Falen of slagen’, p. 5.

⁴ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, I, nr. 53; Augusteijn, ‘De Steden van de Veluwe’, p. 67-68.

⁵ Oorkonde in Gelders Archief, Hertogelijk Archief Charterverzameling (archiefblok 0243), inv. nr. 82. In druk bij Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, I, p. 57-60, nr. 53.

⁶ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, I, nr. 109.

⁷ Deze traditie heeft in elk geval nog tot 1998 standgehouden!

⁸ Volgens artikel 5. De nummering van de artikelen van de oorkonde door auteur dezes.

PLAATSNAAM: Staveren. **STAD**

DATERING: [Vóór 1068 jan. 11].

VERLENER: Egbert I van Brunswijk, markgraaf van Friesland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Stavron' dateert uit de 10^{de} - begin 11^{de} eeuw (cop. 11^{de} eeuw). Tussen 1038-1057 worden zilveren munten uit 'STAVERVN' vermeld die in grote aantallen voorkomen nabij havensteden aan de Oostzee.

In mei 1123¹ bekrachtigt keizer Hendrik V de door zijn vader Hendrik IV verleende voorrechten, alsmede de door Egbert I van Brunswijk, markgraaf van Friesland (1057-11 jan.1068), aan de inwoners van Staveren verleende stadsrechten.² Deze rechten betreffen o.a. de immuniteit: de poorters vallen niet meer onder het recht dat gesproken wordt op de rechtsdagen van de gouw. In Staveren geldt de stadvrede en niet de landvrede. Het duel als bewijs wordt verboden en een bepaling gaat over de Rijntol. Uit de bekrachtiging van 1123 blijkt 'dat de vroedste mannen der stad het recht hebben opgeteekend, [en] dat 's keizers ambtenaren het geschreven recht en het gewoonterecht hebben erkend'.³

Egbert II van Brunswijk, markgraaf van Meissen en Friesland (zoon van Egbert I), rebelleert tegen Hendrik IV, waardoor hij zijn Friese lenen (o.a. Staveren, ook wel Zuidergo genoemd) verliest. Op 30 okt. 1077 komt het graafschap Staveren aan bisschop Koenraad van Utrecht.⁴ In een akte van 29 mei 1132 is sprake van de *cives Staurienses* ('burgers van Staveren').⁵ In een verdrag met Utrecht (1 mrt. 1246) is sprake van *Scultetus, Scabini, Consules ac tota Civitas Staurensis*.⁶

Op 1 apr. 1292 verleent Floris V, graaf van Holland, stadsrecht aan de 'poorteren van Stavoren'. De 'Scepenen ende Ghemiente' huldigen hem 'bi vrien wille ende ombedwonghen' en ontvangen hem als hun 'rechten Heere'.⁷ De inrichting van het bestuur van de stad is Hollands, en afwijkend van de andere steden in Friesland: hier is een schout en niet een olderman.⁸ De stadsrechtbrief telt 34 artikelen (ongenummerd) en is in afschrift bewaard. Tot 1414 staat Staveren onder Hollands grafelijk bestuur, waarna zij onder Fries bestuur komt. Staveren staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1 mrt. 1246.⁹ Afb.: koggeschip op zee, met stuurman.
Randschrift: [+ SI]GILLVM BVRGENSIV[M DE STAVRI]A.

LITERATUUR:

- Heeringa, K., *Het oude Staveren*, Groningen 1893 (diss.).
- Telting A., *De Friesche stadrechten*, 's-Gravenhage 1883.
- Haan, P.de, *Staveren, o Staveren: een geschiedenis van Stavoren*, Stavoren 2002.
- Mol, J.A. en K. van Vliet: 'De oudste oorkonden van het Sint-Odulfusklooster van Staveren', in: *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, 1 (1998) p. 73-134.
- Schotanus, C., 'De Stadt Staveren', in: *Beschryvinghe van de Heerlyckheydt van Frieslandt*, Franeker 1664.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 113-114.

¹ Ter Kuile, I, nr. 46 (mei 1123; vervalst); Schwartzberg, *Charterboek*, I, p. 71 (met jaartal 1118); Waitz, *Urkunden*, p. 25, nr. 9 (1108); Oppermann, *Untersuchungen*, I, p. 246 (1108); Telting, *Het Oud-Friesche stadrecht*, p. 24.

² Telting en Von Richthofen gingen uit van verlening door graaf Egbert II, maar Heeringa, *Het oude Staveren*, p. 26, ook noot 1, en Unger, 'De stadsrechten', p. 134 houden het op graaf Egbert I, die op 11 jan. 1068 overlijdt.

³ Heeringa, *Het oude Staveren*, p. 26. Heeringa neemt aan dat de rechten rond 1060 door Egbert I zijn verleend.

⁴ *OSU*, I, 238; *ChHZ*, I, p. 69.

⁵ *OSU*, I, 340. In de stichtingsoorkonde van de St. Odulfusabdij te Staveren.

⁶ *OSU*, II, 1071, waaraan oudste stadszegel (zie noot 9).

⁷ *OHZ*, IV, nr. 2713; ('uit vrije wil en niet gedwongen'); bij Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen, tekst inclusief hertaling.

⁸ Telting, *Het Oud-Friesche stadrecht*, p. 20, 21 en 124. In het Stavere stadsrecht van 1292 (artt. 9 en 10) wordt melding gemaakt van de 'rechter' (d.i. de schout), en in het latere *Stadboek* van 'Herentolne' (art.96), ook typisch Hollands.

⁹ Brugmans en Heeringa, *Corpus Sigillorum*, p. 62, nr. 625; *OSU*, II, 1071. Aanvulling randschrift door auteur dezes.

PLAATSNAAM:	Steenbergen.	STAD
DATERING:	[1337 – 1345].	
VERLENER:	Machtild van Wesemale, vrouwe van Bergen op Zoom en Jan III, hertog van Brabant, als heer van Breda.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Stenberghe’ dateert van 1267. Steenberg is vermoedelijk in de 2^e helft van de 13^e eeuw ontstaan. Steenberg krijgt privileges in 1272, 1292 en 1308. Al eerder (1267) circuleerde het ‘recht van Stenberghe’ als recht voor de Gentse turfgravers bij Zonzeel tussen Zevenbergen en Terheijden. Het recht is mogelijk van Noord-Vlaamse herkomst.¹ De eerste keur of *Antiqua Kora* uit 1272 is verleend door Arnoud van Leuven en zijn vrouw Elisabeth van Breda; de Middelkeur en de Nieuwe Keur worden gezamenlijk verleend door de heren van Bergen op Zoom en Breda (van 1287 tot 1458 wordt Steenberg door hen in *condominium* bestuurd en worden de inkomsten gedeeld).

In 1290² en opnieuw in 1319 en 1321 krijgen de inwoners toestemming hun *dorp* te ommuren.³ In een oorkonde van hertog Jan III van Brabant van 28 jan. 1331 is sprake van de ‘poorters’ en ‘poort van Steenberg’.⁴ Hij verleent daarin toestemming tot het houden van een jaarmarkt en aanleg van een haven.

In 1337 is in een schepenbrief uit Steenberg echter nog sprake van *den dorpe*.⁵ In 1345 schrijft men echter *villē seu opidi Steenbergensis*⁶, zodat dan definitief sprake is van de stad Steenberg. Tussen 1337 en 1345 zal Steenberg formeel tot stad geworden zijn.⁷ Er zijn geen geschreven stadsrechten bewaard gebleven. De stadswording is de afsluiting van een ontwikkelingsproces.⁸

Op 14 jan. 1431 bezweert Jan II van Glymes de rechten en vrijheden van Steenberg. In 1458, bij de verdeling van het *condominium*, gaat Steenberg als zelfstandige heerlijkheid behoren tot het leengebied van de heer van Breda.

HOOFDVAART: Van 1272 tot 1458 op de schepenbank van Bergen op Zoom. Vanaf 1458 had Steenberg hofvaart op de stad Breda.⁹ Dit is vervolgens omgezet in een hoger beroep op de hoofd- en leenbank aldaar.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 8 mrt. 1355.¹⁰ Afb.: schild beladen met St. Andreaskruis, in de voet een berg met drie toppen.
Randschrift: +:S[IGILLVM]:COMMUNITATIS:VILLE:DE:STEENBERGHEN: .

LITERATUUR:

- W. Bezemer, *Oude rechten van Steenberg*. 's-Gravenhage 1897.
- F.A. Brekelmans, 'Het ontstaan van Steenberg als stad', in: A. Delahaye (red.) *Uit Stad en Land en Land van Steenberg* (Steenberg 1958) p. 28-33.
- W.A. van Ham, 'Steenberg: balans van een geschiedschrijving', in: *De Oranjeboom* 24 (1971) p. 126-156.
- A. Delahaye, 'Heerlijkheid en stad', in: A. Delahaye (red.) *Steenberg in de middeleeuwen* (Steenberg 1972) p. 13-88.
- Jacobs, B.C.M., 'Een oudere en een jongere heerlijke stad: Steenberg en Willemstad', in: Th.E.A. Bosman, J.P.A. Coopmans en B.C.M. Jacobs, *De heerlijke stad*, Assen/Maastricht 1988 (Brabantse Rechtshistorische Reeks 3) p. 109-125.

¹ ONB, I, p. 391-396, nrs. 1066-1069: *ius et consuetudinem de Steinberghe, prout est sigillatum ipsis de Stenberghe*.

² Feitelijk in de periode juni/juli 1287 - 27 febr. 1291, zie ONB, I, nr. 1284.

³ Jacobs, 'Een oudere', p. 109; akte 25 januari 1319 in NA, Nassause Domeinen, inv. 423, reg. 144.

⁴ Brekelmans, 'Het ontstaan', p. 40-41; Jacobs, 'Een oudere', p. 109.

⁵ Brekelmans, *ibid.*, p. 43.

⁶ Brekelmans, *ibid.*, p. 46.

⁷ Jacobs, 'Een oudere', p. 109.

⁸ Brekelmans, 'Het ontstaan', p. 28 – 33.

⁹ C.J.F. Slootmans, 'De scheidingsregeling van 1458 tussen Breda en Bergen op Zoom', in: A. Delahaye (red.), *Uit Stad en Land*, p. 7-27.

¹⁰ Aan het charter van het verbond van Brabantse steden en vrijheden.

PLAATSNAAM: Steenwijk. **STAD**

DATERING: [Vóór 1296 febr. 29].

VERLENER: [Jan II van Sierck, bisschop van Utrecht].

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Steenwijk' dateert van 1141 (vals?; cop. begin 15^e e.).¹ Dan blijkt de Utrechtse bisschop over de parochie aldaar te beschikken die hij schenkt aan de abdij van Ruinen. Op 29 febr. 1296 is voor het eerst sprake van *opidum nostrum Steenwijck et eius incolae*.² Op 26 dec. 1324 is sprake van de 'schepenen van Campen, Suolle, Hasselte ende Steynwich'.³ Vermoedelijk heeft stadsrechtverlening plaatsgevonden vóór 29 febr. 1296 dat de vroegste vermelding als stad (*opidum*) is en tevens de datum van verheffing van de St. Clemenskerk tot kapittelkerk.

Op donderdag 25 juni 1327 ('des donderdags nae Sinte Johansdach Baptiste in de somer') bevestigt Jan III van Diest, bisschop van Utrecht, de schepenen van Steenwijk in 'haare stadsrechten ende vryheyt', verkregen van zijn voorgangers en wenst dat zij alle rechten gebruiken die de inwoners van Deventer, Kampen en Zwolle en de andere steden 'over Issel' gebruiken.⁴ De oorkonde is niet bewaard gebleven maar wel een afschrift⁵ van de brief van Jan van Diest en deze is in druk verschenen.⁶ Op 23 nov. 1393 bevestigt bisschop Frederik van Blankenheim de privileges van Steenwijk.⁷

In 1523 wordt de stad verwoest waarbij het archief verbrandt. Steenwijk staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560) en ook als één van de 16 kleine steden op de 'Landdagpenning' uit 1597 van de Staten van Overijssel.

Bij K.B. van 21 juli 1816, nr. 5, wordt Steenwijk tot de rang van stad verheven echter zonder vertegenwoordiger in de Staten.⁸ Bij K.B. van 12 mei 1818 krijgt Steenwijk een afzonderlijk bestuursreglement.⁹

HOOFDVAART: Op Zwolle¹⁰, ook appèl op Zwolle.¹¹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1417.¹² Afb.: zittende bisschop.
Randschrift: SIGILLUM OPPIDI STENWIC.¹³

LITERATUUR:

- Telting, A., 'Stadregten van Steenwijk', in: *OSDM*, 10^e stuk 1891.
- Keuzenkamp, J.H., 'Geschiedenis en beschrijving van drie wapens', in: *Historische Mededelingen, officieel orgaan van de Historische Vereniging Steenwijk en Omstreken*, 2 (1986) p. 8-18.
- Kocken, M.J.A.V., *Van stads- en plattelandsbestuur naar gemeentebestuur*, 's-Gravenhage 1973.
- Berends, P., 'Het oudste stadsrecht van Steenwijk', in: *Ned. Archievenblad* 25 (1916-1917) p. 171-174.
- Bruinenberg, H., *Duizend jaar Steenwijk*, Steenwijk 1966.
- Heel, C. van, 'Het vroegste verleden van Steenwijk', in: *Historische Mededelingen*, 2 (1986).
- Pot, C.W. van der, 'Gemeentelijke bestuursorganisatie 1815-1819'; en 'Gemeentelijke bestuursorganisatie 1822-1825', in: *TvR* 12 (1933) p. 241-309 en *TvR* 13 (1934) p. 261-305.

¹ Ter Kuile, *Oorkondenboek*, I, nr. 60.

² Ter Kuile, *Oorkondenboek*, II, nr. 460; *OSU*, V, nr. 2675.

³ Ter Kuile, *Oorkondenboek*, III, nr. 770; Muller, *Regesten*, 484.

⁴ Telting, 'Stadregten van Steenwijk', I, p. 1.

⁵ In Stadsboek, GA Steenwijkerland.

⁶ In Telting, 'Stadregten van Steenwijk'.

⁷ Muller, *Regesten*, 1167.

⁸ Van der Pot, 'Gemeentelijke organisatie 1815-1819', p. 246, noot 3.

⁹ Van der Pot, *ibid.*, p. 282. Bevestigd bij K.B. van 31 juli 1825.

¹⁰ Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 150.

¹¹ Van Hattum, *Geschiedenissen der stad Zwolle*, IV, p. 117.

¹² GA Steenwijkerland, archief Kerkvoogdij Herv. gemeente Vollenhove, reg. nr. 4; Keuzenkamp, 'Geschiedenis', p. 8-18.

¹³ Van zegel van 1534, in: Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 96.

PLAATSNAAM: Susteren. **STAD**

DATERING: [Vóór 1276 apr. 26].

VERLENER: [Reinald I, graaf van Gelre].

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Svestra’ dateert van 714 (cop.1191).

In een akte van 14 sept. 1260 is sprake van de burgers (*cives*) en van de vrijheid van Susteren (*libertatum ville Suestrensis*).¹ Tevens treden hierin schepenen van Susteren op.

In een akte van 26 apr. 1277 [1276] wordt Susteren als *opidum Suestrense* aangeduid.² Hierbij geeft graaf Reinald I de *stad* Susteren met al haar bezittingen, inkomsten, rechten etc. als huwelijksgift aan zijn zuster Philippa, echtgenote van Walram van Valkenburg en Mimgoie (‘Monschau’). Zij verkrijgt dit in eigendom voor de duur van haar leven. Er is geen feitelijke stadsrechtverlening aan Susteren bekend. Het is mogelijk dat graaf Reinald I deze heeft verleend. In 1385 is de stad Susteren ommuurd.

Susteren blijft eigendom van de heren van Valkenburg totdat deze familie in 1396 uitsterft, waarna op 8 dec. 1400 de graaf van Salm de heerlijkheden Born met de steden Sittard en Susteren verkoopt aan Willem, hertog van Gelre en Gulik.³ Hertog Reinald IV bevestigt op 13 sept. 1402 de stadsrechten van Susteren: ‘unsen lieven getruwen undersaissen, schoiltissen, burgermestern, scheffenen ind [en] anderen gemeynen burgeren unser stat ind vryheiden van Susteren alsulche brieve, carten, privilegien ind gude alde gewoenten als sy van unsen broidere hertoge Wilhelm...ind...herren van Borne ind van Syttart...erkriegen’.⁴ Vanaf 1423 tot de Franse tijd maakt Susteren deel uit van Gulik.⁵

HOOFDVAART: Op Aken.⁶

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 8 mei 1393.⁷ Afb.: twee vrouwenfiguren op een veld met klaverblaadjes. Daartussen een schild met leeuw en blokken, daaronder een zittende hond. Randschrift: + SIGILLUM OPIDI SUESTRENSIS + SORORES.

LITERATUUR:

- Roozen, N., *Susteren en zijn oude zegels*, Harreveld 1959.
- Frankewitz, St. en G. Venner, *De zegels der steden en dorpen in het Overkwartier van Gelder 1250 – 1798*, Venlo 1987 (tweetalig).
- Flink, K. en B. Thissen, ‘De Gelderse steden in de Middeleeuwen-data en feiten, aspecten en suggesties’, in: J. Stinner en K-H. Tekath, *Het hertogdom Gelre Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel*, Utrecht 2003.
- Mulken, W. van, *Inventaris van de archieven der gemeente Susteren 1635-1948*, Maastricht 1978.
- Habets, J., ‘Bijdragen tot de geschiedenis van de voormalige stad Susteren enz.’, in: *PSHAL*, VI (1869) p. 445-446.

¹ Frankewitz en Venner, *De zegels*, p. 230; Flink en Thissen, ‘De Gelderse steden’, p. 211.

² Bondam, *Charterboek*, I, afd. IV p. 617. Sloet, *Oorkondenboek*, nr. 975.

³ Hij is in Gelre Willem I en in Gulik Willem VII.

⁴ Van Doorninck, *Acten*, III, p. 125. In deze acte is tevens sprake van de raad (‘rayt’) van Susteren.

⁵ Van Mulken, *Inventaris*, p. 7.

⁶ Susteren ressorteert onder het rechtscollege van Aken: Nève, *Het Rijkskamergerecht*, p. 366, 592.

⁷ Frankewitz en Venner, *De zegels etc.*, p. 230-231; het zegelstempel dateert zeker uit de tweede helft van de 13^e eeuw.

PLAATSNAAM: Terborg. **STAD**

DATERING: 1419 apr. 23.

VERLENER: Dirk en Hendrik, heren van Wisch.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Ter Borch’ dateert van 1325.

De heren van Wisch worden al in de twaalfde eeuw genoemd. Ze bewonen dan een burcht aan de linkeroever van de Oude IJssel. Nog voor 1300 bouwen ze een burcht op de plaats van het tegenwoordige huis Wisch. Hierbij ontstond een kleine nederzetting, die werd aangeduid als bij de burcht, Ter Borch, het stadje Terborg.

Op zondag 23 apr. 1419 geven Dirk en Hendrik, heren van Wissche, ‘vryheit und recht, als hirna bescreven steet, onsen scepenen und borgeren und gemeynten ter Borch’. De originele oorkonde is bewaard gebleven¹ en in druk verschenen.² Er is tevens een gelijktijdig afschrift bewaard gebleven.³ Het stadsrecht telt 44 artikelen.

De bannerij van Wisch is in het begin van de 15^e eeuw gemeenschappelijk bezit van Derck en Henrick van Wisch, zonen van Henrick van Wisch en Elisabeth van Bronkhorst.

Op 24 mei 1449 geven Hendrik van Wisch en Reinald van Homoet aan ‘den borgeren van der Borch’ de bieraccijns in ruil voor de wijnaccijns, waarvoor de burgers een stenen poort voor de Bergpoort (als onderdeel van de ommuring) zullen bouwen.⁴ Op 26 jan. 1450 volgt een nadere bepaling van de heer van Wisch, in overleg met schepenen, inzake de burgemeesterskeuze, de eed der schepenen, cijnsen en weggeld, alsmede de keuren.⁵ Op 23 nov. 1512 beveelt hertog Karel de heer van Gendt, Hendrik, de stad en het slot Terborg (‘van der Borch’) te versterken met o.a. bolwerken.⁶

HOOFDVAART: Geen. In art. 2 staat hoe schepenen dienen te handelen als zij ‘eens ordels [een oordeel] niet wiis en weren’.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 13 mei 1451.⁷ Afb.: St. Joris te paard de liggende draak doorstekend. Randschrift: SIGILLUM CIVITATIS DE CASTRO.⁸

LITERATUUR:

- Wartena, R., ‘Het wapen van de voormalige gemeente Terborg’, in: O. Schutte, *De gemeentewapens van Achterhoek en Liemers*, 1998.
- Veen, J.S. van (uitg.), ‘Rechten van Terborg’, in: *VMOVR* 6 (1910) p.13-27.
- Staats Evers, J.W., *Gelderland's voormalige steden*, Arnhem 1891, p.271-276.

¹ SA Regio Achterhoek, Oud Archief Wisch, inv. nr. 84, reg. nr. 2.

² Van Veen, ‘Rechten van Terborg’, p. 14-20; ook in Staats Evers, *Gelderland's*, p. 271-276.

³ SA Regio Achterhoek, Oud Archief Wisch, inv. nr. 87. Transcriptie uit 1999.

⁴ Van Veen, ‘Rechten van Terborg’, p. 20.

⁵ Van Veen, ‘Rechten van Terborg’, p. 21-24.

⁶ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, dl. 6, 1^e stuk, nr. 712.

⁷ SA Regio Achterhoek, Oud Archief Wisch, inv. nr. 111, reg. nr. 6.

⁸ Van 18^e-eeuws zegel: Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 98.

PLAATSNAAM:	Terneuzen.	STAD
DATERING:	1584 apr. 23.	
VERLENER:	Prins Willem I van Oranje.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Nose of Neuse' dateert uit 1325. Terneuzen ontstaat op de plek waar de Oude Vaart de stad Gent met de Westerschelde verbond. Van een middeleeuws vissersdorp (Ter Nose) wordt het tijdens de 80-jarige oorlog een belangrijke strategische vesting. In febr. 1573 en in 1574 wordt Terneuzen geplunderd en platgebrand door de Geuzen. In 1575 bouwen de Spanjaarden daar het fort 'Aldano'. In 1583 komt Terneuzen aan de Republiek. Op 1 nov. 1583 komt Axel onder Spaans beheer, waar sinds 1572 de magistraat van het gehele Axelambacht zetelt.

Daarom verleent prins Willem I van Oranje op maandag 23 apr. 1584 op verzoek van baljuw, notabelen en inwoners van Terneuzen 'onder provisie'¹ stedelijke rechten.² De inwoners van Terneuzen verkrijgen het recht op het voeren van een eigen bestuur met administratie. Omdat de inwoners niet meer naar de weekmarkt in Axel kunnen en om de handel met de vijand te beperken, wordt Terneuzen ook het recht verleend een weekmarkt te houden. Tevens verkrijgt men het recht op een weeskamer en om accijnzen te heffen. Aangezien in Axel Spaanse rechters zetelen wordt in Terneuzen ook een zevenkoppige Staatse schepenbank geïnstalleerd. Al deze voorrechten van Willem I worden door landvoogd graaf Leicester op 24 aug. 1586 ook weer onder provisie bevestigd.³

Na het definitieve vertrek van de Spanjaarden uit Axel in 1586 behoudt Terneuzen de verleende voorrechten⁴, zodat er een soort dubbele magistraat van Axelambacht ontstaat, de zg. 'disunie'. Als wapen krijgt de stad Terneuzen het wapen van het gewest Zeeland met één van de sleutels uit het wapen van Axel, waardoor te kennen wordt gegeven dat het een Zeeuwse en geen Vlaamse stad is.

Bij K.B. van 20 aug. 1816, nr. 22, wordt Terneuzen tot de rang van stad verheven.

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 17^e -eeuw.⁵ Afb.: een schild beladen met de leeuw van Zeeland, in de linkerpoot een sleutel, de ring naar beneden.
Randschrift: S[EGEL] STADT NUEZE POORT END AMBACHT.

LITERATUUR:

- Wesseling, J., *De geschiedenis van Terneuzen*, Terneuzen 1958.
- Kraker, A.M.J. de, H. van Royen en M.E.E. De Smet, 'Over den Vier Ambachten' 750 jaar Keure 500 jaar Graaf Jansdijk, Kloosterzande 1993.
- Maas en partners, '...Ontbieden ende bevelen...: Terneuzen 400 jaar stadsrecht', Terneuzen 1985.

¹ De Staten-Generaal bezitten de soevereiniteit na het afzweren van de landsheer in 1581. Willem I verleent de rechten dan ook onder voorbehoud van nadere goedkeuring door de Staten-Generaal: 'soe veel in ons te gratificeren hebben met advise van den gecommiteerde raeden van den Staten slants ende Graeffelijckheijt van Zeeland; bij provissie alleenlijck ende tot dat bij mijne heeren de Generale Staten daer naerder in voorsijen sall worden...'.
² Van dit charter is een 17^e-eeuwse kopie aanwezig in het GA Terneuzen, S.A. Axel, inv. nr. 73. Tevens een kopie in het NA, archief Staten-Generaal, loketkas lopende nr. 79. Het betreft in totaal 8 artikelen.

³ Transcripties van het stadsrecht [1584] en de bevestiging [1586] in: Wesseling, *De geschiedenis*, p. 31-39.
⁴ Nadere aanvullingen in 1590, 1594 en 1600.

⁵ Van den Berg, *Gemeentezegels*, p. 73.

PLAATSNAAM: Texel. **STEDE**

DATERING: 1415 mrt. 26.

VERLENER: Willem VI, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Thesla' dateert van 772 of 776 (cop. 1170-1175).

Op dinsdag 26 mrt. 1415 geeft Willem VI, graaf van Holland, aan 'onsen goeden luden ende ondersaten' van 'onse lant van Texsel ... mit desen tegenwoirdigen brieve poirtrecht ende vriede geliken ende in alre manieren als onse getruwe stede van Alkmair'.¹ Het stadsrecht van Alkmaar wordt nog aangevuld met 7 bepalingen (o.a. dat er 13 schepenen zullen zijn die elk jaar op Goede Vrijdag vier raadsliden zullen kiezen). Het originele charter is niet bewaard gebleven. Volgens Frans Aeriaansz. Falckenkoech was de originele acte al in 1579 in een slechte conditie in de stadskist aanwezig. Falckenkoech heeft hem in dat jaar overgeschreven, en vermoedelijk is toen de originele acte 'weggegooid'.² Een afschrift uit 1579 berust in het gemeentearchief van Texel.³ Het stadsrecht telt negen artikelen en is in druk verschenen.⁴

Doordat Texel de Hoekse kant kiest gaan de stadsrechten in 1426 verloren. In 1434 wordt het stadsrecht opnieuw verleend. Op 24 mei 1434 leggen de regeerders van Alkmaar een verklaring af 'omtrent de regten van die van Texel'.⁵ Op 16 aug. 1477 bevestigt hertogin Maria de oude privilegiën van die van Texel en verleent ook nieuwe: de vier raadsmannen zullen jaarlijks 21 eerbare en aanzienlijke personen aanwijzen, waaruit de schout de 13 schepenen kiest; schout, schepenen en raadsmannen mogen, telkens voor één jaar, keuren maken; de schout mag geen bier of wijn (laten) tappen voor zijn rekening; de raadsmannen zullen vier heemraden kiezen en schout, schepenen en raadsmannen mogen keuren maken op de bijkingen.⁶

Tijdens het Kaas en Broodoproer van 1491 verliest Texel opnieuw het stadsrecht en krijgt een zware boete opgelegd door hertog Albrecht. In 1494 wordt Texel weer hersteld in haar stadsrechten.

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 12 apr. 1310.⁷ Afb.: kasteel met drie gedekte torens en daaronder: *ab urbe* [?]. Randschrift: SIGNUM TEXALIE TITUL[US] COM[M]E[N]DAT[OR].⁸

LITERATUUR:

- Vlis, J.A. van der, *Texel, Land en volk in de loop der eeuwen*, z. pl., 1949.
- Vlis, J.A. van der, *'t Land van Texsel*, Den Burg 1976.

¹ *ChHZ*, IV, p. 324 en 325. Zij betalen 2000 Franse kronen (391 pond groten); NA, AGH, inv. nr. 1269.

² Vriendelijke mededeling van W. Braam, medewerker oud-archief gemeente Texel.

³ GA Texel, inv. nr. 1: 'Die Privelegien ende hantvesten der Stede ende Eijlande van Texel'.

⁴ *ChHZ*, IV, p. 324 en 325; het is een vidimus van Willem, abt van de abdij Egmond van 8 juni 1456.

⁵ Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 21.

⁶ Van Limburg Brouwer, *ibid.*, p. 153.

⁷ Aan oorkonde waarin schepenen, raad en gemeente van o.a. Texel verklaren zich aan de graaf te onderwerpen; Berkelbach, *Regesten*, nr. 168; NA, AGH, inv. nr. 334; *ChHZ*, II, p. 80-81.

⁸ Aanvulling randschrift door auteur dezes.

PLAATSNAAM:	Tholen.	STAD
DATERING:	1366 dec.7.	
VERLENER:	Jan van Blois, heer van Beaumont, Schoonhoven en Tholen.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Tholle’ dateert van 24 dec. 1261.¹ Tholen is ontstaan aan de oostelijke zeewering van de vóór 1220 bedijkte ‘Vijftienhonderdgemetenpolder’. Waarschijnlijk is het genoemd naar een kort tevoren gesticht tolhuis. Oorspronkelijk is het een bezitting van de hertogen van Brabant. Op 1 mei 1252 verlenen Margaretha van Vlaanderen en haar zoon Gwijde voorrechten van onbekende strekking ‘aan die van der Toolne’.² In de 13^e eeuw komt het eiland aan de graven van Holland. In 1290 verleent Floris V ten behoeve van de inwoners van het dorp *Tolne* vrijdom van tol en andere lasten in zijn gebieden.³ In 1316 komt het eiland in leen aan Jan van Henegouwen, heer van Beaumont, een jongere broer van de graaf. Jan van Beaumont laat al vroeg Tholen van muren en poorten voorzien, ‘waaruit men, ten onrechte, een voortijdig stadskarakter heeft geconcludeerd’.⁴

Op maandag 7 dec. 1366 verleent Jan van Blois, heer van Beaumont, Schoonhoven en Tholen, stadsrecht aan de inwoners van Tholen.⁵ De originele oorkonde is bewaard gebleven⁶ en ook in druk verschenen.⁷ Het telt 56 artikelen; het betreft veelal strafbepalingen. In art. 53 wordt bepaald dat *men alle vrie brieven[sal] besegelen met der poert segele*. Na het overlijden van Guy, graaf van Blois, komt Tholen aan de graaf van Holland en behoort (vanaf 1397) tot de *grafelijke steden* met stemrecht in de Staten van Zeeland.⁸

Op 21 sept. 1399 verleent hertog Albrecht verscheidene vrijheden en rechten aan de inwoners van Tholen. Het privilege telt negen artikelen; in art. IX staan burgemeesters en schepenen vermeld.⁹ Op 6 nov. 1440 verleent hertog Filips ‘regten en keuren’.¹⁰ Omstreeks 1450 staat Tholen op het hoogtepunt van haar bloei, maar een enorme brand legt, op 16 mei 1452, de stad goeddeels in de as. Op 13 febr. 1458 krijgt Tholen aanvullende voorrechten.¹¹ Van 1520-1524 is Tholen verpand aan de heer van Bergen op Zoom waardoor het niet in de Staten verschijnt. Na 1524 komt Tholen weer als stemhebbende stad in de Staten, nu echter ná Goes. Tholen staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1416.¹² Afb.: een schild beladen met vier leeuwen, over de bovenste een barensteel, in de voet van het schild een boot.
Randschrift: SIGILLUM COMUNITATIS DE TOLNE.

LITERATUUR:

- Overvoorde, J.C., ‘Korte beschrijving van Tolen’, in: *Oudheidkundig jaarboek* 4 (1924) p. 229 – 240
- Graft, C.C. van de, ‘De stad Tholen’, in: *Buiten* 11 (1917) p. 448 – 450 en 460 – 461
- Unger, W. S. en J.J. Westendorp Boerma, ‘De steden van Zeeland’, in: *Archief Zeeuws Genootschap*, 4^e stuk (1957): ‘De steden van de Bevelanden en van Tolen’, V, Tolen, p. 28-39.
- Unger, W.S. en J. Th. de Schmidt (uitg.), ‘Rechtsbronnen van Tolen’, in: *VMOV* 11 (1956) p. 281-364.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 168-170.

¹ ONB, II, 1041.

² OHZ, II, nr. 918.

³ OHZ, I, nr. 2466 (27 april 1290).

⁴ Unger/De Smidt, ‘Rechtsbronnen van Tolen’, p. 288.

⁵ Unger/De Schmidt, *ibid.*, p. 281-364.

⁶ GA Tholen, reg.nr. 9.

⁷ ChHZ, III, p. 201-203; Unger/De Schmidt, *ibid.*, p. 295-302; Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen: tekst inclusief hertaling.

⁸ Na het uitsterven van de familie van Blois waardoor de stad rechtstreeks aan de grafelijkheid komt.

⁹ ChHZ, III, p. 704.

¹⁰ Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 60.

¹¹ Van Limburg Brouwer, *ibid.*, p. 119.

¹² Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 98; in het stadsrecht van 1366 wordt al een stadszegel vermeld.

PLAATSNAAM:	Tiel.	STAD
DATERING:	[1191 - 1197].	
VERLENER:	[Keizer Hendrik VI].	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Dioli' dateert van 850-865 (mogelijk 855) cop. 1170-1175.

In 893 wordt Tiel als *oppidum* vermeld.¹ In de 9^e en 10^e eeuw is Tiel een belangrijke doorvoerhaven en handelsplaats [met keizerlijke tol], en in de 11^e eeuw ook een muntplaats. Sinds de Karolingische tijd is Tiel een Duitse rijksstad.² In 1000 is sprake van de rijkshof te Tiel.³ Alpertus van Metz schrijft (tussen 1021 en 1024) dat de Tielenaren rechtspreken volgens eigen regels, waartoe de keizer hun het recht bij oorkonde zou hebben gegeven en gegarandeerd: *karta traditum et firmatum dicunt*.⁴ In 1174 verplaatst keizer Frederik I Barbarossa de rijkstol van Tiel naar Kaiserswerth. Tiel gaat eind 12^e eeuw over in Brabantse handen. De oudste vermelding van Tiel als stad en tevens als Brabants bezit dateert uit 1195. Het oudste privilege is van 12 nov. 1204: Rooms koning Filips van Zwaben verleent Hendrik I, hertog van Brabant, met het oog op tolvrijdom in het Duitse rijk, ten behoeve van de inwoners van de *steden* 's-Hertogenbosch en Tiel hetzelfde recht en vrijheid als deze plaatsen al van zijn broer (Hendrik VI) en zijn vader (Frederik I Barbarossa) hebben gekregen.⁵

Bij akte van 10 sept. 1339 doet Jan III, hertog van Brabant, afstand van de stad Tiel ten gunste van Reinald II, hertog van Gelre, in ruil voor het Land van Heusden.⁶ Op 10 juni 1361 bevestigen (en vermeerderen) Reinald van Gelre en zijn broer Eduard, hertog van Gelre, 'onze stad van Tiel in al het recht en in alle voorwaarden in welke Hendrik keizer van het Roomse Rijk het hield en bezat'.⁷ Deze verwijzing moet wel keizer Hendrik VI (regeringsperiode 1191-1197) betreffen naar wie ook in het privilege van 1204 wordt verwezen. Dat betekent dat Tiel in de periode 1191-1197 stadsrechten zal hebben verkregen. Dit past zowel bij de oudste vermelding van Tiel als stad (1195) als ook bij de verleende tolvrijdom door Hendrik VI (1196). Van ná 6 mrt. 1196 is bovendien een vermelding van 'burgenses vero de Tile'.⁸

Het stadsrecht van 1361 wordt bevestigd door hertog Reinald III op 25 sept. 1371 en op 13 mei 1379 door hertog Willem.⁹ Tiel is al in 1286 ommuurd. De oudste vermelding van burgemeesters is van 1328.¹⁰ Tiel staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Arnhem.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1328.¹¹ Afb.: burcht.
Randschrift: SIGILLUM OPPIDI DE TYLA.

LITERATUUR:

- Veen, J.S. van (uitg.), *Rechtsbronnen van Tiel*, 's-Gravenhage 1901 (Werken OVR 2^e reeks, nr. 3).
- Smit, E.J.Th.A.M.A. en H.J.Kers, *De geschiedenis van Tiel*, Tiel 2001.
- Veerman, W. en H.P.J.E. Merkelbach, *Catalogus van de expositie 'Tiel 650 jaar Gelders'*, Tiel 1989.
- Müter, H., 'Het ontstaan van de stad Tiel', in: *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 9 (1955), p. 161-189.
- Kers, H.J. en E.J.Th.A.M.A. Smit (red.), *Kalendarium van Tiel*, dl.1: 'Oudste tijden t/m 1671', Tiel 1993.

¹ Sloet, *Oorkondenboek*, nr. 66.

² Tiel en ook Nijmegen zijn oude keizerlijke hoven (*villae regiaie*).

³ *OSU*, I, 149.

⁴ Van Rij, *Gebeurtenissen*, p. 81: vertaling van *De Diversitate Temporum* (1021-1024), II, 20.

⁵ *ONB*, I, nr. 100.

⁶ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, I, nr. 353.

⁷ Nijhoff, *ibid.*, II, nrs. 109 en 110 (afschrift): *oppidum nostrum de Tyle in omni jure et conditionibus...Henricus Romanorum imperator tenuit et possedit*. Hier wordt volgens auteur dezes naar keizer Hendrik VI verwezen.

⁸ Sloet, *Oorkondenboek*, nr. 387: *burgenses vero de Tile stabunt eodem iure apud Sulenchem et Drile, quo tempore Frederici imperatoris et Henrici comitis Gelriae fuerunt*.

⁹ Nijhoff, *ibid.*, II, nr. 193, en III, nr. 60. Op 8 mrt. 1402 bevestiging door Reinald IV (Nijhoff, *ibid.*, III, nr. 251).

¹⁰ In charter van ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht en stadsbestuur van Tiel. Zie noot 9.

¹¹ RA Rivierenland, archief R.D.O. inv. nr. 2689.

PLAATSNAAM: Tilburg. **STADSVERHEFFING**

DATERING: 1809 apr. 18.

VERLENER: Lodewijk Napoleon, koning van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Tilliburgis’ dateert van 709 (cop.1191).

Van 10 tot 30 apr. 1809 onderneemt koning Lodewijk Napoleon vanuit zijn residentie Amsterdam een inspectietocht door geheel Brabant. Dit leidt tot de verheffing tot stad van de dorpen Tilburg, Oosterhout en Roosendaal.

Het koninklijk besluit waarbij Tilburg tot stad wordt verheven is gegeven in Tilburg op dinsdag 18 apr. 1809 (no. 1).¹ In het 1^e artikel staat als motivering enerzijds de belangrijkheid van het dorp en de bevolking van 9000 zielen en anderzijds: ‘d’aangemelde gemeente een bewijs onzer tevredenheid willende geven’.

In het 2^e artikel wordt vastgesteld, dat de landdrost van Brabant aan de minister van Binnenlandse Zaken een nominatie zal indienen ter invulling der plaatsen van burgemeester, wethouders en vroedschappen der stad Tilburg, waarna de benoeming door de Koning zal geschieden.

Het 2^e artikel van het verheffingsbesluit van Roosendaal en Oosterhout bepaalt dat deze steden ‘in rang volgen na Tilburg’. Tilburg was namelijk aanzienlijk groter in zowel ‘zielental als bunders’.²

Bij Souverein Besluit van 26 aug. 1814 wordt Tilburg ingedeeld bij de steden en krijgt drie leden in Provinciale Staten.³ Bij K.B. van 5 nov. 1815, nr. 59, wordt het ‘Regeeringsreglement voor de steden der provincie Noordbrabant’ vastgesteld.⁴ Tussen 1815 en 1840 is Tilburg één van de sterkst groeiende steden van Nederland.⁵

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1504.⁶ Afb.: burcht met patroonheilige c.a.
Randschrift: S[IGILLUM] SCABINORUM DE TILBORCH ET GORLE.

LITERATUUR:

- Schurink, H.J.A.M. en J.H. van Mosselveld (red.), *Van heidorp tot industriestad*, Tilburg 1955.
- Bruijn, M. de en I. Strouken, ‘De betekenis van het Tilburgs stadsrecht’, in: *Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur*, II (1984) nr. 4, p. 4-6.
- Mommers, A.R.M., ‘Verlening van stadsrechten aan Roosendaal in 1809’, in: *De Ghulden Roos*, Roosendaal 1941, p. 97-109.
- Pot, C.W. van der, ‘Gemeentelijke bestuursorganisatie 1815-1819’ en ‘Gemeentelijke bestuursorganisatie 1822-1825’, in: *TvR* 12 (1933) p. 241-309 en *TvR* 13 (1934) p. 261-305.
- Blécourt, A.S. de, *De organisatie der gemeenten gedurende de jaren 1795-1851*, Haarlem 1903.
- Woud, A. van der, *Het lege land. De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848*, Amsterdam 1987.

¹ NA, archief Staatssecretarie Lodewijk Napoleon, inv. nr. 191.

² Mommers, ‘Verlening’, p. 102.

³ Bijvoegsel Staatsblad 1813-1814, eerste deel, p. 648.

⁴ Bijvoegsel Staatsblad 1815, dl. II, 3^e stuk, p.1327-1347.

⁵ Van der Woud, *Het lege land*, p. 320: + 42 %.

⁶ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 99.

PLAATSNAAM: Utrecht. **STAD**

DATERING: [1114 - 1122 juni 2].

VERLENER: Godebald, bisschop van Utrecht.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Traiecto' dateert van ca. 300 (cop. 7^e, 8^e en 10^e e.).

Keizer Hendrik V bevestigt in een oorkonde van zondag 2 juni 1122 het door bisschop Godebald aan de inwoners van Utrecht, Muiden en omgeving verleende recht, gewoonterecht en privilege op voorwaarde dat zij zweren de Utrechtse bisschopsmacht in trouw aan de keizer te bewaren, en ontheft allen die moeten bijdragen aan de aanleg van de wal van de stad Utrecht [*Traiectensem civitatem*] van tolbetaling aldaar.¹ Deze oorkonde staat bekend als het 'Utrechtse stadsrecht'.² Hieruit heeft zich het stadsrecht in de 12^e en 13^e eeuw geleidelijk verder ontwikkeld. Ook op zondag 2 juni 1122 bevestigt keizer Hendrik V de door bisschop Godebald aan de inwoners van Utrecht en omgeving verleende voorrechten, stelt de hoogte van de Utrechtse toltarieven vast en erkent de bevoegdheid van de Utrechtse schepenen betreffende de handhaving van het Utrechtse marktrecht.³ Vandaar dat als periode van stadsrechtverlening tussen 1114 (begin regeringsperiode Godebald) en 2 juni 1122 wordt aangehouden.

Al in 1105 is sprake van een stedelijke schout.⁴ En in 1127 is sprake van vier jaarmarkten en tevens van burgers (*cives Traiectenses*) en schepenen.⁵ Op 30 apr. 1196 komt een eigen stedelijk bestuur voor bestaande uit 11 schepenen en 12 *consules civitatis* (raden).⁶ Vanaf 30 mrt. 1233 is sprake van keurbevoegdheid van schout, schepenen, raden en gezworenen.⁷ Op 18 juni 1252 verleent Rooms koning Willem II, graaf van Holland, aanvullende privileges waaronder het *ius de non evocando*.⁸ Op 3 sept. 1254 en 30 apr. 1256 verleent ook bisschop Hendrik van Vianden aanvullende privileges waaronder het recht dat de bisschop de Utrechtse burgers niet kan verplichten hem buiten de muren van de stad op krijgstoct te volgen.⁹ De bestuurlijke organisatie van de stad in de late Middeleeuwen wordt verder mede vormgegeven door middel van de gildenbrieven uit 1304 en 1341. Utrecht staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Utrecht is de 'moederstad' voor vrijwel alle Nederstichtse steden.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1227.¹⁰ Afb.: bevestigde poort.
Randschrift: SIGILLO CIVITATIS NOSTRE COMMUNITATEM.¹¹

LITERATUUR:

- K.van Vliet, 'Utrecht, Muiden en omgeving. Oude privileges opnieuw bezien', in: *JOU* (1995) p. 5-52.
- Maarschalkerweerd, Ph., 'De steden', in: C. Dekker, Ph. Maarschalkerweerd en J.M. van Winter (red.), *Geschiedenis van de provincie Utrecht tot 1528*, I, Utrecht 1997, p. 258-290.
- K. van Vliet, 'De stad van de burgers', in: R.E. de Bruin (red.), *Een paradijs vol weelde. Geschiedenis van de stad Utrecht*, Utrecht 2003 (2^e druk).
- Struick, J.E.A.L., 'Het recht van Trecht', in: *JOU* (1972) p. 9-37.
- Bruijn, M.W.J. de, 'Consules civitatis. Ontstaan en opkomst van de Utrechtse gemeenteraad', in: *JOU* (1996), p. 5-44.
- Muller Fzn., S., *Beschrijving der Utrechtsche stadszegels*, Utrecht / 's-Hertogenbosch 1916.

¹ *OSU*, I, nr. 308; *ius et consuetudo ac privilegium*. Van Vliet, 'Utrecht', p. 34-37.

² Origineel in HUA, Stadsarchief Utrecht, Ie afd. nr. 37.

³ *OSU*, I, nr. 309; origineel in HUA, Stadsarchief Utrecht, Ie afd. nr. 38; Van Vliet, 'Utrecht', p. 37-40.

⁴ *OSU*, I, nr. 273.

⁵ *OSU*, I, 322.

⁶ *OSU*, I, 529. Betreft de vroegste vermelding van raden in de Nederlanden. Tevens vermelding van het (niet bewaarde) stadszegel.

⁷ *OSU*, II, 851: betreft bepalingen over verkoop van wijn.

⁸ *OSU*, III, 1262.

⁹ *OSU*, III, 1335 en 1375.

¹⁰ *OSU*, II, nr. 772. Zegel in witte was aan een oorkonde van 15 nov. 1227; HUA, kapittelarchief St. Jan.

¹¹ Randschrift van zegel van 1230 bij Muller Fzn., *Beschrijving*, p. 10: + SIGNVM BVRGENSIUM CIVITATIS TRAIECTI.

PLAATSNAAM: Valkenburg. **STAD**

DATERING: [Vóór 1353 mei 1].

VERLENER: [Reinald, heer van Monschau en Valkenburg].

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Falchenberg’ dateert van 15 februari 1041 en staat in een oorkonde waarin Rooms koning Hendrik III vier dorpen schenkt aan zijn nicht Irmgard. Het betreft het huidige Oud-Valkenburg. De stad Valkenburg heeft oorspronkelijk behoord tot het gebied van Schin op Geul waarvan het in 1281 kerkelijk is afgescheiden en vervolgens een zelfstandige parochie geworden. Aan de voet van het kasteel ontwikkelt zich in de 13^e eeuw een stedelijke kern bevolkt door handelaars en ambachtslui waaraan de heren van Valkenburg stadsrechten zullen hebben verleend, gevolgd door het bouwen van een ommuring met stadspoorten.¹ In 1327 is sprake van de belegering van stad en kasteel van Valkenburg door hertog Jan III van Brabant.² In aug. 1334 lukt het Diederik IV van Valkenburg stad en kasteel bij verdrag terug te krijgen van de hertog van Brabant.³ In 1352 sterft, met het overlijden van Jan van Valkenburg, het huis Valkenburg uit.

In een oorkonde van 1 mei 1353 is sprake van de ‘burch ind [en] stat zu Valkinburch’.⁴ Dit is de vroegste schriftelijke vermelding van de *stad* Valkenburg. In een charter van 8 nov. 1364 is sprake van: ‘dat huys Valk [kasteel Valkenburg], die stat met ymer tzobehoeren...mit gherichten ho ind neder [hoog en laag]...mitten muntzen...soffenstoel [schepenstoel]...ghemeinden ind dienste’.⁵

In 1390 is sprake van het stadszegel van Valkenburg.⁶ In 1381 wordt de hertog van Brabant als graaf van Valkenburg erkend. Uit 1452 dateert de oudste ‘Burgemeestersrekening’ van Valkenburg.⁷ Er is geen stadsrechtprivilege bewaard gebleven. Er is wel een notarieel extract van 25 mei 1737 bewaard uit de ‘Privilegiën der stad en vrijheid Valkenburg’. Naast het rechterlijke bestuur had de stad een administratief bestuur (burgemeesters), dat verantwoording schuldig was aan de voogd en schepenen. Valkenburg staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560). In 1661 wordt Valkenburg bij het ‘Partagetraktaat’ Staats.

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1373.⁸ Afb.: schild met dubbelstaartige leeuw, als schildhouders twee knielende personen.
Randschrift: [ZEGEL DE]R SCEPEN WAN W[ALKENBURG].⁹

LITERATUUR:

- Slanghen, E., *Bijdragen tot de geschiedenis van het tegenwoordige Hertogdom Limburg*, Amsterdam/Sittard 1865.
- Janssen de Limpens, K.J.Th., ‘Geschiedenis der heerlijkheid Oud-Valkenburg. Nieuwe bijdragen’, in: *PSHAL* 102 (1966) p. 55-92.
- Venne, J.M. van de, *Geschiedenis van het kasteel van Valkenburg, zijn heren en hun drossaarden*, Valkenburg 1951.
- Eversen, J.M.H. en J.L. Meulleners, ‘De Limburgsche gemeentewapens vergeleken met de oude plaatselijke zegels enz.’ in: *PSHAL* 35 (1899) p. 5-596.
- Renaud, J.G.N., ‘Het kasteel van Valkenburg’, deel XXXIX serie ‘Nederlandse kastelen’, 1979.

¹ Mogelijke verleners in de periode 1309 – 1352 zijn Reinald, Diederik IV dan wel Jan van Valkenburg.

² Renaud, ‘Het kasteel’, p. 38.

³ Renaud, ‘Het kasteel’, p. 15.

⁴ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, II, nr. 58: Margaretha Van Valkenburg verkoopt haar aandeel in de heerlijkheid (het recht op de burchten, steden en vesten van Valkenburg, Monschau etc.) voor een gedeelte aan de graaf van Vlaanderen.

⁵ Van de Venne, *Geschiedenis*, p. 54.

⁶ Van der Laars, *Wapens en vlaggen*, p. 83. Schepenzegels uit 1373, 1399 en 1401.

⁷ Slanghen, *Bijdragen*, I, p. 11, 22 en 24.

⁸ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 103.

⁹ Mogelijke tekst; reconstructie door auteur dezes.

PLAATSNAAM: Veere. **STAD**

DATERING: [Vóór 1355 mei 31].

VERLENER: [Wolfert III van Borselen, heer van Veere en Sandenburgh].

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Vere' dateert van 1283-1284.

In 1282 dragen Wolfert van Borsele, ambachtsheer van Zandijk, en zijn vrouw Sybille een aantal van hun bezittingen in het ambacht Zandijk op aan gravin Beatrix, de vrouw van Floris V, te weten: kasteel Sandenburgh, een watermolen, een molenwater, een haven met het recht op havengeld en de havendijk c.a. Op 18 nov. 1282 ontvangen zij deze vervolgens weer als erfelijk leen terug.¹ In de nederzetting *Campvere*, genoemd naar de aanlegplaats van het veer naar Kampen op Noord-Beveland, vestigen zich vissers, ambachtslieden en handelaars. Al vóór 1296 vindt met Veere wolhandel plaats vanuit Boston en Newcastle. In 1318 bevinden zich Lombarden te Veere.

Vóór 1339 is Veere van het ambacht Zandijk afgescheiden, heeft het een eigen lokaal bestuur² en wordt het versterkt met een muur.³ In 1339 wordt Veere als vrije heerlijkheid omschreven terwijl Wolfert III voor het eerst heer van Veere wordt genoemd.⁴ Op 13 apr. 1341 verkrijgt Wolfert III van Borselen, heer van Veere en Sandenburgh, voor *syne vrienden van het dorp Veere* tolvrijdom van de graaf in heel Holland en Zeeland.⁵ In 1348 begint de aanleg van de stadswallen. Op zondag 31 mei 1355 bepaalt de graaf dat lakennijverheid alleen in Middelburg, Westkappelle, Domburg, Vlissingen en Veere mag worden bedreven en *in andere steden op Walcheren die vrijhede hebben*.⁶ Hier wordt Veere dus gelijkgesteld aan de Walcherse steden met volledig stadsrecht.⁷ Uit deze tijd dateert waarschijnlijk ook de ongedateerde keur (35 art.) uit een handschrift van ca. 1500 door de heer van Veere aan die van Veere gegeven.⁸ Hierin wordt Veere nog wel dorp genoemd maar de bepalingen zijn afwijkend van het Zeeuwse landrecht en zijn te typeren als een stadsrecht.⁹ In 1359 wordt *de ghemeente van der Vere* ter dagvaart beschreven door Albrecht van Beieren.¹⁰

Veere staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560). Vanaf 1574 is Veere één van de stemhebbende steden in de Staten van Zeeland.

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1386.¹¹ Afb.: koggeschip in zee, waarboven een schild met faas, links en rechts twee torens met wildemannen.
Randschrift: + SIGILL[VM] COMMVNI[TAT]IS DE VERE.

LITERATUUR:

- Pols, M.S., 'De keur van Veere', in: *VMOVR* 1 (1885) p. 302-310.
- Rollin Couquerque, L.M.(uitg.d.), 'De oude keuren van Veere', in: *VMOVR* 3 (1896) p. 443-478.
- Henderikx, P., 'De stad. Ontstaan en ruimtelijke ontwikkeling van Veere tot ca. 1400', in: E. Vreenegoor, J. Kuipers, *Vondsten in Veere...*, Abcoude/Amersfoort/Middelburg 1996.
- Polderman, T., *Veere, van vissersplaats tot vestingstad: bouwstenen voor een stadsgeschiedenis*, Goes 1996.
- Henderikx, P.A. e.a. (red.), *Cartularium van de heren van Veere uit het geslacht van Borsele 1282-1481, 1555*, Hilversum 2007.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 166-168.

¹ *OHZ*, IV, p. 296-298, nr. 2079.

² Henderikx, 'De stad', p. 15.

³ In 1346: 'die veste ter Vere': *ChHZ*, II, p. 729.

⁴ *ChHZ*, II, p. 603.

⁵ Brokken, *Het ontstaan*, p.536; Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 278.

⁶ *ChHZ*, II, p. 857; Henderikx, 'De stad', p. 108-109.

⁷ Henderikx, 'De stad', p.16.

⁸ Henderikx, *ibid.* p. 16; Pols, 'De keur'. Wolfert III *kan* daarom verlenner van het stadsrecht zijn geweest.

⁹ Aldus Henderikx, *ibid.*, p. 16.

¹⁰ Prevenier/Smit, *Bronnen dagvaarten*, I, nr. 247.

¹¹ Polderman, *Veere*, p. 9; Henderikx, *Cartularium*, nr. 55b: SIGILLUM AD CAUSAS VILLE VERIS (1472).

PLAATSNAAM:	Venlo.	STAD
DATERING:	[Vóór] 1343 sept. 1.	
VERLENER:	Reinald II, hertog van Gelre.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Vennelon’ dateert van circa 1000 (ad 986-988).

In 1250 heeft de graaf van Gelre een ‘hof’ te Venlo. De oudste vermelding als stad (*oppidum*) is van 1272 en in 1285 is sprake van *oppidani de Venlo*.¹ In 1294/95 is er sprake van een lakenhal te Venlo.

In de uitspraak van 3 sept. 1318 door Willem, graaf van Holland, betreffende de geschillen tussen graaf Reinald van Gelre en zijn zoon, staan ook schepenen van de stad Venlo vermeld.² Ook in een oorkonde van 27 sept. 1339 is sprake van ‘onse stede...Venle’.³

Op maandag 1 sept. 1343 verleent Reinald II, hertog van Gelre, aan de burgers van Venlo een privilege waarbij het dorp Venlo tot stad wordt verheven en de inwoners met vrijheden en voorrechten worden begiftigd: ‘van den dorp van Venle ene stat te maken ende geven hem statrechte, also dat si voertane statrecht hebben suelen ende burger wesen...’.⁴ De originele oorkonde is bewaard gebleven en in druk verschenen.⁵ Het stadsrecht telt 14 artikelen. Op 29 okt. 1344 bevestigt hertog Reinald III de vrijheden en rechten van Venlo terwijl hij op 9 sept. 1371 tevens een uitbreiding ervan verleent.⁶

In 1343 is de stad ommuurd, in 1374 heeft Venlo een stadhuis, en later wordt het een belangrijke vestingstad. In de tweede helft van de 14^e eeuw groeit Venlo uit tot in grootte en betekenis de tweede stad van het Overkwartier. In een oorkonde van 25 nov. 1394 is sprake van burgemeester, schepenen, raad en gemeente van Venlo.⁷ In 1481 treedt Venlo toe tot de Hanze.

Venlo staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op hoofdgerecht Roermond, hoofdstad van het Overkwartier van Gelre.⁸

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1 dec. 1343.⁹ Afb.: op driehoekig schild een ongekroonde leeuw met enkele staart, waaronder een anker.
Randschrift: SIGILLUM BURGENTIUM DE VENLE.¹⁰

LITERATUUR:

- Frankewitz, St. en G. Venner, *De zegels der steden en dorpen in het Overkwartier van Gelder 1250 – 1798*, Venlo 1987 (tweetalig).
- Camps, R. en Th. Huijs, *Historisch Vademecum Venlo 650 jaar stad*, dl.1, Venlo 1993.
- Hermans, F., afl.6: *Historische stedenatlas van Nederland, Venlo*, 1999.
- Müller, P.L.J.M.A., ‘Venlo, vesting- en garnizoensstad’, in: *Spiegel der Historie*, 3^e jg., Zaltbommel 1968.
- Groot, H.J.M. de, *Venle/Venlo*, Zutphen 2003.
- Flink, K. en B. Thissen, ‘De Gelderse steden in de Middeleeuwen-data en feiten, aspecten en suggesties’, in: J. Stinner en K-H. Tekath, *Het hertogdom Gelre Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel*. Utrecht 2003.

¹ Peeters, ‘Geschiedkundige beschrijving’, p. 310.

² Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, I, nr. 178.

³ Nijhoff, *ibid.*, I, nr. 355.

⁴ Nijhoff, *ibid.*, I, nr. 404; Müller, ‘Venlo, vesting- en garnizoensstad’, p. 309.

⁵ GA Venlo, Archief Stadsbestuur, inv. nr. 3; Müller, *ibid.*, p. 309.

⁶ Nijhoff, *ibid.*, II, nrs. 8 en 183.

⁷ Nijhoff, *ibid.*, III, nr. 196.

⁸ Vriendelijke mededeling van J. de Jong, gemeentearchivaris van Venlo.

⁹ Streekgewest Noordwest-Veluwe, inv.nr.8: geschonden stadszegel aan oorkonde van 1 dec. 1343 waarbij een aantal steden een verbond sluit voor de hertog van Gelre; zegel uit 1269: + SIGILLUM SCABINORUM DE VENLE.

¹⁰ Aan stadszegel uit 1346; Frankewitz en Venner, *De zegels*, p. 243-244.

PLAATSNAAM: Vianen. **STAD**

DATERING: 1336 sept. 22.

VERLENER: Willem van Duivenvoorde, heer van Oosterhout, en Heilwich, vrouwe van Vianen en Oosterhout.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Vyanen' dateert van 1 dec. 1271, als Jan van Nassau, bisschop van Utrecht, aan Zweder van Beusinchem toestemming verleent om bij zijn burcht in Vianen tweemaal per jaar een markt te houden. Het is aannemelijk dat in de periode 1270 – 1330 rond het kasteel de nodige bewoners zijn neergestreken, mede gelet op vermelding van een kapel te Vianen in 1327.¹ Visser schetst de prestedelijke situatie van Vianen, die nog deels zichtbaar is in de plattegrond van de stad.² Vanaf 1335 is er echter duidelijk sprake van een systematische aanleg van de stad zodat kan worden gesproken van een stadsstichting. Op 18 dec. 1335 geven Willem van Duivenvoorde en Heilwich van Vianen aan de inwoners van Vianen het recht om *drie jaermarkten en een weckemerct altoes opten Woensdach* te houden, ook wordt het gebied van de vrijheid nader bepaald; deze oorkonde wordt door graaf Willem III van Holland medegezegeld.³ Op 24 juli 1336 krijgen de inwoners van Vianen van graaf Willem III vrijheid van tol in Holland, Zeeland en West-Friesland aangezien ...*die vryheit ende die poirte leghet op dat eynde van onsen lande ende wyse gheerne verbetert saghent*....⁴

Op zondag 22 sept. 1336 verlenen Willem van Duivenvoorde, heer van Oosterhout, en zijn vrouw Heilwich, vrouwe van Vianen en Oosterhout, aan de *poirteren ende poirterschen* binnen hun vrijheid van Vianen verschillende (stads)rechten. De originele oorkonde is niet bewaard gebleven; het afschrift telt 28 artikelen en is in druk verschenen.⁵

Op 18 febr. 1354 geven Gysbert, heer van Vianen en van den Goye, en Zweder van Vianen aan 'onsen lieven poirten van Vyanen' het recht om accijnzen te heffen.⁶ Vianen staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

Tot 1795 was Vianen tegelijk stad en staat en daarmee vrijstad. Vrijsteden vormden een vluchtplaats voor lieden van bedenkelijk allooi. De term 'naar Vianen gaan' is nog steeds synoniem voor "failliet" gaan.

HOOFDVAART: Op 's-Hertogenbosch.⁷ In een akte van 24 mei 1489 verklaren de Viaanse schepenen dat zij gerechtigd zijn naar Arnhem, 's-Hertogenbosch en Dordrecht te hoofde te gaan.⁸

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1532.⁹ Afb.: een schild beladen met drie zuilen, hangend aan gestrikte koorden.
Randschrift: SECRETU[M] PARVU. OPIDI VIANENSIS.

LITERATUUR:

- Geer van Jutphaas, B.J.L. de, 'Rechten van Vianen', in: *VMOVR* 2 (1887) p. 108-189.
- Heeringa, K., 'Hoofdstukken uit de geschiedenis van het Nedersticht. IV, Vianen', in: *BVGO* 7^e r. nr. 1 (1931) p. 34-46.
- Meyere, J.A.L. de en J.M.M. Ruijter, *De Lekpoort te Vianen – Aspecten uit de historie van een stadje*, Vianen/Alphen a/d Rijn 1982.
- Heniger, J., 'Willem van Duivenvoorde', in: *In het Land van Brederode*, 3^e jg., nr. 1 (1978) p. 3-7.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 152-153.

¹ HUA, Domkapittel, inv. nr. 955.

² Visser, *Schoonhoven*, p. 118-121.

³ De Geer, 'Rechten van Vianen', p. 121.

⁴ De Geer, *ibid.*, p. 123-124.

⁵ Afschrift in UB Leiden, ms. LTK 818, f. 1r-2v; in druk bij De Geer, *ibid.*, p. 124-128 en Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen, tekst oorkonde inclusief hertaling.

⁶ De Geer, *ibid.*, p. 128-130.

⁷ Oudenhoven, *Silva-ducis aucta et renata*, p. 59; Camps, 'Het Eindhovense stadsrecht', p. 18. Dit is echter een onzekere verwijzing. Zo ook op 21 aug. 1515: Camps, *De stadsrechten van graaf Willem II*, p. 94-95.

⁸ Sassen, *Charters en privilegebrieven*, reg. nr. 1299.

⁹ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 104.

PLAATSNAAM:	Vlaardingen.	STAD
DATERING:	1273 mei 14.	
VERLENER:	Floris V, graaf van Holland.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Flardingis’ dateert uit ca.1018 (cop. midden 14^e e.). In 1018 vindt de zg. ‘slag bij Vlaardingen’ plaats tussen de Hollandse graaf Dirk III en de Duitse keizer Hendrik II. Tegen de zin van de keizer (leenheer van de graaf) stelt Dirk III een tol op de rivier de Maas in. Nadat Dirk III het leger van de keizer heeft verslagen, neemt de grafelijke invloed in Vlaardingen toe en groeit het uit tot een plaats van betekenis in een verder agrarisch gebied. Vlaardingen komt in een charter van 14 okt. 1206 al voor onder de 4 hoofdplaatsen van Holland, waarbij uitspraak wordt gedaan in de geschillen tussen Willem I, graaf van Holland, en de graaf van Loon.¹

Op zondag 14 mei 1273 verleent Floris V, graaf van Holland, aan de burgers van Vlaardingen (*nostris oppidanis in Flardingin*) vrijdom van alle lasten en van tol door het hele graafschap en tevens stadsrechten.² De originele oorkonde is niet bewaard gebleven; er zijn afschriften van vidimussen bekend.³ Het stadsrecht telt 13 artikelen. Het stadsrecht is in druk verschenen.⁴ In het aanvangsprotocol staat dat de burgers van Vlaardingen al van eerdere graven van Holland (‘in navolging van de voetstappen onzer voorouders’) vrijheden en rechten hebben ontvangen. De verlening van het stadsrecht van Vlaardingen dient in het kader van een dynastieke machtspolitiek te worden geplaatst, een strijd tussen Floris V en zijn familie, Aleid en Floris van Avesnes.⁵ In 1327 en 1346 (en ook daarna) vinden bevestigingen, vermeerderingen en aanvullingen plaats.⁶ Vlaardingen staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

Als gevolg van het Souverein Besluit van 26 aug. 1814 is Vlaardingen aangewezen als stemhebbende stad met één vertegenwoordiger in de Provinciale Staten. Het is echter ook een heerlijkheid en de heer neemt geen genoegen met de toekenning van stemrecht. Het stedelijk reglement zal uiteindelijk pas op 18 febr. 1824 worden vastgesteld.⁷

HOOFDVAART: Op Delft.⁸

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1312.⁹ Afb.: koggeschip met gereefde zeilen, waarin Franse lelie, en klimmende leeuw.
Randschrift: SIGILLUM OPIDI DE VLARDINGHE.

LITERATUUR:

- Westerdijk, P.J., ‘De Middeleeuwse stadsrechten van Vlaardingen’, in: *Historisch Jaarboek Vlaardingen* dl. I (1993) p. 104-124 en dl. II (1994) p. 116-130.
- Postma, C. : ‘Het wapen en de zegels van Vlaardingen’, in: E.C.M. Leemans-Prins (red): *Zegels en wapens van steden in Zuid Holland*. ’s Gravenhage 1966, p. 249-260.
- Postma, C., *Korte geschiedenis van Vlaardingen*, Vlaardingen 1958.
- Westerdijk, P.J., ‘Het stadsrecht dat graaf Floris V in 1273 aan Vlaardingen verleende, mede bezien in de context van de tijd’, in: *Terra Nigra* 143 (1998) p. 14-26.
- Pot, C.W. van der, ‘Gemeentelijke bestuursorganisatie 1815-1819’ en ‘Gemeentelijke bestuursorganisatie 1822-1825’, in: *TvR* 12 (1933) p. 241-309 en *TvR* 13 (1934) p. 261-305.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 99-101.

¹ OHZ, I, p. 461-465, nr. 280.

² OHZ, III, nr. 1632.

³ Afschrift A. Oudste (onvolledig) afschrift 1509 (naar afschrift van 27 april 1502, NA, archief grafelijkheidsrekenkamer, reg. nr. 694, fol. 17 r); volledige afschriften uit 1560 en 1753-1763; afschrift B. ‘Vidimus van burgemeesters, schepenen en raden van Dordrecht van diverse vidimussen en andere akten (1273-1504) met privileges betreffende tolvrijheden, eigen rechtspraak, etc. voor Vlaardingen, 14 mei 1560’. In: Archief Stad Vlaardingen inv. nr. 15/ charterverzameling inv. nr. 481.

⁴ Westerdijk, ‘De Middeleeuwse stadsrechten’, p. 110; Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen, inclusief hertaling.

⁵ Cox, *Hebbende privilege*, p. 101.

⁶ Westerdijk, ‘De Middeleeuwse stadsrechten’, p. 112.

⁷ Van der Pot, ‘Gemeentelijke bestuursorganisatie 1815-1819’, p. 257, noot 1. Zelfde situatie doet zich voor in Maassluis.

⁸ Van Dalen, Oorkonden en regesten Dordrecht, p. 157, noot 2 (stadsrekening 1445).

⁹ Ewe, *Schiffe auf Siegel*, p. 207, nr. 211. Postma, ‘Het wapen en de zegels’, p. 256, 257 geeft 1351 als oudste zegel.

PLAATSNAAM: Vlissingen. **STAD**

DATERING: 1315 apr. 2.

VERLENER: Willem III, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Vlissinghe’ dateert van 1235 (cop.1324).

In 1264 draagt Wisso van Koudekerke zijn stenen huis te Oud-Vlissingen op aan Aleid van Avesnes, tante van Floris V. In 1271 blijkt er al een gasthuis aanwezig – *hospitali in Vlissinghen* – terwijl we er al in 1291/92 schout en schepenen aantreffen.¹ Graaf Floris V koopt op 10 jan. 1294² vrijwel het gehele ambacht te Vlissingen. Hij wil om strategische en economische (handel) redenen in het zuiden van Walcheren havens laten graven en daar rondom heen een nieuwe stad stichten. Onder graaf Willem III wordt een nieuwe haven gegraven (1304-1308): ‘gemaect ene nieuwe havene in onse poert te Vlissinghe’. Door de sterke groei van (Nieuw-)Vlissingen ontstaat concurrentie met o.a. Sluis.

Op woensdag 2 apr. 1315 verleent Willem III, graaf van Holland, aan de inwoners van de nieuw ontstane stad Vlissingen een stadsrechtprivilege. De originele oorkonde is verloren gegaan maar er zijn twee 14^{de}-eeuwse afschriften³; het stadsrecht telt 62 artikelen en is in druk verschenen.⁴ De tekst is tevens overgeleverd in een bronnenboek uit 1765.⁵ Men verkrijgt tolvrijheid in Holland, Zeeland en West-Friesland, een weekmarkt, een stadsbestuur bestaande uit baljuw, schepenen en raden als mede keurbevoegdheid. Op 29 apr. 1321 verleent graaf Willem III enige nieuwe voorrechten aan Vlissingen waar hij een nieuwe haven heeft aangelegd.⁶

In 1477 geeft Maria van Bourgondië bij het Groot Privilege uitbreiding van de stadsrechten, waardoor ook halsmisdaden mogen worden berecht (hoge jurisdictie). Na 1485 worden aarden wallen en muurwerken (aan de zeezijde) aangebracht. Vlissingen staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.⁷

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Voor 1486.⁸ Afb.: adelaar met wapenschilden van Vlissingen en Borsele.
Randschrift: SIGILLUM AD CAUSAS OPPIDI DE VLISSINIENSI.

LITERATUUR:

- Dommisse, P.K., ‘De ambachtsheerlijkheid van Oud Vlissingen en de wording van Nieuw Vlissingen’ in: *Archief Zeeuws Genootschap* (1910), p.1-260.
- Grol, H.G. van, ‘Vlissingen voor 625 jaar tot stad verheven’, in: *Vlissingche Courant* 30/3 en 2/4/1940.
- Paayenaar, P. de en Th. Corbelyn, *Coustumen, statuten, privilegiën ende ordonnantiën der stad Vlissingen*, Vlissingen/Middelburg 1765.
- Henderikx, P.A., ‘Havenplaatsen in Zeeland in de 13^e eeuw’, in: *Land, water en bewoning. Waterstaats- en nederzettingsgeschiedenis in de Zeeuwse en Hollandse delta in de Middeleeuwen*, Hilversum 2001.
- Unger, W.S. en J.J. Westendorp Boerma, ‘De steden van Zeeland’, in: *Archief Zeeuws Genootschap* 2^e stuk (1955) p. 1-70: ‘De steden van Walcheren’: IV, Vlissingen, p. 30-65.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 118-119.

¹ OHZ, III, nr. 1580 (18 okt. 1271) en V, nrs. 2751 en 2754.

² OHZ, V, nr. 2849.

³ NA, AGH, inv. nr. 303 (1324) fol. 13r-15v. en inv. nr. 652 (ca.1375), fol. 9r-10r.

⁴ ChHZ, II, p. 156-161; Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen, tekst oorkonde inclusief hertaling.

⁵ De Paayenaar, *Coustumen*.

⁶ Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 95.

⁷ Er is geen hoofdvaart bekend maar wel een rechtsontlening aan Middelburg.

⁸ Is een zilveren zegelstempel van vóór 1486; Hendrikse, *Zegelstempels*, p. 79-80. Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 106 noemt een zegel uit 1576 met afb. van een staande engel met 2 wapenschilden waarop een vaas (r.) en een fles (l.).

PLAATSNAAM: Vollenhove. **STAD**

DATERING: 1354 juli 13.

VERLENER: Jan IV van Arkel, bisschop van Utrecht

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Fulnaho' dateert van 26 november 944 (cop. 2^e h. 12^e e.) als naam van het woud, waar bisschop Balderik van Utrecht van de Duitse koning Otto de Grote het recht krijgt om te jagen. Govert van Rhenen, bisschop van Utrecht (1156-1178), laat in de streek Vollenhove in 1165 een dwangburcht bouwen tegen de invallen van de Friezen (Stellingwerfers). Het kasteel staat bekend als het 'Huys te Vollenho'. Vollenhove is waarschijnlijk rond 1350 als nieuwe stad bij het bisschoppelijke kasteel aangelegd.¹

Op zondag 13 juli 1354 verleent Jan IV van Arkel, bisschop van Utrecht, stadsrechten gelijk de andere steden van 'Zallant' genieten 'om de trouwe dienst die onze goeden luiden die voor ons huis te Vollenhove wonen onze voorvaderen hebben bewezen en nog dagelijks bewijzen...'.² De originele akte is bewaard gebleven en in druk verschenen.³ Jaarlijks kiezen de burgers in overleg met de schout 7 schepenen (art. 1), schout en schepenen krijgen keurrecht (art. 8) en de mannen op het kasteel genieten burgerrecht maar zijn vrijgesteld van graven en waken, schatting en bedde (art. 13).

Op 6 mei 1365 bevestigt Jan van Virnenburg, bisschop van Utrecht, het privilege van 1354 en voegt nog toe dat het huis van een verbannen poorter niet mag worden afgebroken.⁴ Begin 15^e eeuw is Vollenhove aan de landzijde omgeven door wallen met doornenhagen en grachten; er zijn 4 jaarmarkten, een weekmarkt en een dagelijkse vismarkt. Vollenhove maakt als zgn. 'bijstad' deel uit van de Duitse Hanze. Vollenhove staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

Bij K.B. van 21 juli 1816, nr. 5, wordt Vollenhove tot de rang van stad verheven.⁵

HOOFDVAART: Op Zwolle.⁶

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1420.⁷ Afb.: poort met twee torens, en een bisschop.
Randschrift: S[IGILLUM] CIVITATIS VOLLEHO. DEI CAMP.

LITERATUUR:

- Teltling A., 'De Overijsselsche stadsrechtfamilie', in: *VMORG*, 22^e stuk, 1901, p. 121-135.
- Fockema Andreae, S.J., *De stad Vollenhove en haar recht*, 2 dln. Zwolle 1885.
- Fockema Andreae, S.J., 'Stadregt van Vollenhove I en II', in: *OSDM*, 5^e en 6^e stuk 1885.
- Westra van Holthe, J., *Vollenhove 1354-1954 en haar havezathen. Korte schetsen uit de geschiedenis van deze stad en van de havezathen en haar bewoners*, Assen 1958.
- Rutte, R., 'Nieuwe steden in de Stichten. Over de stedenbouw van Vollenhove, Hardenberg en Bunschoten', in: *Madoc* 12-1(1998) p. 14-24.
- Pelsler, E., *De steden in Overijssel in de Middeleeuwen tot 1400*, Amsterdam 1966 [scriptie; aanwezig in bibliotheek provincie Overijssel].

PLAATSNAAM: Vreeland. **STEDE**

¹ Fockema Andreae, 'Stadregt', II, p. 72; Rutte, 'Nieuwe steden', p. 18-19.

² Fockema Andreae, 'Stadregt', II, p. 3-6; Westra van Holthe, *Vollenhove*, p. 5.

³ GA Steenwijkerland, Oud-archief der stad Vollenhove, inv. nr. 10; Westra van Holthe, *Vollenhove*, p. 5.

⁴ GA Steenwijkerland, archief kerkvoogdij Vollenhove, regest nr. 9; Fockema Andreae, 'Stadregt, II, p. 6-7. Ook in 1371, 1380, 1393, 1408, 1433, 1456, 1492, 1496, 1517 en 1561 vinden bevestigingen plaats. Alle originele oorkonden in GA Steenwijkerland, stadsarchief Vollenhove, inv. nr. 1.

⁵ Dit betreft een titulaire verheffing tot 'stad ten platten lande'; zij krijgt geen vertegenwoordiger in Provinciale Staten.

⁶ Teltling, 'De Overijsselsche stadrechtfamilie', p. 11; Fockema Andreae, 'Stadregt', II, p. 45 en 55.

⁷ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 106.

DATERING: 1265.

VERLENER: Hendrik van Vianden, bisschop van Utrecht

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Vredelant' dateert van 1265. Tussen 1258 en 1260 laat Hendrik van Vianden, bisschop van Utrecht (1250-1267), langs de westoever van de Vecht het kasteel Vredeland bouwen.¹ Hij doet dit na zijn overwinning op de opstandige heren van Amstel en Woerden. Door de bouw van dit militaire steunpunt bij de kruising van een landroute met de Vecht tussen Loenen en Abcoude beoogt Hendrik van Vianden 'vrede te stichten' en greep te krijgen op dit grensgebied tussen Holland en Nedersticht.

In 1265 verleent Hendrik van Vianden, bisschop van Utrecht, stadsrecht aan 'Vredelant'.² Vreeland krijgt het recht van Deventer waar men ook te hoofde zal gaan. De inwoners krijgen vrijdom van 'gebod' buiten hun *libertas* of *ius municipalis*, vrijdom van beden en van tol in het Sticht. Buiten het *opidum Vredelant* mogen ze niet voor enige geestelijke rechter, behalve de paus, worden gedaagd. Ze krijgen ook vrijdom van heervaart binnen het Sticht, maar dienen wel geldelijk bij te dragen. Buiten het Sticht dienen zij een heerkogge te leveren en een bijdrage in de kosten. Er is geen sprake van enig zelfstandig stadsbestuur, slechts van een *iudex* of 'dagelike richtere' die een burger (*opidanus*) moet zijn. Het privilege van 1265 is slechts overgeleverd via latere afschriften en een vidimus van 1298.

Op 13 apr. 1298 geeft Willem Berthout, bisschop van Utrecht, een vidimus van het privilege van 1265 en bekrachtigt de door zijn voorganger Hendrik aan het *opidum nostrum in Vredelant* verleende rechten.³ Op 17 mei 1363⁴ en 1395 vindt wederom bevestiging van het stadsrecht van 1265 plaats. Op 29 maart 1435 verleent bisschop Rudolf van Diepholt 'een stadrecht ende vryhey'; hieraan 'hebben wy onse stadzegel van Vredelandt oick...gehangen'.⁵ In 1560 ontnemen de Staten van Utrecht het stadsrecht aan Vreeland.

Hier is dus feitelijk sprake van een 'stadsstichting' vanwege militair-strategische en economische redenen; Vreeland is echter nooit tot economische bloei of stadsuitbreiding gekomen.⁶

HOOFDVAART: Op Deventer⁷; later op Utrecht.⁸

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 13 juni 1435.⁹ Afb.: burcht met twee torens, daarboven schildje met zilveren kruis, en St. Maarten te paard.
Randschrift: [SE]CRETUM.OPIDI.DE.VRE[...].¹⁰

LITERATUUR:

- Fruin, R. Th. Azn., *De Middeleeuwsche rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht*, 3 dln. 's-Gravenhage 1892-1903 (Werken OVR 1^e reeks, 13).
- Rutte, R., 'Stadswording in de Amstel- en Vechtdelta van de twaalfde tot de vijftiende eeuw', in: *Tussen Vecht en Eem* 20^e jg. nr. 3 (2002) p.119-133.
- Backer, J.A.F., *Vredelant in vroegere tijden*, Amsterdam 1894.
- Maris, A.J., 'Coenraet van Diepholt, maarschalk van het Nederkwartier van Utrecht, als rechtsvorderaar bij de schepenbank der stad Vreeland', in: *VMOVR* 10 (1950) p. 370-424.
- Schutte, O., 'Het wapen van de gemeente Loenen', in: *De Nederlandse gemeente*, weekblad van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), jg. 26 (1972) nr. 46, p. 586.

PLAATSNAAM: Waalwijk.

STAD

¹ Rutte, *Stedenpolitiek*, p. 111.

² Ter Kuile, *Oorkondenboek*, II, 296; *OSU*, III, 1681: hierin de tekst van de afschriften.

³ Ter Kuile, *ibid.*, II, 475; *OSU*, V, 2861; Fruin, *De Middeleeuwsche rechtsbronnen*, III, p. 145-147.

⁴ Fruin, *ibid.*, III, p. 147-149.

⁵ Fruin, *ibid.*, III, p. 150-154.

⁶ Rutte, *Stedenpolitiek*, p. 111-114; Rutte, 'Stadswording', p. 122-124.

⁷ Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 150.

⁸ Muller, *De Middeleeuwse rechtsbronnen*, Inleiding, p. 325.

⁹ Fruin, *ibid.*, III, p. 154. Zegel aan charter 13 juni 1435 in: HUA, archief huis Zuilen 1385-1950 (toegangsnummer 76).

¹⁰ Zegel van 27 mrt. 1436: De Vey, *Liber sigillorum* I, nr. 727.

DATERING: 1303 dec. 17.

VERLENER: Jan II, hertog van Brabant.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Walic’ dateert van 1200 (cop. 1305).

Na een verloren oorlog moet graaf Dirk VII van Holland bij het Verdrag van Leuven (1200) hertog Hendrik I van Brabant als zijn leenheer erkennen voor het gebied *inter Strine (Strijen) et Walwic*.¹ Om Hollands steun te verkrijgen tegen de bisschop van Keulen is deze leenafhankelijkheid in 1288 weer opgeheven. Begin 13^e eeuw is Waalwijk in bezit van Diederik II van Altena die in 1232 Waalwijk (en Drunen) aan hertog Hendrik I van Brabant verkoopt, waarmee het definitief Brabants gebied wordt.²

Op dinsdag 17 dec. 1303 oorkondt Jan II, hertog van Brabant, dat de lieden van *nostris hominibus de Walewic* dezelfde vrijheden binnen hun stad zullen genieten als de poorters van Leuven en 's-Hertogenbosch binnen de hunne, en dat strafbare feiten binnen Waalwijk begaan door de schepenen van Waalwijk zullen worden berecht.³ De hertog spreekt daarbij van *nostrum oppidum* (onze stad). Deze aanduiding kan er op duiden dat Waalwijk al eerder stadsrechten zou hebben verkregen. Daarvoor is echter geen bewijs voorhanden. De originele oorkonde is niet bewaard gebleven; de tekst is via een afschrift uit ca. 1600 overgeleverd.⁴

Ook op 17 dec. 1303 verleent hertog Jan II het recht om drie jaarmarkten te houden als mede tolvrijheid in Brabant.⁵ Waalwijk neemt in 1355 en 1372 deel aan het verbond van steden en vrijheden.⁶ De oudste vermelding van schepenen dateert van 13 juni 1303.⁷ Waalwijk heeft nooit werkelijk stedelijke kenmerken verkregen; het dient eerder als een vrijheid dan als een stad te worden beschouwd.⁸

Op 24 juni 1364 schenken hertogin Johanna van Brabant en hertog Wenceslaus ‘dorp en vrijheid’ Waalwijk als heerlijkheid aan Reinald van Brederode inclusief toestemming om er een kasteel te bouwen.

HOOFDVAART: Op 's-Hertogenbosch resp. de landsheer (Brabantse hertog, later de Staten-Generaal).⁹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1355.¹⁰ Afb.: een gestileerde (halve) boom, waaraan rechts een wapenschild hangt met het wapen van de hertog van Brabant.
Randschrift: OPPIDI DE WAELWIIC.

LITERATUUR:

- Rosendaal, J., ‘Heren, regenten en burgers’, in: *Waalwijk. 700 Jaar kloppend hart van de Langestraat*, Tilburg 2002.
- Roitero, M., ‘De burgery beschermt’, in: *Waalwijk. 700 Jaar kloppend hart van de Langestraat*, Tilburg 2002.
- Rosendaal, J., ‘Waalwijk, stad of dorp?’, in: *De Klopkei* 6^e jg. (1983).
- Asseldonk, M.M.P. van, *De Meierij van 's-Hertogenbosch. De evolutie van plaatselijk bestuur, bestuurlijke indeling en dorpsgrenzen ca. 1200-1832*. Oosterhout 2002 (diss. Tilburg).

PLAATSNAAM: Wageningen.

STAD

¹ Rosendaal, ‘Heren, regenten en burgers’, p. 31.

² ONB, I, nr. 155; de verkoop betreft het *dominium et jurisdictionem*.

³ ONB, I, nr. 658. Rosendaal, ‘Heren, regenten en burgers’, p. 34; hier ook de Middelnederlandse tekst.

⁴ ARA Brussel, Archief Rekenkamers, inv. nr. 8 (Cartularium XXII) fol. 319r, ca. 1600; Middelnederlandse vertaling in: Rijksarchief NBR, Collectie van Leefdael, inv. nr. 6 (band E), fol. 506r (tekst a), ca. 1600.

⁵ Rosendaal, ‘Waalwijk, stad of dorp?’, p. 5-10 en p. 24.

⁶ Van Asseldonk, *De Meierij*, p. 108.

⁷ ONB, I, nr. 643.

⁸ Zie: Van Asseldonk, *De Meierij*, p. 95 en 98-107.

⁹ Roitero, ‘De burgery’, p. 57

¹⁰ Rosendaal, ‘Heren, regenten en burgers’, p. 36. Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 108 vermeldt een zegel uit de 18^e eeuw [?] met als randschrift: C[LEYN?] SEGEL DER VRYHEYD WAALWIJCK.

DATERING: 1263 juni 12.

VERLENER: Otto II, graaf van Gelre.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Wachoningon' dateert van 1125 (vervalst?, cop. 2^e helft 12^e e.). Deze staat in een oorkonde van Mathilde, weduwe van keizer Hendrik, waarin zij koningsgoed in de buurt van Aken aan de St. Maartenskerk te Utrecht schenkt. In 1240 versterkt Otto II, graaf van Gelre, Wageningen met wallen en dubbele grachten.

Op dinsdag 12 juni 1263 verleent Otto II, graaf van Gelre, aan het *oppidum* Wageningen stedelijke rechten. De originele (in het Latijn gestelde) oorkonde is niet bewaard gebleven. De oudste vorm waarin de stadsrechoorkonde is overgeleverd betreft een afschrift in het Nederlands van rond 1450.¹ De stadsrechoorkonde is in druk verschenen.²

Het oudst bewaard gebleven afschrift in het Latijn is te vinden in het 'Burger-boeck der Stadt Wageningen' 1500-1784.³ Het stadsrecht komt grotendeels overeen met dat van Arnhem.⁴ In 1263 krijgt Wageningen het recht op een weekmarkt en vóór 1294 heeft het een jaarmarkt.

Op 4 dec. 1312 bevestigt Reinald I, graaf van Gelre, de stadsvrijheid en de voorrechten onder de naam 'Godswaard van de Veluwe'. Hij verheft Wageningen van *oppidum* tot *civitas*.⁵ Wageningen verkrijgt daarbij *omnem libertatem, quam burgenses nostri Gelrenses habent*.⁶

Wageningen hoort tot de stemhebbende steden in de Staten van Gelderland en staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Zutphen.⁷
Vanaf 1312 op Roermond.⁸

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1343.⁹ Afb.: een wagenonderstel met twee raderen.
Randschrift: S[IGILLUM] NOVE CIVITATIS WAGVENE.

LITERATUUR:

- Verkerk, C.L., *Coulissen van de macht. Een sociaal-institutionele studie betreffende de samenstelling van het bestuur van Arnhem in de middeleeuwen en een bijdrage tot de studie van stedelijke elitevorming*, Hilversum 1992 (Werken 'Gelre' nr. 42).
- Veen, J.S. van (uitg. d.), 'Stadrechten van Wageningen', in: *VMOVR* 4 (1902) p. 495-501.
- Verkerk, C.L., 'Het stadsrechtprivilege van 13 juli 1233, de onechtheid van Gelderse stadsrechoorkonden, in het bijzonder van Zutphen, Arnhem en Wageningen', in: *BMGelre*, deel 74 (1983) p. 41-49.

¹ GA Wageningen, Oud-archief gemeente Wageningen, inv. nr. 223.

² Sloet, *Oorkondenboek*, nr. 862.

³ GA Wageningen, Oud-archief gemeente Wageningen, inv. nr. 196, fol.1 recto en verso.

⁴ Rutte, *Stedenpolitiek*, p. 99.

⁵ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, I, nr. 141.

⁶ Betreft de stad Geldern (Du.).

⁷ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, I, nr. 141; Van Veen, 'Stadrechten van Wageningen', p. 474.

⁸ Moors, 'Frenetieke activiteit', p. 50.

⁹ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 109; in Charterverzameling Gelders Archief nr. 2947.

PLAATSNAAM: Wanssum/Geysteren. **OVERIG**

DATERING: [1314/1317].

VERLENER: Geen.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Wanzem’ dateert van 1242 en staat in een oorkonde van Hendrik, heer van Cuyk.¹

Het Land van Kessel ligt ter hoogte van Venlo westelijk van de rivier de Maas. In de 13^e eeuw behoort het gedeeltelijk tot het graafschap Kessel. In 1279 verkoopt Hendrik, graaf van Kessel, een deel van zijn graafschap [westelijk van de Maas] aan graaf Reinald I van Gelre. Deze heeft bezittingen in Venray destijds de ‘eigenheit Rode’ genoemd. Deze gebieden worden bestuurlijk samengebracht in het Ambt Kessel. Vanaf 1352 functioneert in dit gebied een Ambtman als hoogste bestuursvertegenwoordiger van de Graaf van Gelre. Het Ambt Kessel omvat die gebieden die rechtstreeks onder het beheer van de graaf (vanaf 1339 hertog) van Gelre staan. Tot die gebieden horen de dorpen Baarlo, Maasbree, Blerick, Helden, Sevenum, Venray en Wanssum.

Vanwege het ontbreken van een goede militaire machtsbasis op de noord-westelijke oever van de Maas, mede als tegenhanger van de stad Grave, overweegt Reinald I, graaf van Gelre, ter hoogte van Venray een stad te stichten. Eén van de plaatsen waarvoor hem van rijkswege door Rooms koning Frederik op 16 nov. 1314 toestemming wordt verleend om stedelijke vrijheid aan te geven, is *Wansheim supra Mosam*.² Dit is echter nooit gerealiseerd.

Op 1 aug. 1317 krijgt graaf Reinald I toestemming van Rooms koning Frederik om in plaats van aan Wanssum stedelijke vrijheid te verlenen aan ‘Geystern’.³ Ook deze stadsstichting is niet uitgevoerd.

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1651.⁴ Afb.: St. Michael staande op de draak (Wanssum).
Randschrift: onbekend.

LITERATUUR:

- Eversen, J.M.H. en J.L. Meulleners, ‘De Limburgsche gemeentewapens vergeleken met de oude plaatselijke zegels enz.’, in: *PSHAL* 35 (1899) p. 5-596.
- Brand, M.P.J. van den, *Bijdrage tot de vroegste geschiedenis van Wanssum en zijn gemiste stadsrechten*, Meerlo-Wanssum 1973.

¹ Hauptstaatsarchiv Düsseldorf, bestand Abtei Camp, oorkonde nr. 85.

² Van den Brand, *Bijdrage*, p. 16; Meij, *Gelderse charters*, regest 57.

³ Van den Brand, *ibid.*, p. 16; Meij, *ibid.*, regest 60.

⁴ In Eversen en Meulleners, ‘De Limburgsche gemeentewapens’.

PLAATSNAAM:	Weert.	STAD
DATERING:	1414 mei 5.	
VERLENER:	Willem VI van Horn.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Werta’ dateert van 21 sept. 1062 (falsum eind 11^e e.).

De plaats is ontstaan aan een knooppunt van wegen in het heide- en veengebied op de grens van Brabant en Limburg aan de rand van de Peel.

In de 11^e eeuw wordt een deel van Weert als vrije rijksheerlijkheid overgedragen aan het kapittel van Sint Servaas in Maastricht. De heren Van Horne hadden hier ook belangrijke rechten en eigendommen. Onder de tot graaf verheven Jacob I van Horne (15e eeuw) kent Weert een grote sociaal-economische bloei. Vele gilden worden in die periode opgericht.

Op zaterdag 5 mei 1414 verleent Willem VI van Horn aan de inwoners van Weert het marktrecht. Hiermee krijgt de stad het recht op een wekelijkse markt en op drie jaarmarkten met volledige afdoening van alle geschillen in marktrechtzaken door de Weertse schepenen. Tevens verkrijgt Weert recht op het heffen van accijns op goederen die in Weert verhandeld worden.¹ De originele oorkonde is bewaard gebleven.² Weert wordt in 1414 en 1493 *stad* genoemd maar het bestuur van Weert zelf noemt het (in 1475) een vrijheid.³

Weert heeft niet in één keer alle stedelijke rechten gekregen. Zo krijgt Weert van Philips van Montmorency, graaf van Horn, op 27 sept. 1563 nog het belangrijke privilege van de paardenmarkt (3 vrije paardenmarkten).⁴ Weert staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

Bij K.B. van 27 mei 1818 treedt Weert toe tot de ‘stemhebbende’ steden in de provincie Limburg.⁵

HOOFDVAART: Tot ca. 1704 in beroep (appèl) bij schepenen van moederstad Wessem, van daar naar de Koninklijke Schepenstoel te Aken, en evt. verder naar het Rijkskamergerecht.⁶

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 22 juli 1475.⁷ Afb.: gotisch kerkgebouw met drie torens. In het midden een vierpas met wapenschild waarin drie horens (heren van Horn).
Randschrift: S[IGILLUM] SCABINORUM DE WEERT.⁸

LITERATUUR:

- Wassink, J.F.A., ‘Een optekening van het Marktrecht te Weert’, in: L. Berkvens e.a., *‘Flittich erforscht und gecolligeert’*, Maastricht 1995, p. 227-230.
- Flament, A.J.A., ‘Chroniek van de heerlijkheid Weert’, bijl.4 *PSHAL IX* (1876) p. 215.
- Frankewitz, St. en G. Venner, *De zegels der steden en dorpen in het Overkwartier van Gelder 1250 – 1798*, Venlo 1987 (tweetalig).
- Pot, C.W. van der, ‘Gemeentelijke bestuursorganisatie 1815-1819’, in: *TvR 12* (1933), p. 241-309.

¹ Wassink, ‘Een optekening’, p. 227.

² GA Weert, Oud-administratief Archief van Weert tot 1795 (O.A.W.), inv. nr. 22, regist nr. 7.

³ Frankewitz en Venner, *De zegels*, p. 273.

⁴ GA Weert, Oud-administratief Archief van Weert tot 1795 (O.A.W.), inv. nr. 2745.

⁵ Van der Pot, ‘Gemeentelijke bestuursorganisatie 1815-1819’, p. 246.

⁶ Franquinet, *Les appels*, p. 303, 308 en 310.

⁷ Frankewitz en Venner, *De zegels*, p. 273.

⁸ Frankewitz en Venner, *ibid.*, p. 274: geheimzegel van 30 april 1531, S[IGILLUM] SECRETU[M] OPI[DI] DE WERT. Een volgend geheimzegel uit 1619: S[IGILLUM] SECRETUM CIVITATIS WEERTENSIS.

PLAATSNAAM:	Weesp.	STAD
DATERING:	1355 mei 20.	
VERLENER:	Willem V, graaf van Holland	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Wisepe' dateert uit 1156.¹ Weesp ligt aan de rivier de Vecht, in die tijd een belangrijke vaarroute, en maakt dan deel uit van het bisdom Utrecht. In een akte uit 1310 spreekt de bisschop een vonnis uit over de 'burgers van Weesp'.² Weesp heeft, gelegen op de grens van Utrecht en Holland, een grote strategische waarde. De stad wordt na enkele keren in andere handen te zijn overgegaan in 1317 definitief Hollands.

Op woensdag 20 mei 1355 verleent Willem V, graaf van Holland, 'onser poorte van Wesepe... alsulck recht ende alsulcke vryhede... als hier na geschreven staet'.³ De originele oorkonde is bewaard gebleven.⁴ Het stadsrecht telt 25 artikelen. In de stadsrechtsoorkonde is o.a. sprake van begrenzing van de vrijheden, te weten 'als sijt nu begraven en bevest hebben totten utersten cante toe van hare graften'. En 'wat gheschiet binnen der vryhede van Weesp dat sal berechten onse schout mitten scepenen van binnen...' (art. 15). In art. 12 staat de keurbevoegdheid, welke keuren steeds een jaar geldig zullen zijn. In art. 22 staat de verplichting tot heervaart.⁵ In 1355 wordt Weesp ook versterkt en later ommuurd. Bij een Stichtse aanval in jan. 1356 wordt Weesp ingenomen en verwoest. Op 3 mrt. 1356 verleent graaf Willem V aan Weesp het privilege van tolvrijdom voor Holland, Zeeland en Friesland, vermoedelijk vanwege financiële ondersteuning bij de herbouw van de stad.⁶ Door latere landsheren worden verdere privileges verleend zoals de vrije jaarmarkt, jaarlijks op 10 okt.⁷, vrijheid en rechten in Amstelland, uitleg van de stad, tolvrijdom van de tol te Spaarndam, instelling van de Vroedschap, het recht tot benoemen van schepenen en recht van exue. Op 25 aug. 1462 bevestigt Karel (de Stoute), graaf van Charolais, de stadsrechten van Weesp.⁸

Weesp staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Leiden of elders binnen Holland ('jof daer sine beste wijse moghen werden binnen onsen lande').⁹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1377.¹⁰ Afb.: kerk met toren en kruis, aan de toren een schild met klimmende leeuw.
Randschrift: S[IGILLUM] OPIDI DE WESEPE.¹¹

LITERATUUR:

- Zondergeld-Hamer, A.J., *Geschiedenis van Weesp. Van prehistorie tot de moderne tijd*, Weesp 1990.
- Rutte, R., 'Stadswording in de Amstel- en Vechtdelta van de twaalfde tot de vijftiende eeuw', in: *Tussen Vecht en Eem*, september 2002.
- Leupen, P.H.D., 'Weesp een middeleeuwse stad?', in: *Tussen Vecht en Eem*, jg. 11 nr. 1 (1993).
- Cox, J.C.M., 'Het Weesper stadsrecht – 1355', in: *TVE* 24^{ste} jg. nr. 2, mei 2006, p. 51-65.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 75-77.

¹ OSU, I, nr. 414.

² Muller, *Regesten*, I, nr. 293.

³ ChHZ, II, p. 849; Cox, 'Het Weesper stadsrecht', p. 56-60; Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen, inclusief hertaling.

⁴ GA Weesp, Charters nr. 1.

⁵ Artikelnummering van auteur dezes. Oorkonde zelf is ongenummerd.

⁶ GA Weesp, Charterverzameling 3-3-1356; Cox, *Hebbende privilege*, p. 76-77.

⁷ ChHZ, III, p. 431: 8 jan. 1386 door ruwaard Albrecht.

⁸ Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 127.

⁹ ChHZ, II, p. 849.

¹⁰ GA Weesp, Charters, nr. 2.

¹¹ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 109-110; aan 14^e-eeuws zegel.

PLAATSNAAM: Wessem. **STAD**

DATERING: [Vóór] 1329 apr. 27.

VERLENER: Heer van Horne.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Wishem’ dateert uit 965 (cop. 11^e – 12^e e.) en staat in een schenkingsakte van Bruno, aartsbisschop van Keulen. In 1119 wordt Wessem een *curtis* [domeingoed] met *portus* [haven] en tol genoemd, dus als een plaats waar de nodige handelsactiviteiten plaatsvinden. Wessem is dan een bezit van het klooster Sint Gereon te Keulen, dat in 1219 de rechten verpacht aan Willem van Horn.

Op 17 aug. 1275 worden *iudex et scabini de Wessem* vermeld.¹ In 1306 wordt de muntslag verplaatst naar Weert. In een oorkonde van 27 apr. 1329 is voor het eerst sprake van de stad (*oppidum*) Wessem.² In 1367 van *in opidi seu ville de Wessem*.³ In 1442 is sprake van ‘ons schoutz ende scepen der guede stat van Wessem’ en in 1484 van burgemeesters.⁴ Uit 1522 is de vermelding van ‘de stadt Wissem’ met het hoog- en laagrecht.⁵

Er is geen stadsrechtverlening bekend. De heren Van Horne zijn tot 1568 in het bezit geweest van de heerlijkheid Wessem en vrijwel zeker ook de verleners van de stedelijke voorrechten. Waarschijnlijk heeft een geleidelijke groei tot stad plaatsgevonden zonder formele verlening van een afzonderlijk stadsrechtprivilege.⁶ In de periode voor 1329 zal Willem V, heer van Horne (1297-1343), de nodige stedelijke voorrechten aan Wessem hebben verleend.

De stad Weert ging tot 1704 te hoofde naar Wessem dat tevens als appèlstad fungeerde.

HOOFDVAART: Appèl op Aken.⁷

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 6 mrt. 1275.⁸ Afb.: Hl. Medardus, kerkpatroon, die een hart en een kromstaf houdt. Daarvoor een schild met wapen van heren Van Horn.
Randschrift: S[IGILLUM] OPPIDI ET SCHABINORUM DE WESSHEM.

LITERATUUR:

- Eversen, J.M.H. en J.L. Meulleners, ‘De Limburgsche gemeentewapens vergeleken met de oude plaatselijke zegels enz.’, in: *PSHAL* 35 (1899) p. 5-596.
- Linssen, J., ‘Over de vroegste geschiedenis van Wessem’, in: *PSHAL* 98-99 (1962-1963) p. 1-57.
- Hanssen, J.H., *Inventarissen van de archieven der schepensbank en gemeente Wessem 1481-1937*, Maastricht 1937.
- Frankewitz, St. en G. Venner, *De zegels der steden en dorpen in het Overkwartier van Gelder 1250 – 1798*, Venlo 1987 (tweetalig).
- Habets, J., *De archieven van het kapittel der hoogadellijke Rijksabdij Thorn*, 1^e dl. Den Haag 1889.

¹ Sloet, *Oorkondenboek*, nr. 968: ‘rechter en schepenen’.

² Lacomblet, *Urkundenbuch*, III, p. 198.

³ Habets, *De archieven van het kapittel*, I, nr. 241.

⁴ Habets, *ibid.*, I, nrs. 325 en 471.

⁵ Linssen, ‘Over de vroegste geschiedenis’, p. 26.

⁶ Zie Linssen, ‘Over de vroegste geschiedenis’, p. 24 en 25.

⁷ Franquinet, *Les appèls*, IX, p. 310.

⁸ Frankewitz en Venner, *De zegels*, p. 284.

PLAATSNAAM: Westkapelle. **STAD**

DATERING: 1223 mei.

VERLENER: Floris IV, graaf van Holland, en
Dirk van Voorne, burggraaf van Zeeland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Westcapella’ dateert uit 1102-1105 (cop. begin 12^{de} eeuw).

Van de vroegste ontwikkeling van Westkapelle is weinig bekend – wel staat er al voor 1050 een kerk – maar aan het begin van de 13^{de} eeuw is Westkapelle slechts een bescheiden agrarische nederzetting annex vissersplaats.¹ In mei 1223 verleent Floris IV, graaf van Holland, samen met Dirk van Voorne, burggraaf van Zeeland, *eandem libertatem et legem, quam habent opidani de Middelburgh* aan de burgers van Westkapelle.² De originele oorkonde is niet bewaard gebleven; de Latijnse tekst is via twee 14^{de}-eeuwse afschriften bekend.³ Er zijn tevens drie afschriften van de Middelnederlandse teksten.⁴ Het stadsrecht bestaat uit 50 artikelen.⁵ De stadsrechtsoorkonde is geredigeerd aan de hand van (de in het Nederlands gestelde versie van) het Middelburgse stadsrecht.⁶

Op 9 mrt. 1268 erkent graaf Floris V een bedrag van 125 pond Tournoois schuldig te zijn in verband met een ruil van goederen te Arnemuïden tegen goederen te Westkapelle tussen Rooms koning Willem II en Jan en Reinier, zonen van Simon Reiniersz., die derhalve vóór de sterfdag van Willem (28 jan. 1256) moet hebben plaatsgevonden.⁷ Op 18 sept. 1276 wordt een oorkonde van Floris V, graaf van Holland, medegezegeld door de steden Dordrecht, Middelburg, Zierikzee, Haarlem en Westkapelle.⁸ Westkapelle komt door de grote invloed van Middelburg niet tot een echte stedelijke ontwikkeling. Het hoort tot de smalsteden en heeft dan ook geen zitting in de Staten van Zeeland. In 1453 wordt de stad door Filips de Goede, graaf van Holland, verpand aan Hendrik II van Borselen. In 1477 wordt zij eigendom van Wolfert van Borselen, heer van Veere.⁹ In 1497 verkrijgt Westkapelle de hoge jurisdictie.

Westkapelle staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1550).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Ca. 1320.¹⁰ Afb.: gesloten poort met drie torens en drie kruizen.
Randschrift: S[IGILLUM] SCABINORUM DE WESTCAPPLEN.

LITERATUUR:

- Unger, W. S. (uitg.), ‘Keuren en ordonnantiën van Westkapelle’, in: *VMOVR* 7 (1921) p. 244-308.
- Kruisheer, J.G., ‘Het ontstaan van de oudste Zeeuwse stadsrechtsoorkonden’, in: C.M. Cappon e.a. (red.), *Ad Fontes. Opstellen aangeboden aan prof. dr. C. van de Kieft enz.*, Amsterdam 1984, p. 275-304.
- Blom, P., ‘Sigillum scabinorum. Het zegelstempel van de schepenen van Westkapelle’, in: *De Wete* 2003.
- Unger, W.S. en J.J. Westendorp Boerma, ‘De steden van Zeeland’, in: *Archief Zeeuws Genootschap* 1^o stuk (1954), p. 1-87: ‘Inleiding’ en ‘De steden van Walcheren’: II, Westkapelle, p. 85-87.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 84-85.

¹ Rutte, *Stedenpolitiek*, p. 130.

² *OHZ*, II, nr. 430.

³ *OHZ*, nr. 430, afschriften C (1324) en F (ca.1375-1378).

⁴ *OHZ*, ibid., nr. 430, afschriften V (eind 16^e eeuw), Z (1757) en AA (2^e helft 18^e eeuw).

⁵ Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen, geeft de integrale tekst inclusief hertaling.

⁶ Kruisheer, ‘Het ontstaan’, p. 293; Cox, *Hebbende privilege*, p. 85, gaat uit van een grafelijk initiatief.

⁷ *OHZ*, III, p. 507-508, nr. 1463.

⁸ *OHZ*, III, nr. 1754. Het zegel van Westkapelle is niet bewaard gebleven.

⁹ Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 152.

¹⁰ Blom, ‘Sigillum’, p. 7-8: het betreft het originele zegelstempel in brons. In 1276 wordt een zegel vermeld, zie noot 7.

PLAATSNAAM: Westwoud. **STEDE**

DATERING: 1414 febr. 2.

VERLENER: Willem VI, graaf van Holland

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Westenwoude’ dateert van ca. 1312.

Op vrijdag 2 mei 1414 krijgt Westwoud, verenigd met Ooster- en Westerblokker, van Willem VI, graaf van Holland, het stadsrecht van Schellinkhout.¹ De originele oorkonde is niet bewaard gebleven. Er is een vidimus dat op 25 juli 1548 is opgesteld door het Hof van Holland.²

De stede Westwoud is een vereniging van drie dorpen als *rechtsgebied*. Als *dorp* blijven Westwoud, Oosterblokker en Westerblokker zelfstandig.

In sept./okt. 1433 geeft hertog Filips een handvest aan Westwoud als mede een brief ter beperking van de schraapzucht en de knevelarijen van de deken van West-Friesland.³

In 1493 wordt de banne Westwoud gesplitst in Westwoud en Binnenwijzend. Sindsdien heeft ook Binnenwijzend een eigen dorpsbestuur en eigen vertegenwoordigers in de colleges van de stede Westwoud.

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1562.⁴ Afb.: schild met dorre boom en drie vogels.
Randschrift: [SIGILLUM] OPIDI DE WESTWOUDT.

LITERATUUR:

- Goede, A. de, *Swannotsrecht. Westfriesche rechtsgeschiedenis*, I, Utrecht 1940.
- Blauw, K., ‘Historisch overzicht van de gemeentelijke herindeling van Noord-Holland’, in: *Rapport der Provinciale commissie ter bestudering van de gemeentelijke indeling van Noordholland*, 1^o dl. Den Haag 1949.
- Pols, M.S., *Westfriesche stadrechten*, I en II, ’s-Gravenhage 1885/1888.

¹ Pols, *Westfriesche*, I, p. XVIII; *ChHZ*, IV, p. 274.

² Westfries Archief, archief stede Westwoud, inv. nr. 7.

³ Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 19.

⁴ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 112.

PLAATSNAAM: Wieringen. **STEDE**

DATERING: 1432 aug. 10.

VERLENER: Margaretha van Bourgondië (gravin-weduwe van Willem VI).

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Wirense' dateert van waarschijnlijk eind 8^e e. - 817 (cop. 1150-1158) en staat in de goederenlijst van het klooster te Fulda. Het betreft een overlevering in een transcript door Everhard van Fulda tussen 1150/1158, de 'Codex Eberhardi'.

Westfriesland is een oproerig gebied. In 1184 onderwerpt graaf Floris III Texel en Wieringen maar pas graaf Floris V slaagt er in de Westfriezen definitief te onderwerpen. Als eerste onderwerpt Wieringen zich op 12 juni 1284 waarbij de plaats het Kennemerrecht opgelegd krijgt.¹ De belofte van gehoorzaamheid van 23 mrt. 1310[1309] wordt ook gezegeld door *scabini, consilium et communitas communitatum ...de Wieringerlant*.² In het landrecht van 1310 wordt het baljuwschap ingevoerd waarover al snel ontevredenheid ontstaat en dat in 1414/1415 zal leiden tot het opheffen van de baljuwschappen. Op 1 okt. 1413 is Wieringen aan Margaretha toegewezen als deel van haar weduwgift. Wieringen krijgt op 12 mei 1415 van graaf Willem VI nieuwe voorrechten (geen stadsrecht). Deze voorrechten worden op 17 dec. 1418 door Margaretha bevestigd.³

Op zondag 10 aug. 1432 verleent Margaretha van Bourgondië (weduwe van graaf Willem VI van Holland) aan de inwoners van Wieringen een privilege waarbij zij poortrecht krijgen, echter met behoud van het Kennemer recht.⁴ De inwoners hebben de gravin-weduwe dringend hierom verzocht ('vervolcht'), de verlening vindt plaats 'om die meeste oirbair, nutscip ende profyt ons lants'. Op 7 sept. 1443 wordt het privilege van 1432 bevestigd door hertog Philips.⁵ In de 15^e eeuw is het aantal schepenen 28 (7 in elk dorp).

In 1492 neemt hertog Albrecht van Saksen, graaf van Holland, na het Kaas en Broodoproer de bewoners van Wieringen weer in genade aan en herstelt hen in hun rechten.⁶

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 13 apr. 1310.⁷ Afb.: koggeschip met stuurman, op zee.
Randschrift: [SIGILLUM] CIVIUM IN DE WIRING.⁸

LITERATUUR:

- Pols, M.S., *Westfriesche stadrechten*, I en II, 's-Gravenhage 1885/1888.
- Bremer, J.T., *Wiringherlant*, dl. 1, Schoorl 1979.
- Berg, H.M. van den, 'Westfriesland, Tessel en Wieringen', *Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst*, 's-Gravenhage 1955.

¹ ChHZ, I, p. 436. Pols, *Westfriesche*, I, p. XIV. *Scultetus, Jurati, Consilium et Communitas insulae quae Wiringia vocatur in Westfrisia* erkennen graaf Floris V als hun heer.

² Van den Bergh, *Oorkondenboek*, II, nr. 1048.

³ RAA, Oud archief Wieringen, inv. nr. 8.

⁴ Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 17; Bremer, *Wiringherlant*, p. 47. ChHZ, IV, p. 1004-1005 en Pols, *Westfriesche*, p. XX., geven 20 aug. 1432.

⁵ Pols, *ibid.*, I, p. XX, noot 6.

⁶ RAA, Oud archief Wieringen, inv. nr. 14.

⁷ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 112; hij geeft 1309; ook is een zegel bewaard uit 1319.

⁸ Ewe, *Schiffe auf Siegeln*, p. 209, nr. 216. De benaming 'civium' in het randschrift duidt hier op 'geburen' (van 'cives'), dit waren vrije boeren, kleine grondbezitters.

PLAATSNAAM: Wijdenes en Oosterleek. **STEDE**

DATERING: 1430 jan. 6.

VERLENER: Filips de Goede (als ruwaard van Holland).

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van Widenesse' dateert van ca. 1312 en van 'Oosterleke' van 1311.

Op vrijdag 6 jan. 1430 worden Wijdenes en Oosterleek door Filips de Goede, ruwaard van Holland, met behoud van hun stadsrecht afgescheiden van de stede Schellinkhout waarmee ze in 1414 waren verenigd.¹ De originele oorkonde is bewaard gebleven.²

Als banne blijven Wijdenes en Oosterleek zelfstandig: beide dorpen hebben een eigen dorpsbestuur.

In sept./okt. 1433 geeft hertog Filips een handvest aan Wijdenes en Oosterleek als mede een brief ter beperking van de schraapzucht en de knevelarijen van de deken van West Friesland.³

De *stede* Wijdenes en Oosterleek blijft tot 1811 een zelfstandige jurisdictie.

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend.

LITERATUUR:

- Pols, M.S., *Westfriesche stadrechten*, I en II, 's-Gravenhage 1885/1888.
- Goede, A. de, *Swannotsrecht. Westfriesche rechtsgeschiedenis*, I, Utrecht 1940.
- Blauw, K., 'Historisch overzicht van de gemeentelijke herindeling van Noord-Holland', in: *Rapport der Provinciale commissie ter bestudering van de gemeentelijke indeling van Noordholland*, 1^o dl. Den Haag 1949.

¹ Pols, *Westfriesche*, I, p. XXVII.

² Westfries Archief, Archief stede Wijdenes en Oosterleek, inv. nr. 1.

³ Van Limburg Brouwer, *Boergoensche charters*, p. 19.

PLAATSNAAM: Wijk bij Duurstede. **STAD**

DATERING: 1300 mrt. 12.

VERLENER: Gijsbrecht II, heer van Abcoude en Wijk.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van *in villa, quondam Doresteti nunc autem UUik nominata* dateert van 948 (cop. eind 11^e e.). Door de Romeinen is op de plaats van Wijk een *castellum* gebouwd tegen invallen van de Germanen. Na de Romeinen (rond 400) komt het rivierengebied onder invloed van de Friezen. Deze worden rond 700 verdreven door de Frankische koningen. In het jaar 1001 schenkt de Duitse keizer zijn hof te Wijk aan de aartsbisschop van Keulen die het in 1016 vervolgens aan de abdij van Deutz schenkt. Wijk wordt een gedeelte van Gelre doordat de abdij het dorp in 1256 voor 400 marken aan graaf Otto II verkoopt. De Van Abcoudes krijgen het gebied in 1261 in leen van de graaf van Gelre.

Op zaterdag 12 mrt. 1300 verleent ridder Gijsbrecht II, heer van Abcoude en Wijk, aan zijn dorp Wijk (*nostra villa dicta Wijk*) stadsrechten.¹ Het verkrijgt het recht van Utrecht.² De originele oorkonde is bewaard gebleven, evenals twee vidimussen en een vijftal afschriften.³ Het stadsrecht is in druk verschenen.⁴ Wijk is een zg. 'bastide-stad', een bewust gestichte stad met een min of meer planmatige aanleg.⁵ In art. 6 staat het recht op aanleg van grachten en muren. De Wijkse oorkonde is op die van Rhenen gebaseerd.⁶ Op 13 aug. 1340 erkent Sweder van Abcoude door hertog Reinald II te zijn beleend met het huis te Duurstede, de heerschappij van Wijk en de stad (porte) met hoog- en laaggericht.⁷

Op 4 febr. 1406 verleent Willem VI, graaf van Holland de poorters van de stad en vrijheid van Wijk, gelegen bij Duurstede, tolvrijdom in zijn landen.⁸ Op 1 sept. 1406 verleent Willem van Abcoude de stad Wijk, met instemming van raad, rechter, burgemeesters en schepenen een jaarmarkt.⁹ Jacob van Gaasbeek is de laatste Van Abcoude die zich heer van Wijk kan noemen. In 1449 is hij gedwongen het kasteel c.a. af te staan aan de bisschop en wordt de stad een deel van het Sticht. Wijk bij Duurstede treedt in 1459 toe tot de stemhebbende steden in de Staten van Utrecht. Wijk bij Duurstede staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Utrecht.¹⁰

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1512.¹¹ Afb.: een gestippeld schild, met een faas beladen met drie zuilen.
Randschrift: SIGILLUM CIVITATIS DE WIIC.

LITERATUUR:

- Hijmans, H., *Wijk bij Duurstede*, Rotterdam 1951.
- Toorn, W. van, *Wijk bij Duurstede: stad aan het water*, Wijk bij Duurstede 1979.
- Es, W.A. van, e.a., *Van Dorestad naar Wijk bij Duurstede: het ontstaan van een stad ca. 600-1550 na Chr.*, Abcoude 1998.
- Eerden-Vonk, M.A. van der, J. Hauer en G.W.J. van Omme, *Wijk bij Duurstede 700 jaar stad: ruimtelijke structuur en bouwgeschiedenis*, Hilversum 2000.
- Gaasbeek, F. e.a., *Wijk bij Duurstede, geschiedenis en architectuur*, Zeist 1991, p. 28-35.
- Dekker, C., *Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen. Een institutioneel-geografische studie*, Zutphen 1983 (Stichtse Historische Reeks 9).

¹ Fruin, *De middeleeuwse rechtsbronnen*, II, p. 9.

² Muller, *Rechtsbronnen Utrecht*, Inleiding p. 326-327.

³ Originele oorkonde in Streekarchief Kromme Rijngebied-Utrechtse Heuvelrug (SAKRUH), Archief: Stadsbestuur Wijk bij Duurstede 1300-1810 (1), inv. nr. 1; vidimussen in charters van 10 mrt. 1449 (regist 11) en 10 dec. 1555 (regist 50); afschriften in inv. nrs. 22, 23, 24 (ged.), 25 en 26.

⁴ OSU, V, nr. 2954: het telt 11 artikelen.

⁵ Van der Eerden, *Wijk bij Duurstede*, p. 86.

⁶ Van der Eerden, *Wijk bij Duurstede*, p. 104, noot 30; Van Iterson, *De stad Rhenen*, p. 113-125.

⁷ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, nr. 368.

⁸ SAKRUH, Archief: Stadsbestuur Wijk bij Duurstede 1300-1810 (3) inv. nr. 17.

⁹ SAKRUH, Archief: Stadsbestuur Wijk bij Duurstede 1300-1810 (4) inv. nr. 15.

¹⁰ Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 150.

¹¹ Hijmans, *Wijk bij Duurstede*.

PLAATSNAAM: Willemstad. **STAD**

DATERING: 1586 aug. 12.

VERLENER: Prins Maurits van Oranje, markies van Bergen op Zoom.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Willems stad' dateert van 2 mrt. 1584.¹ In 1565 ontstaat het dorp De Ruigenhil nadat Jan IV van Glymes, markies van Bergen op Zoom, besluit de schorren en slikken van de Ruigenhil te laten inpolderen. De markies behoudt zich in het gebied de 'hoge, middele en lage jurisdictie' voor. Hij zal er schout, schepenen en andere functionarissen benoemen als mede statuten uitvaardigen.²

In 1581 kiest de nieuwe heer, markies Jan van Withem de zijde van Spanje. Daarop ontnemen de Staten van Brabant hem het markizaat van Bergen op Zoom en belenen op zijn verzoek prins Willem I van Oranje hiermee, mede als schadevergoeding voor wat hij voor de zaak der vrijheid heeft uitgegeven en verloren. Willem van Oranje en later Maurits maken van Ruigenhil gedeeltelijk op eigen kosten een vestingstad.³

Prins Maurits verleent Willemstad op 12 aug. 1586 een privilege waarbij de verhouding tussen stad en heer wordt geregeld als mede het plaatselijke bestuur. Ook wordt een aantal voorrechten toegekend. De originele oorkonde is bewaard gebleven.⁴ Maurits zegt toe: 'de handt daer aen houden, dat sy moghen hebben ende vercryghen' tolvrijdom te water in de Verenigde Provinciën 'ende henlieden voerstaen ende voor hen intercederen, ten eynde sylieden opbrengende de generale middelen ende andere contributien oock als andere landen daer mede moghen bevrydt ende beschermt worden'. Hij verleent tevens het recht accijnzen te heffen op bier en wijn. Op 16 okt. 1587 verleent Maurits aan schout, schepenen en tesorier gezamenlijk het recht op alle politieke zaken die zich zouden voordoen, ordonnanties te maken met een sanctie van max. 8 Karolusgulden.⁵ In 1605 verleent hij de stad een weekmarkt en een jaarmarkt.⁶

Bij S.B. van 26 aug. 1814 wordt Willemstad bij de stemhebbende steden ingedeeld met één lid in Provinciale Staten.⁷

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1610.⁸ Afb.: schild met leeuw en drie Sint Andreaskruisen.
Randschrift: SIGILLVM + [...] + OPPIDI + WILLEMSTAD.⁹

LITERATUUR:

- Mosselveld, J.H. van, 'Willemstad sloeg op de trommel', in: *Brabantia* 14 (1965) p. 236-241.
- Dane, K., *Willemstad, historisch overzicht van stad en polder*, Klundert 1950.
- Ham, W.A. van, 'De symbolen van Willemstad', in: *Jaarboek De Oranjeboom* 29 (1976).
- Nispen, C.A.I.L. van, 'De vesting Willemstad, dl.I: Willemstad in de Tachtigjarige oorlog', in: *Archivariaat Nassau-Brabant* (1983) nr. 62, p. 40.
- Jacobs, B.C.M., 'Een oudere en een jongere heerlijke stad: Steenberg en Willemstad', in: Th.E.A. Bosman, J.P.A. Coopmans en B.C.M. Jacobs, *De heerlijke stad*, Assen/Maastricht 1988 (Brabantse Rechtshistorische Reeks 3), p. 109-125.

¹ RA West-Brabant, Oud archief Willemstad, Voorwaarden en processen-verbaal verpachting van imposten, inv. nr. 828.

² Jacobs, 'Een oudere en een jongere', p. 116; noot 37.

³ De Koning(in) der Nederlanden voert nog altijd de titel van Heer (Vrouw) van Willemstad.

⁴ RA West-Brabant, Oud Archief Willemstad, inv. nr. 405 folio 11-11 verso.

⁵ RA West-Brabant, Oud Archief Willemstad, inv. nr. 324.

⁶ RA West-Brabant, Oud Archief Willemstad, inv. nr. 326.

⁷ Van der Pot, 'Gemeentelijke bestuursorganisatie 1815-1819', p. 246.

⁸ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 112.

⁹ Zegelafdruk uit 1631.

PLAATSNAAM:	Wilsum.	STAD
DATERING:	[Vóór] 1321 febr. 24.	
VERLENER:	Bisschop van Utrecht	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Wilsem’ (als kerspel) dateert van 1213.¹

De kerk aldaar is midden 11^e eeuw gebouwd en gewijd aan de Heilige Mabertus, bisschop van Tongeren. In een oorkonde van 28 december 1260 is Wilsum nog een *villa (prope villam quandam Wilsem dictam)*.² In een oorkonde van 18 sept. 1276 verleent graaf Floris V voorrechten aan de *mercatores civitatum et villarum de Campen, de Zwolle, de Daventria, de Wilsem et de aliis locis*.³ Dit privilege wordt op 7 jan. 1300 bevestigd door graaf Jan II. Hieruit valt echter niet af te leiden of Wilsum tot de steden dan wel de dorpen moet worden gerekend.

Van dinsdag 24 febr. 1321 is een codificatie van het stadsrecht bekend door ‘schepenen van Wilsem, olde ende nije, ende alle de gemeente’.⁴ Een afschrift hiervan is bewaard gebleven⁵ en in druk verschenen.⁶ Het stadsrecht telt 51 artikelen; hierin is ook al sprake van burgemeesters.

Algemeen wordt aangenomen dat Wilsum al vóór 1321 stadsrechten heeft gekregen van de bisschop van Utrecht. Op 4 okt. 1328 maant graaf Willem van Holland schepenen en raad van o.a. de stad Wilsem zich met de bisschop van Utrecht te verzoenen.⁷ Van 22 mei 1330 dateert een uitspraak in een geding tussen de bisschop en de heer van Voorst waarbij de stad en het kerspel Wilsem 500 ponden moeten betalen.⁸

Op 20 apr. 1331 verleent Jan III van Diest, bisschop van Utrecht, aan de inwoners van Wilsum stadsrecht zoals Zwolle, Hasselt en Genemuiden dat hebben.⁹ Op 4 mei 1394 bevestigt bisschop Frederik van Blankenheim de eerdere privileges.¹⁰ Wilsum is nooit ommuurd geweest.

Op de *Landdagpenning* van 1597 van de Staten van Overijssel staat Wilsum als één van de 16 kleine Overijsselse steden vermeld. Bij K.B. van 21 juli 1816, nr. 5, wordt Wilsum tot de rang van stad verheven.

HOOFDVAART: Appèl op Zwolle.¹¹

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 18^e-eeuws.¹² Schild met stadspoort en twee torens waarop een pelikaan.
Randschrift: SIGILLUM WILSEMENSIS.

LITERATUUR:

- Telting, A., ‘Stadregt van Wilsum’, in: *OSDM*, 15^e stuk 1903.
- Pelser, E., *De steden in Overijssel in de Middeleeuwen tot 1400*, Amsterdam 1966 (scriptie, niet gepubliceerd; overdruk Bibliotheek provincie Overijssel).

¹ *OSU*, II, nr. 613.

² Ter Kuile, *Oorkondenboek*, II, 269; *OSU*, III, 1538.

³ *OHZ*, III, nr. 1754, p. 872-877; *OSU*, IV, 1909.

⁴ Telting, ‘Stadregt van Wilsum’, p. 15.

⁵ GA Kampen, oude archieven IJsselmuiden, inv. nr. 38, reg. nr. 1; HCO, handschriftenverz. Vereniging ORG.

⁶ Telting, ‘Stadregt van Wilsum’, p. 9-18.

⁷ Ter Kuile, *Oorkondenboek*, IV, 881.

⁸ Ter Kuile, *ibid.*, IV, 932; Berkelbach, *Regesten*, nr. 939.

⁹ GA Kampen, oude archieven IJsselmuiden, regest nr. 2; Ter Kuile, *ibid.*, IV, 1025.

¹⁰ Muller, *Regesten*, 1574.

¹¹ Van Hattum, *Geschiedenis Zwolle*, IV, p. 117.

¹² Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 113.

PLAATSNAAM: Winkel. **STEDE**

DATERING: 1415 mei 12.

VERLENER: Willem VI, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Winkele’ dateert van 1289.

Op zondag 12 mei 1415 wordt het Westerbaljuwschap of het baljuwschap van Friesland opgeheven waarbij vijf nieuwe steden tot stand komen. Nyedorperambacht wordt in vier steden gesplitst: Nyedorp, Barsingerhorn, Schagen en Winkel. Ze krijgen alle vier bij handvesten van Willem VI, graaf van Holland, op diezelfde dag het stadsrecht van Schellinkhout.¹ De originele oorkonde van de stadsrechtverlening aan ‘onse goede lude van Winkel’ is bewaard gebleven² en in druk verschenen.³ Het stadsrecht telt 11 artikelen.

Vanwege de Hoekse en Kabeljauwse twisten verliest ook Winkel het stadsrecht. Op 8 mei 1452 geeft hertog Filips de Goede, graaf van Holland, ‘onsen goeden luyden ende ondersaten van Nyedorp ende van Winckel’ het stadsrecht weer terug.⁴ Het nieuwe handvest telt 37 artikelen en is bewaard gebleven.⁵

In 1554 bevestigt keizer Karel V de restitutie en vernieuwing door hertog Filips de Goede van de vrijheden van Winkel en Niedorp.⁶

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 18^e-eeuws.⁷ Afb.: zittende, omziende en gekroonde leeuw, met zwaard en bundel pijlen in de klauwen.
Randschrift: HET GEMEENTEBESTUUR DER STEDE WINKEL.

LITERATUUR:

- Pols, M.S., *Westfriesche stadrechten*, I en II, 's-Gravenhage 1885/1888.
- Goede, A. de, *Swannotsrecht. Westfriesche rechtsgeschiedenis*, I, Utrecht 1940.
- Blauw, K., ‘Historisch overzicht van de gemeentelijke herindeling van Noord-Holland’, in: *Rapport der Provinciale commissie ter bestudering van de gemeentelijke indeling van Noordholland*, 1^e dl. Den Haag 1949.

¹ Pols, *Westfriesche*, I, p. XIX, bijlagen p. 38.

² RAA, Oud-archief Winkel, inv. nr. 20.

³ Pols, *ibid.*, bijlagen p. 38-40.

⁴ Pols, *ibid.*, bijlagen p. 95-106.

⁵ RAA, Oud-archief Winkel, inv. nr. 21.

⁶ RAA, Oud-archief Winkel, inv. nr. 25; vidimus uit 1555.

⁷ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 113.

PLAATSNAAM: Winschoten. **STADSVERHEFFING**

DATERING: 1819 mei 7.

VERLENER: Willem I, koning der Nederlanden

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Windschoter’ dateert van 1391. In 1478 moet Egge Addinga van Westerwolde het dorp Winschoten aan de stad Groningen afstaan die Winschoten door een drost bestuurt. In de Tachtigjarige Oorlog wordt Winschoten - *eene vrijheit, die grootheidshalve naar een stad gelijkt* - een vesting.

Bij K.B. van 24 dec. 1818 luidt het: ‘3°. difficulteerende in de verzoeken door de regeering van Appingedam, Delfzijl en Winschoten gedaan, dien onverminderd te bepalen, dat met opzicht tot Appingedam, uit hoofde van bevorens plaats gehad hebbende omstandigheden, de Burgemeester aldaar voor de eerste maal onmiddellijk, doch vervolgens uit eene, door den Raad der gemeente te formeeren nominatie, door Ons zal worden benoemd...’, en de minister van Binnenlandse Zaken zal nader advies uitbrengen ‘in hoeverre er termen zijn zouden, om ten aanzien van de samenstelling der regeering van Delfzijl en Winschoten gelijke bepalingen te maken als met opzicht tot de steden tot het platteland van Overijssel behoorende, zijn vastgesteld geworden’.¹

Vervolgens wordt op vrijdag 7 mei 1819 het ‘Reglement van bestuur voor het platte land der provincie Groningen’ vastgesteld.² In art. 3 wordt bepaald dat ‘In het bestuur der gemeenten *Appingadam, Delfzijl en Winschoten*, hetwelk uit Burgemeesteren en Raden zal bestaan, bij een afzonderlijk reglement nader [zal] worden voorzien’. Op basis hiervan neemt Winschoten een positie in vergelijkbaar aan die van de ‘plattelandssteden’ in Overijssel: Winschoten mag zich dan ‘stad’ noemen en krijgt een burgemeester (i.p.v. een schout zoals elders ten plattelande) echter zonder vertegenwoordiging in de Staten van Groningen.³

Bij K.B. van zondag 31 juli 1825, nr. 81, wordt het reglement vastgesteld waarbij Winschoten wordt bevestigd in de eerder toegestane positie, nog steeds echter zonder vertegenwoordiger in de Staten van Groningen.⁴ Winschoten valt voor het overige onder het ‘Reglement op het bestuur ten Platten Lande’, vastgesteld bij K.B. van 23 juli 1825, nr. 132.⁵ Winschoten krijgt een burgemeester, twee wethouders en een raad van 8 leden, die rechtstreeks door de kiezers worden benoemd.⁶

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend.

LITERATUUR:

- Kocken, M.J.A.V., *Van stads- en plattelandsbestuur naar gemeentebestuur*, 's-Gravenhage 1973.
- Pot, C.W. van der, ‘Gemeentelijke bestuursorganisatie 1815-1819’ en ‘Gemeentelijke bestuursorganisatie 1822-1825’, in: *TvR* 12 (1933) p. 241-309 en *TvR* 13 (1934) p. 261-305.
- Blok, L., *Stemmen en kiezen. Het kiesstelsel in Nederland in de periode 1814-1850*. Groningen 1987.
- Engelsman, A., ‘Het ontstaan der gemeente-organisatie in de Groninger Veenkoloniën’, in: *TvR* 10 (1930) p. 58-116.
- Blécourt, A.S. de, *De organisatie der gemeenten gedurende de jaren 1795-1851*, Haarlem 1903.
- Ramaer, J.C., *Geschiedkundige Atlas van Nederland. Het Koninkrijk der Nederlanden (1815-1931)*, 's-Gravenhage 1931.

¹ Engelsman, ‘Het ontstaan’, p. 101-102.

² Reglement aanwezig in RHC Groninger Archieven. In 1819 uitgegeven bij M. van Heijningen Bosch (Groningen).

³ Zie ook Engelsman, ‘Het ontstaan’, p. 99-105; De Blécourt, *De organisatie der gemeenten*, p. 28. Winschoten krijgt een raad van 8 leden.

⁴ K.B. wegens het plaatselijk bestuur van Appingadam, Delfzijl en Winschoten van 31 juli 1825, nr. 81; Bijvoegsel tot het Staatsblad XII (1825), twaalfde deel, tweede stuk, p. 88-90.

⁵ Bijvoegsel Staatsblad 1825, twaalfde deel, eerste stuk, p. 87-126.

⁶ Ramaer, *Het Koninkrijk der Nederlanden*, p. 110 en 112.

PLAATSNAAM: Woerden. **STAD**

DATERING: 1372 mrt. 12.

VERLENER: Hertog Albrecht van Beieren, ruwaard van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Wurdin’ dateert uit de periode 918-948 (cop. eind 11^e e.). Godfried van Reenen, bisschop van Utrecht bouwt in 1159 te Woerden een slot als grensvesting tegen het graafschap Holland. De opeenvolgende kasteelheren of ‘kasteleins’ noemen zich vanaf 1165 heren Van Woerden en houden kasteel en heerlijkheid in leen van de bisschop van Utrecht. In 1280 wordt Herman van Woerden onderworpen door, en daarmee leenman van, graaf Floris V van Holland. In 1296 worden de heren Van Woerden afgezet naar aanleiding van de moord op graaf Floris V. In 1299 wordt Woerden verpand aan Wolfert van Borselen die echter in hetzelfde jaar wordt vermoord. Jan II, graaf van Henegouwen en Holland, geeft Woerden samen met Amstelland in leen aan zijn broer Gwijde van Avesnes vóórdat deze in 1301 bisschop van Utrecht wordt. Tot 1311 is het kasteel in bezit van bisschop Gwijde, daarna van de graven van Holland. In 1317 komt het gehele Land van Woerden aan het graafschap Holland.

Op vrijdag 12 mrt. 1372 verleent hertog Albrecht van Beieren, ruwaard van Holland, ‘vrijhede ende recht’ aan ‘onse goede lude van Woerden’.¹ Het originele charter is niet bewaard gebleven maar via afschriften bekend.² De stadsvrijheid geldt ‘tot op ten vtersten cante van hare grafte’.³ Dan is Woerden al omgracht en omwald en van stadspoorten voorzien.⁴ Ondanks de inmiddels aangelegde stenen muren en een tweede stadsgracht valt in 1373 – tijdens een wapenstilstand met het Sticht – Woerden bij een nachtelijke overval in handen van een groep gewapende Utrechtse; daarbij wordt de stad gebrandschat. Op 8 nov. 1393 wordt het stadsrecht bevestigd door hertog Albrecht, graaf van Holland.⁵ Bij privilege van 19 nov. 1401 wordt de samenstelling van het stadsbestuur nader geregeld waaronder de verkiezing van twee burgemeesters (sinds 1372 raadsmanen).⁶ Woerden staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

Bij Souverein Besluit van 26 aug. 1814 wordt Woerden tot de stemhebbende steden gerekend met één vertegenwoordiger in de Provinciale Staten van Holland.⁷

HOOFDVAART: Op Leiden.⁸

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 14 mei 1383.⁹ Afb.: kasteel met gesloten poort.
Randschrift: SECRETUM OPIDI DE WOERDEN.

LITERATUUR:

- Doorn, Z. van en N. Plomp: ‘De zegels en het wapen van Woerden’, in: E.C.M. Leemans-Prins (red): *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, ’s-Gravenhage 1966.
- Plomp, N., *Woerden 600 jaar stad*. Hollandse Studiën 4, Woerden 1972.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 72-74.

¹ ChHZ, III, p. 256; Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen, de originele tekst met hertaling.

² NA, AGH 226, f. 107v en AGH 652, f. 56r, nr. 145; datering in oorkonde is 1371, echter paasstijl.

³ Plomp, *Woerden*, p. 45.

⁴ Plomp, *ibid.*, p. 45-47.

⁵ SA Rijnstreek, Stadsarchief Woerden kast 1 pak 1 nr. 2 (grosse).

⁶ Plomp, *Woerden*, p. 51; SA Rijnstreek, Stadsarchief Woerden, kast 1 pak 1 nr. 3 (grosse).

⁷ Tijdens de Republiek heeft Woerden niet tot de 18 stemhebbende steden behoord in de Staten van Holland.

⁸ Van Leeuwen, *Costumen*, p. 271; Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 151.

⁹ Van Doorn, ‘De zegels’, p. 266; HUA, Archief Oudmunster nr. 1559.

PLAATSNAAM: Wognum. **STEDE**

DATERING: 1414 febr. 2.

VERLENER: Willem VI, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Wokgunge’ dateert uit de 1^e helft van de 11^e eeuw.

Op vrijdag 2 febr. 1414 ‘hebben die van Wognem, Oudebucswoude (Hauwert), Nuwebucswoude (Nibbixwoud) ende Wadweyde(Wadway)’ het stadsrecht van Schellinkhout gekregen van Willem VI, graaf van Holland.¹ De originele oorkonde is bewaard gebleven.² Wognum wordt een van de vijf nieuw gevormde steden in Houtwouderambacht.

De stede Wognum is een vereniging van vier dorpen als *rechtsgebied*; als *dorp* blijven Wognum, Wadway, Hauwert en Nibbixwoud zelfstandig. Op 13 aug. 1426 verliest de stede Wognum zijn privileges vanwege deelname aan een aanval op het pro-Bourgondische Hoorn.

De voormalige stede Wognum wordt op 9 dec. 1426 ten aanzien van de hoge jurisdictie ‘voorlopig’ (*tot onsen wederseggen*) onder poortrecht van Hoorn gebracht.³ De lage jurisdictie van Wognum c.a. blijft kennelijk aan de grafelijkheid van Holland, maar van de aanstelling van een grafelijke schout is verder niets bekend. Op 13 apr. 1436 volgt de definitieve toevoeging (*ten eeuwigen dagen*) van Wognum c.a. aan het rechtsgebied van Hoorn, inclusief de lage jurisdictie.⁴

Overigens behouden Wognum, Wadway, Hauwert en Nibbixwoud als dorp hun bestuurlijke zelfstandigheid.

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend.

LITERATUUR:

- Noordeloos. P., ‘De ontwikkeling van de vrijheid en de stedelijke jurisdictie van Hoorn’, in: *WFON 24* (Hoorn 1957).
- Pols, M.S., *Westfriesche stadrechten*, I en II, ’s-Gravenhage 1885/1888.
- Goede, A. de, *Swannotsrecht. Westfriesche rechtsgeschiedenis*, I, Utrecht 1940.
- Blauw, K., ‘Historisch overzicht van de gemeentelijke herindeling van Noord-Holland’, in: *Rapport der Provinciale commissie ter bestudering van de gemeentelijke indeling van Noordholland*, 1^e dl. Den Haag 1949.

¹ Pols, *Westfriesche stadrechten*, I, bijlagen p. 33.

² Westfries Archief, Archief graven van Holland, inv. nr. 660.

³ Blauw, ‘Historisch overzicht’, p. 193.

⁴ Westfries Archief, Stadsarchief Hoorn, inv. nr. 83, bergnr. 2698.

NAAM PLAATS: Workum. **STAD**

DATERING: [Vóór 1385 febr. 2].

VERLENER: Geen.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Waldrichheim’ dateert uit 1327, uit 1333 ‘Woldrichem’.

Op 20 apr. 1355 bestaat het bestuur van Workum uit *gretmanni et coniuudices*.¹ In een oorkonde van 2 febr. 1385 is sprake van ‘grietmans, raetsluide en mederechters in Wouderchem’.² Dit is de vroegste vermelding van een stadsbestuur van Workum. Op een dagvaart [6 mei 1394] van de steden Zutphen, Deventer, Harderwijk, Elburg, Staveren - met de stad Workum - en Hindelopen wordt vastgesteld dat Staveren en Workum samen 7 gewapende mannen en één knecht zullen leveren. In 1385 heeft Workum een markt, in 1399 ook het recht van munt en maat. Op 19 apr. 1399 verleent Albrecht van Beieren, graaf van Holland, ‘vrijheden ende poertrecht aan onse goede lude van Woudrichem’.³ Daarbij wordt bepaald dat de grafelijke schout 7 schepenen zal aanwijzen, die samen zorgdragen voor bestuur, rechtspraak en keurwetgeving. Deze stadsrechten hebben echter slechts één jaar gegolden; in 1400 moet de Hollandse graaf het veld ruimen in Friesland, behalve in Staveren. Op 4 aug. 1420 sluiten ‘Scepenen, Raetslude ende Ghemeenheit van Wolderkum’ met Occo ten Broeke, Groningen, de Ommelanden en Hindelopen een eeuwige vrede.⁴ In een brief van 4 apr. 1421 huldigen ‘Scepenen, Raet ende ghemeyn Borgheren der stat van Woudrichem’ hertog Jan van Beieren.⁵

In een oorkonde van 13 mei 1474 is Workum bij de steden die de brief, waarbij aan Franeker het halsrecht wordt verleend, medebezegelen.⁶ In de 15^e eeuw beschikt Workum over een waag; later heeft het ook een Latijnse school. Hertog Albrecht van Saksen onderwerpt Friesland (1499) en voert één munt in voor geheel Friesland, waarvoor de Workumer munt het veld dient te ruimen. De Workumer el wordt in 1504 als maat voor geheel Friesland ingevoerd. Workum staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1426.⁷ Afb.: gedeeld schild, rechts een halve dubbele adelaar, links drie leliën. Randschrift: SECRETUM OPIDI WOLDERCUMENSIS.⁸

LITERATUUR:

- Telting A., *De Friesche stadrechten*, 's-Gravenhage 1883.
- Telting A., *Het Oud-Friesche stadrecht*, 's-Gravenhage 1882.
- Obreen, H.T., *Workum in Friesland, een bijdrage tot de Friese geschiedenis*, Bolsward 1966.
- Keikes, W.H. en H.T. Obreen, *Workum, inventaris der archieven*, Bolsward 1966.
- Bakker, G. (red.), *De stêd Warkum*, Bolsward 1967.
- Siemelink, T.H., *Geschiedenis van de stad Workum*, Workum, 1903 (herdruk Buitenpost 1978).
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 117-118.

¹ Colmjon, Oorkonden, nr. 277. Obreen, *Workum in Friesland*, p. 22; Siemelink, *Geschiedenis*, p. 17.

² Obreen, *Workum in Friesland*, p. 23.

³ Obreen, *ibid.*, p. 27. De oorkonde is niet bewaard gebleven, de tekst incl. hertaling bij Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen.

⁴ Friedländer, *Ostfriesisches Urkundenbuch*, I, nr. 277, p. 237.

⁵ Schwarzenberg, *Charterboek*, I, nr. 431.

⁶ Schwarzenberg, *Charterboek*, I, p. 239 houdt ten onrechte 1374 aan [zie Obreen, *Workum in Friesland*, p. 23]; Telting, *Het Oud-Friesche stadrecht*, p. 81 e.v.

⁷ Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 114, noemt zegels uit 1496 en 15^e eeuw (vermoedelijk 1426) en 1550. Een zegel uit 1496 toont deze afbeelding maar dan hangend aan een kroon. Aan de ‘vredebrieff’ van 1420 hing het zegel met als randschrift: PRO CIVIT[ATE] WOUDKUMMER[ENSIUM].

⁸ Van zegel uit 1496.

PLAATSNAAM:	Woudrichem.	STAD
DATERING:	[Vóór 1283 mrt. 28].	
VERLENER:	[Willem II van Horne, heer van Altena].	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Uualderinghe[m]’ dateert uit de 10^{de}-11^{de} eeuw.

In 1230 treffen de graaf van Holland en de heer Van Altena een leenrechtelijke regeling betreffende het kasteel en de allodiale goederen in de Woudrichemerwaard.¹ In een oorkonde van 28 mrt. 1283 bevestigt Floris V dat Willem II, heer van Horne en Altena, rechten van hem in leen houdt waaronder tolvrijdom voor de *oppidani* (poorters) *de Woudrichem* van vrijdag tot zondag te Niemandsvriend.² In twee oorkonden van 9 en 28 sept. 1290 worden *scultetus*, *scabini et universitas oppidanorum de Woudrichem* en *oppidanis de Woldrichem* genoemd.³ Op 28 jan. 1305 is sprake van ‘rechteren, schepenen en gemeene poort van Woudrichem’.⁴ De ‘poorte’ heeft dan een stadszegel. Op 30 juni 1331 belooft Willem IV van Horne ‘den gerechte, statraet, schepenen ende gemeente’ schadeloos te houden voor een rente.⁵ Woudrichem zal vermoedelijk tussen 1272 en 28 maart 1283 stadsrecht hebben gekregen van Willem II van Horne, heer van Altena (1272-1300).⁶

De inwoners van Woudrichem krijgen op zaterdag 17 sept. 1356 van Willem V van Horne, heer van Altena, een stadsrechtprivilege. Het handvest telt 58 artikelen en is in druk verschenen.⁷ Een aantal artikelen is woordelijk ontleend aan het *Privilegium Trinitatis* (1330) van ’s-Hertogenbosch. In art. 1 staat: ‘onsen porteren ...tollevri varen selen’. In een oorkonde van 25 mei 1357 is voor het eerst sprake van burgemeesters.⁸ Woudrichem krijgt een nieuw handvest op 24 nov. 1373 van Willem VI van Horne, waarbij o.a. de hoofdvaart op Den Bosch wordt verboden.⁹ In 1375 is Woudrichem omgracht en in 1386-1389 ommuurd. Op 31 jan. 1410 vernieuwt Willem VI, graaf van Holland, de door brand in 1405 verloren gegane handvesten.¹⁰

Woudrichem staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op ’s-Hertogenbosch (tussen 1356 en 1373).¹¹
Vanaf 1373 is hoofdvaart op ’s-Hertogenbosch verboden; schepenen moeten dan gaan ‘inliggen’ in een herberg tot ze een oordeel vinden.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1305.¹² Afb.: boom met rechts en links een vogel en aan de voet een zwemmende zalm. Randschrift: CLAVIS SECRE[TUM].....
Randschrift: SIGILLUM OPPIDANORUM DE WOULDRICHEM.

LITERATUUR:

- Korteweg, K.N. (uitg.), *Rechtsbronnen van Woudrichem en het Land van Altena*, 2 dln. Utrecht 1948.
- Hendriks, J.P.C.A., *Archeologie en bewoningsgeschiedenis van het Land van Heusden en Altena*. Almkerk, 1990.
- C. de Gast en K. Zwakhals (red.), *Woudrichem Stad en Land Langs Alm, Maas en Merwede*. Wijk en Aalburg 2006.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 153-155.

¹ OHZ, II, nr. 504 (29 maart 1230); en nr. 504 (7 mei 1230).

² OHZ, IV, p. 325-327, nr. 2102; Korteweg, *Rechtsbronnen*, I, p. 64. Dit is de vroegste aanduiding als stad (*oppidani*).

³ OSU, IV, 2446 en 2451.

⁴ Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 16.

⁵ Korteweg, *ibid.*, II, nr. 86.

⁶ In 1272 begint de regeringsperiode van Willem II van Horne.

⁷ Korteweg, *ibid.*, I, p. 23-36, II, nr. 109; bij Cox, *Hebbende privilege*, bijlagen, de tekst inclusief hertaling.

⁸ Korteweg, *ibid.*, p. 79.

⁹ Korteweg, *ibid.*, p. 37.

¹⁰ Korteweg, *ibid.*, II, nr. 238.

¹¹ Hermesdorf, *Recht en taal te hoofde*, p. 319; art. 52 stadsrecht.

¹² Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 114; beschadigd, afb. gereconstrueerd naar latere zegels. Randschrift zegel 1386.

PLAATSNAAM: Zaandam. **STADSVERHEFFING**

DATERING: 1812 jan. 1.

VERLENER: Keizer Napoleon.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Sadne' dateert van ca. 1214; uit 1290 'die Zaende'.

Zaandam ontstaat in de Franse tijd door de samenvoeging van West-Zaandam (4.668 inw.) en Oost-Zaandam (4.299 inw.) bij Keizerlijk decreet van 21 okt. 1811 van keizer Napoleon, waarbij tevens verheffing tot stad plaatsvindt per 1 jan. 1812.¹ Er worden geen bijzondere redenen voor aangevoerd. Het is mogelijk dat een statusgevoelige notabele van Zaandam (tevens een intrigant met de nodige invloed bij de Fransen) hiervoor heeft zorggedragen; deze heer Göbel wordt bovendien de eerste maire van de stad Zaandam.²

Bij Souverein Besluit van 26 aug. 1814³ zijn negen Reglementen vastgesteld *omtrent de samenstelling van de Staten der provincies, resp. Landschap*. In deze reglementen wordt bepaald welke steden er zijn met vertegenwoordigers in de Provinciale Staten. (West- en Oost-)Zaandam (8.376 inw.) hoort daarbij en wordt door één lid in de Staten van Holland vertegenwoordigd.⁴

Bij K.B. van 5 nov. 1815 wordt het 'Regeeringsreglement voor de steden van Noordholland' vastgesteld.⁵ Dit wordt vernieuwd bij K.B. van 4 jan. 1824.⁶

In het begin van de 19^e eeuw heeft Zaandam vijfendertig jaar lang geen eigen stadhuis: 'de werkzaamheden van het stedelijk bestuur hadden dan ook in verschillende van elkander verwijderde gebouwen of logementen plaats'.⁷

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Geen. Er is een zegel uit 1602 van de banne Westzaan.

LITERATUUR:

- Verkade, M.A., J.W.Groesbeek, S.Hart, F.Mars, *Zaandam 150 jaar stad 1811-1961. Bijdragen tot de ontwikkelingsgeschiedenis van de stad*, Zaandam 1962.
- Kocken, M.J.A.V., *Van stads- en plattelandsbestuur naar gemeentebestuur*, 's-Gravenhage 1973.
- Blécourt, A.S. de, *De organisatie der gemeenten gedurende de jaren 1795-1851*, Haarlem 1903.
- Pot, C.W. van der, 'Gemeentelijke bestuursorganisatie 1815-1819' en Gemeentelijke bestuursorganisatie 1822-1825', in: *TvR* 12 (1933) p. 241-309 en *TvR* 13 (1934) p. 261-305.
- Scholten, W.A., 'Het stadhuis te Zaandam', in: *Bouwkundige bijdragen* VI (1951) kolom 315.

¹ NA, Archief Departement van de Zuiderzee, nr. 729 d. In GA Zaanstad, Overheid voor 1813, tab: 'Ingekomen brieven. December 1811-1813'; brief nr. 34: 'Een officiële mededeling aan de burgemeester van Westzaandam over het keizerlijk decreet van 21 oktober 1811'.

² Zie Verkade, *Zaandam 150 jaar stad*, p. 104-105.

³ Bijvoegsel Staatsblad 1813-1814, 1^e dl., p. 566-665 [Zaandam op . 659].

⁴ Van der Pot, 'Gemeentelijke bestuursorganisatie 1815-1819', p. 245.

⁵ Bijvoegsel Staatsblad 1815, dl. II, 3^e stuk, p. 1268-1288.

⁶ Bijvoegsel Staatsblad 1824, dl. XI, 1^e stuk, p. 1-40.

⁷ Scholten, 'Het stadhuis', kolom 315.

PLAATSNAAM: Zaltbommel. **STAD**

DATERING: 1315 dec. 13.

VERLENER: Reinald II, graaf van Gelre

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Bomala' stamt uit het jaar 850 (cop. eind 11^e e.). In 999 krijgt 'Bomele' recht van tol en munt en ook van gruit. De oudste vermelding als stad is van 1195.¹ Graaf Otto II van Gelre zou Zaltbommel in 1231 stadsrechten hebben verleend. Al op 28 juni 1276² wordt melding gemaakt van schepenen uit Zaltbommel die de vrijwillige rechtspraak in de Bommelerwaard uitoefenen en in 1306 is er sprake van een *jurisdictio*.³ In 1294 heeft Zaltbommel twee jaarmarkten.⁴

Op zaterdag 13 dec. 1315 verheft Reinald II, graaf van Gelre, de *villa* Zaltbommel tot een *oppidum* en geeft verschillende voorrechten. De originele oorkonde is niet bewaard gebleven, en slechts via een vidimus van de deken van het kapittel van de Sint Maartenskerk te Zaltbommel uit 1321 bekend.⁵

Op 19 okt. 1316 verleent Reinald II een tweede, uitgebreid stadsrechtprivilege.⁶ Daarbij wordt Roermond tot 'hoofdstad' aangewezen.

Bij oorkonde van 8 dec. 1327 maakt Reinald II de Bommeler- en Tielerswaard los uit het landrecht waardoor stad en land weer gescheiden worden. De rechtspraak over beide waarden, sinds 1316 in handen van de Bommeler schepenen, draagt Reinald II over aan zijn ambtmannen.⁷ In 1378 heeft Zaltbommel een stadsmuur.

In 1402 vindt bevestiging van de privileges plaats⁸ en in 1409 wordt door Reinoud IV, hertog van Gelre, een 'nye stadtrecht' verleend.⁹ In 1449 wordt hoofdvaart op Nijmegen ingesteld bij privilege van Arnold, hertog van Gelre.¹⁰ Zaltbommel staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Op Roermond ('hoofdstad'), van 1316 tot 1327.
Op Nijmegen vanaf 1449.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 28 juni 1276.¹¹ Afb.: bloem met vijf blaadjes.
Randschrift: + S[IGILLUM] CIV[ITATI]S: DE BOMELE.

LITERATUUR:

- Schneider, J., 'Stad en land. Over het stadsrechtprivilege van Zaltbommel verleend door Reinoud I in 1316', in: *Millennium* 4 (1990) p. 137-142.
- Flink, K. en B. Thissen, 'De Gelderse steden in de Middeleeuwen-data en feiten, aspecten en suggesties', in: J. Stinner en K-H. Tekath, *Het hertogdom Gelre. Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel*, Utrecht 2003.
- Groot, J.H. de, *Zaltbommel. Stad en waard door de eeuwen heen*, Zaltbommel 1979, p. 42-48.
- Veen, J.S. van (uitg.), 'Zalt-Bommelsche rechten', in: *VMOVR* 5 (1907) p. 258-283.

¹ Flink en Thissen, 'De Gelderse steden', p. 211.

² Sloet, *Oorkondenboek*, nr. 978.

³ Schneider, 'Stad en land', p. 136.

⁴ Flink en Thissen, *ibid.*, p. 228.

⁵ Gelders Archief, Hertogelijke archieven, inv. nr. 196.

⁶ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, I, nr. 167, Muller, *Regesta Hannonensia*, p. 67.

⁷ Nijhoff, *ibid.*, nr. 215.

⁸ Nijhoff, *ibid.*, nr. 252: 9 maart 1402.

⁹ Van Veen, 'Zalt-Bommelsche rechten', p. 260.

¹⁰ In de Betou, *Handvesten van Nijmegen*, p. 278 noot 2.

¹¹ Brugmans en Heeringa, *Corpus Sigillorum*, p. 57 nr. 575; in Gelders Archief, Hertogelijk archieven.

PLAATSNAAM: Zevenaar. **MINDERSTADT**

DATERING: 1487 jan. 24.

VERLENER: Johan II, hertog van Kleef en graaf van Mark.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Subenhara’ dateert van ca. 1047 (cop. 2^e helft 12^e e.; in een keizerlijk diploma). Rond 1200 is sprake van ‘Sovenharen’.

Op woensdag 24 jan. 1487¹ verheft Johan II, hertog van Kleef en graaf van Mark (1458-1521), de ‘vrijheid’ Zevenaar tot stad. Het verkrijgt diverse rechten en vrijheden waaronder markten en boeten, landtol, burgerrecht, belastingen en het verbod om ‘lijf noch goet’ van poorters in beslag te nemen. Tevens wordt hoofdvaart op Emmerik (ook Kleefs) ingesteld.² De originele stadsbrief is verloren gegaan. Er bestaat nog een gelijktijdig afschrift van deze brief in de kanselarijregisters van de hertog van Kleef.³

Met 500 inwoners dient Zevenaar tot de ‘Minderstädte’ te worden gerekend. De stad wordt bij het slot Zevenaar gesticht en heeft een uitgesproken centrumfunctie in het gebied De Liemers. Het is een plattelandsvrijheid die vanwege militaire omstandigheden wordt uitgekozen om als trefpunt en dienstencentrum te dienen. Het vormt tevens een militair-strategisch steunpunt voor de hertog van Kleef en de burgers van de Liemers.⁴

HOOFDVAART: Op Kleef, vanaf 1487 op Emmerik.⁵

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1515.⁶ Afb.: Hl. Maagd met twee schilden, waarop het wapen van Kleef-Mark resp. gotische letter Z.
Randschrift: SEGEL DER SCEPĒ[NEN VAN SEVENER].

LITERATUUR:

- Schilfgaarde, A.P. van en W. Zondervan, ‘De zegels en het wapen van Zevenaar’, in: *Gedenkboek dr. J.H. van Heek*, Didam 1953, p. 194-199.
- Peteghem, P. van, ‘Zevenaar 500 jaar geleden gesticht. Een peiling naar de typologie van deze laat-middeleeuwse stad’, in: A.J.M. Akkermans e.a., *Zevenaar. Stad in de Liemers*, Zutphen 1986.
- Akkermans, A.J.M., M.A.M. van den Heuvel en G.J.H. Krosenbrink, *Zevenaar. Stad in de Liemers*, Zutphen 1986.

¹ Van Peteghem, ‘Zevenaar’, p. 11.

² Van Peteghem, ‘Zevenaar’, p. 23, 24.

³ Hauptstaatsarchiv Düsseldorf, Handschrift A III 25, fol. 249 vs.; een transcriptie in: Akkermans e.a., *Zevenaar*, p. 369.

⁴ Van Peteghem, ‘Zevenaar’, p. 26, 28 en 29.

⁵ Staats Evers, *Gelderland's*, p. 303; Van Peteghem, ‘Zevenaar’, p. 14.

⁶ Van Schilfgaarde, ‘De zegels’, p. 195.

PLAATSNAAM: Zevenbergen. **STAD**

DATERING: [1369 – 1396 sept. 14].

VERLENER: [Hugeman van Strijen, heer van Zevenbergen].

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Zeuenberghe’ dateert van 1287.

In die periode zal Zevenbergen zijn ontstaan toen in het zuiden van de allodiale heerlijkheid Strijen grote terreinen met veen werden verkocht aan ondernemers vooral uit Brugge. Hugeman van Zevenbergen voert daarover het bewind en krijgt in 1290 vergunning om zelfstandig meer venen te verkopen. In 1294 blijkt de familie van Zevenbergen daar in een ‘woninghe’ te verblijven die rond 1332, in verband met vijandelijkheden tussen Holland en Brabant, vervangen zal zijn door een kasteel. Het kasteel is in 1338 aan de graaf van Holland opgedragen en in leen terugontvangen.¹

Zevenbergen wordt voor het eerst *stad* genoemd in een oorkonde van donderdag 14 sept. 1396 waarin *heere Huygheman van Strijen, heere van Sevenberghen* bepaalt *dat desgheliic de stad van Sevenbergen dat oec mede bezeghelen sal*. Dat gebeurt ook: *ende desgheliic soe hebben wij, schepenen ende raïd van der stad van Sevenberghen* gezegeld.² Vermoedelijk heeft dezelfde Hugeman van Strijen, als heer van Zevenbergen (van 1365 tot 1403), vóór 1396 aan Zevenbergen stadsrechten verleend. In 1369 wordt Zevenbergen nog een dorp genoemd.³ Vanwege machtspolitieke redenen zullen stedelijke rechten zijn toegekend (in gezamenlijk belang van heer en stad).⁴

In 1427 gaan heerlijkheid, stad en slot van Zevenbergen tijdelijk en in 1428 definitief over aan hertog Filips van Bourgondië.⁵ In dat jaar wordt de omwalling geslecht. Tussen 1560-1568 wordt een ‘keur ende ordonnantie op tstück van de justitie’ ontworpen in het bijzonder gebaseerd op de costumen van Mechelen. Ook de ordonnantie op de manier van procederen van Den Bosch van 1530 heeft aanvullingen opgeleverd.⁶ Zevenbergen staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.
Beroepszaken dienden voor het Hof van Holland.⁷

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 14 sept. 1396.⁸ Afb.: wapenschild met drie Sint Andreaskruisen (heren van Zevenbergen), omgeven door zeven bergen met boomtop.
Randschrift: +SIGILLVM OPIDI DE SEVENBERGHEN AD CAUSAS.⁹

LITERATUUR:

- Delahaye, A., ‘Heerlijkheid en heren van Zevenbergen’, I, *Publ. Nassau Brabant* nr. 1 (1968).
- Ebell, C.C.D. (uitg.), ‘Ordonnantie-locaal of keuren, statuten en ordonnantiën van stad en lande van Zevenbergen’, in: *VMOVR* (1913) p. 285-476.
- Cerutti, F.F.X. (uitg.), *Middeleeuwse rechtsbronnen van stad en heerlijkheid Breda*, Utrecht/Bussum 1956/1972.
- Delahaye, A., ‘Het kasteel van Zevenbergen’, in: *De heren XVII van Nassau Brabant*, Zundert 1979, p.337-360.
- Hoof, M.C.J.C. van, E.A.T.M. Schreuder, B.J.Slot (red.). *Nassause Domeinraad 1581 - 1881* Den Haag, 1997.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 158-159.

¹ Delahaye, ‘Het kasteel van Zevenbergen’, p. 337.

² Cerutti, *Middeleeuwse rechtsbronnen Breda*, I, nr. 293.

³ OCMW Brugge, archief St. Janshospitaal, rekening 57 (1361 - 1376), fol. 20vs, 21r, jaar 1369: ‘die grote spoye die binnen int dorp staet’.

⁴ Cox, *Hebbende privilege*, p. 159.

⁵ *ChHZ IV* p. 883.

⁶ Ebell, ‘Ordonnantie-locaal’, p. 292.

⁷ Van Hoof e.a., *De archieven*, p. 293.

⁸ NA, Nassause Domeinraad, inv. nr. 117, reg. 850.

⁹ Van zegel uit 1491; randschrift van zegel uit 1396 is verloren gegaan.

PLAATSNAAM: Zierikzee. **STAD**

DATERING: [1220].

VERLENER: Willem I, graaf van Holland.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van 'Siricasha' dateert van 1156 (cop. begin 13^{de} eeuw). In 1210 (cop. 14^{de} eeuw) is sprake van 'Sirikese'. Waarschijnlijk krijgt Dirk II, graaf van Holland (939-988), Zeeland beoosten Schelde in bezit waarvan Zierikzee het bestuurlijke centrum wordt. Henderikx acht het aannemelijk dat de centrale hof van het bezit van de abdij later overgaat in het *Gravenhof* waardoor Zierikzee vanaf de twaalfde eeuw als grafelijk bestuurscentrum voor Zeeland beoosten Schelde dienst gaat doen.¹ De stad ontwikkelt zich ook al snel tot een belangrijke haven- en handelsplaats: koopvaardij, visserij, lakennijverheid en zoutindustrie zijn de pijlers.

Hoewel het oudst bewaarde stadsrecht van Zierikzee² van woensdag 11 mrt. 1248 dateert, is inmiddels aangetoond dat er eerder stadsrechten zijn verleend door Willem I, graaf van Holland. Dat zal zijn gebeurd vóór 29 mei 1217 – de dag dat de graaf op kruistocht ging – dan wel in de periode mei 1220 – 10 febr. 1222 (overlijden van Willem I).³ Aangezien het niet mogelijk is nadere duidelijkheid te verkrijgen omtrent een exacte datering van het Zierikzeese stadsrecht, wordt hier als waarschijnlijke datering circa 1220 aangehouden.⁴ Dat Zierikzee zeer waarschijnlijk al vóór 1222 stadsrecht zal hebben verkregen, kan worden afgeleid uit de aanwezigheid van schepenen en een zegel van de stad in 1222.⁵ Het stadsrecht van 1248 telt 62 artikelen en is in druk verschenen.⁶ Afschriften staan in het zg. 'Voorbodenboek' van de stad Zierikzee.⁷ In de oorkonde van 1248 staat dat Willem II, graaf van Holland, haar vrijheid en keur wilde 'verniewen ende versconen...die wi ende onse vorvaren hem [de burgers van Zierikzee] hebben ghegheven ende mede ghevriet'.

Zierikzee staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 14 sept. 1259.⁸ Afb.: veld met lelieranken en schild.
Randschrift: + S[IGILLUM] IVDICIS E[T OPIDANORUM DE] ZIRICSE.

LITERATUUR:

- Henderikx, P.A., 'Het ontstaan en de vroegste ontwikkeling van Zierikzee (tot ca. 1300)', in: *Kroniek van het land van de zeemeermin (Schouwen-Duiveland)* nr. 22 (1997) p. 7. Ook verschenen in: P.A. Henderikx, *Land, water en bewoning*, Hilversum 2001, p. 81-103.
- Uil, H., 'De stadsrechten van Zierikzee', in: *Kroniek van het land van de zeemeermin*, 23 (1998), p.21-42.
- Bezemer, W. en A.S. de Blécourt (uitg. d.), *Rechtsbronnen van Zierikzee*, 's-Gravenhage 1908.
- Kruisheer, J.G., 'Het ontstaan van de oudste Zeeuwse stadsrechoorkonden', in: C.M. Cappon e.a. (red.), *Ad Fontes. Opstellen aangeboden aan prof. dr. C. van de Kieft* enz., Amsterdam 1984, p. 275-304.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede*, Den Haag 2011, p. 82-84.
- Henderikx, P.A., 'De stadskeur van 1248 in het licht van de vroegste ontwikkeling van Zierikzee', in: *Kroniek van het land van de zeemeermin (Schouwen-Duiveland)* (1998) p. 13-20.

¹ Henderikx, 'Het ontstaan', p. 8; Henderikx, 'De stadskeur van 1248', p. 15: 'Niet lang na 1100 draagt de Sint-Baafsabdij haar domeincentrum te Zierikzee met de Sint-Lievensmonsterkerk over aan de graaf van Holland'.

² *OHZ*, II, nr. 738, p. 372-391; de originele akte is verloren gegaan.

³ Kruisheer, 'Het ontstaan', p. 294.

⁴ Zie Cox, *Hebbende privilege*, p. 82-83.

⁵ *OHZ*, II, nr. 424 (13 april 1222): verkoopovereenkomst landgoed van abdij Ten Duinen bevestigd door drie priesters en vijf schepenen en bekrachtigd met zegel van Zierikzee. Het is aannemelijk dat het hier schepenen van Zierikzee betreft.

⁶ *OHZ*, II, nr. 738; Uil, 'De stadsrechten', p. 38-42; bij Cox, idem, bijlagen, de tekst inclusief hertaling.

⁷ GA Schouwen-Duiveland, Archief Stad Zierikzee, voorl. nr. 122.

⁸ Brugmans en Heeringa, *Corpus Sigillorum*, p. 63 nr. 633.

PLAATSNAAM:	Zoutelande.	OVERIG
DATERING:	[1256 jan. 28 – 1258 mrt. 25].	
VERLENER:	Geen.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Soutenlande’ dateert van 1256 (cop. 14^e eeuw). In 1343 is sprake van ‘Zoutelanden’.

In [waarschijnlijk] okt. 1258 beoorkondt Floris, ruwaard van Holland, de door hem samen met Hendrik van Voorne, burggraaf van Zeeland, aan de ingezetenen van Zeeland verleende keur.¹ In die keur is sprake van: *Omnes manentes inter Bornisse et Heidiinszee sub uno iure et una chora habeantur exceptis choris de Middelburgo, de Zerixzee, de Westcappella, de Dumburgh et de Soutenlande*. In vertaling: ‘Alle diegheene, die woenen tusschen Bornisse ende Heydenezee, sullen sijn onder een gerechte ende onder eene koere, sonder die van Middelborch, van Zerixzee, van Wescapelen, van Domburch ende van Zoutelande’.²

Fruin stelt echter dat hier niet sprake zou zijn van de plaats Zoutelande maar van het ‘zoutenland’, buitendijks gelegen.³ In een keur van 1495 is daar inderdaad sprake van: ‘Item dat alle bezoutte landen zullen buyten deser kuere wesen, als zy van ouds geweest hebben;...’.⁴

In de 15^e eeuw is echter in teksten uit het archief van de graven van Holland en de stadsrekeningen van Middelburg als gevolg van de nasleep van de Hollands-Wendische oorlog (1438/41) sprake van de *stad* Zoutelande. In de rekening van de rentmeester-generaal van Holland, Zeeland en Friesland van 1446/47, fol. 115: ‘Upten 5en dach in Julio gesent Reynkin Gerijtsz, bode etc. mit mijns genadichs Heren besloten brieven aen den steden van den Brielle, Zierixzee, Westcappel, Brouwershaven, Middelborch, Vere, Vlissingen, Westenscouwen, der Tholen, Goes, Remerswalen, Zoutelande ende Cortkene, inhoudende, dat sij seynden soude hoere gedeputeerden in den Hage...’.⁵ Dit is ook nog het geval in 1487.⁶

Zoutelande heeft echter geen stedelijke ontwikkeling gekend en er is geen enkele verwijzing naar enig concreet stedelijk recht.

HOOFDVAART: Onbekend.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: Onbekend.

LITERATUUR:

- Karels, K., ‘Had Zoutelande stadsrecht?’, in: *De Wete* 3 (1989) p. 23-28 en *De Wete* 4 (1989) p. 26-29.
- Fruin Azn., R. Th., *De keuren van Zeeland*, ’s-Gravenhage 1920.
- Unger, W.S., ‘De ambachtskeur van Zoutelande’, in: *VMOVR VII* (1917) p. 180-182.
- Smeets, N., *Zoutelande door de eeuwen heen*, Zoutelande 1977.

¹ *OHZ*, III, 1135, afschrift.

² Fruin, *De keuren*, p. 57.

³ Karels, ‘Had Zoutelande’, p. 23. Hij verwijst naar R.J. Fruin, ‘Over eenige oude rechtstermen en andere Middelnederlandsche woorden’, 1888, p. 427-428.

⁴ Art.11 van hoofdstuk 3 van de keur van 1495.

⁵ Karels, ‘Had Zoutelande’, p. 26.

⁶ Kokken, *Steden en staten*, p. 120, ook noot 108: een oproep ter dagvaart aan dezelfde steden m.u.v. Westenschouwen over een bede voor aartshertog Filips op 5 okt. 1487.

PLAATSNAAM:	Zutphen.	STAD
DATERING:	1191 apr. 15 – 1196 mrt. 30.	
VERLENER:	Otto I, graaf van Gelre en Zutphen.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Sutphem/Sutpheni’ dateert van 1101 (cop. begin 12^e eeuw).

In 882 wordt het hier gelegen Frankisch koningshof en de nederzetting door de Vikingen verwoest, waarna rond 890 een grote ringwalburg wordt aangelegd. In de 11^e eeuw wordt Zutphen korte tijd een residentie van de Duitse keizers (palts). In 1046 wordt Zutphen en omliggend graafschap door de keizer geschonken aan de bisschop van Utrecht, die het bestuur van de burcht en het graafschap overlaat aan een grafelijke familie (later graven van Zutphen). De oudste vermelding als stad, *oppidum*, dateert van 1059.¹ Na een machtsstrijd om de Zutphense erfenis tussen 1120 en 1138 komt het graafschap aan de graven van Gelre. Ook daarna blijft de strijd tussen de Gelderse graven en de Utrechtse bisschoppen voortduren.

Otto I, graaf van Gelre en Zutphen, verleent de *civitas* Zutphen stadsrechten tussen 15 apr. 1191 en 30 mrt. 1196.² Zutphen beschikt dan al over een weekmarkt. De originele oorkonde, die waarschijnlijk zal zijn opgesteld in het Zutphense kapittel, is niet bewaard gebleven. Er is een gezegeld afschrift³ uit de periode 1207 - 22 okt. 1229 dat, aldus Harenberg, valt te beschouwen als een heruitvaardiging door Otto's opvolger, graaf Gerard IV van Gelre. De stadsrechtsoorkonde telt 10 artikelen en is in druk verschenen.⁴

Door de stadsrechtverlening versterkt graaf Otto I de plaats Zutphen als militair-economisch steunpunt vooral tegen het bisschoppelijke Deventer. In 1243 is Zutphen ommuurd. In 1294 heeft Zutphen 8 jaarmarkten.⁵ Het Zutphense stadsrecht is aan vrijwel alle steden van het graafschap Gelre verleend waaronder de (nu Duitse) steden Emmerik en Kriekenbeek. Zutphen staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560).

HOOFDVAART: N.v.t. Zutphen is zelf hoofdstad.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 1243.⁶ Afb.: stadspoort met drie torens en gekanteelde muren.
Randschrift: SIGILLUM CIVITATIS ET BURGENSEM IN SUTPHANIA.

LITERATUUR:

- Gimberg, J., ‘Het oudste zegel van Zutphen’, in: *BMGelre* 4 (1901) p. 73-79.
- Harenberg, E., ‘Zutphens oudste stadsbrief’, in: W.Th.M. Frijhoff, *Geschiedenis van Zutphen*, Zutphen 2003 (herdruk), p. 18-34.
- Doornink-Hoogenraad, M.M., afl.3: *Historische stedenatlas van Nederland*, Zutphen, 1983.
- Flink, K. en B. Thissen, ‘De Gelderse steden in de Middeleeuwen-data en feiten, aspecten en suggesties’, in: J. Stinner en K-H. Tekath, *Het hertogdom Gelre Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel*, Utrecht 2003.
- Verkerk, C.L., ‘Het stadsrechtprivilege van Zutphen van 1190-1191’, in: *Ad Fontes: opstellen aangeboden aan prof. dr. C. van de Kieft*, Amsterdam 1984.
- Schimmelpenninck van der Oije, C.O.A., ‘Zutphen torenstad’, in: Frijhoff, *Geschiedenis van Zutphen*. Zutphen 2003, p. 14-17.
- Frijhoff, W. Th.M., *Geschiedenis van Zutphen*. Zutphen 2003 (herdruk).

¹ Bondam, *Charterboek*, I, nr. 89; Muller, *Regesten*, I, nr. 66 betreffende geschillen tussen de bisschoppen van Utrecht en de ‘heeren der stad Zutphen’.

² Harenberg, ‘Zutphens oudste stadsbrief’, p. 30.

³ GA Zutphen, OAZ, inv. nr. 605, reg. nr. 3.

⁴ Harenberg, ‘Zutphens oudste stadsbrief’, p. 32-33.

⁵ Flink en Thissen, ‘De Gelderse steden’, p. 228.

⁶ Schimmelpenninck, ‘Zutphen Torenstad’, p. 14.

NAAM PLAATS:	Zwartsluis.	OVERIG
DATERING:	1589 aug. 10.	
VERLENER:	Prins Maurits van Nassau.	

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘De Swarte sluis’ dateert van 15 juni 1398.¹

In 1527 wordt op die strategisch gelegen locatie een blokhuis gebouwd door Karel van Egmond, hertog van Gelre, die in Overijssel strijd voert tegen de Bourgondische hertogen. Vele malen valt Zwartsluis ten prooi aan strijd, plundering en verwoesting, waarna de schans of ‘fortresse’ steeds weer wordt hersteld. Tussen 1560 en 1564 laat Joan de Ligne, graaf van AreMBERG, een kanaal graven van Zwartsluis naar het Giethoornse meer (de ‘Aremberger gracht’). Aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog is Zwartsluis al een plaats van betekenis.

Het privilege op het bestuur der fortresse Zwartsluis is op donderdag 10 aug. 1589 verleend door prins Maurits.² Dit privilege wordt op 20 jan. 1646 bevestigd door de drost van Vollenhove in de ‘ordonnantie op het bestuur van Zwartsluis’ waarin ook sprake is van ‘burgemeesters en gemeenslieden’.³ Tussen 1625 en 1795 is steeds sprake van de schout van Wanneperveen, Dinxterveen en Zwartsluis. Vanaf 1653 beschikt Zwartsluis over ‘burgerboeken’ waarin de inwoners die over burgerrechten beschikken worden vermeld, een typisch stedelijk kenmerk.⁴

Na de Tachtigjarige Oorlog raken de verdedigingswerken in verval, zodat het de bisschop van Munster die in 1672 Overijssel binnentrekt niet moeilijk valt Zwartsluis te bezetten. In 1674 vertrekken de bezetters en in 1688 blijken de verdedigingswerken totaal vervallen. In het begin van de 18^e eeuw wordt de militaire functie van Zwartsluis opgeheven.

HOOFDVAART: N.v.t.

OUDST BEWAARDE ZEGEL: 18^e-eeuws.⁵ Een schaakbord met vijf vakken.
Randschrift: SWARTESLUIS.

LITERATUUR:

- Kolmeschate, G.J. van, e.a., *Een groot en deftig dorp. Zwartsluis tot 1800*, (IJsselakademie 1991).
- Graswinckel, D.P.M., ‘Het stadsrecht van Blokzijl in verband met de verhouding dier plaats tot Oranje en Holland’, in: *VMORG* 41 (1924) p. 72-129.
- Augusteijn, J., ‘De steden van Noordwest-Overijssel: Blokzijl, Genemuiden, Hasselt, Kampen, Kuinre, Steenwijk, Vollenhove, Zwartsluis en Zwolle alsmede Grafhorst en Wilsum’(nr. 1), in: A. Sijmons en J.W.H. Werner (red.), *Historische plattegronden van Nederlandse steden*, dl. 9 Overijssel, Lisse/Alphen a/d Rijn 2002.

¹ HCO, archief huis Rechteren, regest 77.

² Bij *Resolutie Swartesluis* fol. 67.

³ Fockema en Downer, *Plakkatenlijst*, p. 79, nr. 374. GA Zwartewaterland, archief vesting Zwartsluis, inv. nr. 1, fol. 67.

⁴ In GA Zwartewaterland, archief vesting Zwartsluis, inv. nr. 12.

⁵ Van den Berg, *Gemeentezegels*, p. 121.

PLAATSNAAM: Zwolle. **STAD**

DATERING: 1230 aug. 31.

VERLENER: Wilbrand van Oldenburg, bisschop van Utrecht.

BESCHRIJVING:

De oudste vermelding van ‘Swolle’ dateert van 1129 (cop. 1364; verloren). De bisschop van Utrecht krijgt in de periode rond 1040 van de Duitse keizer de Veluwe, het land van Vollenhove, Salland, Twente en Drenthe met de stad Groningen in leen. Al in 1213 worden *burgers* van Zwolle vermeld: ‘die burghere van ... Zwolle’.¹

Bij zijn strijd tegen Rudolf van Coevorden in 1228-1229 wordt Wilbrand van Oldenburg, bisschop van Utrecht, financieel gesteund door de Zwollenaren. Deze zien door het optreden van Rudolf van Coevorden hun verbinding naar het noorden via Coevorden in gevaar komen. De Zwollenaren helpen de bisschop met de bouw van een versterkt huis op een strategische plek aan de Vecht waar later Hardenberg zal ontstaan.

Op zaterdag 31 aug. 1230 schenkt bisschop Wilbrand van Oldenburg vanwege de verleende steun aan dienstmannen, schepenen en gemeente van het dorp Svolle (*milites, scabini et universus populus ville de Suolli*) het recht van dorp (*villa*) te worden verheven tot stad (*oppidum*) en die te versterken met grachten en muren. Bovendien bepaalt hij dat zij dezelfde rechten zullen genieten als de inwoners van Davantria.² De originele oorkonde is verloren gegaan bij een grote stadsbrand in 1324. Er is een 14^e-eeuws afschrift op perkament.³ Dit afschrift is ook afgeschreven in het *Liber privilegiorum*.⁴ Het is in druk verschenen.⁵ In 1346 wordt het stadsrecht vernieuwd en verruimd. Tussen 1398 en 1415 komt een geheel nieuwe codificatie tot stand. Zwolle is de moederstad van Genemuiden (1275), Steenwijk (1327), Grafhorst (1333), Vollenhove (1354) en Hardenberg (1362).⁶

Zwolle staat in de stedenatlas van Jacob van Deventer (ca. 1560) en is tijdens de Republiek één van de drie stemhebbende steden in de Staten van Overijssel (naast Deventer en Kampen).

HOOFDVAART: Op Deventer.⁷

OUDST BEWAARDE STADSZEGEL: 1285.⁸ Afb.: aartsengel Michael met draak, tussen twee torens.
Randschrift: SIGILLUM BURGENSIIUM DE SWOLLIS.⁹

RELEVANTE LITERATUUR:

- Dozy, G.J., *De oudste stadrechten van Zwolle*, Zaltbommel 1867 (diss.).
- Telting, A., ‘Stadboeken van Zwolle’, in: *OSDM*, 12^e stuk 1897.
- Hattum, B.J. van, *Geschiedenissen der stad Zwolle*, 5 dln. Zwolle 1767-1776.
- Berkenfelder, F.C., *Zwolle als Hanzestad*, Zwolle 1983.
- Augusteijn, J., ‘De steden van Noordwest-Overijssel: Blokzijl, Genemuiden, Hasselt, Kampen, Kuinre, Steenwijk, Vollenhove, Zwartsluis en Zwolle alsmede Grafhorst en Wilsum’ (nr. 1), in: A. Sijmons en J.W.H. Werner (red.), *Historische plattegronden van Nederlandse steden*, dl. 9 Overijssel, Lisse/Alphen a/d Rijn 2002.

¹ *OSU*, II, 613; Ter Kuile, *Oorkondenboek*, I, 103.

² *OSU*, II, 803; Telting, ‘Stadboeken van Zwolle’, I, p.1-3. De *libertas et jurisdictio* mag zich niet uitstrekken buiten de muren.

³ GA Zwolle, Oude Stadsarchief van Zwolle, voorlopig inv. nr. 6845.

⁴ Register van akten over de jaren 924-1570. Oude Stadsarchief van Zwolle, voorl. inv. nr. 0001.

⁵ Telting, ‘Stadboeken van Zwolle’, I.

⁶ Telting, ‘De Overijsselsche stadsrechtfamilie’, p. 130-132.

⁷ Van der Heijden, *Aantekeningen*, p. 150.

⁸ Brugmans en Heeringa, *Corpus Sigillorum*, p. 63, nr. 636.

⁹ Van 14^e-eeuws zegel in: Van den Bergh, *Gemeentezegels*, p. 121.

Bronnen en literatuur

- Abels, P., K. Goudriaan, N. Habermehl en J. Kompagnie (red.), *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis*. Hilversum 2002.
- Acker Stratingh, G., 'Appingedam als stad beschouwd', in: *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde, inzonderheid van de provincie* dl. VIII. Groningen 1871, p. 117-144.
- Adriaanse, J. en L.M. van Werveke, 'Verzameling van akten der schepenen van Hulst (1226-1499)', in: *Jaarboek Oudheidkundige Kring de Vier Ambachten* (Hulst 1939) p. 19-559.
- Akkermans, A.J.M., M.A.M. van den Heuvel en G.J.H. Krosenbrink, *Zevenaar Stad in de Liemers*. Zutphen 1986.
- Alberts, W.J., 'Doetinchem in de middeleeuwen', in: Boogman, J.C. en S. Oosterhaven (red.): *Geschiedenis van Doetinchem*. Zutphen/Doetinchem 1986.
- Alberts, W.J., 'Was Batenburg een stad? Iets over de geschiedenis van Batenburg', in: *Tweestromenland* 38/III (1982) p. 6-17.
- Alberts, W.J., *De geboorte en groei van de Nederlandse gemeente*. Alphen a/d Rijn 1966.
- Alberts, W.J., *De middeleeuwse stad*. Bussum 1965.
- Alberts, W.J., *De Nederlandse Hanzesteden*. Haarlem 1980.
- Alberts, W.J., *De Staten van Gelre en Zutphen tot 1459*. Groningen 1950.
- Alberts, W.J., *Van heerlijkheid tot landsheerlijkheid*. Zutphen 1978.
- Alberts, W.J., *Het Middeleeuws Keurboek van de stad Doetinchem*. Zutphen 1979.
- Alders, G.P., J.G. Kruisheer, A. Schweitzer en J. van Venetien, *Het ontstaan van Beverwijk als stedelijke nederzetting, met een editie van de stadskeur van 11 november 1298*. Hilversum 1998.
- Algra, N.E., *Zeventien keuren en vierentwintig landrechten*. Doorn 1991 (2^e druk).
- Algra, R. en F. Homminga, *Berlikum. Beeld van een dorp*. St. Annaparochie 2000.
- Alkemade, K. van en P. van der Schelling, *Beschrijving van de stad Brielle en de Lande van Voorn mitsgaders de privilegien, keuren enz. der stede en vrije heerlijkheid van Heenvliet*. 2 dln. Rotterdam 1729.
- Allan, A.J., 'Het gerafelde stadsrecht van Beverwijk', in: *Pro Memorie* 2 (2000) nr. 1, p. 47-70.
- Allan, A.J., *Het Kennemer landrecht van 1274 tot het begin van de Republiek*, Den Haag 2005.
- Alpertus van Metz, *De gebeurtenissen van deze tijd & Een fragment over bisschop Diederik I van Metz. De diversitate temporum et fragmentum Deoderico primo episcopo Mettensi*. Hans van Rij m.m.v. A.S. Abulafia (ed. en vertaler). Hilversum 1980.
- Andela, H.A.M., *Bolsward, van handelsstad tot Hanzestad*. Bolsward 1988.
- Asschenfeldt, Fr., *Urkundenbuch der Stadt Lübeck*. Codex Diplomaticus Lubecensis, I-XI. Lübeck 1843-1905.
- Aten, D. e.a. (red.), *Geschiedenis van Alkmaar*. Zwolle 2007.
- Augusteijn, J., 'De steden van Noordwest-Overijssel: Blokzijl, Genemuiden, Hasselt, Kampen, Kuinre, Steenwijk, Vollenhove, Zwartsluis en Zwolle alsmede Grafhorst en Wilsum', in: Sijmons, A. en J.W.H. Werner (red.), *Historische plattegronden van Nederlandse steden*, dl. 9 Overijssel nr. 1. Lisse/Alphen a/d Rijn 2002.
- Augusteijn, J., 'Gelderland. De Steden van de Veluwe. Arnhem, Elburg, Harderwijk, Hattem, Wageningen, alsmede Nijkerk en Staverden', in: Sijmons, A. en J.W.H. Werner (red.), *Historische plattegronden van Nederlandse steden*, dl. 8, Gelderland: 1. Lisse/Alphen a/d Rijn 1999.
- Avonds, P. en H.M. Brokken, 'Heusden tussen Brabant en Holland (1317-1357). Analyse van een grensconflict', in: *Varia Historica Brabantica* 4 (1975) p. 1-96.
- Avonds, P., 'Bewoning en samenleving in het middeleeuwse Noord-Brabant. Recente ontwikkelingen in de historiografie', in: *Middeleeuwen in beweging. Bewoning en samenleving in het middeleeuwse Noord-Brabant*. 's-Hertogenbosch 1991, p. 12-28.
- Avonds, P., 'Brabant en Limburg 110-1403', in: *NAGN* dl. 2. Haarlem 1982, p. 452-482.
- Avonds, P., 'De Brabantse steden in de XIVe en XVe eeuw. Een kritisch bibliografisch overzicht (1965-1970)', in: *Bijdragen tot de Geschiedenis van Brabant* 54 (1971) p. 240-259.
- Avonds, P., 'De Brabants-Hollandse grens tijdens de late Middeleeuwen. Bijdrage tot een controversie', in: *Holland* 14 (1982) p. 128-132.
- Backer, J.A.F., *Vredelandt in vroegere tijden*, Amsterdam 1894.

- Bakker, M. e.a., 'Nijmegen als Rijksstad, Nijmegen vóór het privilege van 1230. Het verschijnsel rijksstad, Nijmegen vergeleken met andere rijkssteden', in: G.Th.M. Lemmens, *Het Valkhof te Nijmegen*. Nijmegen 1980.
- Balen, M., *Beschryvinge der Stad Dordrecht. Vervattende haar begin, opkomst, toeneming, en verdere stant: opgezocht, in 't licht gebracht, en vertoond, met vele voorname voorrechten, hand-vesten, keuren, en oude-berkomen*. Dordrecht 1677.
Band II: Regering van Filips van de Elzas (Eerste deel: 1168-1177), door Th. de Hemptinne en A. Verhulst, m.m.v. L. de Mey, Brussel 2001.
- Barbas, J.A., *Uit het land van Arkel. Beschrijving van Henkelum*. Nijmegen 1892.
- Bärmann, J., *Die Städtegründungen Heinrichs des Löwen und die Stadtverfassung des 12. Jahrhunderts, Rechtsgeschichtliche Untersuchung*, Keulen Graz 1961.
- Bavel, B. van, 'Een verbeterd jacht op valse oorkonden', in *Madoc. Tijdschrift over de Middeleeuwen* 4 (1993) p. 245-251.
- Beekman, M., *Beschreiving van de Stad en Baronnie Asperen. Vertoonende haare oudheid, gebouwen, hooge, en verdere regeering (...)*. Utrecht 1745.
- Beltjes, P.J.W. en P.W. Schippers, *Culemborg, beeld van een stad*. Culemborg 1988.
- Bemmelm, A. van, *Beschrijving der stad Amersfoort*. 2 dln. Utrecht 1760.
- Benthem, A., *Geschiedenis van Enschede en zijne naaste omgeving*. Enschede 1920 (fotomechanische herdruk, Zaltbommel 1971).
- Berends, P., 'Het oudste stadrecht van Steenwijk', in: *Ned. Archievenblad* 25 (1916-1917) p. 1171-174.
- Bergh, L. Ph.C. van den, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*. Zie OHZ.
- Bergh, L.P.V. van den, *Beschrijving der vroegere Nederlandsche gemeentezegels in het Rijks-Archief en ook elders bewaard*. 's-Gravenhage 1878.
- Berkel, G. van en C.L. Samplonius, *Nederlandse plaatsnamen, De herkomst en betekenis van onze plaatsnamen*. Utrecht 1995.
- Berkelbach van der Sprenkel, J.W., *Regesten van oorkonden betreffende de bisschoppen van Utrecht uit de jaren 1301-1340*. Utrecht 1937.
- Berkenvelder, F.C., *Stedelijk burgerrecht en burgerschap: een verkennende inventarisatie in Deventer, Kampen en Zwolle*. Zwolle 2005.
- Berkvens, A.M.J.A., A.Fl. Gehlen en G.H.A. Venner (red.), 'Flittich erforscht und gecolligeert...': *opstellen over Limburgse rechtsgeschiedenis*. Maastricht 1995.
- Berkvens, A.M.J.A., *Het Gelderse land- en stadsrecht van het Overkwartier van Roermond 1620*. Werken OVR, XXV. Arnhem 1996.
- Berns, J.L., *Rechtsbronnen der stad Harderwijk*. 's-Gravenhage 1886.
- Besteman, J.C. en H.A. Heidinga, 'Het klooster Galilea Minor bij Monnickendam: een historisch en archeologisch onderzoek', in: *Hollandse studiën* 8 (1975).
- Betouw, J. in de, *Annales Noviomagi etc*. Nijmegen 1790.
- Betouw, J. in de, *Handvesten en onuitgegeven charters behoorende tot de beschrijving en chronijk van Nijmegen*. 2 dln. Nijmegen 1785-1789.
- Beukelaar, J.F.Th. de e.a., *Bredevoort, een heerlijkheid*. Bredevoort 1988.
- Beukers, E., 'Zweder van Abcoude verleent stadsrecht aan Geervliet', in: E. Beukers en Th. de Nijs, *Het bijzondere van Holland. Een geschiedenis van Holland in 25 verhalen*. Hilversum 2005.
- Bezemer, W. en A.S. de Blécourt, *Rechtsbronnen van Zierikzee*. 's-Gravenhage 1908.
- Bezemer, W., *Oude rechten van Steenberg*. 's-Gravenhage 1897.
- Bezemer, W., *Oude rechtsbronnen der stad Breda*. 's-Gravenhage 1892.
- Bijsterbos, J.C., 'Bijdrage aangaande de stadregten van Delden', in: *VMORG VIII* (1873) p. 1-12.
- Blauw, K., 'Historisch overzicht van de gemeentelijke herindeling van Noord-Holland', in: *Rapport der Provinciale commissie ter bestudering van de gemeentelijke indeling van Noordholland*, dl. 1. Den Haag 1949.
- Blécourt, A.S. de, 'Appingedam' in: *TVR* 9 (1929).
- Blécourt, A.S. de, *De organisatie der gemeenten gedurende de jaren 1795-1851*. Haarlem 1903.
- Blockmans, W. en P. Hoppenbrouwers, *Eeuwen des ondersheids. Een geschiedenis van middeleeuws Europa*. Amsterdam 2002.
- Blockmans, Wim, *Metropolen aan de Noordzee. De geschiedenis van Nederland, 1100-1560*. Amsterdam 2010.
- Blok, P.J. e.a., *Oorkondenboek van Groningen en Drente*, dl. 1. Groningen 1896.
- Blok, P.J., *Geschiedenis eener Hollandsche stad*. 4 dln. 's-Gravenhage 1910 - 1918.

- Blok, P.J., *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*. 8 delen, Leiden 1892-1908.
- Blok, D.P., 'Holland sinds Gosses. De vorming van het graafschap opnieuw bezien', in: D.E.H. de Boer e.a. (red.), *Holland in wording. De ontstaansgeschiedenis van het graafschap Holland tot het begin van de vijftiende eeuw*, Hilversum 1991, p. 9-25.
- Blom, P., 'Sigillum scabinorum. Het zegelstempel van de schepenen van Westkapelle', in: *De Wete* (2003) p. 7-9.
- 'Boeck van Rechten der stad Kampen. Dat Gulden Boeck', in: *OSDM*, dl. 1, *Stadregten* (Zwolle 1875-1942) 1^e stuk Zwolle 1875.
- Boendale, Jan van, *De Brabantsche yeesten of Rymkronyck van Braband, door Jan de Klerck, van Antwerpen*. 3 dln. J.F. Willems (ed.). Brussel 1839-1869.
- Boer, A.W. den en J. Schouten, *Oud-Oudewater*. Oudewater 1965.
- Boer, A.W. den, 'De zegels en het wapen van Oudewater', in: E.C.M. Leemans-Prins (red.), *Zegels en wapens van steden in Zuid Holland*. 's Gravenhage 1966, p. 181-192.
- Boer, D.E.H. de, en E.H.P. Cordfunke, *Graven van Holland. Portretten in woord en beeld (880-1580)*. Zutphen 1995.
- Boer, D.E.H. de, E.H.P. Cordfunke en H. Sarfatij, *Wi Florens. De Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de 13^{de} eeuw*. Utrecht 1996.
- Bondam, P., *Charterboek der hertogen van Gelre en graven van Zutphen*. Utrecht 1783-1793.
- Boogman, J.C. en S. Oosterhaven (red.), *Geschiedenis van Doetinchem*. Zutphen/Doetinchem 1986.
- Boomcamp, G., *Aenmerkingen over Alkmaers Stede-Recht*. Alkmaar 1741.
- Boomgaard, J.E.A., *Misdaad en straf in Amsterdam. Een onderzoek naar de strafrechtspleging van de Amsterdamse schepensbank 1490-1522*, Zwolle 1992.
- Bor, H. van de, *Verhalen van een stadje langs het Ganzendiep*. Jubileumuitgave 650 jaar stad Grafhorst. Bunschoten-Spakenburg, 1983.
- Borger, G.J., 'De oudste topografie van Hoorn: de wording van een stad', in: *WFON* 45 (Hoorn 1978).
- Borman, R., *Arnhem onder de grond. Bewoningsgeschiedenis van stad en omgeving*. Historische reeks Arnhem dl. 3. Utrecht 1993.
- Bos, P.G., *Het Groningsche gild- en stapelrecht tot de reductie in 1594*. Groningen 1904.
- Boschma-Aarnoudse, C., *Tot verbetering van de neering deser Stede. Edam en de Zeevang in de late Middeleeuwen en de 16^e eeuw*. Hilversum 2003.
- Bos-Rops, J.A.M.Y., 'Willem Eggert, (ca.1360-1417). Een Amsterdams koopman in grafelijke dienst', in: *Hollandse Studiën* 12 (1982) p. 39-72.
- Bos-Rops, J.A.M.Y., *Graven op zoek naar geld: de inkomsten van de graven van Holland en Zeeland, 1389-1433*. Hilversum 1993.
- Boven, M.W. van, 'Een onbekende oorkonde van 1222 betreffende Helmond', in: *Brabants Heem* 36 (1984) p. 2-14.
- Boven, M.W. van, 'Helmond als stad, een schets over de wording', in: *De Vlasbloem* (Historisch Jaarboek voor Helmond IV; Helmond 1983) p. 98-115.
- Brand, A., 'Het stadje Geyne', in: *Cronyck De Geyn* 5 (1983) p. 5-12.
- Brand, M.P.J. van den, *Bijdrage tot de vroegste geschiedenis van Wanssum en zijn gemiste stadsrechten*. Meerlo-Wanssum 1973.
- Brand, P.J., *De geschiedenis van Hulst*. Hulst 1972.
- Brand, R. van den, en H. Douma, *Land van Cuijk, 33 dorpen en één stad. Wordingsgeschiedenis en historische schets van de stad Grave en de drieëndertig dorpen van het Land van Cuijk*. Boxmeer 2002.
- Brand, R. van den, *Vesting 't Genneperhuys in eenwenlange vrijheidsstrijd*. Haps 2002.
- Brandt, C.D.J., *Bijdrage tot de kritiek van Hollandsche stadsrechten der 13^e eeuw*, Utrecht 1921 (diss.).
- Bregman, J., *Schagen door de eeuwen heen*. S.l. 1965.
- Brekelmans, F.A., 'De middeleeuwse omwalling van Breda', in: *Jaarboek De Oranjeboom* 30 (1977) p. 1-26.
- Bremer, J.T., *Wiringherlant*, dl. 1. Schoorl 1979.
- Brill, W.G. (red.), *Rijmkroniek van Melis Stoke*. Werken van het Historisch Genootschap, nieuwe serie, nr. 40 en 42. Utrecht 1885; herdruk Utrecht 1983.
- Brock, P.E. de, *Wikken en wegen in de Middeleeuwse Haven van Sluis*. St. Anna ter Muiden 750 jaar stadsrechten. Terneuzen 1992.
- Brokken, H.M., *Het ontstaan van de Hoekse en Kabeljaanwe twisten*. Zutphen 1982 (diss.).
- Brom, G., *Regesten van oorkonden betreffende het Sticht Utrecht (694-1301)*. 2 dln. Utrecht 1908.

- Bruch, H., 'Stadrecht in het Land van Arkel I, Het stadrecht van Leerdam', in: *BVGO* 7^e r. nr. 7 (1936) p. 87-94.
- Bruch, H., 'Stadrecht in het Land van Arkel II, De stadrecht van Gorinchem', in: *BVGO* 7^e r. nr. 9 (1938) p. 122-128.
- Bruch, H., *Middeleeuwsche rechtsbronnen van Gorinchem*. Werken OVR 3^e r. nr. 8. Utrecht 1940. Aanvulling hierop in: *VMOVR* X (1952) p. 647-656.
- Brugmans, H. en C.H. Peters, *Oud-Nederlandsche steden in haar ontstaan, groei en ontwikkeling*, 3 dln. Leiden 1910-1911.
- Brugmans, H. en K. Heeringa, *Corpus Sigillorum Neerlandicorum. De Nederlandsche zegels tot 1300 afgebeeld en beschreven*. 3 dln. 's-Gravenhage 1937-1940.
- Brugmans, H., *Geschiedenis van Amsterdam*, dl. 1: *Middeleeuwen 1100/1544*. Utrecht/Antwerpen 1972.
- Brugmans, I.J., 'Geertruidenberg. Hollands oudste stad' in: *Varia Historica Brabantica* 2 (1966) p. 13-30.
- Bruijn, M.W.J. de, 'Consules civitatis. Ontstaan en opkomst van de Utrechtse gemeenteraad', in: *JOU* (1996) p. 5-44.
- Bruin, J. de, 'Bannen en mannen in de stede Abbekerk. Grondgebied en functionarissen van een Westfriese plattelandsstad', in: *WFON* 62 (1995) p. 23-46.
- Bruin, J. de, 'Enkele hoofdstukken uit de geschiedenis van Obdam, Hensbroek en de Wogmeer', in: *WFON* 55. Hoorn 1988.
- Bruin, J. de, 'Onder de vleugels van de stad. De Veenhoop van Oosterbaljuwschap tot Bataafse vrijheid en Gemeentewet', in: *WFON* 59. Hoorn 1992.
- Bruin, J. de, 'Over Gommerskarspel en een koekoeksjong genaamd Enkhuizen', in: *Steevast 1997* (Enkhuizen 1997) p. 4-19.
- Bruin, J. de, 'Waarom Enkhuizen niet in 1355, maar in 1356 stadsrecht kreeg', in: *Steevast 2001* (Enkhuizen 2001) p. 23-28.
- Bruin, J. de, *Ach lieve tijd West-Friesland. Twintig eeuwen Westfriezen, hun bestuur en rechtspraak*. Zwolle 1999.
- Bruin, J. de, *Inventaris van de archieven van de stede/gemeente Schellinkhout*. Hoorn 1986.
- Bruin, R.E. de (red.), *Een paradijs vol weelde. Geschiedenis van de stad Utrecht*. Utrecht 2003.
- Bruinenberg, H., *Duizend jaar Steenwijk*. Steenwijk 1966.
- Buijks, H., J. Neomagus en P. Spanjaard, *Oss, een stad*. Oss 1998.
- Buijks, H.G.J., 'Megen', in: C. Koeman en J.C. Visser (red.), *De stadsplattegronden van Jacob van Deventer*. Landsmeer 1992.
- Buijtenen, M.P. van, *Hindeloopen, Friesland's elfde stede*. Amsterdam 1942.
- Burger van Schoorel, D., *Cronyk van de gantsche oude heerlykheid van het dorp Schagen*. Hoorn 1767 (heruitgave Historische Vereniging Schagen 1999).
- Busch, A.J., 'De zegels en het wapen van Dordrecht', in: E.C.M. Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, 's-Gravenhage 1966, p. 65-90.
- Busch, A.J., 'Gorcums stadsrecht in 1382 bezegeld: Het krijgshaftig geslacht Arkel', in: *Gorcum 600 jaar*, dl.1 (1982) p. 27-33.
- Bussel, G.J. van, 'De ochtendstond heeft geen goud in de mond. De verwerving van Helmond en de stichting van de stad als onderdeel van hertogelijke machtspolitiek, 1179-1241', in: *De Vlasbloem* (Historisch Jaarboek voor Helmond X; Helmond 1989) p. 31-50.
- Byl, R., *Les juridictions scabinales dans le duché de Brabant (des origines à la fin du XV^e siècle)*. Brussel 1965.
- Byvanck, A.W., 'Nijmegen en keizer Traianus', in: *Sub Aquila: bijdragen tot de archeologie en de geschiedenis van Nijmegen*. Nijmegen 1955, p. 41-58.
- Camps, H.P.H., 'Het Alkmaarse stadsrecht', in: *De Speelwagen* 9 (1954) p. 98-100.
- Camps, H.P.H., 'Het Eindhovense stadsrecht van 1232', in: J. Spoorenberg en H.A.M. de Wit, *Eindhoven door de eeuwen*. Eindhoven 1982, p. 15-23.
- Camps, H.P.H., *De stadsrecht van graaf Willem II van Holland en hun verbouding tot het recht van 's-Hertogenbosch*. Utrecht 1948 (diss. Amsterdam).
- Camps, H.P.H., 'Twee teksten van het stadsrecht van Den Bosch', in: *TVR* 21 (1953) p. 459-476.
- Camps, H.P.H., 'Het stadsrecht van Haarlem opnieuw bekeken', in: *Miscellanea mediaevalia in memoriam Jan Frederik Niermeyer*. Groningen 1967, p. 293-304.
- Camps, H.P.H., 'Aantekeningen over het oudste stadsrecht van 's-Hertogenbosch', in: *TVR* 55 (1987) p. 335-364.

- Camps, H.P.H., *De stadsrechten van graaf Willem II van Holland. Een diplomatische, tekstkritische en historische studie*. Hilversum 1989 (Middelleeuwse Studies en Bronnen 12).
- Camps, H.P.H., *Het stadsrecht van Den Bosch van het begin (1184) tot het Privilegium Trinitatis (1330): een exposé met enkele nabeschoouwingen*. Hilversum 1995.
- Camps, H.P.H., *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312*. Zie ONB.
- Camps, R. en Th. Huijs, *Historisch Vademecum Venlo 650 jaar stad*. Publicaties Gemeentearchief Venlo dl.1. Venlo 1993.
- Cappon, C.M. en H. van Engen, ‘...bider kore vanden dorpe...’. Het stadsrecht van Brouwershaven (1403)’, in: *Pro Memorie* 4 (2002) p. 230-255.
- Cappon, C.M. en H. van Engen, ‘De stadsrechtsoorkonden van Brielle (1330 en 1343)’, in: *VMOVR* X (1999) p. 135-162.
- Cappon, C.M. en H. van Engen, ‘Het stadsrecht van Brouwershaven’ in: *Kroniek van het land van de zeemeermin (Schouwen-Duiveland)* 27 (2002) p. 5-24.
- Cappon, C.M. en H. van Engen, ‘Stad door stadsrecht? De betekenis van de stadsrechtverlening voor de stadjes Goedereede (1312), Brielle (1330 en 1343), Geervliet (1381) en Brouwershaven (1403)’, in: *Jaarboek voor Middelleeuwse Geschiedenis* 4 (2001) p. 168-188.
- Carasso – Kok, M. (red.), *Geschiedenis van Amsterdam – Een stad uit het niets, tot 1578*. Amsterdam 2004.
- Cerutti, F.F.X., ‘De heerlijkheid en het dorp Niervaart en de stad Klundert in het verleden’ in: *Niervaart, een beschrijving van de ontwikkeling der heerlijkheid Niervaart en van den huidige toestand der staatsdomeinen*. Nijmegen 1939.
- Cerutti, F.F.X., *Middelleeuwse rechtsbronnen van stad en heerlijkheid Breda*. Utrecht/Bussum 1956/1972.
- Christijn, J.B., *Brabantts recht, dat is generale costumen vanden lande ende hertoghdomme van Brabant, mitsgaders van het hertoghdome van Limborgh, stede en lande van Mechelen; met verscheyde ordonnantien, reglementen, statuten, ende manieren van procederen*. 2 dln. Antwerpen 1682.
- Cleveringa, R.P., *Ontwikkelingslijnen van het rechtsbestel der stad Appingedam. In het bijzonder voor de 18^e eeuw*. Groningen 1927 (diss.).
- Coenen, F., ‘Montfort aan het eind van de dertiende eeuw: van heerlijkheid naar drostambt’, in: *Roerstreek 2001* (Jaarboek van Heemkundevereniging Roerstreek, nr. 32) p. 176-189.
- Cohen, I.B., *Iets over het Groninger land- en stadsrecht van vroeger tijd*, overdruk uit Groninger volksalmanak 1952.
- Colmjon, G., *Register van oorkonden die in het Charterboek van Friesland ontbreken, tot het jaar 1400*. Leeuwarden 1883.
- Coopmans, J.P.A. e.a., ‘Sint-Oedenrode 750 jaar stadsrechten’, in: *Heemschild* 16 (1982) nr. 4.
- Coopmans, J.P.A., ‘De Meierij van ’s-Hertogenbosch, een district in het hertogdom Brabant’, in: *Opstellen over recht en rechtsgeschiedenis aangeboden aan prof. mr. B.H.D. Hermesdorf*. Deventer 1965, p. 73-97.
- Coopmans, J.P.A., ‘Over heerlijkheden en heerlijke steden’, in: Th. E.A. Bosman (red.), *De heerlijke stad*. Assen/Maastricht 1988, p. 1-16.
- Cordfunke, E.H.P. e.a. (red.), *De Hollandse stad in de 13^e eeuw*. Zutphen 1988.
- Cox, J.C.M., ‘“Der beden des poerters der stede van Alcmair goedertierlic toe ghenegen” Stadsrecht Alkmaar – 11 juni 1254’. Alkmaar 2003.
- Cox, J.C.M., ‘Quod vulgariter statreghte nuncupatur’, in *GM kwadraat, erfgoedblad van Utrecht*, nr. 2 (2005) p. 16-17.
- Cox, J.C.M., *Repertorium van de stadsrechten in Nederland – ‘Quod vulgariter statreghte nuncupatur’*, Den Haag 2005 (Werken nr. 33 van de Stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandse recht).
- Cox, J.C.M. en R. Kappers, *Stadsrechtprivileges en handvesten van Schoonhoven 1280-1401*. Alkmaar 2006.
- Cox, J.C.M., ‘Het Weesper stadsrecht – 1355’, in *Tussen Vecht en Eem* (TVE), 24^e jrg. nr. 2 (mei 2006) p. 51-65.
- Cox, Joost C.M., *Het stadsrecht van Edam ‘Aan onse ghetrouwe poorters van Edam’*. Edam 2006.
- Cox, Joost C.M., ‘Stedelijke trots en stadsrechtvieringen’, in *Holland, Historisch Tijdschrift*. nr. 2, 38^e jrg. (juli 2006), p. 63-75.
- Cox, J.C.M. Cox, ‘Het stadsrecht van Hoorn’, in: *Oud Hoorn*, jubileumnummer, 29^{ste} jrg. (maart 2007) p. 3-30.
- Cox, Joost, ‘Van ‘villa’ tot grafelijke stad’, in: D. Aten e.a. (red.), *Geschiedenis van Alkmaar*, Zwolle 2007.
- Cox, Joost C.M., *Hebbende privilege van stede. De verlening van stadsrechtprivileges in Holland en Zeeland (13^{de}-15^{de} eeuw)*. Den Haag 2011. (Werken nr. 35 van de Stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandse recht).

- Crahay, L., *Contumes de la ville de Maestricht (1283-1682)*. Brussel 1876.
- Creemers, Ch., 'Bescheiden betreffende Gennep en zijn voormalige heerlijkheid' in: *PSHAL* 32 (1895) p. 2-223.
- Croeser, H., *Ontwerp-stadrecht van Campen*, Zwolle 1892 (*OSDM* 11^e stuk).
- Cunen, J., *Geschiedenis van Oss, met inventaris van de gemeentelijke archieven*. Oss 1932.
- Dael, Ph.J. van, 'Over het Rhenense stadsrecht en het Rhenense (burger)zegel', in *Oud Rhenen*. jg. 21 nr. 2 (2002) p. 5-38.
- Dahmeijer, J., *Stadskroniek, 's Gravenzande 750 jaar stad. 's Gravenzande* 1996.
- Dale, J.H. van, *Een blik op de vorming der stad Sluis en op de aanleg harer vestingwerken van 1382 tot 1587*. Middelburg 1871.
- Dalen, A.G. van, *Bergb. Heren, Land en Volk*. Nijmegen 1979.
- Dalen, J.L. van, 'Oorkonden en regesten betreffende de stad Dordrecht en hare naaste omgeving tijdens het grafelijke huis van Holland, 1006-1299', in: *BMHG* 33 (1912).
- Dane, K., *Willemstad, historisch overzicht van stad en polder*. Klundert 1950.
- "De stadsbrief" van Nijkerk. Themanummer 1 van *Oud-Nijkerk*. Nijkerk 1988.
- Dek, A.W.E., *Genealogie der graven van Holland*. Zaltbommel 1969.
- Dekker, A., 'Stadsrecht voor het platteland. Stadsrechtverleningen aan Westfriese dorpen 1402-1415', in: D.P. Blok e.a. (red.), *Datum et actum. Opstellen aangeboden aan Jaap Kruisbeer ter gelegenheid van zijn 65^e verjaardag* Amsterdam 1998 (Publicaties van het Meertens Instituut 29) p. 111-118.
- Dekker, C. en M. Mijnsen-Dutilh, *De Eemlandsche Leege Landen. Ontginningen rond de mond van de Eem in de 12^e en 13^e eeuw* (Stichtse Historische Reeks 19; Utrecht 1995) p. 141-148.
- Dekker, C., 'De vorming van aartsdiakonaten in het diocees Utrecht in de tweede helft van de 11^e en het eerste kwart van de 12^e eeuw', in: *Geografisch tijdschrift*, Nw. Reeks XI. nr. 5 (1977) p. 339-360.
- Dekker, C., *Een schamele landstede. Geschiedenis van Goes tot aan de satisfactie in 1577*. Goes 2002, p. 137-145.
- Dekker, C., 'Van dorp tot stad', in: C. Dekker e.a., *Goes zeshonderd jaar stad*. Goes 2005.
- Dekker, C., *Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen. Een institutioneel-geografische studie*, Zutphen 1983 (Stichtse Historische Reeks 9).
- Dekker, C., *Inventaris van het archief van het huis Oudegein en de heerlijkheid 't Gein 1295-1963*. Utrecht 1976.
- Dekker, C., Ph. van Maarschalkerweerd en J.M. van Winter (red.), *Geschiedenis van de provincie Utrecht tot 1528*, I, Utrecht 1997.
- Delahaye, A., 'Heilige Berg, Overdrage, Niervaart en Klundert', in: *De Heren XVII van Nassau Brabant*. Zundert 1979, p. 109-140.
- Delahaye, A., *Heerlijkheid en heren van Zevenbergen I*, Publ. Nassau Brabant. nr. 1. 1968.
- Delahaye, A., Het kasteel van Zevenbergen, in: *De heren XVII van Nassau Brabant*. Zundert 1979, p. 337-360.
- Dicks, M., *Die Abtei Camp am Niederrhein*. Kempen 1913.
- *Die Recesse und andere Akten der Hansetage von 1256 – 1430*, dl. 1. Leipzig 1870.
- Diederik, F. en F. Timmer, *Slot Schagen: de geschiedenis van het 'huys' van de heren en vrouwen van Schagen*. Schagen 2002.
- Dijkhof, E.C., 'De economische en fiscale politiek van de graven van Holland in de dertiende eeuw', in: *BMGN* 108 (1993) afl. 1, p. 3-12.
- Dijkhof, E.C., *Het oorkondewezen van enige kloosters en steden in Holland en Zeeland 1200-1325*, [Schrift en schriftdragers in de Nederlanden in de Middeleeuwen III], Leuven 2003.
- Dijkhof, E.C., 'Op weg naar autonomie', in: Carasso-Kok, M. (red.), *Geschiedenis van Amsterdam. Een stad uit het niets, tot 1578*. Amsterdam 2004, p. 63-73.
- Dilcher, G., *Bürgerrecht und Stadtverfassung im europäischen Mittelalter*, Keulen Weimar Wenen 1996.
- Dillo, M. en G.A.M. van Syngel, 'De valse schenkingsoorkonde van Beatrix van Strijen', in: *Van Blaune Stoep tot Citadel*. Den Bosch 1988, p. 21-33.
- Dillo, M. en G.A.M. van Syngel, *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312*. Zie ONB.
- Dommissie, P.K., 'De ambachtsheerlijkheid van Oud Vlissingen en de wording van Nieuw Vlissingen', in: *Archief Zeeuws Genootschap* (1910) p. 1-260.
- Doorn, Z. van en N. Plomp, 'De zegels en het wapen van Woerden', in: E.C.M. Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, 's-Gravenhage 1966, p. 261-270.
- Doorninck, P.N. van, *Acten betreffende Gelre en Zutphen*, I: 1376-1392, II: 1377-1397, III: 1400-1404, IV (met J.S. van Veen): 1107 – 1415. Haarlem 1900-1908.

- Dorhout, U.G., *Het stedeke Sloten*. Amsterdam 1916.
- Dozy, G.J., *De oudste stadrechten van Zwolle*. Zaltbommel 1867 (diss.).
- Driessen, T.W.J. en M.P.J. van den Brand, *1000 Jaar Genneep*. Nijmegen 1975.
- Drossaers, S.W.A., *Het archief van den Nassauschen Domeinraad*. Den Haag 1948-1949.
- Dumbar, G., *Het kerkekyk en werelthlyk Deventer*. 2 dln. Arnhem/Deventer 1732-1788.
- Dutour, Thierry, *La ville medievale: origines et triomphe de l'Europe urbaine*. Parijs 2003.
- Ebbenhorst Tengbergen, E.J. van, *Bronkhorst*. Zutphen 1981.
- Ebbinghe Wubben, F.A., 'Tets omtrent het stadregt van Hasselt', in: *VMORG*, 1^e stuk (1860) p. 100-105.
- Ebell, C.C.D., 'Ordonnantie-locaal of keuren, statuten en ordonnantiën van stad en lande van Zevenbergen', in: *VMOVR VI* (1913) p. 285-476.
- Eefting, J. e.a. (red.), *Over stad en scholtambt Lochem 1233-1983. Een beschrijving na 750 jaar*. Lochem 1983.
- Eerden-Vonk, M.A. van der, J. Hauer en G.W.J. van Omme, *Wijk bij Duurstede 700 jaar stad: ruimtelijke structuur en bouwgeschiedenis*. Hilversum 2000.
- Eikelenberg, S., *Alkmaar en zijne geschiedenissen*. Rotterdam 1747.
- Engelen van der Veen, G.A.J. van, 'Stadregt van Hardenberg en stadregt van Diepenheim' in: *OSDM*, dl. 1: Stadregten (Zwolle 1875-1942) 16^e stuk 1925.
- Engen, H. van, A. Kos en R. Rutte, 'Eenen nieuwen stede, ergens daer sij ons ende haer ter besten oorbaer staedt' – Over de wording van de stad Naarden in de tweede helft van de veertiende eeuw', in: *Tussen Vecht en Eem* 18 (2000) nr. 3, p. 96-105.
- Enklaar, D. Th., 'De tijd van het ontstaan van het onechte Middelburgsche stadsrecht', in: *BGN 2* (1948) p. 238-240.
- Enklaar, D. Th., *Middeleeuwsche rechtsbronnen van Stad en Lande van Gooiland*. Utrecht 1932.
- Ennen, L. en G. Eckertz, *Quellen zur Geschichte der Stadt Köln*. 5 dln. Keulen 1863-1880.
- Ermerins, J., *Eenige Zeeuwse oudheden, uit echte stukken opgehelderd en in het licht gebracht*. 8 dln. Middelburg 1780-1797.
- Es, W.A. van, e.a., *Van Dorestad naar Wijk bij Duurstede: het ontstaan van een stad ca. 600-1550 na Chr.* Abcoude 1998.
- Es, W.A. van. *De Romeinen in Nederland*. Haarlem 1981.
- Essink, H.B.M., *Een onderzoek naar absolute rechten van de Heren van Cuyk; een bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van het land van Cuyk en de stad Grave*. Anna van Egmondreeks 1. S.l. 1968
- Faber, J.G.A., 'De opheffing van het baljuwschap van Medemblik', in: *Rechtsgeleerd Magazijn Themis* (1858) p. 248.
- Fasel, W.A., 'De Kroniek van Vloet', in: *Kamper Almanak* (1990) p. 128-144.
- Fasel, W.A., *De Alkmaarse rechtsbronnen*. 2 dln. Alkmaar z.j.
- Fasel, W.A., *Het stadsarchief van Alkmaar 1254-1825*. 2 dln. Alkmaar z.j.
- Fayen, A., *Liber traditionum Sancti Petri Blandiniensis. Cartulaire de la ville de Gand*. 2^e r., *Chartes et Documents*. dl. 1, Gent 1906.
- Feenstra, R., 'Het stadrecht van Maastricht van 1220. Uitgegeven naar een afschrift uit de papieren van Viglius met gegevens over enkele oorkonden betreffende voogdijrechten van de hertog van Brabant.', in: *VMOVR XI* (1958) p. 519-534.
- Fehlmann, H.R. en W. Lohr, *Siegburger Mirakelbuch*. Siegburg 1968.
- Fehrmann, C.N., 'Te mooi om waar te zijn. Twee verdachte Middeleeuwse Kamper kronieken', in: *Kamper Almanak* (1977/78) p. 153-173.
- Flament, A.J.A., 'Chroniek van de heerlijkheid Weert', in: *PSHAL IX* (1876) bijlage 4, p. 215.
- Flink, K. en B. Thissen, 'De Gelderse steden in de Middeleeuwen-data en feiten, aspecten en suggesties', in: Stinner, J. en K.-H. Tekath, *Het hertogdom Gelre Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel*. Utrecht 2003.
- Fockema Andreae, S.J. en G. Bakker, *IJlst 1268 – 1968*. S.l. 1968.
- Fockema Andreae, S.J., 'Het wezen en de betekenis der verleening van stadsrechten in Nederland', in: *Handelingen v.d. Mij. van Ned. Letterkunde* (Leiden 1891) p. 21-49.
- Fockema Andreae, S.J., *Bijdragen tot de Nederlandsche rechtsgeschiedenis*. 5 dln. Haarlem 1888-1914.
- Fockema Andreae, S.J., 'Het bewijs in strafzaken hier te lande in de middeleeuwen', in: *Bijdragen tot de Nederlandsche rechtsgeschiedenis*. 5^e bundel Haarlem 1914.
- Fockema Andreae, S.J., *De Nederlandse staat onder de Republiek*. (Verhandelingen der KNAW, afd. Letterkunde Nieuwe reeks – dl. LXVIII nr. 3) Amsterdam 1969.

- Fockema Andreae, S.J., *De stad Vollenhove en haar recht*. 2 dln. Zwolle 1885.
- Fockema Andreae, S.J., *Het oud-Nederlandsch Burgerlijk Recht*, 2 delen, Haarlem 1906
- Fockema Andreae, S.J., *Overzicht van Oud-Nederlandsche rechtsbronnen*. Haarlem 1923.
- Folkerts, J (red.), *Geschiedenis van Harderwijk*. Amsterdam 1998.
- Formsa, W.J., 'De middeleeuwse vrijheid', in: *Historie van Groningen, Stad en Land*. Groningen 1976, p. 77-106.
- Formsa, W.J., *Stadregt van Oldenzaal*. Deventer 1942.
- Fox, J., 'De ontwikkeling van Gorinchems stedelijke autonomie in de middeleeuwen', in: *Holland 1* (1969) nr. 4/5, p. 165-177.
- Franquinet, G.D., 'Les appels a la cour d'Aix-la-Chapelle', in: *PSHAL* 9 (1872) p. 301.
- Frémery, J. de, *Supplement op het oorkondenboek van Holland en Zeeland tot het einde van het Hollandsche huis*. 's-Gravenhage 1901.
- Friedländer, E., *Ostfriesisches Urkundenbuch*, 3 delen, Emden/Aurich 1878/1975.
- Frijhoff, W. Th.M., *Geschiedenis van Zutphen*. Zutphen 2003 (herdruk).
- Froissart, J., *Chronyke van Vlaenderen*. Zie Pauw.
- Fruin Azn., R. Th., *De middeleeuwse rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht*. 3 dln. Werken OVR, 1^e r. nr. 13. 's-Gravenhage 1892-1903.
- Fruin Azn., R., *De keuren van Zeeland*. 's-Gravenhage 1920.
- Fruin, J.A., *De oudste rechten der stad Dordrecht en van het Baljuwschap van Zuidholland*. 2 dln. 's-Gravenhage 1882.
- Fruin, R., *Het archief der stad Reimerswaal*. 's-Gravenhage 1897.
- Fruin, R. (uitg.), *Philippus de Leyden. De cura rei publicae et sorte principantis*, 's-Gravenhage 1900 [Werken OVR II, 1].
- Fruin, R., *Een Hollandse stad in de Middeleeuwen*. in: R. Fruin, *Verspreide geschriften; met aantekeningen, toevoegsels en verbeteringen (...)*, dl. 1. Uitgegeven door P.J. Blok, P.L. Muller en S. Muller Fzn. 's-Gravenhage 1900.
- Fruin, R., *Het recht der stad Reimerswaal*. 's-Gravenhage 1905.
- Fruin, R., *Informacie upden staet, faculteyt ende gelegenheyt van de steden ende dorpen van Holland ende Vrieslant...gedaen in den jare MDXIV*. Leiden 1866.
- Fruin, R., *Oudheid van Rotterdam* in: R. Fruin, *Verspreide geschriften; met aantekeningen, toevoegsels en verbeteringen (...)*, dl. 6. Uitgegeven door P.J. Blok, P.L. Muller en S. Muller Fzn. 's-Gravenhage 1903.
- Fruin, R., *De keuren van Zeeland*, Den Haag 1920 [Werken OVR 2^e reeks, nr. 20].
- Gaasbeek, F. e.a., *Baarn, geschiedenis en architectuur*. Zeist 1995, p. 23-26.
- Gaasbeek, F. e.a., *Wijk bij Duurstede, geschiedenis en architectuur*. Zeist 1991, p. 28-35.
- Gaasbeek, F. en G. 't Gilde-Balk, *Bunschoten. Geschiedenis en architectuur*. Zeist 1992.
- Ganse, A., *Regesten zur Geschichte von Mittelfriesland 1200-1500*. Witten 1987.
- Geer van Jutphaas, B.J.L. de, 'Bijdragen tot de bibliographie onzer stad- en landrechten van 1550-1795', in: *Bibliografische adversaria* 2, 1874-1875, 1876-1879.
- Geer van Jutphaas, B.J.L. de, 'De opkomst der steden in Nederland tot het einde der XIIIe eeuw' in: *Nieuwe bijdragen voor Rechtsgeleerdheid en Wetgeving* 10 (1885).
- Geer van Jutphaas, B.J.L. de, 'Die handtveste van der Ameyde', in: *VMOVR* II (1886) p. 9-30.
- Geer van Jutphaas, B.J.L. de, 'Oorsprong der steden' in: *Nieuwe bijdragen voor Rechtsgeleerdheid en Wetgeving* 10 (1884).
- Geer van Jutphaas, B.J.L. de, 'Rechten van Vianen', in: *VMOVR* II (1887) p. 108-189.
- Geer van Oudegein, J. J. de, 'Het Gein en Oudegein', in: J.J. de Geer van Oudegein, *Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheden der Provincie Utrecht*. Utrecht 1860, p.183-341.
- Geer van Oudegein, J.J. de, 'Eiteren en IJsselstein', in: J.J. de Geer van Oudegein, *Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheden der Provincie Utrecht*. Utrecht 1860, p. 1-179.
- Geer van Oudegein, J.J. de, *Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheden der Provincie Utrecht*. Utrecht 1860.
- Gelder, H.E. van, 'Het bestuur van den Haag in de Middeleeuwen', in: *Die Haghe* (1919-1920), p. 11 e.v.
- *Gelriche Landt- en Stadt-Rechten in't Overquartier van Ruremonde*. Venlo 1740⁴.
- Gent, P. M. van, *Leerdam door de eeuwen heen*. Leerdam 1937.
- Geselschap, J.E.J., 'De zegels en het wapen van Gouda', in: E.C.M. Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, 's-Gravenhage 1966, p. 105-112.

- Gilliodts - van Severen, L., *Coutumes des pays et comté de Flandre, Quartier de Bruges*. I, Coutume de la ville de Bruges, Gent 1874.
- Gilliodts-van Severen, L., *Coutumes des pays et comté de Flandre. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées*. 6 dln. Brussel 1890-1893.
- Gimberg, J., 'Het oudste zegel van Zutphen', in: *Bijdr. en Meded. Gelre* nr. 4 (1901) p. 73-79.
- Ginkel, H. van, *Het rijke verleden van Vestingstad Muiden*. Zwolle 2003.
- Glaudemans, C., *Om die wrake wille. Eigenrichting, veten en verzoening in laat-middeleeuws Holland en Zeeland*, Hilversum 2004 (Hollandse Studiën 41).
- Goede, A. de, *Westfriese rechtsgeschiedenis*, dl. 1: *Swannotsrecht*; dl. 2: *Waterland*. Utrecht 1940-1948.
- Gosses, I.H., *De vorming van het graafschap Holland*, Verspreide Geschriften, Groningen 1946, p. 239-344.
- Gosses, I.H., *De rechterlijke organisatie van Zeeland in de middeleeuwen*, Groningen/'s-Gravenhage 1917.
- Gosses, I.H., *Welgeborenen en huislieden. Onderzoekingen over standen en staat in het graafschap Holland*, Groningen/Den Haag 1926.
- Gottschalk, M.K.E., *De Vier Ambachten en het Land van Saafdinge in de middeleeuwen*. Assen 1984.
- Gottschalk, M.K.E., *Historische geografie van westelijk Zeeuws-Vlaanderen, tot de Sint-Elisabethsvloed van 1404*. Assen 1955 (diss. Utrecht).
- Gouw, J. ter, *Geschiedenis van Amsterdam*. 8 dln. Amsterdam 1879-1893.
- Gouw, J.L. van der, 'Geervliet wordt een stad', in: F. van Hoorn, *Geervliet 600 jaar stad, 4 april 1381-4 april 1981*. Geervliet 1981.
- Graaf, R.P. de, *Oorlog om Holland 1000-1375*, Hilversum 2004 (Middeleeuwse studies en bronnen LXXX).
- Graaf, R.P., 'De kastelen van Floris V als instrumenten van zijn machtspolitiek', in: D.E.H. de Boer, E.H.P. Cordfunke en H. Sarfatij, *Wi Florens. De Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de 13^{de} eeuw*. Utrecht 1996.
- Graatsma, B.J., *De geschiedenis van Hardenberg en omgeving*. Hardenberg 1966.
- Graft, C.C. van de, 'De stad Tholen', in: *Buiten* 11 (1917) p. 448-450, 460-461.
- Gramaye, I.B., *Taxandria (etc.)*. Brussel 1610.
- Gras, H. e.a., *Drenthe's veste. Geschiedenis van Coevorden*. Groningen 1998.
- Graswinckel, D.P.M., 'Het archief van het Huis Bronkhorst', in: *Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven* 49 (1926) dl. 2.
- Graswinckel, D.P.M., 'Het stadsrecht van Blokzijl in verband met de verhouding dier plaats tot Oranje en Holland', in: *VMORG* 41 (1924) p. 72-129.
- Gratama, S., 'Eenige rechtsbronnen van Coevorden', in: *VMOVR* II (1891) p. 369-416.
- Gratama, S., 'Het ontstaan en de ontwikkeling van het eigenlijke stadsbestuur te Groningen tot in het begin der 15^e eeuw', in: *BVGO*. 3^e r. VI (1892) p. 165-266.
- Grol, H.G., 'Vlissingen voor 625 jaar tot stad verheven', in: *Vlissingche Courant* 30 maart en 2 april 1940.
- Groningen, C. L. van, *De Krimpenerwaard. De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst*. Zeist 1996.
- Groot, Hugo de, *Inleidinge tot de Hollandsche Rechts-Geleerdheid*, Leiden 1952.
- Groot, H.J.M. de, *Venle / Venlo*. Zutphen 2003.
- Groot, J.H. de, *Zaltbommel. Stad en waard door de eeuwen heen*. Zaltbommel 1979, p. 42-48.
- Haag, J., 'Edam 650 jaar stad in 2007', in: *Oud Edam* 28 (2004) nr. 2, p. 12-16.
- Haersma Buma, B. van, *De Grote- of Martinikerk*. Leeuwarden 1982.
- Haga, A., 'De stad en de heerlijkheid Gramsbergen', in: *VMORG* 49 (1932) p. 88-140.
- Halbertsma, H. en W.H. Keikes, *Sneek: drie kronen met ere*. Sneek 1956.
- Hall, J.H.M.M. van, *Inventaris van het archief van de schepenbank Kessel*. Maastricht 1980.
- Hall, Hans van, *Eijsden, een vrijheid met Luikse stadsrechten. Een rechtshistorische schets van de ontwikkeling van een 'Minderstad' tussen Maas en Rijn (ca. 1300-ca. 1550)*. Hilversum 2011 (Maaslandse monografieën 74).
- Ham, W. A. van, 'De symbolen van Geertruidenberg', in: *Jaarboek De Oranjeboom* 22 (1969) p. 58-78.
- Ham, W.A. van, 'De Noordwesthoek tussen Nassau en Bergen', in: *Jaarboek De Oranjeboom* 23 (1970) p. 106-129.
- Ham, W.A. van, 'Een gewest in opkomst: Bergen op Zoom en omgeving tot 1250', *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 2 (1985) p. 129-179.
- Ham, W.A., *Macht en gezag in het Markiezaat. Een politiek-institutionele studie over stad en land van Bergen op Zoom (1477-1583)*. Hilversum 2000.

- Hapke, R., 'Die entstehung von Sluis', in: *Hansische Geschichtsblätter* (Köln/Marburg 1904/1905) p. 65 e.v.
- Harenberg, E., 'Twee dertiende-eeuwse oorkonden opnieuw bekeken. Een getuigenverklaring uit 1299 van gravin-weduwe Richardis voor het klooster Bethlehem en het Harderwijkse stadsrecht van 11 juni 1231', in: *BMG* 78 (1987) p. 13-33.
- Harenberg, E., 'Zutphens oudste stadsbrief', in: Frijhoff, *Geschiedenis van Zutphen*. Zutphen 2003, p. 18-34.
- Hart, G. 't, *Historische beschrijving der vrije en hoge heerlijkeheid van Heenvliet*. Heenvliet 1949.
- Hasselt, G. van, *Arnhemse oudheden*. 4 dln. Arnhem 1803-1804.
- Hattink, R.E., 'Geschiedkundige aantekeningen betreffende Ootmarsum', in: *BGO* 3 (1876) p. 67-78.
- Hattink, R.E., 'Stadregt van Almelo', in: *OSDM*. dl.1 *Stadregten*. (Zwolle 1875-1942) 13^e stuk 1900.
- Hattink, R.E., *In en om Almelo*. Almelo 1903.
- Hattum, B.J. van, *Geschiednissen der stad Zwolle*. 5 dln. Zwolle 1767-1776.
- Hazewinkel, H.C., 'De zegels en het wapen van Rotterdam', in: E.C.M. Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, 's-Gravenhage 1966, p. 193-211.
- Heel, C. van en A.J. de Raat-Giljam (red.), *Oude archieven in Overijssel, inventaris van de oude archieven van de gemeenten IJsselham, Hardenberg, Wijbe, IJsselmuiden en Stad-Delden*. Assen 1980.
- Heel, C. van, 'Burgerboeken. Overzicht van de burgerboeken van de Overijsselse steden', in: *Overijssels Contactbericht XVII* (1981) p. 334-337.
- Heel, C. van, 'De Hollandse graaf en de Walcherse steden', in: *Zeeuws Tijdschrift* 22 (1972) p. 134-136.
- Heel, C. van, 'Hardenberg is ouder dan menigeen denkt', in: *Rondom den Herdenberg*, jg. 14 nr. 3 (1997).
- Heel, C. van, 'Het vroegste verleden van Steenwijk', in: *Historische Mededelingen* 3 (Steenwijk 1986) nr. 2.
- Heeringa, K., 'Hoofdstukken uit de geschiedenis van het Nedersticht, IV, *Vianen*', in: *BVGO*. 7^e r. nr. 1 (1931) p. 34-46.
- Heeringa, K., *Het oude Staveren*. Groningen 1893 (diss.).
- Heeringa, K., *Rechtsbronnen der stad Schiedam*. 's-Gravenhage 1904.
- Heesters, W. en C.S.M. Rademaker, *Geschiedenis van Sint-Oedenrode*. Tilburg 1972.
- Heiningen, H. van, *Batenburg, eeuwenlang twistappel*. Wijchen 1987.
- Heins, W.B. en C.A. van Kalveen, 'Het Gein: Nieuwe gegevens uit de middeleeuwen', in: *Cronyk De Geyn* 18 (1996) p. 63-76.
- Hemptinne, Th. de en A. Verhulst (ed.), *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128 – 1191)*, Brussel 1988/2001. Zie *OGV* II.
- Henderikx, P.A., 'Havenplaatsen in Zeeland in de 13^e eeuw', in: P.A. Henderikx, *Land, water en bewoning. Waterstaats- en nederzettingsgeschiedenis in de Zeeuwse en Hollandse delta in de Middeleeuwen. Keuze uit de verspreide opstellen bezorgd door Bas van Bavel, Gerrit van Hervijnen en Kees Verkerke*. Hilversum 2001, p. 68-80.
- Henderikx, P.A., 'Het ontstaan en de vroegste ontwikkeling van Zierikzee (tot ca. 1300)', in: *Kroniek van het land van de zee-meermin (Schouwen-Duiveland)* 22 (1997) p. 7.
- Henderikx, P.A., 'Ontstaan en ruimtelijke ontwikkeling van Middelburg (9^e-14^e eeuw)', in: P.J. Woltering e.a. (red.), *Middeleeuwse toestanden. Archeologie, geschiedenis en monumentenzorg*. Hilversum 2002, p. 241-267.
- Henderikx, P.A., P.H.D. Leupen, J.C. Visser en J.G. Wegner (red.), *Historische stedenatlas van Nederland*. Delft 1982-2003.
- Henderikx, P.A., *Land, water en bewoning. Waterstaats- en nederzettingsgeschiedenis in de Zeeuwse en Hollandse delta in de Middeleeuwen. Keuze uit de verspreide opstellen bezorgd door Bas van Bavel, Gerrit van Hervijnen en Kees Verkerke*, Hilversum 2001. (Amsterdamse historische reeks. Grote serie; dl. 26). Uitgave ter gelegenheid van het emeritaat van PA Henderikx, aan de Universiteit van Amsterdam.
- Henderikx, P., 'De stad. Ontstaan en ruimtelijke ontwikkeling van Veere tot ca. 1400', in: E. Vreenegeer, *Vondsten in Veere*. Abcoude 1996.
- Hendriks, J.P.C.A., *Archeologie en bewoningsgeschiedenis van het Land van Hensden en Altena*. Almkerk 1990.
- Hermans, C.R., *Verzameling van charters en geschiedkundige bescheiden betreffende het Land van Ravestein*. 2 dln. 's-Hertogenbosch 1850.
- Hermesdorf, B.H.D., 'Het stadsrecht van Sittard van 1243', in: *De Maasgouw* 66 (1947) p. 84-85.
- Hermesdorf, B.H.D., 'Te hoofde gaan', *VMOVR* 11/1 (1954) p. 17-50. (ook in: *Recht en taal te hoofde*, Zwolle 1955).

- Hermesdorf, B.H.D., *Rechtsspiegel. Een rechtshistorische terugblik in de Lage Landen van het herfsttij*. Nijmegen 1980.
- Herwaarden, J. van, D. de Boer, F. van Kan en G. Verhoeven, *Geschiedenis van Dordrecht tot 1572*. Hilversum 1996.
- Herwijnen, G. van, *Bibliografie van de stedengeschiedenis van Nederland*. Leiden 1978.
- Herwijnen, G. van, 'Stad en land in het graafschap Holland en Zeeland in de dertiende eeuw', in: E.H.P. Cordfunke e.a. (red.), *De Hollandse stad in de dertiende eeuw*. Zutphen 1988.
- Heutink, A., *Catalogus Archief Genemuiden: beredeneerde beschrijving van het oude stadsarchief van Genemuiden vóór de grote stadsbrand van 1868*. Hilversum 2001.
- Heutink, A., *Genemuiden in de Middeleeuwen*. Hilversum 1985.
- Heutink, A., *Het stadsrecht van Genemuiden*. Genemuiden 1968.
- Heyden, E.J.J. van der en W. Mulder, *Handvesten*. Nijmegen 1926.
- Hijmans, H., *Wijk bij Duurstede*. Rotterdam 1951.
- Hoed, J. den, 'Beschouwingen rond de Culemborgse stadsrechtbrief van 1318', in: *Spiegel der Historie* 3 (1968) p. 346-353.
- Hoefler, F.A., 'Costumen van Delfland, Rotterdam, Schiedam, Alkmaar, Hoorn, Medemblik, Grootebroek, Purmerend, Purmerland, Beverwijk, Edam, Naarden en Gooiland, 1570', in: *VMOVR* IV (1903) p. 549-574.
- Hoefler, F.A., 'Mededelingen omtrent Rijssen', in: *VMORG* 40 (1923) p. 1-56
- Hoevenaars, W., 'Heusdensia of bijdragen tot de geschiedenis van de stad en het land van Heusden', in: *Handelingen van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant (1891-1893)* p. 56-121.
- Hoft, A., *Vissen rond de Floem, Een bijdrage tot het historisch-topografisch onderzoek van de ontwikkeling van de stad Appingedam tot 1810*. Groningen 1990.
- Holleman, F.A., *Het octrooi tot testeeren naar Hollandsch leenrecht. Beschouwingen naar aanleiding van een handschrift van mr. P. van der Schelling, getiteld: Beschrijving van de heerlijkeheid en stede Ameyde..., van den huize...van Herlaar...enz. 1739*. Zutphen 1945.
- Hollestelle, A. en P. Laban, *Inventaris van het oud-archief der stad Tholen*. Tholen 1888.
- Hoogewerf, C.L., *Het Haarlemse stadsrecht (1245): inleidende beschouwing, tekst, vertaling en artikelsgenijs commentaar*. Amsterdam 2001 .
- Hoppenbrouwers, P.C.M., 'De costumen van Heusden', in: *VMOVR*, nieuwe reeks 6 (1990) p. 50-120.
- Hoppenbrouwers, P.C.M., *Een middeleeuwse samenleving: Het Land van Heusden, ca. 1360 – ca. 1515*. Wageningen 1992.
- Hoppenbrouwers, Peter C.M., 'Town and country in Holland, 1300-1550', in: S.E. Epstein (ed.), *Town and Country in Europe, 1300-1800*. Cambridge 2001.
- Houben, L.G.A., *Geschiedenis van Eindhoven, de stad van Kempenland*. dl. 1., Turnhout 1889, p. 28.
- Hove, J. ten, *Turfmakers en boterkopers: de geschiedenis van IJsselham, Ossenzijl, Kalenberg, Paaslo en Oldemarkt*. IJsselakademie 1996.
- Hovy, J., 'De vroegste bestuursgeschiedenis van Amersfoort en de stadsrechtverlening van 1259', in: *Spiegel der Historie: Maandblad van de geschiedenis der Nederlanden*. 4 (Zaltbommel 1969) nr. 1.
- Hugenholtz, F.W.N., 'Het ontstaan van de stad Schoonhoven', in: *Historische Encyclopedie Krimpenerwaard*, 7^e jrg. nr. 4. 1982.
- Huirne-Konings, M., *Kerkelijke en wereldlijke geschiedenis van Groenlo in de Middeleeuwen*. Groenlo 1989.
- Huizinga, J., 'De opkomst van Haarlem', in: *BVGO*. IVe r., 4 (1905) p.412-446; 5 (1906) p.16-175; herdrukt in *Verzamelde Werken*, I, Haarlem 1948, p. 203-364.
- Huizinga, J., 'Noodwendig vertoog', in *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, 5^{de} reeks 10 (1923), p. 1-14; ook verschenen in J. Huizinga, *Verzamelde werken*, dl. 2, Haarlem 1948, p. 22-34.
- Huizinga, J., *Rechtsbronnen der stad Haarlem*. 's-Gravenhage 1911.
- Huurdeman, P., *Geschiedenis van Purmerend*. Purmerend 1975.
- Irsigler, F., *Was machte eine mittelalterliche Siedlung zur Stadt?*, Universitätsreden 51, Universität des Saarlandes, Saarbrücken 2003.
- Iterson, W. van, *De stad Rhenen. De resultaten van een rechtshistorisch onderzoek*. Assen 1960.
- Jacobs, B., *Justitie en politie in 's-Hertogenbosch voor 1629: de bestuursorganisatie van een Brabantse stad*. Assen 1986.

- Jacobs, B.C.M., 'Een oudere en een jongere heerlijke stad: Steenberg en Willemstad', in: Th.E.A. Bosman, J.P.A. Coopmans en B.C.M. Jacobs, *De heerlijke stad*. (Brabantse Rechtshistorische Reeks 3) Assen/Maastricht 1988, p. 109-125.
- Jacobs, J.H., *Jan de Weert's nieuwe doctrinael, of spiegel van sonden*. Den Haag 1915.
- Jager, H. de, *De middeleeuwse keuren der stad Brielle*. 's-Gravenhage 1901.
- Janse, A., *Grenzen aan de macht. De Friese oorlog van de graven van Holland omstreeks 1400*, Den Haag 1993.
- Janse, A., *Verkochte vrijheid. Het Leerdamse stadsrecht van 1407*. Hilversum 2007.
- Jansen, H.P.H. en A. Janse, *Kroniek van het klooster Bloemhof te Wittewierum*. Hilversum 1991.
- Jansen, H.P.H. en P.C.M. Hoppenbrouwers, 'Heervaart in Holland', in: *BMGN*, 94 (1979), p. 1-26.
- Jansen, M., 'De oudste vrijbrief van Sittard', in: *PSHAL* 13 (1876) p. 110-123.
- Jansma, T.S., 'De oudste geschiedenis van Rotterdam', in: *Rotterdams Jaarboekje* IV. 8 (1940) p. 1-45.
- Janssen de Limpens, K.J.Th., 'Geschiedenis der heerlijkheid Oud-Valkenburg. Nieuwe bijdragen', in: *PSHAL* 102 (1966) p. 55-92.
- Janssen de Limpens, K.J.Th., *Geldersche Wijsnissen van het hoofdgerecht te Roermond: 't Nye Boeck (1459-1487)*. Utrecht 1953.
- Janssen de Limpens, K.J.Th., *Rechtsbronnen van het Gelders Overkwartier van Roermond*. Werken OVR, 3e r. nr. 20. Utrecht 1965.
- Janssen, G.B.F., 'Het wapen en zegel van Zevenaar', in: *BMG* 14 (1911), p. 249-257.
- Janssen, H.Q. en J.H. van Dale, *Bijdragen tot de oudheidkunde en geschiedenis inzonderheid van Zeeuwsch Vlaanderen*. 6 dln. Middelburg 1856-1863.
- Janssen, Th.H., 'Op zoek naar het oudste Huissen', in: *Bijdragen tot de geschiedenis van Huissen* I (1987) p. 7-30.
- Joester, I., *Urkundenbuch der Abtei Steinfeld*. Köln/Bonn 1976.
- Jong, A.J. de, 'Wanneer kunnen we nu vieren dat Rhenen stadsrecht werd verleend?', in: *Oud Rhenen* 18 (1999) nr. 2, p. 12-15.
- Jonge van Ellemeet, B.M. de, 'De verheffing van Arnemuiden tot stad', in: *VMOVR* V (1907) p. 289-296.
- Jongsma, Tj., 'Stadszegels en -wapen van Dokkum', in: M. Schroor, *Geschiedenis van Dokkum hart van noordelijk Oostergo*. Leeuwarden 2004.
- Juten, G.C.A., 'Lijst van charters berustend in het stedelijk archief van Hulst [1270-1596]', *Archief Zeeuws Genootschap* (1909) p. 1-64.
- Juten, G.C.A., 'Sluis; oudheid en stichting deezer stad; de twee oudste oorkonden', in: *Geschiedk. Bladen* I (1905) p. 149-174.
- Juten, G.C.A., *Keuren en handvesten der stad Hulst*. 's-Gravenhage 1908.
- Juten, W.J.F., 'De heerlijkheden Oirschot en Hilvarenbeek', in: *Taxandria* 2 (1915) p. 333-339.
- Kalkhoven, J.D.J., *Geschiedenis van Culemborg*. Culemborg 1888-1890.
- Kalveen, C.A. van, 'Uit de geschiedenis van de Deventer gemeente tot omstreeks 1481', in: *VMORG* 92 (1977) p. 29-59.
- Kappers, R., 'Goud- en zilversmeden in de stad Ameide in de 18e eeuw', in: *Historische Vereniging Ameide en Tienhoven*, 17e jrg nr. 5 (2006) p. 10-20.
- Kemp, A. *Leven der Doorluchtige Heeren van Arkel ende Jaar-Beschrijving der Stad Gorinchem*. Gorinchem 1656.
- Kers, H.J. en E.J.Th.A.M.A. Smit (red.) *Kalendarium van Tiel*. dl.1. Tiel 1993.
- Kesteloo, H.M., *Domburg en zijn geschiedenis*. Middelburg 1890.
- Kesteloo, H.M., *Geschiedenis en plaatsbeschrijving van Arnemuiden*. Middelburg 1875.
- Ketner, F., *Handel en scheepvaart van Amsterdam in de vijftiende eeuw*, Leiden 1946.
- Ketner, F., *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*. 's-Gravenhage 1949.
- Ketner, F., 'De oudste stedelijke oorkonden van Nijmegen, 1233-1291', in: *Miscellanea Mediaevalia in memoriam J.F. Niermeyer*. Groningen 1967, p. 267-282.
- Keuller, L.J.E., *Geschiedenis en beschrijving van Venloo*. Venloo 1843.
- Kieft, C. van de, 'Das Reich und die Städte im Niederländischen Raum zur Zeit des Investiturstreits', in: B. Diestelkamp, *Beiträge zum hochmittelalterlichen Städtewesen, Städteforschung*, Reihe A: Darstellungen. Band 11 (Keulen/Wenen 1982) p. 149-169.
- Kieft, C. van de, 'De ontwikkeling van de stedelijke autonomie in de noordelijke Nederlanden gedurende de Middeleeuwen', in: *Nederlands Archievenblad* 72 (1968) p. 229-241.

- Kinschot, G.R. van, *Beschrijving der stad Oudewater waarin aangetoond word der zelver herkomst uit het Utrechtsch bisdom, overgang tot de Grafelijkeid van Holland en haare onafscheidbaarheid van deseve*. Delft 1747.
- Klaasen, W., 'De Oirschotse oorkonden van 1311 tot 1791', in: *Campinia* 1–9 (1971-1980).
- Klok, J., 'De zegels en het wapen van Brielle', in: E.C.M. Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, 's-Gravenhage 1966, p. 25-44.
- Kloos, J., 'Noertich's stederecht (Noordwijk)', in: *Leidsch Jaarboekje* (1914) p. 120-131.
- Kloos, J., *Noordwijk in de loop der eeuwen*, Noordwijk 1928.
- Koch, A.C.F., *In en om het Deventer stadhuis*. Deventer 1982.
- Koch, A.C.F., *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*. Zie OHZ.
- Kocken, M.J.A.V., *Van stads- en plattelandsbestuur naar gemeentebestuur*. 's-Gravenhage 1973.
- Koenheim, A.C.N., 'Stadsrechtverlening van Hagestein in 1382', in: *In het Land van Brederode* 7 (1982) nr. 2/3, p. 10-28.
- Kohl, W., *Westfälische Geschichte*. Düsseldorf 1983.
- Kok, A.A., *Edam, de schoone slaapster*. Amsterdam 1948.
- Kokhuis, G.J.I., *Historie van Almelo*. Hengelo, 1985.
- Kokken, H., *Steden en staten. Dagvaarten van steden en Staten van Holland onder Maria van Bourgondië en het eerste regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk (1477 – 1494)*. Den Haag 1991 [Hollandse Historische Reeks XVI]
- Koldewij, A., 'De zegelstempels van de stad 's-Hertogenbosch', in: *Spiegel Historiae* 20 (1985) p. 223-227.
- Kolker, A.J., *Haastrecht. Hoofdstukken uit het ontstaan en de ontwikkeling van 'die Steede ende Landen van Haestregt' tot het begin van de 19^e eeuw*. Dordrecht 1974.
- Kolks, Z., en A. Verlinde, 'Goor en Delden, van buurtschap tot stad', in: *Overdrukken* ROB 378 (1991) p.1-4
- Kooij, P., *Stadsgeschiedenis*. Cahiers voor lokale en regionale geschiedenis nr. 4. Zutphen 1989.
- Korteweg, K.N., 'Het stadrecht van Geertruidenberg', in: *VMOVR* 10 (1946) p. 16-83.
- Korteweg, K.N., *Rechtsbronnen van Woudrichem en het Land van Altena*. 2 dln. Utrecht 1948.
- Kraker, A.M.J. de, H. van Royen en M.E.E. De Smet, 'Over den Vier Ambachten'. *750 jaar Keure 500 jaar Graaf Jansdijk*. Kloosterzande 1993.
- Krom, C.C.N. en A. Sassen, *Oorkonden betreffende Helmond*. 's-Hertogenbosch 1884.
- Krom, C.C.N. en M.S.Pols, *Stadrechten van Nijmegen*. Werken OVR, 1^e r. nr.11, 's-Gravenhage 1894.
- Kruining, C.G.M. van, J.G.Kruisheer en G.Verhoeven, *Delft 15 april 1246*. Delft 1996.
- Kruisheer, J.G., 'Het ontstaan van de oudste Leidse stadsrethoorkonden, waarschijnlijk eind 12^e eeuw-1266', in: *Feestbundel D.P. Blok*. Hilversum 1990, p. 182-203.
- Kruisheer, J.G., 'De tijd van ontstaan van het oudste Goudse stadsrecht en van Gouda als stedelijke nederzetting', in: *BMGN* 108 (1993) p. 13-19.
- Kruisheer, J.G., 'Het ontstaan van de oudste Zeeuwse stadsrethoorkonden', in: C.M. Cappon e.a. (red.), *Ad Fontes. Opstellen aangeboden aan prof. dr. C. van de Kieft ter gelegenheid van zijn afscheid als boogleraar in de middeleeuwse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam* (Amsterdam 1984) p. 275-304.
- Kruisheer, J.G., 'Stadsrechtbeoorkonding en stedelijke ontwikkeling', in: E.H.P. Cordfunke e.a., *De Hollandse stad in de 13^e eeuw*. Zutphen 1988.
- Kruisheer, J.G., *De oorkonden en de kanselarij van de graven van Holland tot 1299*. (OKGH). 2 dln. 's-Gravenhage-Haarlem 1971.
- Kruisheer, J.G., *Het ontstaan van de 13^e eeuwse Zeeuwse landkeuren*. Hilversum 1998.
- Kruisheer, J.G., *Het ontstaan van de stadsrethoorkonden van Haarlem, Delft en Alkmaar*. Amsterdam/Oxford/New York 1985.
- Kruisheer, J.G., 'De totstandkoming van de Haarlemse stadskeur van 1245', in: *Haerlem* Jaarboek 1994-1995 (Haarlem) p. 9-22.
- Kruisheer, J.G., 'De totstandkoming van de Delftse stadskeur van 1246', in: C.G.M. van Kruining, J.G.Kruisheer en G.Verhoeven, *Delft 15 april 1246*. Delft 1996, p. 45-55.
- Kruisheer, J.G., *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*. Zie OHZ.
- Kuile, G.J. ter, *De opkomst van Almelo en omgeving*. Arnhem 1947.
- Kuile, G.J. ter, *Oorkondenboek van Overijssel. Regesten 797-1350*. 6 dln. Zwolle 1963.
- Kuiper, M., J. Bruin en V.J. Nobel, *Een kijkje in de geschiedenis van Langedijk*. Hoorn, 1980.

- Kuipers, M.G., 'Stichtingsakte Philippine', in: *Vereniging tot behoud van de historie van Philippine*, 1^e uitgave, april 1989.
- Kullberg, J. *Bolsward, gebouwd op terpen*. Utrecht 1992.
- Kunst, R. e.a. (red.), *Leeuwarden 750 – 2000, hoofdstad van Friesland*. Franeker 2000, p. 59-79.
- Kunze, K., *Hansisches Urkundenbuch, Bd. 4 (1361-1392)*. Halle a. S. 1896.
- Kuyer, P. Th., 'Enige beschouwingen met betrekking tot het oudste stadsrecht van 's-Hertogenbosch', in: *Varia Historica Brabantica* ('s-Hertogenbosch 1969) dl.3, p.13-34.
- Kuyer, P. Th.J., 'De zegels, het wapen en de vlag van Schiedam', in: E.C.M. Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, 's-Gravenhage 1966, p. 213-240.
- Kuys, J., *De ambtman in het kwartier van Nijmegen*. Nijmegen 1987.
- Kuys, J.A.E., 'De stad Grave onder de heren van Kuyc', in: Th.E.A. Bosman, J.P.A. Coopmans en B.C.M. Jacobs (red.), *De heerlijke stad*. Assen/Maastricht 1988, p.47-56.
- Kwaad, F.J.P.M., 'Hoorn en het binnenwater', in: *Kwartaalblad Oud Hoorn*. Hoorn 2003.
- Laan, P.H.J. van der, *Oorkonden van Amsterdam tot 1400*. Amsterdam 1993.
- Laarhoven, A.G. en W. Steurs, *Het platteland van Noord-Brabant in de Middeleeuwen: de stichting van de Nieuwe stad Oisterwijk door hertog Hendrik I*. Helmond 1992.
- Lacomblet, Th.J., *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins*. 4 dln. Düsseldorf 1840/1858.
- Lambooi, H.T.M. (red.), *Heerlijk Schagen: de geschiedenis van een Westfriese marktstad*. Schagen 1996.
- Lange, A.C.J. de, 'Hoe oud is de stad Hattem? Een speurtocht naar het stadsrecht', in: G.J. Kouwenhoven, J. Kummer en F.Pereboom (red.), *In eenen aangenamen oord...: een bundel opstellen bij 700 jaar Hattens stadsrecht* (Publicaties van de IJsselacademie, nr.116; Kampen 1999) p. 75-90; 384-387.
- Langedijk, D., *De geschiedenis van de Langedijk*. Bergen 1969.
- Langen, G. de, 'De archeologie van vroeg- en vol-middeleeuws Leeuwarden' in: R. Kunst e.a. (red.), *Leeuwarden 750 – 2000, hoofdstad van Friesland*. Franeker 2000, p. 59-79.
- Lansberghe, J. van, *Beschrijvinghe van de stad Hulst*. 's-Gravenhage 1687.
- Lantsheer, M.F. en F. Nagtglas, *Zelandia illustrata. Verzameling van kaarten, portretten, platen enz. betreffende de oudheid en geschiedenis van Zeeland, toebehoorende aan het Zeeuws Genootschap der Wetenschappen*. 2 dln. Middelburg 1879-1880.
- Lasonder, L.W.A.M., *Bijdrage tot de geschiedenis van de booge vierschaar in Zeeland*. 's Gravenhage 1909.
- Leemans-Prins, E.C.M. (red.), *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*. (Zuid-Hollandse Studiën 12) 's-Gravenhage 1966.
- Leenders, K.A.H.W., *Van Turnhoutervoorde tot Strienermonde. Ontginnings- en nederzettingsgeschiedenis van het noordwesten van het Maas-Schelde-Demergebied (400-1350)*. Zutphen 1996.
- Leeuwen, H.W. van, 'De zegels en het wapen van Delft', in: E.C.M. Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, 's-Gravenhage 1966, p. 45-63.
- Leeuwen, S. van, *Handvesten ende privilegien van den lande van Rijnland, met den gevolge van dien. Begrijpende niet alleen de handvesten ende privilegien van het beemraadschap ende waterschap van Rijnland, maar ook allerhande privilegien, vonnissen, brieven, appointementen, accorden &c. soo de bysondere steden en dorpen onder Rijnland, als het landschap ende steden van Holland in 't gemeen aangaande (...)*. Leiden-Rotterdam 1667.
- Lenferink, H.J.J. (red.), *Geschiedenis van Kampen*, dl.1: 'maer het is hier te Campen...'. Kampen 1993.
- Lengen, H. van (red.), *Die Friesische Freiheit des Mittelalters – Leben und Legende*. Uitgave uit 2003 van de Ostfriesische Landschaft bij de tentoonstelling 'De middeleeuwse Friese vrijheid'.
- Lennep, J. van, *Vertellingen en Tafereelen, van vroeger en later tijd*, Amsterdam 1856.
- Lesger, C.M., *Hoorn als stedelijk knooppunt. Stedensystemen tijdens de late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd*. (Hollandse Studiën, 26). Hilversum 1990.
- Leupen, P.H.D., *Philip of Leyden: a fourteenth century jurist. A study of his life and treatise 'De cura rei publicae et sorte principantis'*, Den Haag/Zwolle 1981.
- Leupen, P. en B. Thissen, *Bronnenboek van Nijmegen (eerste eeuw na Chr.-1247)*, Nijmeegse Studiën dl. 10, Nijmegen 1981.
- Leupen, P., 'Gerrit Alewijnz. en 1351 – Opnieuw: de wording van de stad Naarden', in: *Tussen Vecht en Eem* 18 (2000) nr. 4, p. 167-175.
- Leupen, P.H.D., 'Heer en stad, stad en Heer in de dertiende eeuw', in: Cordfunke, *De Hollandse stad in de 13^e eeuw*. Zutphen 1988, p. 9-17.
- Leupen, P.H.D., 'Weesp een middeleeuwse stad?' in: *Tussen Vecht en Eem* 11 (1993), p. 16-24.
- Lewe, A., H. Buijks en G. Hulsegge, *Cuijk door de eeuwen heen*. Cuijk 2001.

- Lijten, J.P.J., 'Nogmaals de oorkonde van 1222 betreffende Helmond', in: *Brabants Heem* 40 (1988) p. 120-125.
- Limburg Brouwer, P.A.S. van, *Boergoensche charters 1428 - 1482*, Amsterdam - 's-Gravenhage 1869.
- Lindebornius, J., *Historia sive notitia episcopatus Davenriensis ex ecclesiarum membranis, etc.*, Keulen 1670.
- Linssen, J., 'De stichting van de stad Roermond en haar eerste opkomst', in: *PSHAL* 101 (1965) p.1-133.
- Linszen, J., 'De stichting van Susteren', in: *De Maasgouw* 76 (1957) p.97-108.
- Lokeren, A. van, *Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre au Mont-Blandin à Gand depuis sa fondation jusqu'à sa suppression*. 2 dln. Gent 1868/71.
- Loon, J. van, *De ontstaansgeschiedenis van het begrip 'stad'. Een bijdrage van de diachrone semantiek tot de sociaal-economische geschiedenis van Noord-West-Europa, inzonderheid van de Nederlanden*. Gent 2000.
- Loon, W. van, *Groot Gelders Placaet- Boeck, Inhoudende de Placaeten ende Ordonnantien, Soo by nylen Keyser Kaerle en Coninck Philips als Hertogen van Gelre ende Graven van Zutphen...sedert den Jaere 1543 tot den Jaere 1700 uytgegeven. Als mede de Principaelste Resolutien raekende saecken van Politie en Justitie...en voorts sodanigen Appendix van oude Landt en Dyck-brieven, Overkomsten, Verbonden en generale Landt-rechten enz.* 2 dln met appendix. Nijmegen 1701-1703.
- Lugard, G.J. jr., 'De zegels en het wapen van Schoonhoven', in: E.C.M. Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, 's-Gravenhage 1966, p. 241-248.
- Maal, R.J. van der (red.), *Van Baerne tot Baarn*. Baarn 1999.
- Maarschalkerweerd, Ph. van, 'De steden' in: C. Dekker, Ph. van Maarschalkerweerd en J.M. van Winter (red.), *Geschiedenis van de provincie Utrecht tot 1528*, dl. 1 Utrecht 1997, p. 259-290.
- Maas en partners, '...Ontbieden ende bevelen...: Terneuzen 400 jaar stadsrecht'. Terneuzen 1985.
- Maes, L. Th., 'De doodstraffen in het Oud-Nederlandse stadsrecht', in: *Rechtskundig Weekblad* 10 (1946-1947) p. 833-840.
- Margry, P.J., 'De topografische ontwikkeling van Geertruidenberg in de middeleeuwen', in: *Jaarboek de Oranjeboom* 37 (1984) p.111-162.
- Maris, A.J., 'Coenraet van Diepholt, maarschalk van het Nederkwartier van Utrecht, als rechtsvorderaar bij de schepenbank der stad Vreeland', in: *VMOVR* 10 (1950) p. 370-424.
- Maris, A.J., *Eemnes. Rechtsgeschiedkundige ontwikkeling van gemeente en waterschap*. Utrecht 1947.
- Marsilje, J.W., 'De geografische, institutionele en politieke ontwikkelingen', in: G.F. van der Rhee-Scholtens (eindred.), *Dengd boven geweld. Een geschiedenis van Haarlem 1245 – 1995*. Hilversum 1995, p. 19-45.
- Marsilje, J.W., 'Bestuur en rechtswezen', in: R.C.J. van Maanen (red.), *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad*. Leiden 2002-2004, p. 59-93.
- Martens van Sevenhoven, A.H., 'Schets van de geschiedenis der burgerlijke gemeenten in Gelderland voor de invoering der Gemeentewet van 1851', in: *BMGelre* 24 (1921) p. 1-50.
- Matthaeus, A., *De nobilitate, de principibus, de ducibus, de comitibus, de baronibus, de militibus, de equitibus, de advocatis ecclesiae, de comitatu Hollandiae et dioecesi Ultraiectina libri quatuor*. Amsterdam 1686.
- Meertens, P.J., *Arnemuiden vier eeuwen stad*. Arnemuiden 1974. Ongepubliceerde rede, bewaard in het Zeeuws Archief.
- Meij, P.J., *Gelderse charters uit München teruggekeerd*. 's-Gravenhage 1953.
- Meijers, E.M., *Het Ligurische Erfrecht in de Nederlanden*, dl. 1: *Het West-Brabantsche Erfrecht*; dl. 2: *Het West-Vlaamsche Erfrecht*. Haarlem 1929-1932.
- Meilink, P.A., 'Het stadsrecht van Haarlem' in: *BVGO*. 8^e r. 5 (1943-1944) p.183-216.
- Melker, B.R. de, 'Het oudste stadsrecht van Aardenburg', in: *Archief Kon. Zeeuws Genootschap der Wetenschappen* (1990) p. 1-29.
- Melker, B.R., *De ontwikkeling van de stad Aardenburg en haar bestuurlijke instellingen in de Middeleeuwen*. Scriptiereeks Commissie Regionale Geschiedbeoefening Zeeland nr.3. Middelburg 1988.
- Melssen, J., 'De geschiedenis van Eindhoven tot omstreeks 1570', in: N. Arts (red.), *Sporen onder de Kempische stad. Archeologie, ecologie en vroegste geschiedenis van Eindhoven 1225-1500*. Eindhoven 1994, p.53-119.
- Mensema, A.J., R.M. de Raat en C.C. van der Woude, *Inventaris van het huisarchief Almelo 1236-1917 (1933)*. Zwolle 1993.
- Mensonides, H.M., 'De zegels en het wapen van 's-Gravenhage', in: E.C.M. Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, 's-Gravenhage 1966, p. 113-143.

- Merkelbach, H.P.J.E., 'Eens gegeven blijft gegeven! Een onderzoek naar de stadsrechten van Buren en Culemborg' in: *De drie Steden* 15 (1994) nr. 3, p.49-62.
- Meurs, P.A.N.S. van, *Geschiedenis en rechtsontwikkeling van Elburg*. Arnhem 1885.
- Meyer, H., *Korte beschryvinge der stad Monnickendam. Met eene naauwkeurige beschryvinge van de form der regeeringe ende insonderbeydt van de wyze van verkiesinge van burgemeesteren*. Monnickendam 1767.
- Meyere, J.A.L. de, en J.M.M. Ruijter, *De Lekpoort te Vianen – Aspecten uit de historie van een stadje*. Vianen/Alphen a/d Rijn 1982.
- Miedema, A.S., *Sneek en het Sneeker stadrecht*. Sneek 1895.
- Mieris, F. van, *Groot Charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en beeren van Vriesland (...)*. 4 dln. Leiden 1753-1756.
- Mierlo, Th. Van, 'De ontwikkeling van het stadsbeeld tot circa 1800', in: H.J.J. Lenferink (red.), *Geschiedenis van Kampen*, dl.1: 'maer het is hier te Campen...'. Kampen 1993.
- Minderhoud, H.D., 'Coevorden vijfhonderdnegentig jaar stad', in: *Stadt en Heerlickbeyt Covorden* nr.1 (1997) p. 22-24.
- Miraeus, A., en F. Foppens, *Opera diplomatica et historica*. 4 dln. Leuven-Brussel 1723-1748.
- Mol, J.A. en K. van Vliet: 'De oudste oorkonden van het Sint-Odulfusklooster van Staveren', in: *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 1 (1998) p. 73-134.
- Mommers, A.R.M., *Sint Oedenrode van oude tijden tot heden*. Sint Oedenrode 1928.
- Monté ver Loren, J. Ph. de, *Hoofdlijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse omwenteling*. (bew. d. J.E. Spruit), Deventer 2000.
- *Monumenta Germaniae Historica*, 1826 e.v.
- Mooijweer, J. en W. Coster, 'Uit den asbkolk der vergetelheid. Geschiedenis van Hasselt 1252 – 2002'. Kampen 2003.
- Moolhuizen, J.J., 'Het keurboek van de stad Doetinchem', in: *VMOVR* 3 (1896) p. 332-383.
- Moorman van Kappen, O., 'De Lochemer vrijheid van 1233', in: Eefting, *Over stad en scholtambt Lochem*. Lochem 1983, p. 11-34.
- Moorman van Kappen, O., 'Het Gendtse vrijheidsprivilege van 1233' in: Schimmelpenninck van der Oije, C.O.A. e.a, *Gendt 750 Jaar Stadsrechten*. S.l. 1983.
- Moorman van Kappen, O., 'Roermond zeventhonderdvijftig jaar stad', in: *De Maasgouw* 101 (1982) p. 161-176.
- Moors, P., 'Frenetieke activiteit? De religieus-ideologische politiek van graaf Reinoud I van Gelre, 1288-1318', in: *BMGelre* 91 (2000) p. 37-77.
- Mosselveld, J.H. van, 'Willemstad sloeg op de trommel' [Historie der stad t.g.v. haar 400-jarig bestaan, 1565-1965] in: *Brabantia* 14 (1965) p. 236-241.
- Mulder, T.R., 'Hoorns hoorn en de eenhoorn', in: *WFON* 24 (Hoorn 1957).
- Mulken, W. van, *Inventaris van de archieven der gemeente Susteren 1635-1948*. Maastricht 1978.
- Muller Fz., S. en A.C. Bouman, *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*. Zie OSU.
- Muller Fz., S., *Bijdragen voor een oorkondenboek van het Sticht Utrecht. Regesten van het archief der stad Utrecht*. Utrecht 1896.
- Muller Fz., S., *De middeleeuwse rechtsbronnen der stad Utrecht*. 3 dln. met glossarium. 's-Gravenhage 1883-1885.
- Muller Fz., S., *Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht (722-1528)*. 3 dln. Utrecht 1917-1919.
- Muller, P.L., *Regesta Hannonensia. Lijst van oorkonden betreffende Holland en Zeeland uit het tijdvak der regeering van het Henegouwse huis, 1299-1345, die in het charterboek van Van Mieris ontbreken*, uitgegeven vanwege de Koninklijke Academie van Wetenschappen. 's-Gravenhage 1881.
- Müller, P.L.J.M.A., 'Venlo, vesting- en garnizoensstad', in: *Spiegel der Historie*, jg. 3 nr. 9 (Zaltbommel 1968) p. 305-309.
- Muller, S. Fzn., *Beschrijving der Utrechtsche stadszegels*. Utrecht 1916.
- Munck, L. de, *Heusden, kroniek van een stadje*. Heusden 1970.
- Nanninga Uitterdijk, J., J. I. van Doorninck en L. van Hasselt, *BGO*. 14 dln. Zwolle 1874-1907.
- Nève, P.L., *Het Rijkskamergerecht en de Nederlanden. Competentie, territoire, archieven*. (Maaslandse monografieën nr.14) Assen 1972.
- Nicholas, D., *The Growth of the Medieval City. From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century*. London/New York 1997.

- Niermeyer, J.F., *Bronnen voor de economische geschiedenis van het Beneden-Maasgebied. 1^e dl.: 1104-1399*, 's-Gravenhage 1968.
- Nijhoff, I.A., 'De stedelijke voorrechten aan Elburg ontnomen en op nieuw verleend door graaf Reinald, 4 december 1312', in: Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, dl. 1., p. 144-145.
- Nijhoff, I.A., 'Stadregt van Bronkhorst', in: *BMGO* 6 (1848) p. 37-45.
- Nijhoff, I.A., *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland door onuitgegeven bronnen*. 6 dln. Arnhem 1851-1875.
- Nijhoff, P., 'De Heeren en de Heerlijkheid van Keppel', in: *BMGO* 9 (1854) p.65-110.
- *Nijkerk andermaal stad*. Themanummer 2 van *Oud-Nijkerk*. Nijkerk 1993.
- Nijman, H.G., *Inventaris van het stadsarchief Groenlo. Veertiende eeuw – 1811(1852)*. S.l. 1995.
- Nip, R.I.A., 'De giftbrief van 1040', in: Boersma, J.W., *Groningen 1040: archeologie en oudste geschiedenis van de stad Groningen*. Groningen 1990, p. 67-92.
- Noomen, P.N., 'Leeuwarden in de Middeleeuwen', in: R. Kunst (red.), *Leeuwarden 750 – 2000, hoofdstad van Friesland*. Franeker 2000, p. 46-77.
- Noordeloos, P., 'Een paar kanttekeningen op het verlenen van stedelijke rechten aan "Enghusen ende Gommerskerspel" onder de naam Enchusen', in: *WFON* 22 (Hoorn 1955) p. 5-9.
- Noordeloos, P., 'Heerlijkheden in West-Friesland', in: *WFON* 26 (Hoorn 1959).
- Noordeloos, P., 'De ontwikkeling van de vrijheid en de stedelijke jurisdictie van Hoorn', in: *WFON* 24 (Hoorn 1957).
- Vries, O., *Het Heilige Roomse Rijk en de Friese vrijheid*, Leeuwarden 1986.
- Obreen, H., 'De vermeende onechtheid van het Middelburgsche stadsrecht van 1254', in: *TVR* 13 (1934) p. 81-91.
- Obreen, H.T., *Dokkum. Inventaris der archieven*. Dokkum 1959.
- Obreen, H.T., *Franeker. Inventaris der archieven*. Franeker 1974.
- Obreen, H.T., *Harlingen. Inventaris der archieven*. Harlingen 1968.
- Odink, H., 'De stadt Eybergen', in: H. Odink, *Uit kroniek en volksmond van de Gelderse Achterhoek*. Enschede 1976², p. 264-271.
- Odink, H., *Land en volk van de Achterhoek*. Enschede 1971.
- Oerle, H.A. van, *Leiden binnen en buiten de stadsvesten*. 2 dln. Leiden 1975.
- Offringa-Boom, E.L.S. (red.), *Utrecht 850 jaar stadsrecht*. Jaarboek Oud-Utrecht. Utrecht 1972.
- Oggel, D.J., 'Het wapen der gemeente Axel', in: *Nederlandsche Leeuw* 88 (1971) p. 428-429.
- *OGVI. De oorkonden der Graven van Vlaanderen (1191-aanvang 1206)*, 3 dln., door W. Prevenier, Brussel 1964 - 1971.
- *OGV II. De oorkonden der Graven van Vlaanderen (Juli 1128-September 1191)* Band I : Regering van Diederik van de Elzas (Juli 1128-17 Januari 1168), door Th. de Hemptinne en A. Verhulst, Brussel 1988.
- *OHZ. Oorkondenboek van Holland en Zeeland*, uitg. vanwege de Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Eerste afdeling, tot het einde van het Hollandsche Huis, bew. door L. Ph.C. van den Bergh, 2 dln., Amsterdam en 's-Gravenhage 1866 (1868) – 1873. – *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot het einde van het Hollandsche Huis*. Supplement bew. door J. de Fremery, 's-Gravenhage 1901. – *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*, uitg. door A.C.F. Koch [en] J.G. Kruisheer, 4 dln., 's-Gravenhage-Assen/Maastricht-Assen 1970-1997; deel V is in voorbereiding en zal in 2005 verschijnen.
- Olthuis, H.J. en G. Westerink, *Elburg. 1233-1933. Gedenkboek*. Arnhem 1969 (Arnhemse herdrukken, 12).
- Ommeren, H.R. van, 'Bronnen voor de geschiedenis van Maastricht (359-1204)', in: *PSHAL* 127 (1991) p. 5-48.
- *ONB. Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312*, I, *De Meierij van 's-Hertogenbosch (met de heerlijkheid Gemert)*, 2 dln., bew. door H.P.H. Camps, 's-Gravenhage 1979; II, *De heerlijkheden Breda en Bergen op Zoom*, bew. door M. Dillo en G.A.M. van Syngel m.m.v. E.T. van der Vlist, Den Haag 2000 (Rijks Geschiedkundige Publicatiën uitgegeven door het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis).
- Ooyevaar, R.J., 'Onderzoek naar de historische gegevens van het Gein en het aldaar aanwezige klooster Nazareth', in: *Westerbeem* 19 (1970) nr. 5, p. 213-219.
- Opperman, O., *Fontes Egmundenses*. Utrecht 1933 (Werken uitg. door het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, 3^e serie 61).
- Opperman, O., *Opmerkingen over Hollandsche stadsrechten der XIIIe eeuw. Met een aanhangsel over de wording der legende van St. Jeroen*. Bijdragen van het Instituut voor Middeleeuwsche Geschiedenis der Rijks-Universiteit te Utrecht uitgegeven door prof. dr. O. Oppermann, 6-2, Utrecht 1923.

- OSU. *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht*. uitg. door S. Muller Fz., A.C. Bouman, K. Heeringa [en] F. Ketner, 5 dln. (7 bdn.), 's-Gravenhage (1920) 1925-1959.
- Otto, J. en J.IJff, *Tussen buitenland en luizeknip: negen eeuwen ontwikkeling Langedijk*. Langedijk 1980.
- Oudenhoven, J. van, *Silva-Ducis aucta et renata of een nieuw ende gantsch vermeerderde beschrijvinge van de Stadt van 's-Hertogen-Bossche...desezelfs begin en voortganck, geestelijcke als wereldlijcke gestichten,...maniere van Regeeringhe, Privilegien, Vrybeden, enz.* [aangevuld met] *Een nieuwe ende vermeerderde beschrijvinge van de Meyerye van 's-Hertogen-Bossche, behelsende alle de Baronijen, Heerlijckbeden, Steden, Casteelen, Vlecken, Dorpen en Gebuchten, Commanderijen, Abdijen, Cloosters, etc.* 2 dln.'s-Hertogenbosch 1670.
- Oudenhoven, J. van, *Beschrijvinge der stad ende meyerie van 's Hertogen Bossche*. Amsterdam 1649.
- Oudenhoven, J. van, *Geschiedenis en beschrijving der stad Heusden (...)* *Nieuwe vermeerderde uitgave*. Amsterdam 1794.
- Oudenhoven, J. van, *Silva-ducis aucta et renata of een nieuwe ende gantsch vermeerderde beschrijvinge van de stad van 's-Hertogenbosche*. 's-Hertogenbosch 1670.
- *Over stad en scholtambt Lochem. 1233-1983. Een beschrijving na 750 jaar*. Lochem 1983.
- Overbeeke, A. van, *Monnickendam in Waterland*. Utrecht 1988.
- *Overijsselsche stad-, dijk-, en markeregten*. [OSDM]. 17 dln. Zwolle 1875-1942.
- Overvoorde, J.C., 'Korte beschrijving van Tolen', in: *Oudheidkundig jaarboek* 4 (1924) p. 229-240.
- Paassen, W.A. van, *Inventarissen van de archieven van: Drost van het Land van Ravenstein 1533-1795; Leenhof van het Land van Ravenstein 1458-1805; Rentmeester van het Land van Ravenstein 1617-1779; Municipaliteit van Ravenstein 1795-1800; Drost/Baljuw van Ravenstein 1800-1810; Graafschap Megen 1331-1815*. Inventarissen RANB nr. 47. 's-Hertogenbosch 1992.
- Paaynaar, P. de en Th. Corbelyn, *Coustomen, statuten, privilegien ende ordonnantiën der stad Vlissingen*. Vlissingen-Middelburg 1765.
- Pabon, N.J., 'Die Haghe als ambacht, parochie en waterschap tot het einde der 16e eeuw', in: *Jaarboek Die Haghe* (Den Haag 1924) p. 70-244.
- Panhuysen, G.W.A., *Studiën over Maastricht in de dertiende eeuw*. Maastricht 1933 (diss. Groningen).
- Paringet, D., *Memoriaal of Beschryving van de Stad Grave en den Lande van Cuyk*. 2 dln. Utrecht 1752.
- Pauw, N. de (ed.), *Jehan Froissart's Chronyke van Vlaenderen getranslateert uutens Franssoyse in Duytscher tale bij Gerit Potter van der Loo in de XVe eeuw*. 4 dln., Gent 1898-1909.
- Pelser, E., *De steden in Overijssel in de Middeleeuwen tot 1400*. Scriptie Amsterdam 1966 [aanwezig in bibliotheek provincie Overijssel].
- Pereboom, F.; R. Bosch en J.J.P. Boezeman, (red.), *Uit de geschiedenis van Hasselt*. Kampen 1982.
- Petersen, J.W. van en E.J. Harenberg, *Doesburg, bijdragen tot de geschiedenis van een Hanzestad*. Doesburg 1987.
- Piccardt, R.A.S., *Bijzonderheden uit de geschiedenis der stad Goes*, Goes 1865.
- Pijnacker Hordijk, C. (uitg. d.), *Rechtsbronnen der stad Zutphen van het begin der 14^{de} eeuw tot de tweede helft der 16^{de} eeuw*. Werken OVR, 1^e r. dl. 2. 's-Gravenhage 1881.
- Pijnacker Hordijk, C., *Quaedam narracio de Groninghe, de Thrente, de Covordia etc.* Utrecht 1888.
- Pikkemaat, G., *Geschiedenis van Nijmegen*. Den Haag 1988.
- Plomp, N., 'Zegel en wapen van de stad Montfoort', in: *Heemtuizinghen* 15 (1979) nr. 2, p. 54-59.
- Plomp, N., *Woerden 600 jaar stad*. Hollandse Studiën 4. Woerden 1972.
- Plomp, N., 'Haastrecht en de van Haestrechts', in: *Holland* 7 (1975) p. 63-87.
- Pluim, T., *Uit de geschiedenis van Baarn*. Hilversum 1932.
- Polderman, T., *Veere, van vissersplaats tot vestingstad: bouwstenen voor een stadsgeschiedenis*. Goes 1996.
- Pols, M.S., 'De heerlijkheid en stad van Hagestein', in: *VMOVR* 3 (1896) p. 295-321.
- Pols, M.S., 'De keur van Veere', in: *VMOVR* 1 (1884) p. 302-310.
- Pols, M.S., 'De keuren van Heenvliet van 1536', in: *VMOVR* 1 (1883) p. 200-223.
- Pols, M.S., 'De rechten der stad Goedereede' in: *VMOVR* 2 (1890) p. 288-357.
- Pols, M.S., 'De willekeur van Hattem', in: *VMOVR* 3 (1896) p. 495-547.
- Pols, M.S., 'Oudste rechten van de stad Geervliet', in: *VMOVR* 1 (1883) p.185-201 en *VMOVR* 2 (1887) p. 78-107.
- Pols, M.S., *Westfriesche stadrechten* I en II, 's-Gravenhage 1885/1888.
- Posthumus, N.W., 'Keurboek van Oosterwijk', in: *VMOVR* 6 (1914).
- Postma, C., 'Het wapen en de zegels van Vlaardingen', in: E.C.M. Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, 's-Gravenhage 1966, p. 249-260.

- Postma, C., *Korte geschiedenis van Vlaardingen*. Vlaardingen 1958.
- Postma, D. en G. Blom, *Hindeloopen, stad aan de Zuiderzee*. Hindeloopen 1983.
- Pot, C.W. van der, 'Gemeentelijke bestuursorganisatie 1815-1819; 1822-1825', in: *TVR* 12 (1933) p. 241-309, en *TVR* 13 (1934) p.261-305.
- Prevenier, W. (ed.), *De oorkonden der graven van Vlaanderen, 1191-aanvang 1206*, Brussel 1964-1971. Zie OGV I.
- *Privilegiën der stad ende vrybeyt van Osch*, z.pl. 1726.
- Prop, G., *De historie van het oude Gebre onder eigen vorsten*. Zutphen 1963.
- Racer, J.W., *Overijsselsche gedenkstukken, vervattende de opkomst en samenstelling van de provincie Overijssel*. 7 dln. Leiden/Kampen 1781-1793.
- Ramaer, J.C., *Geschiedkundige Atlas van Nederland, de Fransche Tijd (1795-1815)*. 's-Gravenhage 1926.
- Ramaer, J.C., *Geschiedkundige Atlas van Nederland, het Koninkrijk der Nederlanden (1815-1931)*, 's-Gravenhage 1931.
- Rasterhoff, L. en K. de Vries, *Tussen leeuw en wildeman, 500 jaar Sneker stadsrecht*. Sneek 1956.
- Ree-Scholten, G.F. van der (eindred.), *Deugd boven geweld: een geschiedenis van Haarlem, 1245-1995*. Hilversum 1995.
- Ree-Scholten, G.F. van der, *De grensgebieden in het noordoosten van Brabant ca. 1200-1795. Institutionele en juridische aspecten*. Assen/Maastricht 1993.
- Reichard, H., *Die deutschen Stadtrechte des Mittelalters in ihrer geografischen, politischen und wirtschaftlichen Begründung* (diss.), Berlijn 1930.
- Renaud, J.G.N., *Het kasteel van Valkenburg*. Dl. 39 van de serie *Nederlandse kastelen*. z. pl. 1979.
- Rensch, Th.J. van, 'Inventaris van het archief van de schepenbank Montfort', in: *Roerstreek* (Jaarboek Heemkundevereniging Roerstreek nr. 10; 1978) p. 81-96.
- Rensch, Th.J. van, *Inventaris van het archief van de schepenbank Echt*. Maastricht 1981.
- Richthofen, K. von, *Friesische rechtsquellen*. Berlijn 1840.
- Richthofen, K. von, *Untersuchungen über Friesische Rechtsgeschichte*. 3 dln. Berlijn 1880-1886.
- Rij, H. van (ed.), *Een verhaal over Groningen, Drente, Coevorden en andere zaken onder verschillende Utrechtse bisschoppen*. Hilversum 1989, caput 3.
- Rij, H. van (red.), *Een verhaal over Groningen, Drenthe, Coevorden en allerlei andere zaken onder verschillende Utrechtse bisschoppen*. Hilversum 1989.
- Robijn, V., *Het recht van een vrije Friese stad. De stadboeken van Bolsward (1455-1479)*, Hilversum/Leeuwarden 2005 (Middeleeuwse Studies en Bronnen deel LXXXVII).
- Roitero, M., 'De burglary beschermt', in: *Waalwijk. 700 Jaar kloppend hart van de Langestraat*, Tilburg 2002.
- Rollin Couquerque, L.M. en A. Meerkamp van Emden, *Rechtsbronnen der stad Gouda*. Werken OVR, 2^e r. nr. 18. 's-Gravenhage 1917.
- Rollin Couquerque, L.M., *De oude keuren van Veere*, *VMOVR* 3 (1896) p. 443-478.
- Rompaey, J. van, 'Rechtsbronnen van de stad Bergen op Zoom', in: *VMOVR* XIII (1968) p. 195-318.
- Rosendaal, J., 'Heren, regenten en burgers', in: *Waalwijk. 700 Jaar kloppend hart van de Langestraat*. Tilburg 2002, p. 31-55.
- Rosendaal, J., 'Waalwijk, stad of dorp?', in: *De Klopkei* 6^e jrg. 1983 Waalwijk.
- Rutte, R. en H. van Engen (red.), *Stadswording in de Nederlanden. Op zoek naar overzicht*, Hilversum 2005 (Middeleeuwse Studies en Bronnen LXXXV).
- Rutte, R., 'Falen of slagen: motieven bij laatmiddeleeuwse stadsstichtingen', in: *Historisch-geografisch Tijdschrift* 18 (2000) nr. 1, p. 1-11.
- Rutte, R., 'Middeleeuwse nieuwe steden in Nederland. Aanzet tot een onderzoek naar oorsprong, verspreiding en betekenis', in: *KNOB bulletin* 6 (1996) p. 189-202.
- Rutte, R., 'Nieuwe steden in de middeleeuwen, stadsstichtingen in het rivierengebied ten zuiden van Utrecht', in: *Skript historisch tijdschrift* 17 (1995) nr. 4, p. 231-241.
- Rutte, R., 'Nieuwe steden in de Stichten. Over de stedenbouw van Vollenhove, Hardenberg en Bunschoten', in: *Madoc* 12-1(1998) p. 14-24.
- Rutte, R., 'Stadswording en stadsplanning in de Volle en Late Middeleeuwen (11^e – 15^e eeuw). Een overzicht in vogelvlucht', in: R.M. van Heeringen, E.H.P. Cordfunke, M. IJssink, H. Sarfatij (red.), *Geordend Landschap. 3000 jaar ruimtelijke ordening in Nederland*, Hilversum 2004.
- Rutte, R., 'Stadswording in de Amstel- en Vechtdelta van de twaalfde tot de vijftiende eeuw', in: *Tussen Vecht en Eem* 20 (2002) nr. 3, p. 119-133.

- Rutte, R., 'Stadswording in het riviereengebied ten zuiden van Utrecht gedurende de veertiende eeuw', in: *Het Kromme Rijngebied, tijdschrift van de Historische Kring 'Tussen Rijn en Lek'* 37 (2003) nr 1/2.
- Rutte, R., *Stedenpolitiek en stadsplanning in de Lage Landen (12^e – 13^e eeuw)*. Zutphen 2002.
- Sanderus, A., *Flandria Illustrata sive descriptio comitatus istius per totum terraru orbem celeberrimi*. Keulen 1641-1644.
- Santema, O. en Y.N. Ypma (red.), *Skiednis fan Menameradiel*. Leeuwarden 1972.
- Sasse van IJsselt, L.A.M. van, '1979 Montfoort 800 jaar, 650 jaar stadsrechten', in: *Heemtijdinghen*, 15^e jg., nr. 2 (1979) p. 37-53.
- Sassen, J.N.G., *Inventaris der archieven van de stad 's-Hertogenbosch*. 's-Hertogenbosch 1865.
- Schaafsma, J. (e.a.), *Inventaris van de archieven der stad Sloten tot 1816 enz.* Leeuwarden 1965.
- Scharp, J., *Geschiedenis en costumen van Axel*. 3 dln. Middelburg 1787-1788.
- Schilfgaarde, A.P. van en W. Zondervan, 'De zegels en het wapen van Zevenaar', in: *Gedenboek dr. J.H. van Heek*. Didam 1953, p. 194-199.
- Schilfgaarde, A.P. van, 'Rechten van Buren (1368 en 1395)', in: *VMOVR* 8 (1925) p. 25-36.
- Schilfgaarde, A.P. van, *De graven van Limburg Stirum in Gelderland en de geschiedenis hunner bezittingen*, tweede stuk, regestenlijst. Assen 1961.
- Schilfgaarde, A.P. van, *Het archief van het Huis Bergh*. S.l. 1932.
- Schilfgaarde, A.P. van, *Het archief van het Huis Keppel (1272-1853)*. Arnhem 1975.
- Schimmelpenninck van der Oije, C.O.A. e.a., *Gendt 750 Jaar Stadsrechten*. S.l. 1983.
- Schimmelpenninck van der Oije, C.O.A., 'Zutphen torenstad', in: Frijhoff, *Geschiedenis van Zutphen*. Zutphen 2003, p. 14-17.
- Schneider, J., 'Stad en land. Over het stadsrechtprivilege van Zaltbommel verleend door Reinoud I in 1316', in: *Millennium* 4 (1990) p. 137-142.
- Scholtens, H.W.J., 'Stadszegel en wapen van Oldenzaal' in: *VMORG* 70 (1955) p. 77-84.
- Schoor, A. van der, 'Hoe oud is Rotterdam eigenlijk?', in: *Kroniek Historisch Genootschap Roterodamum* 71 (mei 1990) p. 3-4.
- Schoor, A. van der, *Stad in aanwas. Geschiedenis van Rotterdam tot 1813*. Zwolle 1999, p. 28-34.
- Schroor. M., *Geschiedenis van Dokkum, hart van noordelijk Oostergo*. Leeuwarden 2004.
- Schuitema Meijer, A.T. en W.K. van der Veen, *Zegel, wapen en vlag van de stad Groningen*. Groningen 1965.
- Schut, J., 't Gein', in: *Cronyk De Geyn* 3 (1981) p. 81-105.
- Schuur, J.R.G., 'De grondslag van de sinds de 12^{de} eeuw door de Hollandse graven op Friesland gemaakte aanspraken', *It Beaken* 43 (1981) p. 165-174.
- Schuur, J.R.G., *Leeuwarden voor 1435*. Zutphen 1979.
- Schuur, K.P.J., 'Elburg en het stadsrecht', in: *Arent Thoe Boecop*, nr. 22 (1983) p. 3-6.
- Schwartzenberg en Hohenlandsberg, G.F. thoe, en J.F.M. Herbell, *Groot placaat en charterboek van Vriesland*. 6 dln. Leeuwarden, 1768-[1795].
- Serrure, C.P., *Cartulaire de Saint-Bavon à Gand (655-1255)*. Gent 1836/40.
- Sillevius, L., 'Gegeeven int jaer ons Heeren 1318, Sint Nicolaes dag', in: *Spiegel der Historie* 3 (1968) p. 355-368.
- Simonis, A.H. en W. Sangers, *Beknopte geschiedenis van Montfort*. Echt 1950.
- Sipma, P. en O. Vries, *Oudfriesche oorkonden*. 4 delen. 's-Gravenhage 1927-1977.
- Slanghen, E., *Bijdragen tot de geschiedenis van het tegenwoordige Hertogdom Limburg*. Amsterdam/Sittard 1865.
- Slichtenhorst, A.van, *XIV boeken van de Geldersse geschiedenissen: Van 't begin af vervolghd tot aen de afzweeringh des Konincx van Spanien (...) Getrocken meereendeels uyt de Latijnsse werken van den Heer Ioh. Isacus Pontanus (...)*. Arnhem 1654.
- Sloet, L.A.J.W., *Bijdragen tot de kennis van Gelderland*. Arnhem 1855.
- Sloet, L.A.J.W., *Oorkondenboek der graafschappen van Gelre en Zutphen*. 's-Gravenhage 1872-1876.
- Sloomans, C.J.F., *Paas- en koudemarkten te Bergen op Zoom 1365-1565*. Tilburg 1985.
- Sluijters, J. en H.G.J. Buijks, *Hogerhand in Stad en Land van Ravenstein*. Oss 1987.
- Sluijters, J., *Klein historisch prentenboek; De lotgevallen van het Land van Ravenstein en het Graafschap Megen*. Uden 1978.
- Smit, E.J.Th.A.M.A. en H.J. Kers, *De geschiedenis van Tiel*. Tiel 2001.
- Smit, E.J.Th.A.M.A., *De geschiedenis van Huissen van 1242 tot 1368*. Huissen 1992.
- Smits, F.N., *Beknopte geschiedenis van Eindhoven*. 3 dln. Eindhoven 1887-1888.

- Snuif, C.J., 'Het borgmansrecht van Goor', in: *C.J. Snuif, Verzamelde bijdragen tot de geschiedenis van Twenthe*. Amsterdam 1930, p. 244-260.
- Snuif, C.J., *De Enschedese stadsbrief van 1325*. Enschede 1925.
- Speet, Ben, *Edam duizend jaar geschiedenis van een stad*. Zwolle 2007.
- Staats Evers, J.W., *Gelderland's voormalige steden*. Arnhem 1891.
- Staats Evers, J.W., *Kroniek van Arnhem, 1370-1789, merendeels uit officiële bescheiden bijeenverzameld*. Arnhem 1876.
- 'Stadregt van Goor', in: *OSDM*, dl. 1: *Stadregten* (Zwolle 1875-1942) 1^e stuk 1883.
- 'Stadregt van Oldenzaal', in: *OSDM*, dl. 1: *Stadregten* (Zwolle 1875-1942) 17^e stuk 1942.
- 'Stadregt van Vollenhove', in: *OSDM*, dl. 1: *Stadregten* (Zwolle 1875-1942) 5^e en 6^e stuk 1885.
- Stam, H., *Kleine geschiedenis van Hummelo en Keppel*. Zutphen 1987.
- Stamkot, B., *Geschiedenis van de stad Gorinchem*. Gorinchem 1982.
- *Stat-regt van Zalt-Bommel*. Arnhem 1722.
- Steen, G. en Veldsink, W., *De geschiedenis van Ommen*. Ommen 1948.
- Steurs, W., *Naissance d'une région. Aux origines de la Mairie de Bois-le-duc. Recherches sur le Brabant septentrional aux 12^e et 13^e siècles*. Brussel, 1993.
- Stinner, J. en K.H. Tekath (red.), *Het hertogdom Gelre. Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel*. Utrecht 2003.
- Streefkerk, C., 'De vrijheid van Alkmaar', in: J. Drewes e.a. (red.), *Alkmaar, stad en regio. Alkmaar en omgeving in de late Middeleeuwen en Vroegmoderne Tijd*, Hilversum 2004, p. 9-50.
- Struick, J.E.A.L., 'Het recht van Trecht', in: *JOU* (1972) p. 9-37.
- Sylvanus, G., *Beschryvinge der stad Deventer*. S.l. 1714.
- Telders, A., 'De zegels en het wapen van Gorinchem', in: E.C.M. Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, 's-Gravenhage 1966, p. 91-104.
- Telting A., 'De Overijsselsche stadsrechtfamilie', in: *VMORG* 22^e stuk (1901) p. 21-135.
- Telting A., *De Friesche stadrechten*, 's-Gravenhage 1883.
- Telting A., *De verleening der Stadsrechten in Nederland (12^e – 15^e eeuw) en hunne verbreiding*, Aanteekeningen sectievergadering van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap 1904.
- Telting A., *Het Oud-Friesche stadrecht*, 's-Gravenhage 1882.
- Telting, A. en W.S. Unger, 'De stadsrechten', in: A.A. Beekman, *Geschiedkundige atlas van Nederland*, dl. 7: *De Bourgondische tijd*. 's-Gravenhage 1923, p. 95-140.
- Telting, A., 'Oude rechten van 's-Gravenzande', in: *VMOVR* 4 (1901) p. 354-429.
- Telting, A., 'Oude rechten van Nieuwpoort', in: *VMOVR* 4 (1899) p. 17-47.
- Telting, A., 'Stadboeken van Zwolle', in: *OSDM*, dl. 1: *Stadregten* (Zwolle 1875-1942) 12^e stuk 1897.
- Telting, A., 'Stadregt van Grafhorst', in: *OSDM*, dl. 1: *Stadregten* (Zwolle 1875-1942) 14^e stuk 1903.
- Telting, A., 'Stadregt van Hasselt', in: *OSDM*, dl. 1: *Stadregten* (Zwolle 1875-1942) 4^e stuk 1883.
- Telting, A., 'Stadregt van Ommen', in: *OSDM*, dl. 1: *Stadregten* (Zwolle 1875-1942) 8^e stuk 1887.
- Telting, A., 'Stadregt van Ootmarsum', in: *OSDM*, dl. 1: *Stadregten* (Zwolle 1875-1942) 7^e stuk 1887.
- Telting, A., 'Stadregt van Rijssen', in: *OSDM*, dl. 1: *Stadregten* (Zwolle 1875-1942) 9^e stuk 1889.
- Telting, A., 'Stadregt van Wilsum' in: *OSDM*, dl. 1: *Stadregten* (Zwolle 1875-1942) 15^e stuk 1903.
- Telting, A., 'Stadregten van Steenwijk', in: *OSDM*, dl. 1: *Stadregten* (Zwolle 1875-1942) 10^e stuk 1891.
- Terlouw, F., 'De stede Nieuwpoort, 1983 – 700 jaar geleden', in: *De Stede Nieuwpoort*, 1 (1983) p. 9-24.
- Terwen, J.L., *Het Koninkrijk der Nederlanden, voorgesteld in eene reeks van naar de natuur geteekende schilderachtige gezigten, en beschreven*, Gouda 1858.
- Teschenmacher, W., *Annales Cliviae etc.* (Kleefse annalen). Frankfurt en Leipzig 1721.
- Teulet, A., *Layettes du Trésor des Chartes*. Parijs 1863-1866.
- Thissen, B., 'Het oudste stadsrechtprivilege van Sittard', in: *Sittard, uit bronnen geput*. Sittard 1993, p. 96-154.
- Thissen, B., 'Stadsrechtverlening in de graafschappen Gelre en Zutphen tot ca. 1315: actoren', in: *BMGelre* 93 (2002) p. 40-54.
- Tirion, I., *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden*. Amsterdam 1739-1803.
- Toorn, W. van, *Wijk bij Duurstede: stad aan het water*. Wijk bij Duurstede 1979.
- Ubachs, P.J.H., *Tweeduizend jaar Maastricht*. Maastricht 1991.
- Uil, H. (red.), *Brouwershaven 700 jaar*. Brouwershaven 1985.

- Uil, H., 'De stadsrechten van Zierikzee', in: *Kroniek van het land van de zee-meermin (Schouwen-Duiveland)* (1998) p. 21-42.
- Ulijn, G., *De geschiedenis van het graafschap Megen*. Zaltbommel 1984.
- Unger, W., 'De keuren van St. Maartensdijk', in: *VMOVR X* (1946) p. 117-137.
- Unger, W., 'Rechtsbronnen van Brouwershaven', in: *VMOVR IX* (1935) p. 13-112.
- Unger, W., 'Keuren en ordonnantiën van Westkapelle', in: *VMOVR VII* (1921) p. 244-308.
- Unger, W., 'Rechtsbronnen van Domburg', in: *VMOVR VIII* (1928) p. 94-123.
- Unger, W., 'Rechtsbronnen van Tolen', in: *VMOVR XI* (1956) p. 281-364
- Unger, W., *Bronnen tot de geschiedenis van Middelburg in den landsheerlijken tijd*. 3 dln. 's-Gravenhage 1923-1931.
- Unger, W., W. Bezemer en E.A. Engelbrecht (uitg.d.), *Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam*. 5 dln. Rotterdam 1892-1973.
- Unger, W.S. en J.J. Westendorp Boerma, 'De steden van Zeeland', in: *Archief Zeeuws Genootschap* 1^e stuk (1954) p. 1-87: Inleiding en De steden van Walcheren; 2^e stuk (1955) p. 1-70: De steden van Walcheren (vervolg); 3^e stuk (1956) p. 1-33: De steden van Schouwen; 4^e stuk (1957) p. 1-42: De steden van de Bevelanden en van Tolen.
- Unger, W.S., 'De keuren van Sint Maartensdijk', in: *VMOVR 10* (1946) p. 117-137.
- Uytven, R. van, 'Aspecten van de middeleeuwse stadsgeschiedenis in het noorden van het hertogdom Brabant; het recht van Leuven en 's-Hertogenbosch' in: I.J. Brugmans e.a., *Plaatsbepaling van het historisch onderzoek betreffende Noord-Brabant binnen de geschiedenis der Nederlanden*. Tilburg 1982, p. 17-34.
- Uytven, R. van, 'Stadsgeschiedenis in het noorden en het zuiden', in: *NAGN* dl. 2 (Haarlem 1982) p. 188-253.
- Vaart, J.H.P. en D. de Vries, *Historische stadsplattegronden van Nederlandse steden*, dl. 11/1: *De elf steden van Friesland: Dokkum, Harlingen, Hindeloopen, Stavoren en Workum*. Lisse/Leeuwarden 2004.
- Vaarwerk, B. Te, 'Een bijdrage tot de geschiedenis van het kasteel en de stad Lichtenvoorde (16^e – 18^e eeuw)' in: *De lichte Voorde, periodiek van de Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde* nr. 33 (1996) p. 18-27.
- Vaarwerk, B. te, 'Het bestuur van de steden Borculo en Eibergen in het laatste kwart van de 18^e eeuw', in: *Kleine Reeks. Verhalen over de geschiedenis van stad en heerlijkheid Borculo* nr.1 (1993) p. 22-29.
- Vaarwerk, B.H.M. te, E.H. Wesselink, J. Baake en H.G. Schepers (red.), *Acht eeuwen heerlijk Eibergen. Bijdragen tot de geschiedenis van de gemeente Eibergen*. Eibergen 1988.
- Veen, J.S. van, 'Batenburgsche rechten', in: *VMOVR 7* (1922) p. 382-424.
- Veen, J.S. van, 'De verhouding tussen Maasbommel en het Land van Maas en Waal', in: *VMOVR 8* (1931) p. 219-220.
- Veen, J.S. van, 'Drie Geldersche rechten' in: *VMOVR 5* (1906) p.186-216.
- Veen, J.S. van, 'Rechten der stad Huissen', in: *VMOVR 6* (1914) p. 489-537.
- Veen, J.S. van, 'Rechten van Borculo', in: *VMOVR 7* (1917) p. 177-180.
- Veen, J.S. van, 'Rechten van Terborg', in: *VMOVR 6* (1910) p. 13-27.
- Veen, J.S. van, 'Stadsrechten van Wageningen', in: *VMOVR 4* (1902) p. 495-501.
- Veen, J.S. van, 'Zalt-Bommelsche rechten', in: *VMOVR 5* (1907) p. 258-283.
- Veen, J.S. van, *Rechtsbronnen van Tiel*. Werken OVR, 2^e r. nr. 3. 's-Gravenhage 1901.
- Veen, T.J., 'Feest in Beverwijk', in: *VMOVR 10* (1999) p. 181.
- Veen, Th., 'Stadsrecht of stadskeur? Een terminologische opmerking', in: *VMOVR IV* (1997) p. 121-125.
- Veenhoven, A., *Historie van Coevorden*. Groningen 1969.
- Veerman, W. en H.P.J.E. Merkelbach, *Catalogus van de expositie 'Tiel 650 jaar Gelders'*. Tiel 1989.
- Velden, G.M. van der en O. Praem, *Inventaris van de in 1441 geregistreerde Heusdense charters. Archief van de graven van Holland inv. nr. 2118, voorheen Leen- en Registerkamer nr. 418*. Nieuwkuijk 1985.
- Ven, A.J. van de, *De inventaris van het stadsarchief van Elburg 1320-1813*, Elburg 1932.
- Ven, A.J. van de, *Het oud-archief der gemeente Doesburg*. Doesburg 1950.
- Venne, J.M. van de, *Geschiedenis van het kasteel van Valkenburg. Zijn beren en hun drossaarden*. Valkenburg 1951.
- Venner, G., 'Een bevestiging van rechten der stad Nieuwstadt en een beschrijving van haar grenzen', in: *De Maasgouw* 89 (1970) k. 195-199.

- Venner, G., 'Rond de akte van 1277' en 'De stedelijke periode van Nieuwstadt', in: *Nieuwstadt van stad tot dorp*. Nieuwstadt 1977, p. 10-13 resp. p.14-35.
- Venner, G.H.A., 'Het hoofdgerecht Roermond', in: *PSHAL* 122 (1986) p. 30-101.
- Venner, G.H.A., 'Linne in de dertiende eeuw', in: *De Maasgouw* 105 (1986) p. 186-196.
- Verhoofstad, P.M., *Geschiedenis van Purmerend*. Purmerend 1947.
- Verhoog, J.H., *Onvoltooide roem: de Heeren van Brederode in de Middeleeuwen: geschiedenis van een riddergeslacht, 1203-1473*. Bergen 1997.
- Verhulst, A., *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VII^e-XIV^e eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grootgrondbezit in Vlaanderen tijdens de Middeleeuwen*. Brussel 1958.
- Verhulst, A., *The Rise of Cities in North-West Europe*. Cambridge 1999.
- Verkerk, C.L., 'Een afschrift van een handvest van Nieuwpoort, gevonden in het Archief van de Grote Raad van Mechelen', in: *Holland* 2 (1970) p. 154.
- Verkerk, C.L., 'Het stadsrechtprivilege van 13 juli 1233 voor Arnhem: de onechtheid van Gelderse stadsrechtsoorkonden, in het bijzonder van Zutphen, Arnhem en Wageningen' in: Bemmels, H.C. van, (e.a.), *Arnhem. Acht Historische Opstellen*. Arnhem 1983, p. 41-49.
- Verkerk, C.L., 'Het stadsrechtprivilege van Nieuwpoort van 28 april 1283 en zijn overlevering' in: *De Stede Nieuwpoort* 1 (1983) p. 25-36.
- Verkerk, C.L., 'Het stadsrechtprivilege van Zutphen van 1190-1191', in: *Ad Fontes: opstellen aangeboden aan prof.dr. C. van de Kieft*. Amsterdam 1984, p. 205-227.
- Verkerk, C.L., *Coulissen van de macht. Een sociaal-institutionele studie betreffende de samenstelling van het bestuur van Arnhem in de middeleeuwen en een bijdrage tot de studie van stedelijke elitevorming*. Werken van 'Gelre', nr. 42. Hilversum 1992
- Versprille, A., 'De zegels en het wapen van Leiden', in: E.C.M. Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland*, 's-Gravenhage 1966, p. 145-180.
- Versprille, A., 'Het stadsrecht van Leiden', in: *Leids Jaarboekje* 58 (1966) p. 29-40.
- Vervloet, J.A.J., 'Bunschoten. Rise and fall of a Little Town in the Middle Ages', in: *Berichten R.O.B.* 23 (1973) p. 421-434.
- Visser, J.C., *Schoonhoven, De ruimtelijke ontwikkeling van een kleine stad in het rivierengebied gedurende de Middeleeuwen*. Assen 1964.
- Visser, L.J., *Drylts – it alde stedsje: 725 jaar IJlst*. IJlst 1993.
- Vliet, K.van, Utrecht, 'Muiden en omgeving. Oude privileges opnieuw bezien', in: *Jaarboek Oud-Utrecht* (Utrecht 1995) p. 5-52.
- Vlis, J.A. van der, *'t Land van Texsel*. Den Burg 1976.
- Vlis, J.A. van der, *Texel, Land en volk in de loop der eeuwen*. 1949.
- Voet van Oudheusden, A.W.K., *Historische beschrijving van Culemborg*. Utrecht 1753.
- Vorsterman van Oyen, G.A., *Rechtsbronnen der stad Aardenburg*. 's-Gravenhage 1892.
- Vredenberg, J.P., *Het oudste register van de vrijwillige rechtspraak der stad Goor (1333 - 1408)*. Zwolle 1974.
- Vries, K. de, 'De boete in de Hollandse stadsrechten uit de voor-Bourgondische tijd.', in: *Tijdschrift voor strafrecht* 67 (1958) p. 32-37.
- Vries, K. de, 'Die eigene Art des mittelalterlichen friesischen Stadtrechts', in: *Friesisches Jahrbuch* (1967) p. 91-96.
- Vries, K. de, 'Wanneer werd Franeker stad?' in: *It Beaken* 20 (1958) p. 117-121.
- Vries, O., *Het Heilige Roomse Rijk en de Friese Vrijheid*, Leeuwarden, 1986.
- Vries, W. de, 'De hoge heerlijkheid Gent (stad en vrije heerlijkheid Gent en Erlecom)' in: *BMGelre* 50 (1950) p. 77-84.
- Vries, W. de, 'Speculaties rond het stadsrecht van Roermond', in: *BMGelre* 63 (1968-1969) p. 38-52.
- Vries, W.de, 'Het rechterlijke bestel van de stad en vrijheid Maasbommel', in: *BMGelre* 49 (1949) p. 39-48.
- Waitz, G. (red.), *Urkunden zur Deutschen Verfassungsgeschichte im 11. und 12. Jahrhundert*. Kiel 1871.
- Wall, P.H. van de, *Verhandeling over de Handvesten en voorrechtsbrieven der stad Dordrecht, (-), om te strekken tot een Voorloper eener algemeene uitgave der Handvesten*. Dordrecht 1768.
- Warnkönig, L.A., *Flandrische Staats und Rechtsgeschichte bis zum Jahr 1305*. 3 dln. Tübingen 1843; heruitgave Wiesbaden 1967.
- Wartena, R., 'De stadszegels en het wapen van Doetinchem', in: Boogman, J.C. en S. Oosterhaven (red.): *Geschiedenis van Doetinchem*. Zutphen/Doetinchem 1986, p. 403-407.

- Wartena, R., 'Het wapen van de voormalige gemeente Terborg' in: Schutte, O., *De gemeentewapens van Achterhoek en Liemers*. 1998.
- Wassink, J.F.A., 'Een optekening van het Marktrecht te Weert', in: A.M.J.A. Berkvens e.a., *'Flittich erforscht und gecolligeert'*. Maastricht 1995, p. 227-230.
- Wauters, A., *Les libertés communales, enz.*, dl. 3: *Preuves over stadsrechten verschillende Brabantsche steden*. Brussel/Parijs 1869-1878.
- Werff, E.O. van der, 'De opkomst van het stadsbestuur in Groningen 1245-1400', in: J.W. Boersma, *Groningen 1040: archeologie en oudste geschiedenis van de stad Groningen*. Groningen 1990, p. 193-208.
- Werkman, G., *De stad in de lusthof der edelen; de geschiedenis van Rijssen*. Zwolle 1949.
- Werveke, H. van, 'De steden. Ontstaan en eerste groei', in: *AGN* dl. II, Utrecht 1950, p. 180-202.
- Wesseling, J., *De geschiedenis van Axel*. Groningen 1966.
- Wessels Boer, J., 'Stadrecht van Arnhem', in: *VMOVR* 2 (1891) p. 475-508.
- Westerdijk, P.J., 'De Middeleeuwse stadsrechten van Vlaardingen', deel I, in: *Historisch Jaarboek Vlaardingen* (1993) p.104-124; deel II, in: *Historisch Jaarboek Vlaardingen* (1994), p. 116-130.
- Westerdijk, P.J., 'Het stadsrecht dat graaf Floris V in 1273 aan Vlaardingen verleende, mede bezien in de context van de tijd', in: *Terra Nigra* 143 (juni 1998), p. 14-26.
- Westerink, G., *Doornspijk en Elburg. Rechtshistorisch onderzoek naar de ontwikkeling van de gebruiks- en eigendomsrechten op de grond*. Assen 1961, p. 16-29.
- Westra van Holthen, J., *Vollenhove 1354-1954 en haar havezathen. Korte schetsen uit de geschiedenis van deze stad en van de havezathen en haar bewoners*. Assen 1958.
- Weststrate, H.A., 'Een Geldersche heerlijkheid in de 18^e eeuw', in: *BMGO*, 4^e r. 5 (1906) p. 426-475.
- Weustink, H.J.M., *De rechtsgeschiedenis van de stad Oldenzaal en van de mark Berghuizen tot 1795*. Assen 1962 (diss.).
- Wit, A., *Historie van de Niedorpen en Winkel*. Wieringerwaard 1982.
- Woltering, P.J. e.a. (red.), *Middeleeuwse toestanden. Archeologie en monumentenzorg. Aangeboden aan Herbert Sarfatij bij zijn 65^e verjaardag*. Hilversum 2002.
- Wolters, J., *Gendt aan de Waal, Geschiedenis van een landelijk gemenebest*. Tiel, z.j.
- Wortel, Th.P.H., 'Het oudste stuk uit het Alkmaarse stadsarchief', in: *Alkmaars Jaarboekje* 4 (1968) p. 66-68.
- Wortel, Th.P.H., 'Waar ging Alkmaar ter hofvaart?', in: *Oud Alkmaar* 5 (1981) p. 375-376.
- Woud, A. van der, *Het lege land. De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848*. Amsterdam 1987.
- Wouters, F.M., *Door tien eeuwen graafse historie*. Grave 1972, p. 3-17.
- Zijlmans, B., *Geertruidenberg Hollands oudste stad*. Geertruidenberg 1978.
- Zondergeld-Hamer, A.J., *Geschiedenis van Weesp. Van prehistorie tot de moderne tijd*. Weesp 1990.
- Zuurdeeg, J.B., *Sint-Maartensdijk Stad aan de Pluimpot*. Tholen 1985.

Gebruikte afkortingen/verkort aangehaalde werken

afl.	aflevering
AGH	Archief van de graven van Holland 880-1582
AGN	<i>Algemene geschiedenis der Nederlanden, 1949 - 1958</i>
art(t).	artikel(en)
bew.d.	bewerkt door
BGN	<i>Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden</i>
BGO	<i>Bijdragen tot de Geschiedenis van Overijssel</i>
BHIC	Brabants Historisch Informatie Centrum
BMGelre	<i>Bijdragen en Mededelingen Vereniging Gelre</i>
BMGN	<i>Bijdragen en Mededelingen Geschiedenis der Nederlanden</i>
BMHG	<i>Bijdragen en Mededelingen Historisch Genootschap te Utrecht</i>
BVGO	<i>Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde</i>
c.a.	cum annexis
cat.nr.	catalogusnummer
ChHZ	<i>Groot charterboek der graaven van Holland etc.</i> [zie F. van Mieris]
c.s.	cum suis
d.	door
[datering]	Onzekere, vermoedelijke, mogelijke of waarschijnlijke datering
dl., dln.	deel, delen
diss.	dissertatie
ed(s).	editeur(s), uitgever(s), bezorger(s)
e.v.	en volgende
f.	folio (folii)
GA	Gemeentearchief
GAG	Gemeentearchief Goes
GAR	Gemeentearchief Rotterdam
GAV	Gemeentearchief Vianen
GAW	Gemeentearchief Weesp
hfdst.	hoofdstuk
HUA	Het Utrechts Archief (Utrecht)
inl.	inleiding
inv. nr.	inventarisnummer
jg.	Jaargang
JOU	<i>Jaarboek Oud Utrecht</i>
KB	Koninklijke Bibliotheek (Den Haag)
KHA	Koninklijk Huisarchief (Den Haag)
lb.	pond(en)
me.	middeleeuwen, middeleeuws
MGH	<i>Monumenta Germaniae Historica</i>
MNW	<i>Middelnederlandsch Woordenboek (CD-rom)</i>
ms.	manuscript
NA	Nationaal Archief (Den Haag)
NAGN	<i>(Nieuwe) Algemene Geschiedenis der Nederlanden, 1977 - 1983</i>
n.r.	nieuwe reeks
nt.	noot
OA	Oud Archief
OAN	Oud Archief Nijmegen
OBA	<i>Oorkondenboek van Amsterdam tot 1400</i>
OBGZ	<i>Oorkondenboek van Gelre en Zutphen tot 1326</i>
OHZ	<i>Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299, delen I - V</i>
OGV	<i>De oorkonden der Graven van Vlaanderen I en II</i>
OKGH	<i>Oorkonden en kanselarij graven van Holland</i>
OSDM	<i>Overijsselsche stad-, dijk-, en markeregten</i>
OSU	<i>Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301, delen I - V</i>
p.	pagina('s)
par.	paragraaf
PSHAL	<i>Publications Société historique et archéologique dans le Limbourg</i>
r/ro	recto
RA	Regionaal Archief
RAA	Regionaal Archief Alkmaar

RAL	Rijksarchief Limburg (Maastricht), nu RHCL
rbr.	rechtsbronnen
red.	redactie
reg.	Regest(en)
RGP	<i>Rijks Geschiedkundige Publicatiën</i>
RHC	Regionaal Historisch Centrum
RHCL	RHC Limburg (Maastricht)
SA	Streekarchief
SAKRUH	SA Kromme Rijn Utrechtse Heuvelrug
SALHA	SA Land van Heusden en Altena
SAMH	SA Midden-Holland
SAVPR	SA Voorne-Putten en Rozenburg
SRA	SA Achterhoek
SSAN	Stads- en Streekarchief Naarden
t.a.p.	ter aangehaalde plaatse
TvR	<i>Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis</i>
uitg.d.	uitgegeven door
[verlener]	onzekere, vermoedelijke, mogelijke of waarschijnlijke verlener
vgl.	vergelijk
vnl.	voornamelijk
v/vs	verso
VMORG	<i>Verlagen en Mededelingen van de Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis</i>
VMOVR	<i>Verlagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht [voortgezet als VM van de Stichting tot uitgaaf der bronnen van het Oud-Vaderlandse recht = n.r.]</i>
WA	Waterlands Archief
WfA	Westfries Archief
WFON	<i>West Friesland's 'Oud en Nieuw'</i>
Werken OVR	<i>Werken der Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oude vaderlandsche recht [voortgezet als Werken Stichting OVR]</i>
Werken VORG	<i>Werken Vereeniging Beoefening Overijsselsch Regt en Geschiedenis</i>
wrs.	waarschijnlijk
ZA	Zeeuws Archief
z.j.	zonder jaar
z. pl.	zonder plaatsnaam